

SÁROSPATAKI FÜZETEK

GYERMEK

- **MIKLYA ZSOLT**
Benne lenni. A játék (gyermeki) létmódjáról
- **D. TÓTH JUDIT**
Gyermek az ókorban
- **ENGHY SÁNDOR**
Az Ószövetség gyermekséggel kapcsolatos fogalmainak üzenete
- **MARJOVSZKY TIBOR**
Megjegyzések az Ószövetség gyermekképéhez
- **KUSTÁR GYÖRGY**
Jézus titkos gyermekkorának felfedezése
- **KUSNYÍR ÉVA**
Hunyad vármegye utolsó magyar főispánjának egyetlen leánya

INTERJÚ

„Isten már gyermekkorban is elhívhat” – Beszélgetés Fodorné Nagy Saroltával

*Sárospataki
Füzetek
Alapítva:1857*

KIADJA: A Sárospataki Református Teológiai Akadémia

FELELŐS KIADÓ/PUBLISHER:

Engly Sándor, PhD – *rektor*

A szerkesztőség tagjai:

Nagy Károly Zsolt, PhD – *felelős szerkesztő*

Homoki Gyula

Kustár György, PhD

Lapis József, PhD – *a lapszám szakmai szerkesztője*

Rácsok Gabriella, PhD

Szatmári Emília, PhD

Szentimrei Márk

KORREKTÚRA: Lapis József, PhD

valamint Homoki Gyula

ANGOL KORREKTÚRA: Füsti-Molnár Pálma

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS

BORÍTÓTERV: Asztalos József

KÉSZÜLT: A Kapitális Nyomdában

Ügyvezető igazgató:

Kapusi József

ISSN 1416-9878

Szerkesztőség címe:

Sárospataki Református Teológiai Akadémia

3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Kiadás és terjesztés: +36 47 312 947

Felelős szerkesztő: +36 70 242 2674

Honlap: www.sarospatakifuzetek.hu

e-mail: sarospatakifuzetek@gmail.com

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA: 800 Ft (egyedi ár)

ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 2000 Ft + postázási költség

CÍMLAPKÉP / COVER IMAGE:

A számban található, gyermekeket ábrázoló fényképek a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Múzeumának tulajdonát képező Barcsay és Mara családok hagyatéki anyagából, valamint Kusnyír Éva magángyűjteményéből kerültek kiválasztásra.

A hagyaték múzeumi leltári száma *E.2004.21.*

A képek felhasználása engedélyköteles.

TARTALOM

Lapis József: Szerkesztői előszó	7
Oktass, hogy éljek!	9
Pásztor Gyula: Ilyeneké az Isten országa	11
Tanulmányok	13
Miklya Zsolt: Benne lenni. A játék (gyermeki) létmódjáról	15
Marjovszky Tibor: Megjegyzések az Ószövetség gyermekképéhez	23
Engly Sándor: Az Ószövetség gyermekséggel kapcsolatos fogalmainak üzenete: fiú, lány	31
Békési Sándor: Apaszomorítók	39
D. Tóth Judit: Gyermek az ókorban. Tények és toposzok a klasszikus antikvitásban és a kora kereszténységben	47
Kustár György: Jézus titkos gyermekkorának felfedezése: néhány antik és modern kísérlet	61
Kustárné Almási Zsuzsanna: Jézus-ábrázolások a gyermekbibliákban és azok katechetikai vetületei	75
Kis Klára: Az osztálytermi kommunikáció mint az agresszióprevenció eszköze	87
Miklya Luzsányi Mónika: A neki megfelelő módon... Avagy mihez kezdünk a digitális kor gyermekeivel az iskolában?	97
Orosz Gábor Viktor: Szexualizált erőszak és „gyermeki” szégyen az iskolában	107
Homoki Gyula: C. S. Lewis és a gyermekiesség teológiai megközelítése	115
Molnár Illés: Balladák a gyermekáldozatról. Gyermek, szenvedés és titok	
Izsó Zita és Visky András verseiben	129
Egeresi Gábor: A „gyermeked édes ajkú, melegszívű barátnéja”, Rajka Teréz író	139
Kusnyír Éva: Hunyad vármegye utolsó magyar főispánjának egyetlen leánya. A Mara család fotóhagyatékának egy elemzési lehetősége	153
Fukász László: Ecsedy Aladár „lélekmentő” gyerekmissziója	171
Archívum	183
Czibor József: Édes kicsi Tündém! (Czibor József Tünde-naplójának részletei), közreadja és bevezetővel ellátta: Kovács Áron	185
Interjú	205
Lapis József: „Isten már gyermekkorban is elhívhat” – Beszélgetés Fodorné Nagy Saroltával	207
Közösség	217
Kádár Ferenc: Templom és iskola	219
Prédikációs tárház	223
Fejér Zoltán: Tanévnyitó igehirdetés	225
Idővonal	229
Engly Sándor: Rektori tanévnyitó beszéd	231
Szemle	235
Kovács Gergely: Árnyalatokban gazdag <i>(Kezd őszülni a nyár... Irodalmi szöveggyűjtemény 3-4. évfolyam, szerk. Miklya Luzsányi Mónika és Miklya Zsolt)</i>	237
Lapis-Lovas Anett Csilla: Tragédia három szereplővel (Barbara Coloroso: <i>Bullying – Zaklatók, áldozatok, szemlélők</i>)	239
Stíluslap	241
Szerzőink	246

CONTENTS

József Lapis: Editorial	7
Teach Me That I May Live!	
Gyula Pásztor: To such belongs the kingdom of God	11
Articles	
Zsolt Miklya: Being Involved. About the (Childlike) Mode of Play	15
Tibor Marjovszky: Notes on the Old Testament's Idea of the Child	23
Sándor Enghy: Message of the Old Testament Definitions of Childness: son, daughter	31
Sándor Békési: Father-Saddeners	39
Judit D. Tóth: Child in Antiquity: Facts and Topoi in Classical Antiquity and in Early Christianity	47
György Kustár: Discovery of the Secret Childhood of Jesus: some antique and modern attempts	61
Zsuzsanna Kustárné Almási: Depictions of Jesus in Children's Bibles and their catechetical projections	75
Klára Kis: Communication in Classroom as a Tool for Preventing Aggression	87
Mónika Miklya Luzsányi: In the way he should go... What shall we do with the children of the digital age in the school?	97
Gábor Viktor Orosz: Sexualized Violence and "Child" Shame at School	107
Gyula Homoki: C. S. Lewis and the theological understanding of childlikeness	115
Illés Molnár: Odes on Child-Sacrifice. Child, Suffering and Secret in the Poems of Zita Izsó and András Visky	129
Gábor Egeresi: "The Sweet-Lipped and Kind-Hearted Friend of Children", The Writer Teréz Rajka	139
Éva Kusnyír: The Only Daughter of the Last Hungarian Main County Head of Hunyad County. A Possible Analysis of the Photo-Heritage of the Mara Family	153
László Fukász: Aladár Ecsedy's "Soul-Saving" Evangelization for Children	171
Archive	
József Czibor: My Dear Tünde! (Excerpts from the Tünde-Diary of József Czibor), transcribed and introduced by Áron Kovács	185
Interview	
József Lapis: "God can call us even in our childhood" – Interview with Sarolta Fodorné Nagy	207
Community	
Ferenc Kádár: Church and School	219
Treasury of Sermons	
Zoltán Fejér: Sermon for the Opening of School Year	225
Timeline	
Sándor Enghy: Rector's Opening Speech	231
Review	
Gergely Kovács: Rich in Shades (<i>The Summer is About to Turn into Fall... Literature Textbook for Third and Fourth Grade Students</i> , eds. Mónika Miklya Luzsányi and Zsolt Miklya)	237
Anett Csilla Lapis-Lovas: Tragedy with Three Actors (Barbara Coloroso: <i>Bullying – The Bully, the Bullied, and the Bystander</i>)	239
Stylesheet	241
Authors	246

Szerkesztői előszó

- „Bizony, az Úr ajándéka a gyermek, az anyaméh gyümölcse jutalom” (Zsolt 127,39)
- „Igen megnövelem terhességed fájdalmát, fájdalommal szüled gyermeked” (1Móz 3,16)
- „Gyászolva megyek le fiamhoz a holtak hazájába!” (1Móz 37,35b)
- „Isten majd gondoskodik bárányról az áldozathoz, fiam.” (1Móz 22,8)
- „A leány így felelt neki: Apám, ha szavadat adtad az Úrnak, tedd velem azt, amit kimondtál!”
(Bír 11,36)
- „Adjátok annak az élő gyermeket, és ne öljétek meg, mert ő az anyja!” (1Kír 3,27b)
- „Hiszen menyed szülte őt, aki szeret téged, és többet ér neked hét fiúnál!” (Ruth 4,15b)
- „Fiam, Absolon! Fiam, fiam, Absolon!” (2Sám 19,1b)
- „Mert egy gyermek születik nekünk, fiú adatik nekünk.” (Ézs 9,5)
- „Bementek a házba, meglátták a gyermeket anyjával, Máriával, és leborulva imádták őt.”
(Mt 2,11)
- „Jeruzsálem leányai, ne engem sirassatok, hanem magatokat és gyermekeiteket sirassatok”
(Lk 23,28b)

A fenti idézetgyűjtemény csak nagyon szűk keresztmetszetét adja annak, ahogyan a Szentírás a gyermekséget és a szülőséget, az ezen viszonyok által meghatározott léthelyzeteket bemutatja, történetekben és példázatokban értelmezi, üdvörtörténeti kontextusba helyezi. (Látjuk majd, hogy lapszámunk is szövegei számos egyéb bibliai textussal dolgoznak.) Időszerűnek éreztük a szerkesztőségben, hogy egy teljes lapszámot szenteljünk a „gyermekség” teológiai megközelítéseinek, illetve kérdéseket tegyünk föl a gyermekségről, a gyermekekről azokból a nézőpontokból, amelyekből egy keresztyén közösség kérdezni tud. A gyermek(i)ségre vonatkozó fogalmaink ugyanis, valljuk meg, sokszor sematikusnak bizonyulnak. Célunk volt, hogy többféle mélyfúrást végezzünk, amelyek új jelentésekkel vagy akár csak árnyalatokkal gazdagíthatják gyermekképünket és gyermekkorképünket – bizony, nem mindig és nem feltétlenül annak örömteli, ártatlan, idealisztikus oldala felől. Ugyanakkor természetesen lehetetlennek bizonyul akár megközelítőleg is lefedni e kérdések összességét, bizonyos izgalmas szempontok – például a gyermekiség dogmatikai megközelítése – csak érintőlegesen kerülhetett szóba, s ezen túl is nyilvánvaló, hogy lapszámunk több

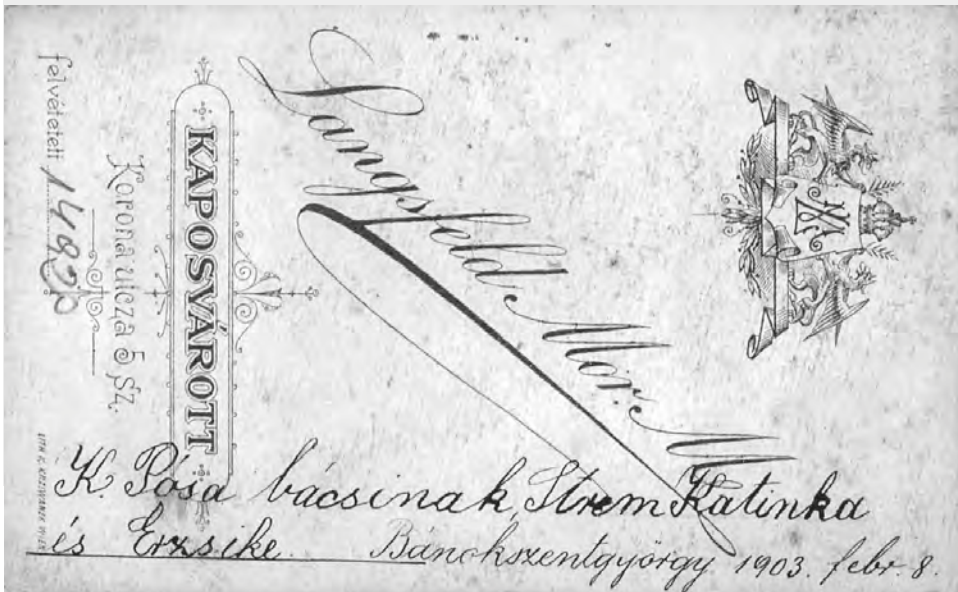
elvárásrend felől is hiányosnak bizonyul majd. Bízunk azonban abban, hogy mostani válogatásunk, amelyben számos eltérő kérdezőmód, megközelítés kerül terítékre, különleges olvasmányként szolgál majd az olvasónak.

Pásztor Gyula lelkipásztori meditációját követően Miklya Zsolt tanulmányát azért helyeztük a lapszám élére, mert a költő-irodalmár a gyermeksegről a játék felől, a játékról pedig a gyermekség alapján gondolkodott el bölcseleti mélységben. Jelen sorok íróját személy szerint rendkívüli módon foglalkoztatta a gyermekek és az Ótestamentum kapcsolata, ezért két ószövetséges kutató – Enghy Sándort és Marjovszky Tibort – is fölkerterm a téma kidolgozására. Talán a professzor urak nem haragszanak meg rám, ha elárulom, hogy eleinte mindketten kifejezték kétségeiket is a tematikus vállalkozás iránt, végül azonban igencsak tanulságos és jelentékeny hozzájárulással éltek, mégpedig egymástól eltérő módon. Békési Sándor továbbá szintén ótestamentumi példák alapján szól az apákat elsomorító fiúkról. D. Tóth Judit esszéje is az ókorban marasztal bennünket, az antikvitás és kora-kereszténység gyermekiség-alakzataihoz szól izgalmas módon hozzá. Kustár György a Jézus „titkos” gyermekkorát övező apokrifeket, legendákat kutatta föl, rendre ütköztetve ezeket a kortörténeti adatokkal és a biblikus tudással, Kustárné Almási Zsuzsanna pedig a gyermekbibliák Jézus-ábrázolásait elemzi katechetikai szempontból. Kis Klára az agresszió megelőzésének osztálytermi lehetőségeiről írt, evangéliumi szöveghelyek alapján a jézusi attitűdöt lehetséges példaként állítva élénk egy-egy szituációban. Miklya Luzsányi Mónika arról ír, hogy a digitális kor lehetőségei miként válhatnak termékennyé az iskolai közegben, s miként valósulhat meg a mai kor gyermekei esetében „a két agyfélteke közötti hídképzés”. Orosz Gábor Viktor etikai szempontú dolgozata az iskolai erőszak és szegény formáival foglalkozik, s ehhez kapcsolódik Lapis-Lovas Anett Csilla recenziója is, amely egy az iskolai zaklatást, „bullying”-ot tárgyaló könyvről szól. Fukász László egyháztörténeti és homiletikai szempontokat egyaránt érvényesítő tanulmánya Ecsedy Aladár gyermekmissziós tevékenységét mutatja be. Az irodalom gyermekképeinek megközelítései között Homoki Gyula az író-teológus C. S. Lewis műveit értelmezi teológiai szempontból, Molnár Illés két kortárs költő, Visky András és Izsó Zita verseit vizsgálja, Egeresi Gábor pedig a sárospataki kötődésű Rajka Teréz író nő életpályáját és munkásságát mutatja be. Kovács Gergely recenziója egy új, a Református Tananyagtár sorozatában megjelent, kortárs irodalmi szövegeket is bátran fölvevő általános iskolai szöveggyűjteményt vesz górcső alá. A pataki kollégium múzeumának egy fotógyűjteményét elemzi Kusnyír Éva, számot vetve a középpontban álló kislány, Mara Lujza rövid életének tanulságaival, valamint a fényképek ábrázolásaival a kor kulturális miliójében. (Ezúton is köszönetet mondunk a Múzeumnak, hogy rendelkezésünkre bocsájtották a képanyagot, és engedélyezték, hogy a lapban illusztrációs anyagként fölhasználjuk. Köszönettel tartozunk továbbá Kusnyír Évának és Éger Gábornak a képanyag válogatásáért és digitalizálásáért.) Kovács Áron szintén a pataki Tudományos Gyűjtemények archívumában lelt rá igazi kincsként olyan naplókra, amelyek a 20. század viharos korszakait mutatják meg az azokat átélő ember perspektívájából – e naplók egyikéből közlünk részletet a közreadó kommentárjával.

Lapunkban interjút közlünk Fodorné Nagy Saroltával, aki hosszú ideig vezette a katechetikai képzést a sárospataki teológián, s mint a beszélgetésből is kiderül, eddigi gazdag életútja során is több ízben és több módon állt kapcsolatban gyermekekkel munkája során. Kádár Ferenc a sátoraljaújhelyi példán keresztül az egyházi iskola és a gyülekezet kapcsolatáról szól, prédikációs tárházunkban pedig Fejér Zoltánnak, a sárospataki református gimnázium intézményi lelkészének tanévnyitó igehirdetését közöljük; Enghy Sándor rektori tanévnyitó beszéde szintén mostani összeállításunkban kap helyet.

Lapszámunkat szeretettel ajánljuk minden felnőtt gyermek olvasónk figyelmébe.

Lapis József

Páros kislány portré:
 „Kedves Posa bácsinak Strem Katinka és Erszike. Bánokszentgyörgy 1903. febr. 8.”,
 Langsfeld Mór Műterme, Kaposvár, Korona utca 5.
 (© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

OKTASS, HOGY ÉLJEM!

*„Aztán megszólal Jézus, és róluk beszél:
„Engedjétek hozzám a kisgyermeket, és
ne akadályozzátok őket...” És teljessé lesz a
várakozás, amely most csak órá figyel, amely
most mindent erre az egy lapra tesz fel:
Meg fog áldani!”*

Könyöklő kishú portréja: Mara István portréja. Péntek Elek, Déva.
(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

Kisgyermeket is vittek hozzá, hogy megérintse őket. Amikor a tanítványok ezt meglátták, rájuk szóltak, Jézus azonban magához hívta őket, és így szólt: Engedjétek hozzám jönni a kisgyermeket, és ne akadályozzátok őket, mert ilyeneké az Isten országa. Bizony mondom nektek, aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint egy kisgyermek, semmiképpen nem megy be abba.
(Lk 18,15-17)

Pásztor Gyula

ILYENEKÉ AZ ISTEN ORSZÁGA

Olyasmi idők lehetnek a gyermekeink, mint akikről szó van, amikor egyik este elmondtam nekik ezt a történetet. Igyekeztem egy olyan kisgyermek szemszögéből megközelíteni, aki akkor átélte azt. Lehet, hogy a gyermekeinkben nem sok maradt meg belőle, de engem azóta is lenyűgöz az a dráma, amely akkor e történet kapcsán megragadott. Mert ma sem tudom másként elgondolni, mint akkor. Édesanyák vagy édesapák megosztják másnapi tervüket kisgyermekükkel. „Aludjatok el hamar, mert holnap korán indulunk.” Ezt persze aligha lehet ennyivel befejezni. Következnek az ilyenkor természetes kérdések: Hova megyünk? Ki lesz ott? Hogy néz ki? Mit fog velünk csinálni? És készületlenül is el kell, hogy hangozzék az a szülői bizonyoságtétel, amelyből a szavakon és az érzelmi megnyilvánulásokon keresztül is sugárzik, kit látnak ők Jézusban, és milyen nagy dolgot várnak tőle, amikor azt kérik, hogy tegye rá gyermekeikre a kezét, és áldja meg őket. Aztán a gyermekek elalszanak, de amikor reggel kipattan a szemük, ez a kép és ez a várakozás teljesen betölti őket is. Most elfelejtenek, elengednek minden mást. Jézus meg fogja őket áldani. És alig várják, hogy induljanak. Az útközbeni beszélgetés is egészen biztosan visszatér ide: És mit fog mondani? Milyen az az áldás? És mit fogunk utána érezni? Így mennek talán már hosszabb ideje, és aztán az egyik dombtetőről megpillantják a sokaságot, valahol már Jézust is fel tudják a szülők ismerni, és meg

tudják mutatni gyermekeiknek egyik-másikat jó magasra emelve, hogy jobban lás-son. A gyermeki várákozás pedig egyre fokozódik. Van közöttük, aki talán szaladni is kezdene már, hogy minél előbb odaérjen. És amikor már a hangját is hallják, és közel a várva-várt pillanat, valaki mérgesen szüleik elé áll, és azt mondja: Vigyétek el ezeket innen. Aligha kell ecsetelni azt az érzést, amely a gyermekeket eltölti: Mégsem! Minden hiába! Aztán megszólal Jézus, és róluk beszél: „Engedjétek hozzám a kisgyermekeket, és ne akadályozzátok őket...” És teljessé lesz a várákozás, amely most csak órá figyel, amely most mindent erre az egy lapra tesz fel: Meg fog áldani!

Hát ilyen gyermekek vannak most ott Jézus és a tanítványai előtt. Rájuk mutat Jézus, és azt mondja: „Ilyeneké az Isten országa. Aki nem így fogadja, az nem megy be abba.” Aztán ez a beszédes elfogadás szemléltető példaként ott zajlik a szemük előtt. Ezek a gyermekek most az áldás, Isten szerető jelenlétének ígérete előtt tárják ki teljes lényüket. Ez még nem megtérés, nem egy életre szóló döntés Jézus mellett, de valami olyan, amit csak Jézus adhat, amit csak kapni és elfogadni lehet, ilyen természetesen, ilyen gyermeki módon.

Amikor Jézus a tanítványaihoz szól, akkor ezen az úton megy tovább. Azt mondja, hogy az Isten országa is ilyen. Azt is így lehet elnyerni. Csak így. Lehet várni, keresni, útközben lehetnek, akik másról akarnak meggyőzni, de aki nem így fogadja az Isten országát, mint ahogy azt most az áldás kapcsán látták, az nem megy be abba. És az, aki odavárta ezeket a gyermekeket, mert készen volt számukra nála az, amire szükségük volt, odavárja azokat is, akiket most megszólított. Ugyanígy. Várja azzal, amit nekik elkészített, a maga életre szóló közösségével, amit sem megvenni, sem megszolgálni nem lehet, de elfogadni igen. Így, ahogyan éppen látták.

És ha tanítvány, az akkori és a mindenkori az, amit nevében hordoz, akkor ezekben a kritikus helyzetekben, amikor kiderül, hogy mennyire másként gondolkodik, mint a Mestere, elcsendesedik, és a zsoltórossal együtt azt kéri: Oktass, hogy éljek! Mondd el, hogyan lesz belőlem is olyan boldog, felszabadult ember, mint akikként ezek a gyermekek továbbmentek. Jézus válasza pedig ez: Így. Úgy, ahogyan éppen láttátok ezeket a gyermekeket idejönni, a fejüket a kezem alá hajtani, és kételkedés nélkül továbbindulni. Várlak, gyertek ti is.

TANULMÁNYOK

MIKLYA ZSOLT
MARJOVSZKY TIBOR
ENGHY SÁNDOR
BÉKÉSI SÁNDOR
D. TÓTH JUDIT
KUSTÁR GYÖRGY
KUSTÁRNÉ ALMÁSI ZSUZSANNA
KIS KLÁRA
MIKLYA LUZSÁNYI MÓNICA
OROSZ GÁBOR VIKTOR
HOMOKI GYULA
MOLNÁR ILLÉS
EGERESI GÁBOR
KUSNYÍR ÉVA
FUKÁSZ LÁSZLÓ

Kislány portréja macskával: Gedeon Mária portréja,
Hidvégdó, Abaúj-Torna megye, 1919. Ismeretlen műterem.
(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

Miklya Zsolt

BENNE LENNI. A JÁTÉK (GYERMEKI) LÉTMÓDJÁRÓL

„A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni, / akarsz-e mindig, mindig játszani” – teszi fel a kérdést valaki Kosztolányi Dezső *Akarsz-e játszani* című versében. S miután megszólít, és *színelve* párbeszédbe von, *nagykomolyan* sorolja játék helyzetként mindazt, *mi élet*, egészen a lenni vagy nem lenni drámai kérdéséig: „Akarsz-e élni, élni mindörökkön, / játékban élni, mely valóra vált? / Virágok közt feküdni lenni a földön, / s akarsz, akarsz-e játszani halált?”

Ha leszámítjuk a kissé emelkedett hangú, teagözös nagymonológ szecessziós fodrait és íveit, akkor is ottmarad a létfolyamat váza, és ottmarad a játék mint létforma, sőt mint a lét maga. Ottmarad a valaki, aki annyira játészó, hogy a játék maga.

„A játék igazi szubjektuma [...] nem a játékos, hanem a játék. A játék az, ami a játékost hatalmába kényszeríti, ami behálózza a játékba, ami őt játékban tartja.”¹ Hans-Georg Gadamer ontológiai megközelítése érvényes a Kosztolányi-vers alanyára is: a kérdező és a játészó, a mindenkori játékos a *játszás*-ban van, benne feloldódva, vele egylényegűvé válva maga is játékká, *játszottsággá* válik. A „gyerekszívvvel fontosnak látszani” ezért olyan fontos. A *gyerekszív* a teljes, a totális önátadás egzisztenciális alaphelyzete: játéka „megmutatás, amelyben a játészó gyermek feloldódik”, „megmutatkozás akar ez lenni úgy, hogy csak a megmutatott van ott. [...] Amit ábrázol, annak lennie kell...”²

„Minden vitatkozás helyett nézzünk meg egy játészó gyereket. Mennyi komolyság, öntudat van a mozdulataiban, milyen sok önérzet egész viselkedésében. Arcáról leolvashatjuk, hogy ő tulajdonképpen nem is játészik, hanem egy nagyon is komoly kötelességet teljesít, élni

¹ GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer*, Ford. BONYHAI Gábor, Budapest, Osiris, 2003, 138.

² Uo., 140, 146.

tanul” – írja Kosztolányi a gyerekek játékaról.³ Máshol részletesen leírja a megfigyelését, milyen komolysággal építették fel a tengerparton a homokvárukat, „melyet nem szeszély irányított, hanem öntudatos, mérnöki terv. Aki valamirevaló fiú volt, az részt vett az építésben”. „Nem közönséges vár volt ez. Falai több mint egy méter magasra szöktek. Hosszú, boltíves folyosók futottak rajta végig, akár az ókori császárpalotákban, lenn pincék sötétedtek, fenn torony kevélykedett, melyre zászlót tűztek. Árokkal vették körül. Abba bevezették a tengert.” Amíg készült a vár, a gyerekek őrszolgálatot szerveztek, nehogy valaki véletlenül belegázoljon az építménybe. Mikor elkészültek, ünnepeltek. Egy délután aztán fölkerekedtek, két csapatra szakadva homokkupacokat gyúrtak, és löni kezdték a várat, amit egy hétig építettek. „Majd visongó lármával, indián ordítással vetették magukat a romokra, s lábbal tiporták, kézzel döntötték össze, ami még megmaradt. Pár pillanat alatt a homokvárat a földdel egyenlővé tették. [...] Ismét boldogok voltak.”⁴

Mintha élet és halál, építés és rombolás, keletkezés és elmúlás misztériuma mutatkozna meg itt a játékban, ez lenne az életre készülés maga. A misztériumjáték felülírja a játék pusztá tanulásjellegét, nem célképzetet feltételez, hanem ünnepet, ünnepi liturgiát. A boldogság forrását. Hiszen az ünnep időtapasztalata a megtartás, a jelenlét, sőt a jelenlétben való részvétel.⁵ Erőltetés nélkül idézhetjük a Prédikátort: „Megvan az ideje a rombolásnak, és megvan az ideje az építésnek. Megvan az ideje a sírásnak, és megvan az ideje a nevetésnek. [...] Megvan az ideje a megőrzésnek, és megvan az ideje az eldobásnak.” (Préd 3,3–4.6)

Maga a homokvár, a homokra homokból építés is ezt a pólusok között ingázó periodicitást mutatja be: a létfolyamat változandó, mulandó, építés–rombolás, épülés–lebomlás nyilvánul meg benne, hiszen a játszó, az építő tudatos rombolás nélkül is rövidesen megtapasztalja, hogy jön egy erős hullám, vagy csak egyszerűen kiszárad, elporlik a homok. Pedig milyen gondosan, milyen belefeledkezéssel épült. Tolnai Ottó vajdasági költő, Kosztolányi „földije” és jó ismerője maga is komoly homokvár-építő volt gyerekkorában:

„Megszállottan építettem a homokvárakat, csöpögtettük, mi úgy mondtuk, a tenyerünkbe vettünk egy marék homokot, vízbe mártottuk, a hüvelykujjunkon vezettük le a folyékony, nedves, csöpögő homokot, és aki a legjobban tudta rezegetni az ujját, és a legkisebb csöppeket tudta szórni, annak lett a legszebb vára. Nekem könnyű volt virtuózzá lennem, hiszen egész lényem rezegett [...] Persze, fontos volt megalapozni a falakat, tornyokat is, mert ha túlcspikézted, hamarabb összedőlt, mert amikor kezdett

³ KOSZTOLÁNYI Dezső: A játékról, in RÉZ Pál (szerk.): *Álom és ólom*, mek.oszk.hu, URL: <https://mek.oszk.hu/06300/06360/06360.htm#10> Utolsó letöltés: 2020. 06. 24.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Homokvár*, In Uő.: *Próza*, Budapest, Fekete Sas, 1999, 187–188.

⁵ „Az ünnep csak akkor van, ha megünneplik. [...] azért ünneplik meg, mert itt van. Hasonlóképp volt érvényes a színjátéka is [...] a néző léte az, amit a »nálalét« [Dabeisein] határoz meg. A nálalét több, mint a pusztá együttes jelenlét valami mással, ami szintén ott van. A nálalét részvételt jelent.” GADAMER: i. m., 155.

száradni, akkor pillanatok alatt szétporladt, vagy ha háborúzás volt, akkor könnyebben szétverték.”⁶

Tolnai a gyerekkori történehez hozzáteszi, hogy fél évszázaddal később olyan házba került, amelyet Homokvárnak hívnak. „Az a különös dolog történt velem, lévén abszolút médium, hogy végül beköltöztem abba a homokvárba, amit gyerekkoromban annyira föl akartam építeni. [...] Milyen furcsa beköltözni, élni egy metaforában, saját metaforádban.”⁷ A játék mint „metafora” a „médium” által megmutatkozik, valós létformát ölt, immár tartósabb, mégis a léthatáron álló, egykor majd elporló alakzattá válik. Ez már a felnőtt, az alkotó művész játéka, aminek lényege a „megmutatásban” van, „képződménnyé” szilárdul, a „néző”,⁸ a befogadó számára szóló jelkomplexummá, de mindvégig megőrzi törekenységét és mulandóságát, porló létvalóságát. „A halandót visszatérít a porba” – mondja a zsolttáros, az emberélet nagyobbak tűnő periódusára mutatva, ami mégis egylényegű a növekvő fű periódusával: „reggel virágzik és növekszik, estére megfonnyad és elszárad”. (Zsolt 90,3.6)

Élet és halál határhelyzetét megmutató gyermeki misztériumjátékot ír le Nagy Kata is *Melyik isten* című versében: „A koszorúkat réti virágokból fonták a gyerekek, akik ma / délután eljásztották a halált. / Egy dinnyét dobtak le az ötödikről, és melléje feküdt a legkisebbik lány. / Színes krétával rajzolták magukat körbe, / és még ugróiskolát, a feltámadás térképeként.”⁹ A leírás önmagáért beszél, ahogy maga a játékfolyamat is. A játék célja az „önmegmutatás”, ami a kultikus játékban a szemlélőként résztvevő nézőnek mutat meg valamit, bevonva őt így a játékba. A gyerek számára azonban a kultikus jelleg a pusztá megmutatásban van, nincsenek nézők, vagy ha vannak is, csupán önkéntelenül, a műsor nem nekik szól. „A gyerekek a maguk számára játszanak, akkor is, ha bemutatnak.”¹⁰ A „játék önmagáért való” – mondja a pszichológus is. A kisgyerek funkcióörömmel játszik, az „én csinálom” örömeivel, ami egy napról napra megújuló feszültségforrásnak, az érésnek köszönhető, s amelynek egyik megnyilvánulási formája a szabályos ismétlődés, ritmikus jelleg.¹¹ Ám mindez az öncélú játékban is túlmutat önmagán. A gyerek játékában is szüntelen felfedezhetjük ezt a többet, amint az előbb idézett vers szemlélője teszi.

„Ahol játék van, ott mindig a több van jelen” – írja Hamvas Béla fiktív játékrecenziójában¹² – „több, mint amennyinek lenni kell ahhoz, hogy az ember pusztán csak legyen. [...] Aki játszik, az tékozol, fölöslegét ragyogtatja és szétszórja. [...]

⁶ TOLNAI OTTÓ – PARTI NAGY LAJOS: *Költő disznósírból, Egy rádióinterjú regénye*, Pozsony, Kalligram, 2004, 29.; Digitális Irodalmi Akadémia, Budapest, PIM, 2011, URL: https://reader.dia.hu/document/Tolnai_Otto-Kolto_disznosirbol-819 Utolsó letöltés: 2020. 06. 24.

⁷ Uo., 29.

⁸ GADAMER: i. m., 140–143.

⁹ NAGY KATA: *Inkognitóablak*, Budapest, PRAE.HU Kft., 2016.

¹⁰ GADAMER: i. m., 140.

¹¹ MÉREI FERENC – V. BINÉT ÁGNES: *Gyermeklélektan*, Budapest, Medicina Rt., 1998¹⁰, 123–126.

¹² HAMVAS BÉLA: *Imaginárius könyvek*, in *Uő.: A babérligetkönyv, Esszék (1930–1945)*, Budapest, Medio Kiadó, 2015, 159–163.

A játék a meztelenül tiszta élet, semmi más. [...] A játékban az élet önmagával játszik.” A „több” ezek szerint a létfolyamat maga, a létezésben való részvétel, részesedés. Az ismétlés által a lét teljes periódusát idézi meg, amikor a gyerek eljátssza az életet és a halált. Nem a meghalásra „készül fel”, nem pedagógiai célképzettel értelmezhető csupán a játéktevékenysége, funkcióörömmek sem lehet igazán nevezni a meghalást. Csak a lét nagy periódusában való részvétel szakrális öröme adhat kielégítő magyarázatot a gyerekek halált megidéző játékára.

A közismert gyerekmondóka is horrorfilmbe illő jelenetet idéz, és tiltakozást vált ki az állatbántalmazást kiáltó felnőtt kortársakból: „Katalinka, szállj el, / Jönnek a törökök. / Sós kútba vetnek, / Onnan is kivesznek; / Kerék alá tesznek, / Onnan is kivesznek. / Ihol jönnek a törökök, / Mindjárt agyon lönek.” Kiss Áron játékgyűjteményében jelent meg először a mondóka, némileg eltérő szövegváltozattal.¹³ Ám ami ennél is érdekesebb, hogy további változatokat közöl a „Katicza-bogár” témára, amelyekkel összevetve még egyértelműbb a létezés misztériumába való beavatójáték-jelleg a katicabogár „médián” keresztül. Az egyik változat „törökdúlás” helyett így folytatódik: „Malom alá tesznek, / Onnan is kivesznek; / Tüzes piszkafával / Kemenczébe tesznek, / Onnan is kivesznek. / A katlanba tesznek.”

Beteszlek-kiveszlek, beteszlek-kiveszlek, beteszlek-kiveszlek – szól a mondóka-üzenet. A létfolyamat mintegy természeti folyamatként mutatkozik meg, ami ezáltal független a folyamatot elszenvedő Katicától. S ez a független, ez a „szabad” maga a játék. Ahogy „szoktunk beszélni a fény játékaról, a hullámok játékaról, a gépalkatrész játékaról a csapágyban, a testrészek összjátékaról, az erők játékaról, a szúnyogok játékaról, sőt szójátékról”,¹⁴ úgy ez „az örömmel átítatott fölösleg, ez a túláradó több: szabad”.¹⁵

Szintén Kosztolányi megfigyelése, amely a szubjektumok világától a természet túláradó fölöslegéig vezet, a *Legyek körhintája*:

„Nyári reggeleken – megfigyeltem: mindig pont fél tízkor – bronzsillárom alatt tíz-tizenkét légy jelenik meg, s a csillár talpától két arasznyira – ki följebb, ki lejjebb – röpdösni kezd, a fönti körrel összevágó szabályos pályán, egymás után, egyenlő térközökben, pontosan és rendszeresen, mintha valamennyien láthatatlanul, vékony cérnaszálon ringának. Ez a legyek körhintája. Találgatom, hogy mi ennek az értelme? Minthogy semmiféle kézenfogható okot nem fedezhetek föl, mely őket erre bírja, és meggyőződtem, hogy ekkor nem vadásznak élelemre, azt kell hinnem, hogy a létharc fegyverszünetében magáért a játékért játszanak, reggeli testgyakorlatukat végzik, örülnek az életnek.”¹⁶

¹³ A köztudatba átment „Katalinka, szállj el” kezdősor helyett eredetileg ez jelent meg: „Katalina, Katalina, / Szállj el, szállj el”. Kiss Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1891, 12. (Reprint kiadás: Budapest, Holnap Kiadó, 2000, URL: <http://mek.oszk.hu/10800/10818/10818.pdf> Utolsó letöltés: 2020. 06. 24.)

¹⁴ GADAMER: i. m., 135.

¹⁵ HAMVAS: i. m., 161.

¹⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső: Legyek körhintája, in Uó.: *Próza*, 100.

„Ez az isteni: a szabad, a játék” – jegyzi meg Hamvas Béla játékról szóló gondolatmenete végén. – „Isten játszik velünk, és milyen jó, hogy így van.”¹⁷ Milyen jó, hogy kezdettől fogva így van. Hogy a „jó” maga ennek a játéknak a következménye. A Genézis teremtéstörténete közli, hogy minden, amit Isten alkotott, jó, sőt, igen jó (1Móz 1,31). Talán épp azért, mert jó kedvében csinálta. Mert játszva teremtett. Ahogy a zsoltáros írja: „Milyen nagy alkotásaidnak száma, Uram! Valamennyit bölcsen alkottad, tele van a föld teremtményeiddel. Ott van a nagy és széles tenger! Számatalan lény nyüzsög benne: kisebb és nagyobb állatok. Ott járnak a hajók, és a Leviatán [cethal], amelyet azért formáltál, hogy játszadozzál vele.” (Zsolt 104,24–26). Vagy ahogy a Példabeszédek könyvében olvassuk a megszemélyesített bölcsességről:

„Az Úr útjának kezdetén alkotott engem, művei előtt réges-régen. Az ősidőkben formált engem, kezdetben, mielőtt a föld létrejött. [...] Ott voltam, amikor megszilárdította az eget, amikor kimérte a látóhatárt a mélység fölött. Amikor megerősítette odafönt a fellegeket, amikor felbuzogtak a mélység forrásai, amikor határt szabott a tengernek, hogy a víz át ne léphesse partját, amikor kimérte a föld alapjait, én már mellette voltam mint kedvence, és gyönyörűsége voltam mindennap, színe előtt játszadozva mindenkor. Ját-szadoztam földje kerekiségén, és gyönyörködtem az embereken.” (Péld 8,22–23.27–31)

Hogy ez a gyönyörködés a bűn által torzult és elromlott, más lapra tartozik. Ami a játék lényegén, eredetiségén nem változtat. Talán épp ezért tudunk gyönyörködni még mindig a hullámok, halak és legyek vagy a gyerekek játékában. Mert ezt a tőlünk független, szabad játékmozgást csodáljuk.

Térjünk vissza egy merülésnyire a Tiszához, ahogy a „rezge lény”, a gyerek Tolnai Ottó úszik a Tiszában, a tiszavirágzásban:

„Úszni a virágzásban. Ez az én költészetem. [...]

A virágzást mindig a cseresznyevirágzásához, a japánokhoz kötöttem, valami olyan látvány, de ebben benne lenni egészen különleges élmény. Egy gyöngye fájú, sovány, nyúzott gyerek, aki a Tisza közepén ereszkedik le, és egyszer csak szinte robbanás-ként belekerül ebbe a szíromviharba, gyönyörű tüneménybe. Ezek a sárból kikecmergő virágállatkák, ahogy föl-jönnek és gyönyörűen repülnek, megtermékenyülnek, kibújnak a bőrük-ből és lepetéznék. De ránk szállnak, a fejünk-re, az arcunk-ra, vállunk-ra telepednek, az ő vacogásuk, didergésük, rezgésük az az alap, az a ritmus, ami engem meghatározott, ha valaki valamit ki akar hallani verseimből, ne iskolás sémákat kutasson, a tiszavirágot tanulmányozza, mérje inkább. A vers ritmusáról értekező poétikák is figyelembe vehetnék ezt... Ebben benne van az, amit kishalál-nak is nevezhetnék, ez az egyetlen dolog, ahol a születés és a halál egyetlen pontban történik. Rajtad történik, a válladon, az arcodon, és szinte viráglénynek tudom magam vagy tudnám magam, ha ez nem hangzana túl szépen. E pont élet-halál robbanásának intenzitása szinte az atombombát idézi, ellenpontoszza pontosabban, egy pozitív atomrobbanás...”¹⁸

¹⁷ HAMVAS: i. m., 163.

¹⁸ TOLNAI: i. m., 29–30.

Benne lenni a virágzásban – élet–halál misztériumában. A „jelenlét” fogalmát (puszta együttlét azonos helyen) Gadamer továbbviszi, és a „nálalét” („dolognál-lét”) fogalmává bővíti: „A nálalét részvételt jelent.”¹⁹ A néző – akár a színjátékban, akár a kultikus drámában – önfeledten átadja magát a látványnak, ami magával ragadja, „teljesen belefeledkezik, és nem tud elszakadni tőle.”²⁰ Ám ő elsősorban a felnőtt befogadóval foglalkozik, akinek azért mindeközben „distanciát kell tartania”.²¹ A gyerekekkel kapcsolatban csupán megjegyzi, hogy ők a maguk számára játszanak, és feloldódnak abban, amit bemutatnak. Az ő „nálalétük” tehát szimbiotikus, egyfajta „bennelét”, teljes belefeledkezés, distancia nélkül. A „bennelét” az, ami a gyerek játékát – létformáját – véleményem szerint a felnőtt játékától megkülönbözteti, amit a felnőtt legfeljebb kegyelmi állapotban élhet át, „gyermeki” lelkülettel. Talán erre (is) gondol Jézus, amikor azt mondja tanítványainak: „ha meg nem tértek, és olyanok nem lesztek, mint a kisgyermek, nem mentek be a mennyek országába.” (Mt 18,3)

A művész, aki a játékot képződménnyé változtatja át, átélhet valamit ebből a gyermekiből, a „bennelét” misztériumából. Nincs más dolga, mint hogy élet–halál misztériumába a látványon, rezonancián, együttrezgésen keresztül belefeledkezzen. A szép intenzitása innen fakad, ami előtt Weöres Sándor is lenyűgözve áll:

„Figyeld a tünemények szakadatlan áramlását: mind más és mindig más és mégis mindig azonos. Figyeld tested fájásait: a tompán húzódo sajtástól az élesen villámló fájdalomig mennyi változat! [...] Ha el tudsz vonatkozni mindattól a kellemes, vagy kellemetlen hatástól, melyet az élet dolgai, egyenként, egyéniségednek jelentenek: felismered a közös szépséget a hullámok játékában és tested fájásaiban és az események váltakozásában és érzéseid, gondolataid áramlásában és mindenben.”²²

Figyeljük meg a tünemények áramló, ismétlődő játékmozgását a költő verstükrében²³, ahol időmérték és ütemhangsúly is összecseng, találkozik:

<u>Nád</u> alól és <u>gőz</u> alól	– u – – – u –
<u>vízi</u> várból <u>nóta</u> szól,	– u – – – u –
<u>vízi</u> várban <u>zöld</u> kövön	– u – – – u –
<u>dalol</u> <u>Ung</u> király –	u u – u –
<u>Hall</u> ja kinn a <u>síma</u> rét	– u – u – u –
<u>Ung</u> királynak <u>énekét</u>	– u – u – u –
és <u>nótára</u> <u>hajladoz</u>	– – – u – u –
<u>lepke</u> és <u>fűszál</u> .	– u – u –

¹⁹ GADAMER: i. m., 155.

²⁰ Uo., 156.

²¹ Uo., 158.

²² WEÖRES Sándor: A teljesség felé: Az élet megértése, in Uő.: *Egybegyűjtött írások*, I. kötet, Budapest, Magvető, 1981, 659–660.

²³ WEÖRES Sándor: Rongyszőnyeg 69, in Uő.: *Egybegyűjtött írások* I., 407.

Az ereszkedő, trocheusi lejtésű sorok ütemnyomatékkal megerősített lüktetése a spondeusok nyugvó szakaszával váltakozik, ám az emelkedő zárlat minden sor végén meglebbenti a fátylat egy kissé. A sormetszetek minden sor második felét külön ritmusegységként különítik el. A rendre visszatérő tá-ti-tá itt inkább krétikus verslábként fogható fel,²⁴ ami tánclépéseivel körtáncba vonja a vízi világot és part menti rétet. A táncmozgás a hang-hullámok játékára, rezgésére keletkezik, felrajzolva a fátyolra a vízpart képét, a fátyol mögött pedig nem nehéz elképzelni a figyelő, ámuló, játékba feledkező költő arcát. Aki saját lényétől eloldódva verslénnyé változik, éppen csak annyira, hogy Ung királyként vagy Bóbitaként játszhasson tovább, lepke és fűszál, béka-hadak, sáska-hadak – angyalok körében. Mert „Isten játékaik vagyunk, és az van hozzá legközelebb, aki játszik”.²⁵

ABSTRACT

Being Involved About The (Childlike) Mode of Play

Play can be approached from several points of view. In pedagogical practice, its practicality and value of use are considered the most important. It is as if play could only be used for making education more effective and for refreshing our leisure activities. From a psychological point of view, it comes to the front mostly as the main force behind and as the indirect means of maturation and development, the image of play being emphatically personal. Hans-Georg Gadamer approaches from an ontological point of view; he examines the mode of existence of play as the basis of artistic activity, which goes beyond the personal, presupposes the independent existence of play and its appearance as subject, resulting in a multitude of formations, through the agency of persons. The creative play and the cultic playing activity of the child and the artist, and even God's creative "play" refers to the presence of something "more" that elevates play above practical goal orientations and thereby presupposes participation in the mystery of existence, i.e., at the child's level, being involved. The present essay explores all this by comparing classical and contemporary prose and poetry texts and observations, by assembling thoughts about play, following an associative play movement, in which the reader can meet, beside Gadamer and the Bible, thoughts and texts from Dezső Kosztolányi, Ottó Tolnai, Béla Hamvas, Sándor Weöres and Kata Nagy.

²⁴ A trocheusi hetes és ötös zárlatát csonka verslábként szokták értelmezni, ám az együtthangzás miatt itt inkább „krétikusról” van szó. A versláb a nevét egy kultikus krétai táncról kapta. SZEPES Erika – SZERDAHELYI István: *Verstan*, Budapest, Gondolat, 1981, 270–272, 286.

²⁵ HAMVAS Béla: *Paidokratia*, in Uő.: *A babérligetkönyv*, 88.

Hármas gyermekportré: „Barcsay gyerekek. Barcsay Ádám és felesége, Barcsay Ágnes gyermekei.”
Baruch Géza, Déva.

(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

Marjovszky Tibor

MEGJEGYZÉSEK AZ ÓSZÖVETSÉG GYERMEKKÉPÉHEZ

A teológiai diszciplínák művelőiben egy bizonyosan közös: kimondva-kimondatlanul szeretnék, ha egy-egy bibliai fogalom az adott szakterületen egységes képet mutatna, így megnyugtatóan lehetne nyilatkozni arról, mit tanít az Ószövetség az adott kérdésről. Erről a vágyról – az utolsó 100-150 évre visszatekintve mindenképpen – le kell mondanunk. Nem csak az ószövetségi bibliai teológia atomizálódott, de a polihisztorok, a minden részterületet áttekinteni képesek kora is lejárt. Tisztességesnek még leginkább a mozaikmódszer tűnik, azaz az apró darabok szemügyre vétele után, néhányat összeillesztve, van esély arra, hogy valami olyat fogalmazzunk meg, ami nem csak korrekt – bár már ez is igen kívánatos és jó eredmény lenne –, hanem hasznos is anélkül, hogy csupán valami furcsa készletet nyújtana a reménybeli felhasználóknak. Különösen igaz ez itthon, ahol talán az elvárások is lényegesen különböznek a Lajtán túliaktól. Ezért merészkedik a jelen szándék csak a megjegyzésekig.

A szótáron innen

Bár a lutheri mondásnak, miszerint ‘*Vera theologia est grammatica*’ – azaz ‘*A valódi teológia nyelvtan*’ – igen nagy a vonzereje, száz százalékgig nem adhatunk igazat neki, már csak azért sem, mert ha ezt tennénk, kimondva-kimondatlanul azt sugalmaznánk, hogy aki jó grammatikus, az egyben jó teológus is. Ez messze nincs így, de annyi viszont vitathatatlan, hogy az igazán tisztességes teológia hozzá van kötve a Szentírás eredeti nyelveihez, mert ezek nélkül olyan légtornászhoz lesz hasonlónvá, aki a semmiből rugaszkodik el, s ugyanolyan semmibe érkezik, s eközben még a trapézt is ellopták.

A számunkra fontos fogalmak, életkori szakaszok szerint:¹ Elválasztott újszülött (גמול)

¹ JANOWSKI, Bernd: *Anthropologie des Alten Testaments, Grundfragen – Kontexte – Themenfelder*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2019, 104.

gâmuil pt.pass. גמול, Zsolt 131,2; Ézs 11,8. 28,9). (Nem érdektelen, hogy nőnemű végződéssel jelent például jótéteményt is, de ezt a szótárak külön szócikként tárgyalják.) Apró gyermek, aki még nem képes önállóan járni (תף *taf* 5Móz 1,39). Még nem elválasztott csecsemő (יונק *jônék* [12x] Zsolt 8,3; 4Móz 11,11; 5Móz 32,25). Fiú (עויל *'a'wil* Jób 19,18; 28,21.). Csecsemő mint a vén ellentéte (עול *'ul* Ézs 65,20). Apró, szoptatós gyermek (עולל *'olel*), a gyök jelentése: 'szürcsöl'. Hímnemű szoptatós gyermek (ילד *jelad* 1Móz 37,30; Ézs 9,5; Zak 8,5). Nőnemű szoptatós gyermek (יהלד *jaldá* Zak 8,5).² Hímnemű/nőnemű gyermek (ילדים *j'ladim* 1Móz 30,26; 2Móz 3b). Házasságra érett fiú, fiatalember (נער *na* 'ar 1Móz 19,4; 20,21). Házasságra érett leány (נערה *na* 'ra 1Kir 1,2-4; Eszt 2,2k).

A vallások, mitológiák, egyes rítusok gyakran termékenységközpontúak. Az utódok célja, küldetése, az utánuk való vágy formái nagy tarkaságban követhetőek. Előzetesen azonban nem árt néhány gondolat s példa arról: mi van, ha nincs? Pontosabban fogalmazva: hogyan vélekedik az Ószövetség – és környezete – a terméketlenségről, a gyermekáldás elmaradásáról?

A gyermek a folyamatosság, a dolog természetes rendje. Hiány vagy törés ezen a renden/rendben, nyomasztó, s a meddő (עקרה *'qāra*) anyára nézve leértékelő, elmarasztaló. Ráhel irigyli nővérét, és így panaszkodik Jákóbnak saját gyermektelensége miatt, s a konklúzió több mint rémisztő: Adj nékem gyermekeket, mert ha nem, meghalok (מתה אנכי *mēta 'ânokī*).³ A kifejezés értelmező fordítása jobb értelmet adhat: Halott vagyok [akkor]. A későbbi – zsidóságon belüli – magyarázatok is az irányba mutatnak, miszerint a gyermektelen olyan, mintha halott lenne (lásd Rásit ehhez a helyhez). A hagyomány szerint négy dolog számított egyenlőnek a halállal:³ a gyermektelenség (1Móz 30,1), a vakság (JSir 3,6⁴), a lepra (4Móz 12,12⁵) és a nincstelenség (2Móz 4,19⁶). Ebben nem különbözik az Ószövetség sem a környező kultúráktól. Egy lényeges dologban azonban igen: hiányoznak azok másutt elterjedt mágikus rítusok, praktikák, eszközök, amelyekkel megkísérlik orvosolni ezt a defektust. Az egyik legerősebb tilalom a mágiával való bárminemű érintkezésre vonatkozik. Egyetlen lehetőség marad nyitva, az imádság. A gyermek kérhető, de nem kikényszeríthető. Így érthető Ráhel panaszára Jákób indulatos válasza: 'Avagy Isten vagyok-e én (החתת אלהים אנכי *h'tabat 'lohīm 'ânokī*), ki megtagadta tőled a méhnek gyümölcsét. Isten nem helyettesíthető, kizárólagos hatalmában lévő dolgok nem bitorolhatók. Érdekes, hogy a Talmud is beszél három olyan „kulcsról”, amelyeket Isten magának tartott fent, s még követekre, a prófétákra sem bízott rá: Az anyaméh megnyitása

² Második jelentésben két helyen 'házasságra érett leány'-t is jelent (1Móz 34,4; Jóél 4,3†).

³ *bNed* 64b.

⁴ Sötét helyekre ültetett engem, mint az örökre meghaltakat.

⁵ Kérlek, ne legyen olyan Miriám, mint a holt, amelynek húsa félig megemésztetik, mikor kijő az ő anyjának méhéből.

⁶ Eredj, térj vissza Egyiptomba; mert meghaltak mindazok a férfiak, akik téged halálra kerestek. A Talmud ugyanezen a lapon (64b), korábban ezt a kijelentést úgy magyarázza, hogy nem valódi halálról van szó, hanem a Mózeszel szemben egykor ellenségesek ekkorra már nem csak vagyonukat, hanem társadalmi pozíciójukat is elvesztették.

(של חיה *šal ḥajja*), az eső megadása (ו)של גשמים [*wʃʹšal gʹšāmīm*] s a halottak feltámasztása (תחיית המתים) *ʿḥijjat hammētīm*).⁷ Valójában mindhárom az étellel kapcsolatos, még az eső is, amely életet/termékenységet támaszt.

Jellemző az alapfogalmak megoszlása is: A ‘gyermek’ kifejezés közel 5600 előfordulása furcsa nemek szerinti megoszlást mutat. Fiú (בן *bēn* [cca. 5000]), lány (בת *bat* [cca. 600]). Ez nem merő statisztika csak, hanem olyan tény, amely világosan mutatja a teológiai súlyozást is az első javára. Az, hogy ez nem mindig volt primér szándék, fel-felbukkanó jelzések mutatják, mint például az ősatyaciklus elején, ahol kezdetben világos a női irányító szerep, a maga stratégiájával, szinte egyedüli befolyásával.

A családon belül⁸

A kezdeti történetek (nagy)családtörténetek. Ez meghatározza a gyermek(ek) helyét, feladatát. Ilyen értelemben a gyermek első helyen a folytonosságot képviseli. Hiányát Ábrahám is felpanaszolja (1Móz 15,2-3). A szövetség isteni ígéréteben az utód – a föld mellett – annak egyik tartópillére. A meglévő vagy éppen hiányzó gyermek háttással bír a szülő, de legfőbbképpen az anya társadalmi helyzetére is a családon belül s a nagyobb közösségben egyaránt. Így veszt tekintélyéből a gyermektelen Sára Hágárral szemben, aki ugyan sokkal hátrébb áll a rangsorban, hiszen az előbbinek szolgálója. A helyzet azonban radikálisan megváltozik, amikor Hágár megfogam, s fiat szül (1Móz 16,4). Szülő és gyermek viszonyában a kötelezettségek kétoldalúak és kölcsönösek. Az előbbi gondoskodik a gyermek testi szükségleteiről, de (vallási) neveltetéséről is (Péld 13,24; 19,18; 29,17). Az utóbbi kötelességei a vitathatatlan tiszteletadástól (Péld 1,8; 6,20; 10,1) egészen a megvénült és egyben-másban tehetetlen szülő gyámolításáig és gondozásáig terjed (5Móz 20,12; 5Móz 5,16). A fiak között is kitüntetett helye van az elsőszülöttnak (בכור *bʿkōr*). Övé az atyai áldás (1Móz 27,4), az örökségből kétszeres rész illeti meg (5Móz 21,15-17), a gyermekek felsorolásánál helyzetét gyakran kiemelik (1Móz 25,13; 1Krón 1,13; 2,13). Ez az elgondolás megfelel az asszír törvényi szabályozásnak.⁹ Az elsőszülött felajánlható Istennek, ahogyan minden egyébből is az először létrejövő ‘zsenge’ is, legyen az állat, növény vagy bármi egyéb termék. Fontos szerepet tölt be a fiú ígérete. A pusztán kívül többször kapcsolódik hozzá előretekintés, prófétai színezetű ígélet arról, mi lesz a születendő gyermek szerepe a kisebb vagy nagyobb közösségben. (Lány születéséről ebben a formában nincs említés az Ószövetségben.) Izsák születésénél (1Móz 21,2-3) Ábrahám számára a nagy néppé létel (1Móz 12,2). Krízishelyzetből szabadító, mint például Sámson (Bír 13,24), vagy az Immánuel-jövendölés (Ézs 7, 13-16), jövendő nagy királyok megjósálása (Salamon 1Krón 22,8-10; Jósias 1Kir 13,2).

⁷ *bSzanb* 113a.

⁸ BIBERGER, Bernd: Sohn / Tochter (AT), in WiBiLex, Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet, www.bibelwissenschaft.de, URL: <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/29031/> Utolsó letöltés: 2020. 07. 02.

⁹ VAUX, Roland de: *Hoe de oude Israel leefde*, Deel 1, ,s-Gravenhage, Grollenberg Lucas, Boekencentrum, 1986, 104.

A család

A családot szűkebb értelemben az ‘atyai ház’ (בֵּית אָב *bêt ’áv*) jelöli, ellentétben a nemzetséggel, törzzsel, amelyhez a családok együttesen tartoznak. Kivételek persze mindig vannak, mint például a József-történetben, ahol József maga tesz különbséget: Elmegyek, és hírt viszek a fáraónak. Megmondom neki, hogy testvéreim és apám háza népe (אֶהְיֶה וּבֵית־אָבִי *’ahaj úbêt ’ávî*), akik Kánaán földjén voltak, megérkeztek hozzám (1Móz 46,31). Még cifrább Jefte esete, aki parázna asszonytól (prostituálttól) született, ezután a jog szerinti feleség „törvényes” fiakat is szült Gileádnak, akik azonban kitagadták Jefét az atyai házból, azaz a legális családból, az öröklés törvényes rendjéből: Nem kapsz örökséget *apánk házából*, mert más asszony fia vagy.

Létezik az ‘anyai ház’ is (בֵּית אִמָּה *bêt ’imma*), ide küldi vissza anyósa Rútót (1,8), s ide viszi a hírt Rebeka (1Móz 24,28).

Az apa–fiú kapcsolatot széles skálán mutatja be az Ószövetség, különösen testvérek esetében. Izsák Ézsaut favorizálja Jákób ellenében, mert őt szereti. Ez a szeretet káros is lehet, Dávid így hagyja megtorlatlanul Támárnak Ammon által való megerőszakolását (2Sám 13,21). Bár a király ‘felette igen megharaguvék’, de ez a maximum, minden további retorzió nélkül. Az Ószövetség görögre fordítóját (LXX) sem hagyta nyugton a dolog, kötelességének érezte, hogy magyarázatot adjon, ezért a mondatot kibővítette egy indoklással: ὅτι ἠγάπα αὐτόν, ὅτι πρωτότοκος αὐτοῦ ἦν. Azaz, mert szeretete és elsőszülöttje volt.

Különösen a bölcsességirodalomban egy másfajta, erőskező apa s alárendelt fiú képe kerül elénk. ‘Aki kíméli botját, gyűlöli a fiát, de aki szereti, idejében megfenyíti’ (Péld 13,21). A ‘fenyíték’ (מוֹסֵר *múšár*) többértelmű: jelent útba igazítást, oktatást, helyes útra térítést is. A gondolatpárhuzam itt a fizikai fenyítést támogatja, de az ellenkezőre is van példa, a gyermek nem csak feladat, hanem jutalom is, három generációra kiterjedő egységet teremt: ‘Az öregek koronája: az unokák, és a fiak ékessége: az atyák’ (Péld 17,6). Az Ószövetség nem szolgáltat jelentős anyagot a „nádpálca pedagógiának”, ellentétben a Mezopotámiában és Egyiptomban a gyermeknevelésről élő elképzelésekkel.

Az anya–fiú kapcsolat is igen intenzív, nem szabad elfelejtenünk, hogy az Ószövetség poligámikus képet mutat, s ott ez természetes. Ennek a viszonyoknak egyik legkoncentráltabb szereplője, az egyik legváltozatosabb életutat bejáró Betsabé, s kapcsolatai különböző helyzetű fiaihoz. Életének és karrierjének állomásai: [1] a dávidi kaland, az első gyermek megfogán (2Sám 11,1-5), [2] beköltözés a palotába, Salamon születése (2Sám 11,27;12,24), [3] közbenjárás Dávidnál Salamon érdekében (1Kir 1,11-30), [4] közbenjárás Salamonnál Adónija érdekében (1Kir 2,17-25), [5] Salamonnal együtt a trónon (1Kir 2,19). A fiak sorsa az anya kezében fut össze, kié így, kié úgy.

A gyermek(ek)ről szóló helyek nem maradnak meg a materiális jelentés szintjén, ezek fele hasonlatokat, képeket használva teológiai mondanivalót hordoz. Érthető, hogy a prófétai és a költői szövegek ebben az összefüggésben sokkal hangsúlyosabbak, mint a történetiek. Néhány példa: mivel az eddigiekből kitűnik, hogy a lányok –

mennyiségileg – lényegesen kevesebb szerepet kapnak, ezért legyen az első példa az övék. Az izraelita gondolkozásban – hasonlóan a nyugatsémi területekhez – a városokat női jelzőkkel s tulajdonságokkal látták el. Ezek közül a két legjelentősebb Jeruzsálem és Sion. A ‘Sion leánya’ kifejezés (בַּת צִיּוֹן *bat ʕijjôn*) több szempontból is érdekes. Tartalom szerint a metaforák három jelentésárnyalata különböztethető meg: első a szent város mint szenvedő leány, tele a város panaszával. Itt Jeruzsálem a háború áldozata, elhagyott anya, az özvegy. A másodikban a város a vádlott: a házasságtörő, a hűtlen, a szajha. Azokban a szövegekben, ahol erős az üdvtörténeti kitekintés, a város mint királynő, mint YHWH menyasszonya, sokgyermekes anya jelenik meg. Ha néhány zsoltárhelyet figyelmen kívül hagyunk, akkor elmondható, hogy mindezek a képek, gondolatok egy prófétai könyvre – Jeremiás siralmi – koncentrálnak. Sokkal erősebb az üdvtörténeti vonal akkor, ha egy dinasztia megjövendöléséről van szó. A 2Sám 7,13-ban ezt olvassuk: ő épít házat nevem tiszteletére, én pedig megerősítem királyi trónját örökre. A szöveg szójátékot rejt, hiszen a בית (*bajit*) jelenthet házat – akár templom értelemben is –, de atyai házat is leszármazás értelmében (בֵּית־N.N.), s így a megígért dinasztia nem más, mint a fiak láncolata. A dolgot még hangsúlyosabbá teszi, hogy a szövetségi formula mintájára Isten maga jelenti ki: *Atyja leszek, és ő az én fiam lesz.* (14.v).

A képes kifejezések közül még kettő-három érdemel figyelmet. A Zsolt 89,27-28 a sámueli motívumokat használja fel, felfokozva: *Így nevez majd engem: Atyám vagy, én Istenem, szabadító kősziklám! Én pedig elsőszülöttséggel ajándékozom meg, felséges lesz a földi királyok között.* A király nem csak egyszerű fiú, hanem – amint erről már az előzőekben szó volt – elsőszülött. Ez az elnevezés már egyszer illetve Izrael egészét (2Móz 4,22-23), s ez most a jövődő királyra és dinasztijára száll. A kifejezés nem korlátozódik csak a humán világra, hanem átvitt értelemben a teremtett világ lényeiére is kiterjed. A Tóra így beszél a híres básáni kosokról (בֶּן־בָּנִי *b'ne básân*), az egy éves bárányról mint az ‘év fiú’-ról (בֶּן שָׁנָה *ben šâna*). Kizárólag Jób könyvében fordul elő ez a talányos kifejezés: בני שֹׁחַץ *b'ne šāḥas*, ‘büszkeség fiai’ (20,8; 41,26 †), a RÚF mindkét helyen ‘vadállatok’-at fordít, Károli az első helyen – valószínűleg az orosz-lánnaal való párhuzam miatt – ‘büszke vadak’-at, a másodikon ‘ragadozók’-at.¹⁰ További képes kifejezésekben a fiú/fiak egyaránt vonatkozhatnak emberre, tárgyra, természeti jelenségre. Az ismert ézsaiási példázatban (Ézs 5,1k) a termékeny szőlőhegy az ‘olaj fia’ (בֶּן־שֶׁמֶן *ben-šâmen*). Károli érzi a képet, és ‘nagyon kövér’-ként fordítja, a bőséggel, termékenységgel kapcsolva. Az ellenség nyilai a ‘tegez fiai’ (בֶּן־אִשְׁפָּתוֹ *b'ne `aspâto*).

Összefoglalás, távolabbi kitekintéssel

Bár az ószövetségi családképet – s benne a gyermekek helyzetét – egészen leszűkítve is lehet szemlélni, különös figyelmet szentelve például a szocio-geopolitikai szempontoknak, ahogyan azt az utóbbi és a jelen időben is szívesen teszik, itt és most jobbnak

¹⁰ A posztbiblikus irodalomban az oroszlán jelzője, az újhéberben pedig a sasé (Klein s.v.).

és hasznosabbnak tűnik a teológiai szempont, amely szélesebb területre tekint. A család hierarchiájában a csúcson az apa áll mint annak feje s minden tulajdonának birtokosa (4Móz 26, 54-55). Ebből következően övé az irányító szerep (Jer 35, 6-10). Ezt a kemény képet azonban színezik és lágyítják azok a helyek, amelyek a családfő jóakarataról, családja iránti szeretetéről¹¹ (1Móz 25,28; 37,4; 44,20) és kegyességéről (Zsolt 103,13) szólnak. Bár az örökség fogalmának jelentős szerepe van, de ezt – teológiai tartalomban és súlyban – sokszorosan felülmúlják azok a történetek, amelyek az atyai áldást mint egyikét a legfontosabb nem materiális, adható és kapható szellemi javaknak mutatják be (1Móz 27).

A gyermek neveléséről az Ószövetség tágabb értelemben is beszél, mint életvezetési ideális képről, amely mint célt – anélkül, hogy a gyermek fogalmat konkrétan leírná – ezt a képet több generáció számára festi le. Ilyen szempontból sokatmondó a Péld 13,13: 'Aki igazságra (צדקה, *s'dáqá*) és hűségre (חסד *hæszæd*) törekszik, életet, igazságot és megbecsülést (כבוד *kávôd*) talál.' Bár minden bibliafordítás a legjobb értelemet célozza meg, létezik – véleményem szerint – egy értelmező/munkafordítás is, amely ebben az esetben a megadott héber fogalmak alapján plasztikusabb értelmet és jobb megértést eredményez: 'Aki' [vadászként] űzi (רדף *râdaf*) a [szövetségi rend] igazságát és abszolút szolidaritását, az igaznak bizonyul, s [őt megillető] tiszteletet kap. (Fontos látni, hogy az 'űzni' itt pozitív értelmű, s a 'tisztelt' az eredeti értelemben azt a személyt jelölheti, akinek személyisége, szava sokat nyom a latban (כבוד *kávêd*). A fogalom tovább is tágítható, s így elindulva az individuumtól elérkezhetünk Izrael népéhez mint YHWH szövetségbe fogadott fiához, aki története során nevelésre, útmutatásra szorul, de az atyai áldás különböző formáit – néha egyértelmű, máskor rejtélyes eszközök által – tapasztalhatja meg, s igazán – saját történelmére való visszatekintésében – érti/értheti meg. Ez nem csak tekintélyvel alapuló engedelmesség, ha nem a néppel mint szövetségi féllel való teljes szolidaritás, közösségvállalás s együtt vándorlás, a pusztai sátortáborból egészen az Ige (λόγος *logosz*) jánosi együtt lakozásig (ἐσκήνωσεν *'sátrat ver'*).

Egy posztbiblikus példa, amely nem is olyan más, de másként

A rabbinikus irodalom család- és gyermekképe – már ami a legszűkebb egységet illeti – nem sokkal különbözik az ószövetségitől, és meglepő módon s keresztyéni modelltől sem sokban – értelmezésében annál inkább. Az 'apa, anya, utód' modell még akkor is uralkodó, ha a poligámia miatt ismétlődhet, fő- és mellékefelekkel/szolgálókkal, különböző státuszú – gyakran egymással harcoló – testvérekkel és féltestvérekkel. Ennyi a formai hasonlóság, az itt következő szövegből pedig világos a különbség is: Amikor ez a kívánatos és elvárt eset nem jön létre, akkor – különböző, s feltételezett helyzetek alapján – elemzi a különböző kiutakat, engedményeket és tiltásokat az anya és az apa számára egyaránt. Az alábbi példa a Misnából való (mJev VI,6). Ez a traktátus (*Jevámót*) a harmadik rendben (סדר *šêdær*) található, amely az

¹¹ SKOLNIK, Fred (ed.): *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 6., Dtroit, Thomson-Gale, [é.n.], 692.

‘Asszonyok’ (נָשִׁים *násim*) címet viseli. A sógorházassággal kapcsolatos törvényi szabályokat tárgyalja, elemzi és vitatja meg. ‘Senki sem tarthatja távol magát a sokasodás és szaporodás [parancsától], csak ha [már] van gyermeke’. Sammáj háza ezt mondja: ‘Két fia’, Hillél háza pedig ezt: ‘Egy fia és egy leánya’, mert meg van írva: Férfivá és nővé teremtette őket (1Móz 5,2). Ha egy nő férjhez megy, s tíz évet él együtt a férjével, s [ez idő alatt] nem szül, férjének nincs joga ahhoz, hogy feleségétől [továbbra is] távol tartsa magát. [Ezért tehát] elválik tőle, s asszony pedig ismét férjhez mehet. A második férj jogosult arra, hogy az asszonnal újabb tíz esztendeig együtt éljen. Ha az asszony ezalatt elvetél, akkor [az újabb tíz évet] a vetelés időpontjától kell [újra] számolni. A szaporodás és sokasodás parancsa a férfira nézve kötelező, az asszonyra nem. R. Jóhanán ben Beróka [ezzel ellentétben] ezt mondja: ‘Mindkettőjükről szól az Írás: Isten megáldotta őket, s így szólt hozzájuk: Sokasodjatok és szaporodjatok (1Móz 1,28)’.

Ehhez a Misna – tőle terjedelemben és tartalomban sokban különböző – párdarabja, a Tósefta hozzáteszi (tJev VIII,7): aki ennek a teljesítésétől vonakodik, az sok egyéb mellett a Teremtővel való hasonlóságot is semmibe veszi (מבטל את דמות *mebattél ’et d’mút*).¹² Ez a keresztyén terminológiában az istenképűség egyik eleme.

ABSTRACT

Notes on the Old Testament’s Idea of the Child

The first stories of the Old Testament are (grand) family stories. They determine the place and task of the child(ren). In this sense, a child represents continuity in the first place. The father – son relationship is presented on a wide scale in the Old Testament, especially in the case of siblings. The stories about child(ren) do not remain at the level of material meaning; half of them, using parables and images, carries a theological message. This article seeks to get closer to the Old Testament interpretability of childhood through several biblical (and one post-biblical) examples.

¹² *The Tosefta*, Vol.1., Transl. NEUSNER, Jacob, Peabody, Massachusetts, Hendrickson, 2002, 712.

Páros fiú portré: „Mara István és ifj. Mara László”.
Szigeti Fényképezési és Festészeti Műintézet, Budapest, Kristóf tér 6. sz.
(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

Enghy Sándor

AZ ÓSZÖVETSÉG GYERMEKSÉGGEL KAPCSOLATOS FOGALMAINAK ÜZENETE: FIÚ, LÁNY

Az Ószövetség gyermekséggel kapcsolatos kifejezései között vitathatatlanul leggyakoribb a בן, melynek fordítása „valakinek a fia”, néha az „unoka, fiának a fia” – בן-בני (1Móz 11,31); בן-בני (Jer 27,7),¹ de a szó elsődleges jelentésével mindenképpen vérségi kapcsolatra utal. Előfordulására nézve különböző számadatokat találunk. Even-Shoshan 4891-et közöl,² más hol 4925-öt találunk³ vagy 4932-t.⁴ Parker csak hozzávetőleges számként mondja a 4850-et, más konkrétan nevezi meg ezt a pontos adatot.⁵ Egyetlen értelme van a számadatoknak – melyek nyilván azért különböznek, mert más és más részleteket vesznek figyelembe –, mégpedig az összehasonlítás egyéb ilyen jellegű kifejezésekkel. Azaz fontos megjegyeznünk, hogy a 4800 körüli előfordulás viszonylag sok, hiszen a בן többször fordul elő a Héber Bibliában, mint ahány szót például Hóseás (2379) és Ámós (2053) együttesen tartalmaz.⁶ Annak viszont üzenete van, hogy a Krónikák első és második könyvében fordul elő a בן több mint fele (1Krón 42,18%; 2Krón 10,92%)⁷. Vagyis a részletes genealógia kifejezőeszköze a szó ab-

¹ ELLIGER, Karl – RUDOLPH, Wilhelm et al (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1997, 16. 836. (Továbbiakban: BHS.)

² „בן...1-4891” – EVEN-SHOSHAN, Abraham (ed.): *New Concordance of the Bible: Thesaurus of the Language of the Bible, Hebrew and Aramaic, Roots, Words, Proper Names Phrases and Synonyms*, Jerusalem, „Kiryat Sefer” Publishing House LTD, 1992, 182–190.

³ BibleWorks™ Copyright © בן

⁴ BHS (2-בן=,1-בן=)

⁵ PARKER, Julie Faith: *Valuable and Vulnerable Children in the Hebrew Bible, Especially the Elisha Cycle*, Providence, Rhode Island, Brown University, *Brown Judaic Studies* 355, 2013, 46.; VAN GEMEREN, Willem A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, Volume 1, Grand Rapids, Michigan, Zondervan, 1997, 672.

⁶ EVEN-SHOSHAN: i. m., המקרא במספרים, סדר ספרי (Ezekt az adatokat még a könyv oldalainak számozása előtti táblázat tartalmazza.)

⁷ BHS (2-בן=,1-בן=) Table Chart.

ban a tekintetben, hogy a kiválasztás vonala visszamegy Ádámgig, s így lesz majd alkalmas a דָּוִד Dávid házán keresztül az Isten Fia származásának kifejezésére is.⁸ A Krónikák könyve Istenre koncentrálva beszél el az Ő uralkodásának történetét, melyben Izráel sorsában lesz nyilvánvalóvá az Ő teremtésben megmutatkozó univerzális uralma.⁹ Ez a hatalma bontakozik ki népe történelmében az Ószövetségben, és folytatódik az Újszövetségben az Isten Fia (ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ)¹⁰ szabadító művében, aki azért jelenik meg, hogy az ördög munkáit lerontsa (1Jn 3,8). Bizonyára ezt az összefüggést erősíti az a tény is, hogy a דָּוִד-t a Septuaginta többek között az ἄνθρωπος, παῖς, ἀδελφός, ἀνὴρ, παιδίον, τέκνον mellett mégis csak a υἱός szóval fordítja a legtöbbször (405-ször).¹¹

Természetesen a דָּוִד szónak nem csupán vérségi kapcsolatot, családi összetartozást jelentő tartalma van, hanem a דָּוִד másfajta hovatarozásra is utalhat, mint például egy foglalkozásra, vagy valamilyen egyéb kategóriára, típusra, csoportra,¹² arra, aki esetleg a próféták fiai közül való, közéjük tartozik (בְּנֵי הַנְּבִיאִים – 1Kir 20,35), tehát egyszerűen prófétatanítvány, vagy arra aki bölcs (בְּנֵי הַחֲכָמִים – Ézs 19,11), a bölcsék csoportjába tartozik, de a דָּוִד magába foglalja valakinek a követését is (Ataljá fiai, tulajdonképpen az ő követői – בְּנֵי דָּוִד, 2 Krón 24,7), sőt ugyanúgy, mint az emberek esetében, jelöli állatok utódját is, esetleg bárányét (בְּנֵי צֶאֱזַי – Zsolt 114,4). Kormeghatározásként a דָּוִד valamilyen idővel kapcsolatos kifejezéssel is állhat együtt (בְּרֵמֶשֶׁת מֵאוֹת שָׁנָה – ötszáz éves, 1Móz 5,32). Egészen biztos, hogy adott esetben a דָּוִד magbába foglalja a lányokat is annak ellenére, hogy a דָּוִד hímnemű. Erre utal a szó, amikor az asszony büntetéseként jelöli meg a gyermekeket, akiket fájdalommal szül meg, nyilván nem csak fiúkat, hanem lányokat is: בְּנֵי תַלְדֵי בְּנֵים – 1Móz 3,16. Ha a szöveg valamilyen magatartásformát fejez ki, akkor is használja a דָּוִד-t, mint Áron vesszejével kapcsolatban, mely jellé lesz a lázadók számára: לְאוֹת לְבְנֵי מִדְּבָרִי – 4Móz 17,25. Ebben az összefüggésben lesz a דָּוִד az engedetlen magatartás következményeként bizonyos sorsszerű kifejezés

⁸ “The book of Chronicles reports a detailed genealogy of the kingdom of Judah, demonstrating how all human beings are derived from a single man and how our Savior the Son of God descended from it.” – CONTI, Marco (ed.): *1-2 Kings, 1-2 Chronicles, Ezra, Nehemiah, Esther*, Downers Grove, Illinois, Inter-Varsity Press, *Ancient Christian commentary on Scripture: Old Testament 5*, 2014, 245.

⁹ „the book’s real starting point is not man or the people, but God; only after the nature of God, His attributes, and the principles by which He runs the world have been understood does the history attain coherence and clarity. The book of Chronicles may therefore be called “theocentric historiography,”... The dominant feature of the image of God throughout the book is that of a God-in-relation... The first is that of God in relation to the world, expressed in His creation, domination, rule, and providence... God is in relation to the people of Israel, and this constitutes the focal point of His relationship with the world.” – JAPHET, Sara: *The Ideology of the Book of Chronicles and Its Place in Biblical Thought*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2009, 9.

¹⁰ ALAND, Barbara – ALAND, Kurt et al (Hrsg): *Nestle-Aland, Novum Testamentum Graece 28.*, Revidierte Auflage, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2012, 720. (Továbbiakban: NESTLE-ALAND 28.)

¹¹ Ennél többször csak a και-t és az αυτος-t hozza a Septuaginta דָּוִד fordításaként. – BibleWorks™ Copyright © 1992-2015, דָּוִד – Search for Hebrew – LXX Equivalents.

¹² דָּוִד – KOEHLER, Ludwig – BAUMGARTNER, Walter: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Transl. RICHARDSON, M. E. J., Leiden – New York, Brill, 1994-2000, OakTree Software 3.6, 138.

eszköze. Ilyen értelemben olvasunk Dávid történetében arról az emberről, aki elvette a szegény bárányát, ezért a halál fia: בן-חַיָּה – 2Sám 12,5. Talán legérdekesebb mégis a szó metaforikus értelme. Ez jelenik meg a nyílvevőben (בן-קַשְׁתָּה – Jób 41,20), mely nyilván a nyíl kategóriáját, képét jelöli.

Izrael identitása meghatározásának is fontos eleme a בֵּן, ahol YHWH elsőszülött fiát jelöli a kifejezés: בֵּן בְּכֹרֵי יִשְׂרָאֵל: (2Móz 4,22). Izrael bűne tulajdonképpen ennek az atya–fiú kapcsolatnak a megsértése, mely az atyával szembeni gyermeki hűtlenségben mutatkozik meg a nép életében: בָּנִים לְאִמָּן בָּם: (5Móz 32,20). YHWH atyai szeretetéből következik megbocsátása is, melynek eredményeként a nép, mely nem az Ő népeként viselkedett, mégis újra az élő Isten fiává lehet: בֵּן אֱלֹהֵי (Hós 2,1). A szöveg a Róm 9,26-ban található szó szerint a Septuaginta fordításából, és így sehol máshol a Biblia görög szövegében:

υἱοὶ θεοῦ ζῶντος. – Hós 2,1

υἱοὶ θεοῦ ζῶντος – Róm 9,26

Pál Hóseás alapján állítja (υἱοὶ θεοῦ ζῶντος. – Hós 2,1), hogy azon a helyen, ahol az Úr megmondta nekik: nem az én népem vagytok, ott neveztetnek majd az élő Isten fiainak (υἱοὶ θεοῦ ζῶντος – Róm 9,26).¹³ A hóseási szövegben ítéletes helyzetről van szó, amelybe a nép magát sodorta, és ezt a nép elkerülni nem tudja, de YHWH szeretete garantálja a fordulatot. Annak az ígéretnek a fényében, melyet Ő valamikor az ősatyáknak tett. Ezt onnan tudjuk, hogy a כְּהוּל הַיָּם csak négyszer fordul elő a Héber Bibliában, az első 1Móz 32,13-ben, az utolsó viszont Hós 2,1-ben.¹⁴ A וְכְהוּל csak háromszor, de ez elvezet a וְכְהוּל אֲשֶׁר עַל-שַׁפְּתַי הַיָּם – hoz: 1Móz 22,17.¹⁵ Hóseás tehát azt akarja érzékeltetni a maga korában, hogy minden az ígéretnek vonalában marad. Vagyis az történik Izrael népével a történelemben, amit YHWH Ábrahámnak megígért, s Jákób is csak erre emlékeztette Őt. A történelem lényege ebben az összefüggésben az, hogy bármilyen hűtlenséget is követett el a nép Urával szemben, bármilyen ítéletet is vont ez maga után, ők mégis az élő Isten fiainak (בֵּן אֱלֹהֵי – Hós 2,1) neveztetnek. A וְהָיָה a ebben a versben kifejezi, hogy YHWH szándéka határozza (perfectum) meg az eseményeket a történelemben, és ezért biztos a fordulat abban a tekintetben, hogy „az helyen ahol” (Qal)¹⁶ az ítélet nyilvánvaló volt, pont ott lesz majd a változás. A וְהָיָה καὶ ἔσται fordításában a futurum, indicativus, medium igealak¹⁷ a fordulat kifejezése és a bizonyosság: be fog következni az, hogy a jövőben egyértelmű lesz majd a fordulat, a bűnöst Isten fiának mondják, s ez az egész nem csak úgy magától történik. A Septuaginta így fejezte ki YHWH jelenlétét a történelemben.

¹³ NESTLE-ALAND 28, 500.

¹⁴ BHS – כְּהוּל הַיָּם

¹⁵ BHS – וְכְהוּל

¹⁶ *Vizsolyi Biblia* (reprint), Budapest, Magyar Helikon, 1981, 176, 143.

¹⁷ RAHLFS, Adolf – HANHART, Robert (hrsg.): *LXX – Septuagint*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2006, Rahlfs Tagged Greek Septuagint (LXX1) Kraft/Taylor/Wheeler Septuagint Morphology Database v. 4.7, Verse 23233 of 28971, ἔσται. (Továbbiakban: LXX.)

A בְּמִקְוֵם אֲשֶׁר fordításaként az ἐν τῷ τόπῳ οὗ a Hós 2,1-ben azért fontos, mert pont azt hangsúlyozza, hogy ott lesz a változás, ahol az ítélet volt nyilvánvaló. Ezért hangsúlyozza a Septuaginta az ἐκεῖ szót, mely a héber szövegben benne sincs. A szöveg így hirdeti, hogy mivel Izráel cselekedetei tanúsága szerint már nem Isten népe,¹⁸ ezt realizálja is az ítélet, melyet YHWH mond ki. Ennek megfogalmazása, a Nif. jiqtol (יֵאָמֵר) igei forma súlyos üzenetet hordoz az Ő személyére utalva: nem egyszerűen elhangzik az ítélet, hogy „Nem vagytok népem!”, hanem annak kimondásában Ő is benne van, Ő az ítélő Isten. Nem csak a nép mondja ki magáról cselekedeteivel, hogy ők nem YHWH népe, nem csak az ítélet beteljesedése hirdeti ezt, hanem maga az ítélő Isten mondja ki ezt róla. Így a beszéd tárgya Izráel. A Septuaginta még inkább a beszéd tárgyának tekinti Izráelt az ἐρρέθη passivumával, amikor a יֵאָמֵר -t fordítja, bizonyosságot állítva (indicativus), de az aoristos¹⁹ mint praeteritum instans kiemeli a múltban elkezdődött folyamatot, mely meg is valósul. Igen, kimondásra került Izráel állapota. Sokat várt YHWH, de nem tehetett mást, mint kimondta az ítéletet. A Septuaginta mintha YHWH kizárólagos beszédével súlyosbítaná Izráel helyzetét, aki kimondja a diagnózist, beszéde tárgyává téve Izráelt, el-lentmondást nem tűrően: Nem vagytok népem! Nos ahol mindez megtörténik, ott (ἐκεῖ) tényleg nincs mire várni, legkevésbé a dolgok pozitív alakulására. Mert YHWH áll az események mögött. Hát ezért teszi a szövegbe a Septuaginta, hogy mégis ott (ἐκεῖ) megy minden tovább Izráel történelmében. Ezt, az ítéletet úgy pontosítja a szöveg, hogy ott, abban az állapotban, az ítélet ellenére lesz Izráel az élő Isten fia: בְּנֵי אֱלֹהֵי (Hós 2,1). Nem egyszerűen a kommunikáció a lényeg itt, hogy elhangzik a tény: az élő Isten fiai vagytok (בְּנֵי אֱלֹהֵי : $\text{יֵאָמֵר לָהֶם בְּנֵי אֱלֹהֵי}$ - Hós 2,1). Sokkal többet fejez ki a יֵאָמֵר , s erre utal a szó κληθήσονται fordítása: Izráel új nevet kap. Ez a καλέω lényege az elhívás tartalmával. A futurum, passivum indicativus igei forma²⁰ lényege: nem egyszerűen kommunikáció történik itt, és csupán azt mondják nekik, Izráelnek, hogy „nem nép”-ből lettek az élő Isten fiaivá, hanem ők már egy névadás tárgyai, új nevet kapnak. A Septuaginta fordítói tudják, hogy teljesen biztos ez a jövő, mert elérkezik ez a fordulat. Talán azért nincs is benne a szövegben a לָהֶם , túl azon, hogy más megfogalmazást igényel a névadás kifejezése – mert esetleg fontosabb az, aki a dolgok mögött áll, maga YHWH, rejtve, a passivumban.²¹ Ő az élő Isten, aki az élet felé mozgatja Izráel történelmét az ítéletes, halált jelentő állapotból. Ő nevezi Izráelt fiainak ($\text{יֵאָמֵר לָהֶם בְּנֵי אֱלֹהֵי}$ – Hós

¹⁸ „Niet-mijn-volk’ overtreft alles, daar het zegt, dat het tusschen den Heere en Israel nu uit is.” – RIDDERBOS, Jan: *De kleine profeten: opnieuw uit den grondtekst vertaald en verklaard, Hosea, Joe’l, Amos*, Kampen, J. H. Kok, 1932, 31.

¹⁹ LXX Verse 23233 of 28971.

²⁰ LXX Verse 23233 of 28971, κληθήσονται .

²¹ A Septuaginta egyéb kiadásai (IV-VI. sz.) hozzák a κληθήσονται után a καὶ αὐτοί- t. Lehet, hogy ez is azért nem került a fő szövegbe, mert elképzelhető, hogy a Septuaginta nem akarja elterelni a figyelmet a valódi névadóról, s mindent ennek a logikának megfelelően fordít. – RAHLFS, Adolf (Ed.): *Septuaginta: id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Volumen II., Stuttgart, Württembergische Bibelanstalt, 1971, 491.; KARRER, Martin – KRAUS, Wolfgang (hrsg.): *Septuaginta Deutsch, Erläuterungen und Kommentare zum griechischen Alten Testament*, Band II., *Psalmen bis Daniel*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2011, 2292.

2,1). Nem csupán a nem nép lesz az Ő népe, hanem a nép tagja egyenesen az Ő fiai: בְּנֵי יִשְׂרָאֵל – υἱοὶ θεοῦ – Hós 2,1. Ő élő Isten, aki aktivitását kifejezésre juttatja, amit a Septuaginta jól érzékeltet a héber melléknév helyetti igei formával (act. part.): יִשְׂרָאֵל – ζῶντος.²²

Pál nem véletlenül veszi át ezt az idézetet, és beszél ennek kapcsán a beteljesedett ígéretről a pogányok életében. Ők ugyanis nem mások, mint Isten gyermekei,²³ de az ő történetük is Izráel elhívásával kezdődött. Erre a történelmi távlatra világít rá az idézet, melynek érdekessége, hogy így csak ezen a két helyen fordul elő az egész Bibliában: egyszer a Septuagintában, Hóseásnál, és egyszer Pálnál, s sehol máshol. Szó szerint:

Hós 2,1

καὶ ἔσται ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐρρέθη αὐτοῖς οὐ λαός μου ὑμεῖς ἐκεῖ κληθήσονται
υἱοὶ θεοῦ ζῶντος

Róm 9,26

καὶ ἔσται ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐρρέθη αὐτοῖς· οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται
υἱοὶ θεοῦ ζῶντος.

Hós 2,1 nélkül nem tudnánk, hogy a történelem olyan folyamat, mely a múltban gyökerezik. Tehát a pogányok nem gondolhatják, hogy minden velük kezdődött. Alázatra intő dolog számukra ez, amikor személyüket relativizálja Pál. Nem körülöttük forog a világ. Isten csak folytatja, amit népével elkezdett. Izráel számára ez a folytatás viszont felelősség. Nem tehetnek akármit elhivatásukban, mert YHWH-nak másokkal is van terve, nem csupán velük, akik hajlamosak könnyelműen kezelni küldetésüket. YHWH mindig tudott meglepő dolgokat cselekedni a történelemben. Ezt Izráel is átélte, amikor megtagadta küldetését: YHWH megújította rajta szeretetét, mely új lehetőséget nyitott számára. Amint YHWH azokkal cselekedett a történelemben, akik nem voltak az Ő népe, és szeretetéből adódóan mégis fiai lettek, Ő pedig úgy is bánt velük, s ez a pogányok életére is igaz: rájuk is kiterjeszti szeretetét, mely tovább viszi a történelmet. Így újulhat meg az egyház, mely Isten ígéreteinek beteljesedéséből él, tagjaiban az élő Isten fiaival, s ez a hóseási ígélet beteljesedésének vonalát is jelenti egyúttal. Azt a vonalat, mely összeköti Izráel és a pogányok történelmét. Isten népe és az egyház történelme valójában mindig csak ott újulhat meg, ahol akik nem Istenéi, Isten fiaivá lesznek, mert Isten szeretete azzá teszi őket. Isten az egész világról gyűjt népet magának. A botrányos a hóseási idézetben az, hogy Isten ugyanúgy kezeli a pogányokat, mint Izráelt, és ami Jézusban történik, annak paradigmája az, amit Isten Izráellel is már megtett. Egyszerűen annak mintájára cselekszik, amit a történelemben már megmutatott népével, így Izráel és a pogányok egy szinten vannak: aki nem volt az Övé, fiává lett. Nem vethet Izráel semmit Isten szemére. Hütlensége ellenére először rajta mutatta meg szeretetét. Akik eljárták

²² BHS, Verse 14108 of 23213, יִשְׂרָאֵל ; LXX Verse 23233 of 28971, ζῶντος.

²³ SCHREINER, Thomas: *Romans*, Grand Rapids, Michigan, Baker Academic, *Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, 2008, 527–528.; BEALE, George K. – CARSON, Donald A.: *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*, Grand Rapids, Michigan, Baker Academic, 2007, 648.

küldetésüket. Most a pogányok vannak soron, akikkel nem történik más, mint amit Isten már korábban is megtett népével. Izráel is tulajdonképpen pogánnyá lett, ennek következménye volt a büntetés. YHWH mégis könyörült rajta. A pogányok elbizakodottságával szemben Pál üzenete számukra Izráel története: az ismétlődik elhívásukban, amit Izráel átélt.

A Septuaginta idézete Pál számára lehetővé tette annak az összefüggésnek a felmutatását, melynek alapján Izráel a pogányokkal egy szintre kerülhet, és Izráel a pogányok történetének paradigmájaként kezelhető. Jézus személye így lehet Izráel szabadítója és a pogányok reménysége. A hóseási idézet egyedi módon fordul elő az Ószövetségben és az Újszövetségben. Az idézet újszövetségi előfordulását a Septuaginta tette lehetővé, hogy Jézus személyében így kapcsolódjon össze Izráel és a pogányok, az élő Isten fiainak (יְהוָה אֱלֹהֵינוּ – Hós 2,1 – υἱοὶ θεοῦ ζῶντος – Hós 2,1; Róm 9,26) közös reménysége. Ennek a reménységnek a megtestesítője Jézus, a Dávid Fia (υἱὸς Δαυΐδ· – Mát 21,9),²⁴ aki teljességre vitte mindazt, ami tulajdonképpen Izráel királyainak feladata is volt, hiszen YHWH rajtuk keresztül is az Ő atyai szeretetét akarta megmutatni népe iránt. Ez a szándéka mutatkozott meg az ószövetségi időkben a királyban, aki az Ő fiaként magát YHWH-t, az Ő hatalmát reprezentálta a földi világ keretei között (יְהוָה אֱלֹהֵינוּ – Zsolt 2,7 – υἱός μου εἶ – Zsolt 2,7).²⁵

Ha az Ószövetség lányokkal kapcsolatos fogalmát vizsgáljuk, kiderül, hogy a נַחֲמָה sokkal kevesebbszer fordul elő a Héber Bibliában, mint a נָחַם: mindössze 585-szor.²⁶ Ennek érdessége az, hogy a szó legtöbbször Jeremiás Siralmaiban fordul elő a könyv terjedelméhez képest.²⁷ Pont abban a könyvben, melyben Jeruzsálem pusztulása fölött kesereg a próféta.²⁸ Mintha a נַחֲמָה szóban kifejezésre jutna a női gyengeség érzékenysége, hogy így mutassa be a könyv Jeruzsálem esendő voltát az ítéletben. Ebben az állapotában megható Jeruzsálem esedezése is Urához, aki látja népe elgyengült helyzetének komolyságát, és ezért indul meg sorsán. A gyermekeit gyászoló Jeruzsálemet fájdalma legnagyobb mélységében látja YHWH, aki nem feledkezik meg még haragjában sem övéiről.²⁹ Jeruzsálem esendővé vált az ítéletben, maga is siratni való

²⁴ Bizonyára nem véletlenül használja itt a az Újszövetség a נַחֲמָה fordítását a υἱός-t. Így fordítja legtöbbször a Septuaginta a נַחֲמָה -t , 405-ször. A τέκνον a következő a נַחֲמָה fordításának gyakoriságát illetően: 135. – BibleWorks™ Copyright © 1992-2015 Search for Hebrew-LXX Equivalents נַחֲמָה

²⁵ VAN GEMEREN, Willem A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, Volume 2, Grand Rapids, Michigan, Zondervan, 1997, 960–963.

²⁶ BHS, 1-נַחֲמָה=

²⁷ BHS, 1-נַחֲמָה=Table; A statisztika 1000 szóra vetítve közli a 9,42 százalékot, ami a Példabeszédek és Dániel könyvének 0,21 százalékához képest jelentős arány.

²⁸ „As a daughter, Zion stands in solidarity with the suffering Children of Lamentations, and as the mother of the community, she intercedes on their behalf and weeps for her suffering and missing children All the instances of weeping occur with reference to the death of children.” – BOSWORTH, David A.: Daughter of Zion and weeping in Lamentations 1-2, *Journal for the Study of the Old Testament*, 38. évfolyam, 2013/2, 217–237, 217.

²⁹ “The book deals with the sufferings and the anguish which came upon the Jews during, and at the close of, Nebuchadnezzar’s siege of Jerusalem in 587–586 B.C. and with the desolate condition of Jerusalem after its fall... The book of *Lamentations* is a sequel or a supplement to the book of *Jeremi-*

gyengeségében. A nép puszulása totális méretű, de YHWH-t gyermekeitől még az ítélet sem választja el, mint ahogy a szülő–gyermek viszony megváltoztathatatlan. Ebből adódik, hogy nem csupán Jeruzsálem siratja elveszett gyermekeit, akik a babiloni fogság áldozatai, de Jeruzsálem sorsa Urát sem hagyja hidegen. Ennek gazdag tartalmt szólatatja meg a בַּת szó.

Természetesen a בַּת is kifejezi a szoros családi kötődést mint valakinek a lánya, de utalhat egy néphez (בַּת־עַמִּי – Ézs 22,4) vagy nemzethez való tartozásra (בַּת־בְּבִלַי – Zsolt 137,8) is. Korát tekintve a בַּת lehet az újszülött csecsemő (בַּת־יָלֶדָה – 1Móz 30,21), de van, amikor egyszerűen csak kormeghatározás nélkül utal a gyermek nemére, a lányra, a fiúval szemben: אֶת־בְּנוֹ וְאֶת־בָּתָּהּ – 2Kir 23,10. Jelölheti a בַּת éppúgy azt a serdülő, fiatal lányt, aki még nem házasodott meg (1Móz 24,23; 29,6; 2Móz 2,7-10), mint azt, aki már férjhez ment (1Kir 4,11; 16,31; 2Kir 8,18) vagy esetleg özvegy: Ruth 1,11.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a בַּת – בֶּן esetében a Héber Bibliában nehéz eldönteni fiúk és lányok korát. Csak a szövegösszefüggésből derül ki, hogy a בַּת – בֶּן gyermek-e vagy felnőtt, mert inkább a családi kapcsolatra, a származásra koncentrálnak a két szó, nem pedig a fiú vagy lány korára. Ezt bizonyítják azok a nemzetségeket taglaló szövegek, melyekben a בָּנִים וּבָנוּת előfordul,³⁰ összesen így 29-szer, ebből így írva legtöbb 1Móz-ben van (17), és mindegyik az 5., 11. fejezetben. Az is valószínű, hogy amikor a szöveg együtt említi a fiút és a lányt, akik a családhoz vagy a nagyobb családhoz, a törzshöz tartoztak, akkor csak a fiak és az ő utódaik tartoztak szorosan a közösséghez a még meg nem házasodott lányokkal együtt. A megházasodott lányok gyerekei már nem tartoztak szorosan a családhoz, ők külön egységet alkothattak, szemben azokkal a lányokkal, akik nemileg még éretlenek voltak önálló családalkotásra. Ilyen értelemben említi a szöveg csak valakinek a fiait és fiainak fiait, az ő lányait és fiainak lányait בָּנָיו וּבָנוּת בָּתָּהּ וּבָנוּת בָּתָּהּ – 1Móz 46,7. Itt is azokról a lányokról lehet szó, akik még nem mentek férjhez, ezért voltak részei a családnak. A fiúkat ugyan körülmélték, és ők férfiként privilégizált helyzetben voltak (4Móz 3,15), de a lányok is hozzátartoztak a szövetség által meghatározott közösséghez (4Móz 18,11), nem zárta ki őket onnan a törvény. A gyermekek természetesen részesültek a családi örökségben, különösen az elsőszülöttek, de fiúk hiányában a lányok örökölték (4Móz 27,1-11), csak a törzsön belül kellett házasodniuk (4Móz

ab. The book of *Jeremiah* prophesies the destruction of Jerusalem and relates the fulfillment of these prophecies. The book of *Lamentations* relates and laments the anguish and the sufferings which came upon the Jews at the time of the fulfillment of these prophecies.” – GINGRICH, Roy E.: *The Book of Lamentations*, Memphis, Thomas Nelson, 1998, 4, 5.; „...the term is used appositionally to describe Zion or Jerusalem as a person, in particular as the daughter of God... the father-daughter relationship between God and his chosen city...” – VAN GEMEREN: *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, Volume 1, 780–781.; “Thus, this verse expresses the totality of the destruction of the populace. Jerusalem has lost both her young men and her young women...” – GARRETT, Duane – HOUSE, Paul R.: *Song of Songs, Lamentations*, Nashville, Thomas Nelson, *Word Biblical Commentary* 23B, 2004, 360.

³⁰ BHS בָּנִים וּבָנוּת Table.

36,1-12). A lányokat nem zárták ki a próféta ígéreteket beteljesedéséből sem, s tudták, hogy nekik is adatik a prófétálás ajándéka (וְנִבְאוּ בְּנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם – Jóel 3,1). Ott voltak az áldozatokhoz kapcsolódó étkezések alkalmain (1Sám 1,4). A lányok megbecsült voltát bizonyítja az is, hogy ellenséges támadás idején érték ugyanúgy harcoltak, min a fiúkért (Neh 4,14). A fiúkkal együtt a lányok esetében is olvasunk tragikus eseményekről. Sorsuk közös volt a szenvedésben: akár meg is ették (3Móz 26,29) vagy fogságba hurcolták (Jóel 4,8), de rabszolgának is eladhatták őket (Neh 5,5). Fiúk-lányok sorközössége megmutatkozott abban is, hogy feláldozhatók voltak. Ez derül ki Izsák és Jefte lánya történetéből (אֶת-יִצְחָק בְּנוֹ – 1Móz 22,9; לְבַת-יִפְתָּח – Bír 11,40), valamint Ezékiel könyvéből: אֶת-בְּנוֹתַי וְאֶת-בְּנוֹתֵיךְ (Ez 16,20). Mindenesetre a fiúkkal és lányokkal YHWH rendelkezik,³¹ aki elveheti őket, ahol ennek Ő szükségét látja: בְּנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם – Ez 24,25.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a בֶּן – בַּת fogalma természetesen elsősorban utal a fiú, lány nemére, vagy előfordulásuk összefüggése szerint kifejezheti a בֶּן – בַּת a fiú-lány korát, családi kapcsolatát, de a בֶּן – בַּת figuratív, metaforikus, átvitt értelme³² átível az Újszövetségbe is, ahol lehetőséget ad Isten mai népének a két fogalom arra, hogy Isten fiaként éljük életünket, esendő³³ voltunkban is élvezve az Ő atyai szeretetét.

ABSTRACT

Message of the Old Testament Definitions of Childness: son, daughter

The most common Old Testament term related to childhood is בֶּן, whose translation is “someone’s son” or sometimes “grandson, son’s son”. The primary meaning of the word certainly refers to a blood relationship. If we take a close look at the concept of girls, it turns out that בַּת occurs much less frequently in the Hebrew Bible than בֶּן – only 585 times. The figurative and metaphorical meaning of בֶּן – בַּת extends to the New Testament as well, where the two concepts give the people of God today the opportunity to live as sons of God, enjoying His paternal love even in our fall.

³¹ PARKER: i. m., 46–49.

³² Bizonyára nem véletlenül használja az Újszövetség a בַּת fordítását a θυγάτηρ-t (Mt 21,5; Jn 12,15). Így fordítja leggyakrabban a Septuaginta a a בַּת-ot, 491-szer. – BibleWorks™ Copyright © 1992-2015 BibleWorks Search for Hebrew-LXX Equivalents בַּת

³³ A θυγάτηρ Σιών valamilyen nyelvtani formája 28-szor fordul elő a Septuagintában és kétszer az Újszövetségben. – LXX, θυγάτηρ Σιών; NESTLE-ALAND 28, OakTree Software Version 3.3, θυγάτηρ Σιών.

Békési Sándor

APASZOMORÍTÓK

Amikor a gyermek kerül szóba, szívesen idézzük a Biblia biztató sorait: „Ímé, az Úrnak öröksége, a fiak; az anyaméh gyümölcse jutalom.”¹ Vagy: „fiaid mint az olajfacsemeték asztalod körül. Ímé, így áldatik meg a férfú, aki féli az Urat!”² A gyermek tehát örökség, jutalom, áldás az istenfélő apa számára.

E sorok igazságában megnyugodva már kész is a kegyes elmélet, hogy a hívő embernek gyermekei áldássá lesznek az életére nézve. Ebből az állításból csak egy kis kanyarral még azt a két dolgot is ki lehet préselni, hogy *csak* a hívő embernek lesz jutalom a gyermekáldás, valamint a hívő embernek jutalomként valamennyi gyermeke áldássá lesz, amelyre büszke lehet vénségében. Miután sokan így látatják és hirdetik, szükséges józanságra inteni mind a lelkes misszionáriusokat, mind a kétségbeesett szülőket ezen állítások tarthatatlanságára.

Az ugyanis igaz, hogy a gyermek Isten öröksége jutalom és áldás az istenfélő apának, de csak azért, mert a hívő ember nem birtokának tekinti őket, hanem Isten tulajdonainak, akiket a Teremtő őr, a szülőre bízott, hogy gyámolítsa, nevelje és oktassa őket, míg felnőtté nem válnak. A jutalom az anyai és apai feladat és felelősség megtiszteltetésében van, nem pedig az anya vagy apa hitében vagy kiválóságában, amelyet a gyermekek világra jöttével jutalmaz az Isten. Tehát megelölegezett, érdem nélküli jutalomról van szó. Másrészt pedig istenfélő apáknak is lehetnek olyan gyermekei, akik felnőve bizony egyáltalán nem jelentenek áldást a szülőknek, sokkal inkább szégyent és szomorúságot.

Ők az apaszomorítók, akikről bőszéggel szól a Szentírás is. Olyan gyermekek, akiknek apjuk istenfélelme felől nem lehetnek kétségeink, akiknek apáik jelentős helyzetüknél fogva a legjobb nevelésben résztették gyermekei-

¹ Zsolt 127,3

² Zsolt 128,3-4

ket. És mégis... A következőkben példa gyanánt három apaszomorító testvérpárra szeretnénk rávilágítani az Ószövetségben.

1. Papgyerekek

Az egyik ilyen apaszomorító testvérpár *Hofni és Fineás*, Éli papnak két fia. Apjuk Silóban negyven évig papi hivatást töltött be, aki öreg korában is mindig a templom ajtajában ült, és lelkiismeretesen őrizte az istentisztelet rendjét, a be- és kimenők viselkedését figyelve. Így volt tanúja a meddő Anna imádságának is, aki a templomban fogadalmat tett, hogy ha gyermeke születik, az Úrnak ajánlja őt teljes életében. Nincs mit kételkednünk abban, hogy a gézengúz fiak, a kis Hofni és Fineás megtanulhatták Élinél a törát és az írások értelmét, felnövekedésük alatt nemcsak a rituális cselekményeket, hanem az istenfélelem módját is elsajátíthatták. Nem volt vitás, hogy apjuk halála után ők lesznek Siló papjai, sőt a szent áldozat cselekményét már korán átvették a megöregedett Élitől. Hogy mennyire kiváló nevelésben és istenfélelemben részesülhettek, azt Anna megszületett fiúgyermeke, a fogadásából Éli papnál felnövekedett Sámuel elhivatottsága és élete bizonyítja.

A papi dinasztia örökösei, Hofni és Fineás azonban apjuk szégyenére és szomorúságára nőttek föl. Az első gond az volt velük, hogy az istenhit és az abból fakadó istenfélelem nem örökölhető, és neveléssel át nem adható. A Sámuel könyve ezt úgy fejezi ki, hogy *nem ismerték az Urat*.³ Ismerni (jd`) héberül ugyanazt jelenti, mint a házassági együttthalás, tehát valamivel vagy valakivel a legmélyebb személyes és szerelmes kapcsolatban eggyé válni. Ez az igaz ismeret vonatkozik az istenismeretre is, amely sohasem lehet sem távolságtartóan objektív, sem saját elképzelés szerint szubjektív, csakis egyedül személyes, vagyis egzisztenciális mélységében érintett. Hofni és Fineás tudtak mindent, amire az apjuk megtanította őket, tárgyi – vagyis objektív – ismeretük hallomásból megvolt a törvényről, a kultuszról és magáról Istenről is, sajátos elképzelést is kialakítottak a vallásról, azonban személyes tapasztalattal nem rendelkeztek az Úrral kapcsolatban. Ez azonban nem erkölcsi hiányosság, ettől még engedelmes gyermekei lehettek volna az apjuknak és még a kultuszi cselekményeknek is, ha azokat az ókori világ *euszebeia* erényének követelménye szerint tisztességesen és pontosan elvégzik, mint sok más papgyerek.

A második gond épp ez volt Éli fiaival. A kultikus szent cselekményben nemcsak az Úristen törvényével és akaratával mentek szembe, de az emberekhez való viszonyuk is erkölcstelen volt. Arra vetemedtek, hogy az áldozat bemutatásakor az áldozati állat nyers húsából már az elején követelték a részüket, mielőtt még azt megsütötték volna. Ha az áldozó joggal ellenkezett a kultuszi cselekmény illetően megsértése ellen, akkor azzal fenyegetőztek, hogy azt erőszakkal fogják elvenni. Ily módon az áldozati hús nem az Úrnak lett elsősorban feláldozva, hanem annak javát mindenekelett saját magának vette el a pap.⁴ A botrányos incidens következmé-

³ 1Sám 2,12

⁴ 1Sám 2,14

nyeképpen „az emberek megutálták az Úrnak áldozatát”,⁵ s ezzel „vétkessé tették az Úrnak népét”.⁶

Apjuk hiába figyelmeztette őket mindezekre, nem változtattak életmódjukon, következőképpen az isteni büntetés sem maradt el. Izrael népének java elhullott a filiszteusok elleni ütközetben, velük együtt Éli fiai, Hofni és Fineás is meghaltak, és végül megtörtént az elképzelhetetlen és az elviselhetetlen: még az Istennek ládája is elvételre került Izraeltől. Hiába imádkozott fáradhatatlanul Éli pap, a döbbenet az, hogy az Úristen már eldöntötte fiainak megölését.⁷ Hiába szerette fiait az apa, miközben ezzel a szeretettel az Urat nem becsülte méltó módon, s a megjavulás folyamatos reményességében nem távolította el őket az áldozás cselekményétől. Hiába ült a kapuban figyelmeztetve és szívében reszketve, rettegve a bekövetkezendőktől a megszorodott és szegénytől lesújtott apa, a rossz hírek hamar eljutottak hozzá, amibe ott, azonnal belehalt.⁸ A szomorúság és a szegény végső terhét már nem bírta el a szíve.

2. Prófétafiúk

A másik apaszomorító testvérpár *Joel és Abia*, Sámuel prófétának két fia. Annak a Sámuelnek, aki Éli pap szolgálatában nőtt fel, és élete végéig vele volt az Úr. Arról az apáról beszélünk, aki az Isten ígését az első és utolsó szóig komolyan vette, s az egész Izrael felett felelős prófétának rendeltetett. Ebben az esetben sem merülhet föl az a gondolat, hogy az apa hitetlensége, hiányos nevelése, rossz példamutatása, züllött élete sodorta volna gyermekeit az erkölcstelen életvitelbe.

Amikor Sámuel megöregedett, fiait tette bírakká Izrael felett Beérsebában. Ez is az előbbi esethez hasonló dinasztikus utódlás volt, amely nem vette figyelembe azt, hogy az istenhit és az abból fakadó istenfélelem nem örökölhető, és neveléssel át nem adható. Joel és Abia tehát mint bírak az ítélethozatalban cselekedtek erkölcstelenül az emberekkel szemben, és ezzel szánt szándékkal az Isten igazságos akarata ellen vétettek. Életvitelüket alapvetően a kapzsiság (*avaritia*) határozta meg, amelyet hatalmi helyzetük és lehetőségük egyre inkább táplált bennük. A peres ügyek döntései előtt szívesen hódoltak a vesztegetéseknek, ajándékokat fogadva el a kliensektől, s így az ítéleteket perverz módon az ajándékozó fél javára döntötték el.⁹ Ezzel pedig nemcsak az egyetemes erkölcsi paranccsal, tehát magával a természeti törvénnyel szegültek szembe, hanem annak forrását, az Úr törvényét sértették meg.¹⁰

Joel és Abia, a két gazdagodó hamis bíró viselt dolgaival azonban betelt a pohár. Izrael vénei nem tűrték sokáig ezt a becstelenséget, nemcsak panaszt emeltek Sámuelnél a fiakra, hanem ennek a botránynak hatására a bírak intézménye helyett

⁵ 1Sám 2,17

⁶ 1Sám 2,24

⁷ 1Sám 2,25

⁸ 1Sám 4,10-22

⁹ 1Sám 8,3

¹⁰ 2Móz 23,3.6.8.: „Szegénynek se kedvezz az ő peres ügyében.” „A te szegényednek igazságát el ne fordítsd az ő perében.” „Ajándékot el ne végy: mert az ajándék megvakítja a szemeseket, és elfordítja az igazak ügyét.”

a királyság bevezetésének igényével léptek fel ellenvetést nem tűrő módon. Ezzel az alkotmányos fordulattal pedig annak a veszélynek nyitott kaput Izrael, hogy a *lex* és a *rex*, a törvény és a király tekintélye eggyé válik, s az Isten törvényének mindenek fölötti függetlensége emberi hatalomnak lesz kiszolgáltatva.

A királyság intézményének bevezetése annyira megrázta Izraelt, és különösen Sámuel prófétát, hogy Joel és Abia további sorsáról nem maradt fenn híradás. Sámuelre sokkal inkább az általa felkent királyoknak, Saulnak és aztán Saul korrekciójának, Dávidnak sorsa tett megrendítő hatást. A királyoknak a törvényadó Istenhez való viszonya nagyobb lelkiismereti nyugtalanságot támasztott benne, mint a tőle elszakadt felnőtt fiainak életvitele. Sámuelnek Isten általi megítélésében nem volt fontos annyira Joel és Abia tragikus végkifejlete, mint Éli pap esetében, ezzel is hangsúlyozva a próféta apának erkölcsi függetlenségét fiai sorsától. Ebben az értelemben a felnőtt gyermekek viselkedése és magaválasztotta élete Isten szemében teljesen levált az apától. Tulajdonképpen a *személy* jelentősége domborodik ki ebben a történetben oly módon, hogy a felnőtt gyermekek és apáik külön-külön járják saját útjukat, amelyeknek erkölcsi megítélése csak az illető személy szívének mérlegre helyezésével dől el.

3. Királyfiak

A harmadik apaszomorító testvérpár *Amnon és Absolon*, Dávid királynak két fia. Történetük részletesen kifejtésre került a Sámuel második könyvében,¹¹ immár mintegy nagyító alá helyezve az apa személyének legmélyebb rezdüléseit, a lelkében végbemennő szenvedést és küzdelmet a történelem folyamatában. Az apa ugyanis nemcsak jól hadakozó király, de nagyon érzékeny ember, Istenhez és az emberekhez való viszonyának drámai harcát megéneklő, zsolttáros próféta. Gondolható, hogy Dávid udvari környezetében a királyfiak többi testvéreikhez hasonlóan az anyagiakon túl az oktatásban és nevelésben mindent megkaptak, ami a hiteléthez, az ismeretekhez, az erkölcsös életvitelhez és az uralkodáshoz szükséges. Noha a király gyermekei különböző anyától származtak, amely okán rivalizálásuk természetesnek is mondható, de királyi apjuk tekintélye meghatározó lehetett mindnyájuk életére.

Aprópó tekintély. Abban az apa és fiú közötti általános feszültségben, amely az ember természetének ősi mélységeibe vezet el bennünket, s amelynek törvényszerűségét a pszichológia hivatott feltárni, most nincs módunk elmélyedni. Annyit azonban érdemes megemlíteni, hogy az apa tekintélye iránti tisztelet, valamint a hatalom gyakorlásának gyerekkortól való tapasztalása mindkét fiúban ellenhatásként tettlegessé erősítette fel a *hatalommal való visszaélésnek – mint visszavágásnak – vágyát*.

Amnon esetében a hatalommal való visszaélés szexuális erőszakban nyilvánult meg.¹² Megtetszett neki húga, Támár, a király másik anyától származó leánya, akit királyfiként joga lett volna feleségének megkérni az apjától. Ehelyett azonban a szűz leányt csellel az ágyába csalogatta, annak tiltakozása ellenére erőszakot vett rajta. Miu-tán testi élvezetét kitombolta, még a törvény adta lehetőséggel sem volt hajlandó élni,

¹¹ 2Sám 13-18,18

¹² 2Sám 13,1-19

amelynek értelmében házasságra lépve vele, megőrizhette volna a lány becsületét.¹³ Szerelme tüzének kihúnytvával fellobbanó gyűlölete megvetette, embertelenül megalázta és a porba taszította hűgát. Amnon királyfi többszörösen visszaélt a hatalmával: mint Támár bátyja, a király fia, és a hatalom csúcán lévő herceg visszaélt a testvér jóindulatával, apjának és hűgának bizalmával és a néki szolgálók engedelmességével. Valójában visszavágás volt ez az apja irányába, akinek másik feleségétől származó lányát becstelentette meg, valamint másik feleségétől származó fia, Absolon felett is megmutatta hatalmát. Nem csoda, hogy Absolon halálos ellenségévé lett neki, ami csúfos végzetét jelentette, ugyanakkor a hercegi testvérgyilkosság árnyékával borította be egész Izraelt.

Absolon esetében a hatalommal való visszaélés már politikai síkra terelődött, és a felkent király megpuccsolásának kísérletébe torkollott.¹⁴ Ezzel a lépésével a népszerűség és a hatalomépítés technikáját oly kiválóan elsajátító fiú nemcsak a királytörvény ellen vétett,¹⁵ hanem a törával szemben is, mely az apa és az ősz ember méltóságának tiszteletét írja elő.¹⁶ Olyan erős katonai támogatásra tett szert, hogy Dávid király kénytelen volt elhagyni rezidenciáját, Jeruzsálemet. Az Olajfák hegyén siratva fiával történt megromlott viszonyát menekült a királyi apa a megaláztatások mély bugyraiin keresztül. Mint király vált üldözötté, akit szidalmaztak és kövel dobáltak;¹⁷ mint Istennek felelős prófétája került veszélybe a lelke;¹⁸ mint apa taszított szégyenbe és szomorúságba, nem beszélve a szeretet fájdmáról fia elveszejtésén.¹⁹ Az apja ellen lázadó fiú végül fennakadva egy cserfán ég és föld között függvén gyilkoltatott meg a polgárháború során.²⁰

Az a dinasztikus utódlás, amely, mint láttuk, nemcsak a királyi házban, hanem a papi és prófétai családban is követelmény volt, ezen események tanulságaképpen nem véletlenül vetette fel a későbbiekben az *alkalmasság* (*idoneitas*) kérdését a származással (*legitimas*) szemben, legyen az akár az uralkodás, a bíraskodás, az istentisztelet, a hit és az erkölcs területe.

4. Krisztus hármastisztének fiai

Az apaszomorítók fent említett tragikus példái teológiai értelemben a három legmagasabb társadalmi rangot jelentő házból kerültek ki: papi, prófétai és királyi családból. A három felkent tisztség gyermekei ők, akiknek sorsa elgondolkodtat bennünket azon, hogy mit kezdhetünk az istenhívő családokban felnőtt gyermekek eltorzult életével. S míg ítéletet alkothatnánk a dolog felől, kulcsmegoldásként javasoljuk előtérbe állítani Jézus Krisztus személyét, tanítását és cselekedetét, mint annyi más megoldatlannak tűnő etikai és teológiai kérdésben. Annál is inkább Jézus Krisztus adhat

¹³ 5Móz 22,28-29

¹⁴ 2Sám 15-18,1-18

¹⁵ 5Móz 17,14-20

¹⁶ 2Móz 20,12; 3Móz 19,32; 5Móz 5,16

¹⁷ 2Sám 16,5-13

¹⁸ Zsolt 3,3

¹⁹ 2Sám 18,5,33.

²⁰ 2Sám 18,9

megoldást erre a nehéz kérdésre, mert az ő életműve épp e három: a papi, a prófétai és a királyi tisztség beteljesítője, akinek a mennyei Atya fogadott fiaként testvérei és rokonai vagyunk, az ő nevéből nevezett keresztyének. Ebben az értelemben pedig mi magunk is könnyen az apaszomorítók közé számíttatunk, tehát a kérdés megválaszolására egzisztenciálisan érint mindnyájunkat, szülőket és gyermekeket egyaránt.

Az első, ami Jézus Krisztusról állítható, hogy hármasságban az engedetlen gyermekek is megtalálhatók oly módon, hogy az ő személye hordozza el valamennyi apaszomorító életét úgy, hogy épp az ellenkezőjét tette, mint amazok. Azokért a Hofnikért és Fineásokért, akik maguknak veszik el az áldozati javakat, Krisztus papként önmagát adta oda áldozatként, és ezzel a cselekményével a világ bűneit vette el. Prófétaaként a hamisan bíraskodó Joelek és Abiák felől akként döntött, hogy az azoknak járó isteni átkot – mint igaz ítéletet – a maga kárára önmagára vette, hogy a tékozló fiakból megtérő gyermekek legyenek. Királyként pedig úgy győzte le valamennyi Amnonban és Absolonban lakozó gonoszt, hogy Atyja szeretetében megmaradva, ő maga függött ártatlanul ég és föld között a gólgotai kereszten.

Jézus Krisztus áldozata nyomán hol találjuk föl az apaszomorító gyermekek felletti fájdalunk megelőzését vagy vigaszát? Hol van a prevenciónak azon alkalma, területe, ahol biztosan elkerülhetjük gyermekeink későbbi engedetlenségét? A gyermek születési, teremtésbeli adottságai az öröklődött tulajdonságokkal egyetemben egyáltalán nem befolyásolhatók előre, ugyanakkor az életvitelre és az erkölcsre való hatásuknak sincs döntő szerepük, mert biológiai, és nem etikai természetűek. A körülményeknek és a nevelésnek ugyan nagy szerepe van a gyermek erkölcsi alakulására, mégis, ha csak a fenti példákra tekintünk, biztosítékot ezek sem jelentenek, hiszen a felnőtt gyermek életének hosszú évtizedei alatt nem tudhatjuk, milyen körülmények, kényszerek, tragédiák vagy betegségek érhetik. Meg kell barátkoznunk tehát azzal a gondolattal, hogy nincs semmiféle emberi biztosíték, pszichológiai vagy pedagógiai recept arra nézve, hogy gyermekeink milyen emberekké válnak.

Jézus Krisztus életművéből csupán egyetlen reménység csillan fel, amire hagyatkozhatunk, és ez az isteni *irgalom* (*miserericordia*). Az Újszövetségben ez az úgynevezett *szplankhna*, amely akkor következik be, amikor Jézusnak, meglátva egy beteget vagy nyomorúságban szenvedőt, *megindul a szíve rajta*. Az irgalom tehát Isten szívének részvétele az ember mélységében és fájdalomban. Miután a teljes emberi élet önmagában tragédia, valójában mindenki irgalomra szorul.

Magzati állapotban mi a biztosíték a gyermek későbbi egészségére nézve? Az irgalom. Sőt, mi a biztosíték arra, hogy egyáltalán születik-e gyermek? Az irgalom. A gyermek élethosszára, legalábbis arra, hogy túlélje a szüleit, mi a biztosíték? Az irgalom. A nevelésben, tanításban, istentiszteletben részesülő gyermekek áldott sorsára mi a biztosíték? Az irgalom. Mi a biztosíték arra, hogy a gyermek felnőve nem hoz végzetes döntést saját maga ellen, vagy elméje nem zavarodik meg a csalódások egymásutánjaiban? Az irgalom. És ha mindezek mégis megtörténnének, mi marad akkor? Az Isten akarataiban való megnyugvás, mert ő a mindenható Úr, akinek gondolataihoz és terveihez mi teremtményei fel nem érünk.

A szülő nem birtokosa gyermekének, aki egyedül Isten tulajdona, azé az Istené, aki már az anyaméhben ismerte és kijelölte a formálódó ember teljes életútját. De nemcsak kiszabta sajátos útját, hanem az Isten eleve elrendelt Fiában megítélte, elvetette és megváltotta, sőt üdvözítette őt. Az egyetlen kérdés csupán az, hogy azok a bizonyos, konkrét fiúk is részesednek-e az Isten Fiában életük során. Erre sem adatik biztos válaszunk, viszont állandóan el lehet kérni az irgalmat, amely – *ha Isten úgy akarja!* – biztosítja fiaink számára ezt a részesedést. Még ha a legnagyobb rendben alakul is gyermekeink sorsa, fejlődése, munkája, párkapcsolata, sikere, megbecsültsége, a *Kürie eleison* – Uram irgalmazz! – mindennapi imádsága tesz csak képessé bennünket arra, hogy az emberi bizonyosság bizonytalansága helyett reménységgel éljünk, amely meg nem szégyení egyetlen apát vagy anyát sem – a bölcsőtől a kereszten és a síron át egészen a mennyek országáig.

ABSTRACT

Father-Saddeners

Talking about the child we often quote happily the encouraging words of the Bible: “Behold, children are a heritage from the LORD, the fruit of the womb a reward”. In light of these words the child is a heritage, a reward and a blessing to the god-fearing father. However, even such fathers can have children who after growing up do not necessarily count as blessing rather as embarrassment and sadness to the parent. These children are the father-saddeners of whom the Scriptures write abundantly. Although their fathers bore witness of an undoubtable degree of fear of God and consequently tended to raise their offspring in the best possible way, these children did not follow their fathers’ path. In the present essay I draw attention to three father-saddener siblings in the Old Testament of the prophetic, priestly and royal (kingly) dynasties – the highest ranks of society – and highlight the theological significance of the death of Jesus Christ who in and through his atonement offers comfort to those who experience the saddened fate of the fathers because of their father-saddener children.

Páros fiú portré karikával: „Ifj. Mara László és Mara István”.
Péntek Elek, Déva, 1902.

(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

D. Tóth Judit

GYERMEK AZ ÓKORBAN. TÉNYEK ÉS TOPOSZOK A KLASSZIKUS ANTIKVITÁSBAN ÉS A KORA KERESZTÉNYSÉGBEN

„[...] s kétszer csaptam rá, és két jajdulás után / elernyedte minden tagja; és hogy elterült, / harmadszor is megtettem ezt: a föld alatt / a holtak Megváltó Zeuszának hálakép.” E sorokat a nem éppen gyengeségéről ismert Klütaimésztra mondja Aiszkhülosz *Agamemnón* című tragédiájában (1384–1387; Devecseri Gábor ford.), amikor a trójai háborúból tíz év után hazaérkező görög vezért, férjét, Agamemnónt brutális kegyetlenséggel megöli. A háromszori és ilyen módon rituálissá váló baltacsapás, vagyis a gyilkosság személyes okaként az asszony a „kicsinyekért” végrehajtott bosszút nevezi meg – bosszút a megölt gyermekekért, akiknek sorsa mint átok az Átreidák ősenek, Tantalosznak a szörnyű tettétől végigkísérte a királyi ház történetét. És nem utolsósorban Íphigeneiáért, a szinte már eladósorban lévő leányért, akit apja még a trójai háború tényleges kezdete előtt áldozott fel Auliszban, a feltételezett és várt siker érdekében. Azonban Klütaimésztra számára – akinek rettentő alakja az idézett sorokban Joan Rockwell szerint a matriarchális társadalmak már Aiszkhülosz korában is távoli világát idézi meg¹ – a sikeres bosszú feletti öröm láthatóan nagyobb, mint a megölt gyermekek sorsa feletti fájdalom.

A klasszikus kori Athén színpadán játszódó eseményeket látva már a korabeli néző is bizonyára érezte, hogy a bosszú ürügyeként felhozott tragikus gyermeki sorsok nem fontosak, másról van szó. Még akkor is, ha a „kicsinyek” iránti szülői szeretetet nem vitathatjuk el az ókor emberétől sem, még a mítosz gyermekgyilkos Médeiája esetében sem, és idézhetünk szöveg-

¹ ROCKWELL, Joan: Gondolatok az anyajogú társadalom lehetséges létezéséről az ókori Görögországban Aiszkhülosz *Oreszteiája* alapján, Ford. Izsák Julianna, *Helikon*, 1978/3, 349–357. Vö. THOMSON, George: *Aiszkhülosz és Athén: a dráma társadalmi eredetének vizsgálata*, Ford. V. MELLER Ágnes, Budapest, Gondolat, 1958, 253–254.

részleteket annak igazolására, hogy már az ókori gondolkodás is bennük látta a családi élet legfőbb értékét, folytonosságát: „Mert a halandók ragyogó / jószágának ez adja / talpkövét, a szilárdat, / hogyha mint gyümölcs, gyerekek / ragyognak az apai / házban” – éneklí a Kar Euripidész egyik darabjában (*Ión* 472–477; Devecseri Gábor ford.); a szoros apa–fiú kötelék pedig már Odüsszeustól és Télemekhosztól kezdve jelen van az irodalomban. Az ilyen típusú megnyilvánulások azonban elsősorban a rokoni kapcsolatok és érzelmek mi korunkéval való hasonlóságára irányítják rá a figyelmünket.

A gyermek ókori társadalmakban, kultúrákban és vallásokban elfoglalt helyének és szerepének megértéséhez el kell szakadnunk a keresztény alapú európai, „fehér” világunk gyermeki létet és jogokat egyre jobban megértő és tiszteletben tartó szemléletétől, ugyanakkor az alteritás világába való kvázi visszahelyezkedés is kevésnek bizonyulhat. Annál is inkább, mert a gyermekkor mint nem pusztán biológiai, hanem mint társadalmilag és kulturálisan is konstruált életkor definíciójának történetében, másképpen fogalmazva a gyermeknek mint emberi létezőnek a szemlélésében nem az alteritás korának vége, a premodern beköszönte, hanem valójában a 19. század hozott változásokat, még ha ezt több tekintetben, például a festészet vonatkozásában Philippe Ariès korábbra is teszi.² És ha túlzásnak is érezhetjük Lloyd deMause elhíresült megfogalmazását a *The Evolution of Childhood* című tanulmányának elején, miszerint „[a] gyermekek története lidércnyomás, amelyből csak mostanában kezdtünk felébredni”,³ az kétségtelen, hogy a gyermekkel mint ontológiai entitással szembeni attitűd megváltozása, a feléje forduló érdeklődés a legújabb kor fejleményének tekinthető; és az sem véletlen, hogy a gyermekkor, a gyermeki sorsokat és lelkületet tematizáló híres történetek száma is ekkortól szaporodik meg, az európai és magyar irodalomban egyaránt.

Egy olyan kérdés, hogy mit jelenthetett gyermeknek lenni az ókorban, megválaszolhatatlan, még akkor is, ha csak a klasszikus antikvitásra és a korai kereszténységre szűkítjük a figyelmünket – a gyermek ókori története nem vizsgálható, nem írható meg, legfeljebb egy-egy gyermeki csoporté, egy-egy korszakban egy-egy adott helyen. A korszak tág időbeli kerete és földrajzi tere, a társadalmi, gazdasági, kulturális és nyelvi különbségek, a szokások sokfélesége, a gyermekeknek a filozófiai gondolkodásban és vallásokban mutatkozó megítélése, az irodalmi és művészi alkotásokban ránk maradt ábrázolásuk változatos képet mutat, még a források szűkössége ellenére is. Kirajzolódik azonban – főképpen irodalmi/költői, művészeti alkotásokból és nem utolsó sorban régészeti leletekből – néhány olyan, évszázadokon átívelő vonás, motívum, toposz, amely megmutat számunkra valamit az ókori gyermek töredékesen kirakható történeti antropológiai puzzle-jából.

A 20. század utolsó két évtizedében fellendülő gyerekorkutatások azt az első pillantásra meglepő következtetést fogalmazzák meg, hogy az ókori társadalmak „fi-

² ARIÈS, Philippe: *Gyermek, család, halál*, Ford. CsÁKÓ Mihály – SZAPOR Judit, Budapest, Gondolat, 1987, 210–246, 215–229.

³ DEMAUSE, Lloyd: *The Evolution of Childhood*, in Uő. (ed.): *The history of childhood, The untold story of child abuse*, New York, Peter Bedrick Books, 1974, 1–73, 1.

atal és eleven” közösségek voltak.⁴ A gyermekek száma az ókori populációban jóval magasabb volt, mint a maiban (mint ahogy később is mindenütt a preindusztriális világban), a születések számát azonban kiegyenlítette a halálozások szintén magas száma (demográfiai kifejezéssel IMR [infant mortality rate]), így szinte mozdulatlanak látszó populációt eredményezve. Ha demográfiai értelemben a gyermekek és fiatalok világa volt is az ókor, semmilyen más értelemben nem tekinthető annak, jól lehet a gyermekek hétköznapi tevékenysége több dologban is hasonlított a maira: mindenekelőtt játszottak,⁵ a megfelelő társadalmi státusszal rendelkező fiúk tanultak – a többség pedig dolgozott, amint bevonhatóvá vált a nagycsalád (*oikosz*, *familia*) jól szervezett működésébe.

Az ókor nem volt a gyermekek világa, mert bármiképpen is definiálták a gyermek (*paisz*, *puer*) fogalmát, bármiképpen is kötötték össze az emberi életkorokkal, mint Szolón, Claudius Ptolemaeus és sokan mások, minden esetben potenciális felnőttként tekintettek rájuk – a szocializációjuk, a felnőtt életkorra való előkészítésük idején a velük szembeni attitűd mindig a felnőttek nézőpontjából és érdekei alapján konstituálódott meg, ráadásul mindez felnőttektől (többnyire férfaktól) származó források alapján tudható, kutatható. Így az ókori gyermek, ha nem is teljesen láthatatlan számunkra, önmagában, *per se* nem fontos, egy-két üdítő irodalmi kivételtől eltekintve, mint amilyen például Longosz *Daphnisz és Khloēja*, amely paradox módon mégiscsak a gyermekkoron (sőt ebben az esetben inkább az ifjúkoron) jóval túlmutató általános emberi tapasztalások által válhatott örökérvényű klasszikussá.

Már az ókori görög mitológia ránk maradt történetei sem szenteltek különösebb figyelmet a gyermekeknek: nincs istenük sem az olümposziak körében, sem azon kívül. Megszületésüket még Artemisz vigyázza, a családon belüli életüket már Héra, aki a főisten, Zeusz feleségeként sokkal inkább ismert a férje félrelépései miatti féltékenységéből fakadó, sokszor jogtalan bosszúiról, mint a családi tűzhely, a családi béke őrzéséről. Héraklészt, akinek a neve is az istennő bosszújára utal (tudniillik ’Héra [üldözései] által hírnevet szerző’), már megszületése előtt nehéz sorsra ítéli, arra determinálva a heroszt, hogy felnőttként szüntelenül az élet és halál határmezsgyéjén mozogva végezze nehéz próbatételeit. Hermészről, az istenek hírvivőjéről, a szavaikat nemcsak közvetítő, hanem értelmező és olykor félreértelmező örök ifjú istenről jól ismert a történet, mely szerint újszülöttként kimászott a pólyából, elhajtotta Apollón isten csordáját, majd ezen kaland közben egy általa megölt teknős páncéljából megalkotta a lürát, a hangszert pedig később a csejt felismerő Apollónnak adta a marhacsorda és más ajándékok fejében. Mindez már a *felnőtt* isten tulajdonságait: ravaszságát, leleményességét, mozgékonyágát előlegezi meg, mint ahogy a heroszok

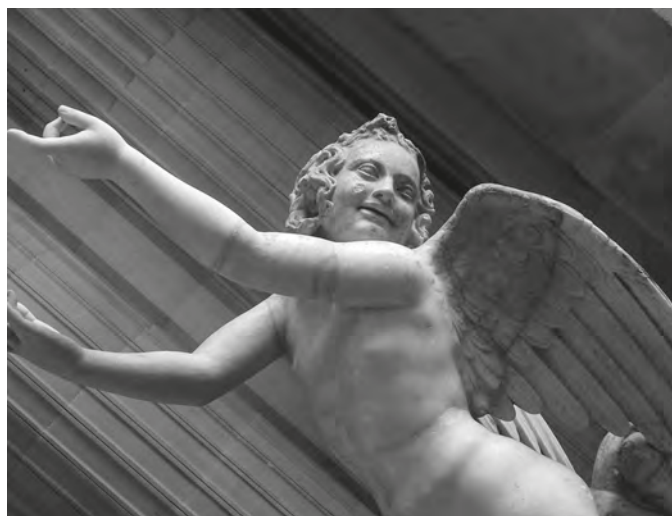
⁴ PARKINS, Tim: The Demography of Infancy and Early Childhood in the Ancient World, in GRUBBS, Judith Evans – PARKINS, Tim – BELL, Roslynne (eds.): *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, Oxford, Oxford University Press, 2013, 40–62.

⁵ Németh György jóvoltából mi, magyar olvasók is tudhatjuk, milyen meglepően sok és a maihoz hasonló játékaik voltak, lásd NÉMETH György: *Ókori játékok könyve*, Budapest, Pesti Szalon, 1994.; Uő.: *Ókori gyermekjátékok*, Budapest, Anno, 2003.

(akárcsak a későbbi keresztény szentirodalom hősei) születésekor és csecsemőkorában megmutatkozó csodás mozzanatok is felnőtt koruk eseményeire mutatnak előre, mintegy determinálják azokat, mint például Akhilleusz esetében, akit születése után isteni anyja, Thetisz sebezhetetlenné akart tenni a Sztüx folyóba mártva, egyetlen sebezhető pontot azonban akarata ellenére mégiscsak hagyott a gyermekén.

Van azonban a görög mitológiának és filozófiai gondolkodásnak egy olyan lény, akit az irodalom és képzőművészet nemcsak ifjúként vagy olykor felnőttként, hanem gyermekként is ábrázolt, annak ellenére, hogy az egyik legősibb isten volt: Erósz (Amor, Cupido). A Vágy/vágy Homérosznál a nemzés, a szexualitás, az evés, ivás és más kívánságok vágyát jelentette, Hésziodosz *Theogoniájában* a Kháoszt követően Gaiával együtt létrejövő erő, elvont fogalom („születését” a költő nem is problematizálja), akinek/amelynek már a kozmoszá rendeződő káosz vertikális hármasságának (Tartarosz–Gaia–Uranosz) a létrejöttében szerepe van – mint a folyamatokat elindító és irányító isteni erő, mint a nemzés vágya ott munkál mindenben: „Erosz, az, ki a legszebb mind a haláltalanok közt, / elbágyasztja a testet, az istenek és a halandók / keblében leigazza a józanságot, a bölcs észt.” (*Theog.* 120–122; Trenchsényi-Waldapfel Imre ford.).

Erósz a klasszikus kori filozófiai gondolkodásban Platónnál is a „legősibb és legdicőbb isten”-ként jelenik meg, ahogy *A lakomában* a beszélgetők egyike, Phaidrosz nevezi őt (*Szümp.* 180B). A fiktív dialógusban sokféle hagyománya megidéződik, annál is inkább, mert magának a beszélgetés keretként szolgáló lakomának is a legfőbb témája Aphrodité, a szerelem és szépség istennőjének gyermeke. Ez a sokféleképpen megidézett isten a legnagyobb jó az ember életében, amely nemcsak a szerelem, hanem az erény és a boldogság megszerzésében is szerepet játszik. A lakomán utolsóként megszólaló Szókratész által felidézett Diotima-beszédben pedig már egy átgondolt metafizikai rendszer *daimón*jaként, köztes lényeként jelenik meg, aki a földi test börtönében, „sírjában” (*szóma – széma*) lévő lelket igazi létezése, az ideák világa felé vonzza.

ERÓSZ MINT GYERMEK
(ismeretlen alkotó,
Louvre múzeum;
a szerző fotója)

Gyermekistenként ábrázolva Erósz angyalszárnyú pajkos kisfiúként repked, tegezében nyilakkal, melyekkel szerelemre sebzi a kiszemelteket. A képzőművészeti és irodalmi alkotásokat látva, olvasva nem lepődünk meg azon, hogy az archaikus és klasszikus kor görög irodalmában még inkább erőteljes istenségként, a hetero- és homoszexuális szerelmi szenvedélyek felkeltőjeként, a mindent átható szerzés vágyaként, egyszóval a minden földi és égi jó okozójaként megjelenő Erósz csupán egy „mihaszna kölyök”, ahogy Meleagrosz *Koszorújának* egyik epigrammája nevezi. Egy másik, Platónnak tulajdonított epigrammában almaarcú, rózsák között álmában mosolyogva szundikáló kisgyermek, akinek a mások elől elfutó szertelenségét az archaikus és hellénisztikus kor erotikus költészetéből ismerhetjük, és ezek a tulajdonságai később is békésen megférnek önmaga másik énjével mint a világ őseredeti alapelvével. Évszázadokkal később, a feltehetően Kr. u. 2. század legvégén alkotó Longosz regényében jól felismerhető intertextuális utalások (Hésziodosztól kezdve [*Theog.*] Platónon [*Szümp.*], Moszkhoszon át (*A megszőkött Erósz*) Lucretius *De rerum naturájáig* [főleg annak invokációjáig: 1, 6–9]) emelik ki alakját az egyszerű történetből. A fiatalokat Erósszal megismertető öreg pásztor, Philéasz is úgy beszél róla, mint a mikrokozmoszként is értelmezhető kertjében hancúrozó fürge fiúcskáról, majd nem sokkal később így oktatja tovább Daphniszt és Khloét: „Hatalma meg nagyobb még a Zeuszénál is. Ura az őselemeknek, ura az égitesteknek, s olyan a hatalma a hozzá hasonló istenek fölött, mint a tiétek a kecskék és a juhok között. A virágok is mind Erósz teremtményei, a fákat is mind ő növeszti. Az ő parancsára folynak a vizek, és fújnak a szelek.” (2, 7; Détsky Mihály ford.) Ő maga csak egyszer válik erőtlenné: a kíváncsisága miatt bajba kerülő Pszükhé iránti szerelmében... (Apuleius *Met.*). A történetben oda kerül, ahol mindig is van a helye: a lélek mellé.

Ha az ókori gyermekeket mint biológiai lényeket képesek is vagyunk „könynyedén” kiléptetni a homályból és láthatóvá tenni, saját cselekvéseiknek a kontextusában már nehezebben tudjuk megragadni őket. A legfőbb közeg, amelyben és amelyhez viszonyítva a gyermekkor elsősorban vizsgálható, és vizsgálták is, a család volt, a kutatások pedig olyan intenzitással folytak – kezdetben főként a római családokra vonatkozóan, aminek úttörője Beryl Rawson volt –⁶ hogy az 1990-es éveket az ókori család évtizedének nevezték (*decade of the ancient family*). A házasság és a család mellett csak a 2000-es években kezdtek a kutatások a görög és római antikvitás gyermekeire is fókuszálni, és ebbe az irodalmi, jogi, epigráfiai, ikonográfiai, archeológiai és egyéb források alapján egyre inkább bevonták a perifériális helyzetben lévőket is.⁷ A család szerepét a kutatások egyik nem esetében sem iktathatják ki, vizsgálniuk kell viszont azokat a családi és intézményes különbségeket, amelyek a fiúkat és a lányokat a nevelés tekintetében is elválasztották egymástól. Utóbbia-

⁶ Lásd RAWSON, Beryl (ed.): *The Family in Ancient Rome, New Perspectives*, Ithaca, NY., Cornell University Press, 1986.; valamint a több mint harminc éves munka összegzéseként Uő.: *Children and Childhood in Roman Italy*, Oxford, Oxford University Press, 2005.

⁷ BEAUMONT, Lesley A.: *Childhood in Ancient Athens, Iconography and Social History*, London – New York, Routledge, 2012. – Kutatástörténeti utalások és módszertani megfontolások: 3–14.

kat a görög polgári társadalomban a fiúktól szinte teljesen elkülönítve, csupán az oikosz keretében nevelték, ami az ő esetükben a háztartási ismeretekre, szövésre-fonásra korlátozódott, majd amikor tizennégy éves koruk körül az apjuk fennhatósága alól a férj fennhatósága alá kerültek (szó szerint átadattak, *ekdoszisz*), kiegészült a gyermeknevelésre vonatkozókkal. Életük mindvégig a nagycsalád jól szervezett, gazdaságosan és praktikusán működő rendszerében telt, helyzetük sok tekintetben az alárendelt rabszolgákéhoz hasonlított, és szabad cselekvésre csupán az oikosz zárt terében és hierarchikus kapcsolataiban nyílt lehetőségek.

A fiúgyermek nevelését a városi oktatás hellénisztikus kori kialakulásáig a családfő szervezte meg, ami nemcsak a betűvetés és olvasás, számolás alapvető ismereteire, a testedzésre korlátozódott, hanem más, a korban fontos tudás mellett a nyilvános életre, a társadalmi kapcsolatokra való felkészítésre is, legalábbis az arisztokrata származású gyermekek mint potenciális felnőttek esetében. Nem véletlen, hogy a magasztaló, dicsőítő (sőt, a halotti) beszédek retorikai topikájában a *trophé*, a táplálás, gondoskodás mellett a *paideia*, a neveletés még fontosabb helyet foglalt el. A sokjelentésű, a modern nyelvekben egyetlen szóval vissza nem adható *paideia* (oktatás, tanulás, nevelés, nevelődés, művelés, művelődés) leginkább az emberformálás szóval adható vissza, amely a szabad, előkelő fiúgyermeknek a felnőttek gazdasági és szellemi világába, társasági életébe való minél zökkenő mentesebb beavatására (Kréta), bevezetésére (klasszikus kori Athén) irányult. A *paideia* kontextusában helyezhető el a görög homoszexualitás értelmezése is, amely már a Kr. e. 6. század elejétől jellegzetessége volt a görög életnek, bár a fiúszerelmre már a mitológiában is találunk példát, Zeusz Ganümedész iránti vágyában és csábításában, vagy Orpheusz alakjában, akit a mitológiai hagyomány elsőként tartott számon mint olyat, aki a felesége, Euridiké végleges elvesztése utáni bánatában fiúkkal vigasztalta magát. Mások szerint viszont a szokás Homérosz tanítójától, Thamürisztől eredt. A főként férfi homoszexualitásnak mindvégig gazdag irodalmi és képzőművészeti ábrázolása volt, az általunk ismert sajátos éthosát azonban csak a 4. századi Athénban kapta meg.

A felnőtt férfi, a „szerető” (*erasztész*) a homoerotikus vonzalmat és érintkezést nem nélkülöző kapcsolatban a gyermekkor határát éppen csak átlépő ifjú „szeretettet”, „kedvest” (*erómenosz*) oktatta, nevelte, ami korántsem járt együtt az iránta érzett szexuális vágyak mértéktelen kiélésével. Ahogy Kenneth James Dover,⁸ vagy Michel Foucault jól ismert monográfiáiból is tudjuk,⁹ ebben a kapcsolatban az erasztésznek önmérsékletet kellett tanúsítania a passzív szerepet játszó fiúcskával (*paidika*) szemben, megfékezve Erószt, akit a hellénisztikus kor költészete a homoszexuális vágy felkeltőjének tartott: „Küprisztől gerjed be a férfi, ha nőbe szerelmes, / ám ha fiút kíván, tűzbe taszítja Erósz.” (Meleagrosz *Koszorú* 18; Csehy Zoltán ford.) Pártfogójától a fiúgyermek nemcsak a korabeli tudást és műveltséget szerzi meg, hanem azt is megtanulja, hogyan kell viselkednie a felnőtt férfiak világában, milyen erényeket kell

⁸ DOVER, Kenneth James: *Görög homoszexualitás*, Ford. DUPCSIK Csaba, Budapest, Osiris, 2001.

⁹ FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története* I–III. kötet, Ford. SOMLYÓ Bálint – ALBERT Sándor – SZÁNTÓ István, Budapest, Atlantisz, 1999–2001.

kialakítania önmagában, és gyakorolnia, hogy megbecsült polgár legyen. Ezek között volt tehát a józanság, önmérséklet is (*szóphroszüné*), amely a vágyak jelenlétét és az ellenük folytatott harcot egyaránt feltételezte, és amelyet Platón az *Államban* a négy fő erény között említ a bölcsesség (*szophia*), a bátorság (*andreia*) és az igazságosság (*dikaiooszüné*) mellett (4. könyv). Klasszikus példáját is Platónnál találjuk, *A lakomában*, amikor az öreg és csúnya Szókratész ellenáll a fiatal és szép Alkibiadész csábítási kísérletének (*Szümp.* 216D kk.).

Az ókorban a gyermek helyzetét a családban és a társadalomban – a fentiek ellenére, vagy talán éppen ezek praktikus működésének következtében – a teljes bizonytalanság jellemezte, még akkor is, ha egészségesen és megfelelő körülmények közepette született. Eltekintve most a gyermekgyilkosság és a rituális gyermekáldozat (általában az emberáldozat) sokat vitatott zsidó, görög és római példáitól, a kitett gyermek antikvitás irodalmában gyakorta megjelenő motívuma nemcsak a költői, írói invencióról, hanem a valóságról is sokat elárul: a kitett (majd rabszolgaként felnevelt) gyermek esete legalább annyira valós, mint amennyire irodalmi. Jól ismert példa Augustus unokájáé, ifjabb Júliáé, akinek a gyermekét a császár kitevésére ítélte (Suetonius *Aug.* 65, 3). Ugyanakkor éppen ennek a kornak volt az írója Halikarnasszoszi Dionüsziosz is, aki idéz egy bizonyos „Romulus-törvényt”, melyet inkább kortárs reflexiónak, mint valós „törvénynek” tartottak. Eszerint Romulus, Róma mitikus-legendás alapítója, maga is kitett gyermek, elrendelte, hogy a rómaiak felneveljenek minden (egészséges) fiút és elsőszülött lányt, és ne öljenek meg, ne tegyenek ki egyetlen gyermeket sem három éves koruk alatt, ha pedig erre készülnek betegség, fogyatékoság vagy más okok miatt, csak öt felnőtt férfi jóváhagyásával tegyék (*Római régiségek* 2, 15).¹⁰

A gyermekkitevés (*ektheszisz*, *apoteszisz*; *expositio*) az újszülött életének első hetében lezajló esemény, a családba való befogadás és a megtisztítás és névadás rítusai előtt.¹¹ A szándék lehetett a gyermek elpusztítása, ahogy Szophoklész tragédiájában is, amelyben Oidipusz megmenekülését csak az isteni jóslat beteljesülésének szükségessége teszi lehetővé. A valóságban az okok igen változatosak lehetnek: családi botrány, özvegyesség, válás, betegen születés, éhínség és mások. A családok gazdasági nehézségeinek példáját látjuk Longosz regényében is: Daphniszt gazdag földbirtokos apja, Dionüszophanész mint felesleges harmadik gyermeket téteti ki (4, 24), Khloétól pedig apja a szegénysége miatt válik meg (4, 30). Előfordulhatott házasság előtti csábítás, melynek elkövetőjeként a mítoszok gyakran az isteneket nevezték meg: Ión apja Apollón, Romulusé és Remusé Mars isten. Euripidész darabjában Ión éles kritikát fogalmaz meg Apollón istennel szemben, akiről akkor még nem tudja, hogy neki is nemzőapja: „Korholnom kell istenem, / Phoiboszt, mit mível? Erőszakkal szüzeket / ölel, s elhagyja őket; titkon gyermeket / nemz, aztán halni hagyja!” (*Ión* 436–439; Devecseri Gábor ford.) A görög újkomédia és a római vígjáték viszont kedvelte a

¹⁰ Vö. GRUBBS, Judith Evans: Infant Exposure and Infanticide, in GRUBBS – PARKINS – BELL: i. m., 83–106, 84, 90.

¹¹ Uo., 83.

halandók által elkövetett erőszak következtében megcsélt lány és kített gyermeke fabuláris sémáját: a részeg fiatal emberek által elkövetett nemi erőszak toposza Menandrosz *Ítéletkérőkjében*, Terentius *Hecyrájában* hozza lendületbe a vígjátéki cselekményt.

A döntés a gyermek sorsáról jog szerint az apáé volt (*ius exponendi*), a valóságban azonban gyakran az anyák döntöttek, voltak kénytelenek dönteni.¹² A kevésbé elhagyott vagy nyilvános térbe való kihelyezés esélyt adott arra, hogy valaki rátaláljon a változatos okok miatt kített gyermekre, majd felnevelje, és a valóságnak ezt a hétköznapi jelenségét az irodalom az identitásnak, az önismeretnek, a sors forgandóságának és még sok egyéb kérdésnek a paradigmájává tudta tenni a tragédia, a komédia és a regény műfajában egyaránt. A Babits által a világirodalom első detektívtörténetének nevezett *Oidipusz királyban* Oidipusz az önmaga utáni nyomozásban az értelem, a ráció sikerességében bízva értelmezi a múlt- és jelenbeli eseményeket és jeleket, és miközben beteljesíti a *Gnóthi szeauton!*, *Ismerd meg önmagad!* apollóni parancsát, annak a felismerésére is eljut, hogy az életünket alapvetően irányító erőket az értelemmel legfeljebb meglátni és megérteni, de uralni nem tudjuk.

A delphoi Apollón-templom egyik felirataként ismert parancs származásra vonatkozó eleme Oidipusz történetében a múlt feltárása közben fokozatosan válik ismertté, Euripidész úgynevezett új tragédiáitól kezdve azonban már a gyermek mellé kihelyezett ékszerek, személyes tárgyak, ismertetőjelek segítik a felnőtté váláskor (vagy már kicsiny korban) származásuk felderítését, a vérszerinti szülőkkel való egymásra ismerést, anagnórisziszt. A későbbi komédia- és regényirodalomban népszerűvé váló toposz, az ismertetőjelek elhelyezése már mintegy meg is előlegezi a későbbi happyendet: ezek segítségével a származásnak ki kell derülnie, a világ rendjének helyre kell állnia, legalábbis részben. Euripidész *Ión* című darabjában, amely egyben az ión törzs (isten) származásának is aitiológiai története, egy kosárka (amelyben a pólyás Ión anyja, Kreúza kittede) és annak tartalma segíti majd anyja és fia egymásra ismerését: egy Gorgó-fejet ábrázoló szöttek, két összefonódó kígyót formázó nyakék, amely a régi hite szerint az újszülöttek védelmét szolgálta és egy, Pallasz Athéné első olajfájáról letört ág (a két utóbbi egyben az athéni identitásnak is jelölője). A későbbi komédia- és regényirodalomban a kített gyermek mellé helyezett ismertetőjelek nemcsak az önismeret származásra vonatkozó parancsának a teljesülését (vagy olykor a felnevelés anyagi fedezetét) tették lehetővé, hanem bizonyos esetekben az események határolt, zárt terének a mindenkori társadalmi-politikai központ felé való „megnyitását” is.

Longosz regényében a címszereplőként is megjelenő Daphniz és Khloé előkelő származását nemcsak a melléjük helyezett „ismertetőjelek” sejtetik már (1, 2; 1, 5), hanem a kecske- és birkapásztor nevelőszülők által is észrevett testi szépség, nemes külső, amely az egész ókori görög és római gondolkodáson végigvonuló kalokagathia eszméjét visszahangozza: a külső testi szépségnek és a belső lelki nemességnek a(z arisztokrata) hősnőben (leginkább a felnőtt, szabad férfiban) megmutatkozó harmóniáját. A bukolikus miliót megteremtő Longosz bizonytalanságban tartja a befogadót a te-

¹² Uo., 85.

kintetben, hogy emberi vagy isteni lényekként tekintsen-e a két gyermekre, akiknek esetéhez hasonlókat az ókori olvasó nemcsak a mitológiai hagyományból, irodalmi művekből és retorikai feladatokból, hanem a való életből is ismerhetett, azonban az már csak a mitikus világban fordulhatott elő, hogy a gyermekeket állatok táplálták, még magát Zeuszt, a későbbi főistent is.

Ha a kitett gyermek antik irodalmon végigvonuló toposzának jócskán voltak is valós vonatkozásai, egy másik, a profán (görög, római) és hagiográfiai irodalomban egyaránt népszerű toposz, a 'bölc/s/öreg gyermek'-é (*andropaisz*, *puer senex*) kétségkívül egy vágyott ideál irodalmi képét mutatja (habár olykor sírfeliratokon is találkozhatunk vele): a gyermekét, vagy még inkább ifjút, aki már zsenge korában a felnőttek bölcsességét hivatott mutatni. Az antik retorikában a dicséret, a magasztalás topikájának részeként olyan emberideált jelentett, amelyben a gyermek- vagy ifjúkor dicsőítése és az időskor tisztelete összekapcsolódott, az ifjúság és az aggkor ellentéte feloldódott. Ernst Robert Curtius, aki elsőként vette a *puer senexet* (*Knabe und Greis*) mint szellemtörténeti jelenséget komolyan, úgy vélte, a toposz a késő antikvitás „lélekállapotából” (*Seelenlage*) fejlődött ki: az antik kultúra késői időszaka az, amelynek emberideáljában megjelenik.¹³ Mások szerint viszont a római szellem sajátosságaiból, közelebbről pedig a cicerói gondolatvilágból fejlődött ki. Ahogy Cicero megfogalmazza a *Cato maiorban*: „Én azt az ifjat dicsérem, akiben van valami öreges, és hasonlóképpen azt az öreget, akiben van valami az ifjúból; aki ilyen, testileg öreg lehet, de lelkileg soha.” (11, 38; Némethy Géza ford.). A római szerzők a példaként említett ifjak komolyságát, erkölcsösségét, érettségét, élelméjűségét, méltóságát dicsérik, Ovidius pedig azt is kijelenti, hogy mindezt égi adománynak kell tekinteni, ami csak a félisteneket illeti meg (*Ars amatoria* 1, 185kk). Ismét mások szerint már Aiszkhülosztól, Pindarosztól, Szophoklésztől kezdve jelen van a korai bölcs ideálja.

Andreas Gnilka kutatásai nyomán tudjuk, hogy a toposz a keresztény gondolatvilágban is jelentős helyet foglalt el,¹⁴ így a hagiográfiai irodalom nemcsak a pogány, hanem a zsidó és őskeresztény hagyományra is támaszkodhatott. Könyvének *Vorbilder des puer senex* című fejezetében (49–55.) számos példát sorol fel a Bibliából, megállapítva, hogy a példák sokasága és az ideál széles körű elterjedése nem lett volna lehetséges, ha a Biblia tekintélye nem támogatta volna és nem kerestek volna rá bizonyítékokat az Írásban. A nagy ószövetségi alakok mellett Jézus neve – meglepő módon – ritkán bukkan fel a felsorolásokban, pedig már Hippolütosz is megjegyezte, hogy az idősek felett bírásokodó Dániel előképe a fiatal Jézusnak. Jézus születéséről és gyermekségéről a kanonikus evangéliumok közül csak Máté és Lukács evangéliuma adnak hírt, és Lukács az, aki előzményekre támaszkodva megfogalmazza, hogy már tizenkét éves korában tanújelét adta bölcsességének (Lk 2,41–47). A többi, Jézus gyermekkoráról tudósító „esemény” az apokrif iratok legtöbbször legendaszerű, folklorisztikus történeteiben maradt ránk. Az ebben a műfajban egyik legnépszerűbb, a keresztények kíváncsiságát is kielégítő írás a

¹³ CURTIUS, Ernst Robert: *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*, Bern, A. Francke, 1948.

¹⁴ GNILKA, Andreas: *Aetas Spiritualis: des Überwindung der natürlichen Altersstufen als Ideal frühchristlichen Lebens*, Bonn, Hanstein, 1972, 49–55.

Tamás gyermekségevangélium volt, amelynek ismeretlen szerzője Jézus tizenkét éves kora előtti életével foglalkozik, mesés, fantasztikus, csodás elemekkel beszélve el a gyermek Jézus különböző tetteit, zavarba ejtő bölcsességét pedig tanítójával fogalmaztatja meg, aki így kiált fel: „Tanítványt kerestem és tanítóra akadtam!”¹⁵

Az ókeresztény kor egyházatyái a 4. század második felében több bibliai „mintagyerekből” (*Musterknabe*) úgynevezett példasort állítottak össze, melyekben a felsorolt gyermekek, ifjak neve, száma, sorrendje a szerző aktuális (például éppen neveléssel kapcsolatos) szándékának, írása műfajának megfelelően változhatott. A négy, hat vagy nyolc felsorolt, főképpen ószövetségi név között néhány kivételtől eltekintve ugyanazok a nevek szerepeltek, annak ellenére, hogy a szerzők jelzik, a példák száma szaporítható volna. Szent Ignác, Szent Jeromos, Szent Ambrus, a kappadokiai atyák vagy Aranyszájú Szent János felsorolásában az ószövetségi alakok közül legtöbbször Ábrahám, Izsák, Jákob, József, Sámuel, Salamon, Dávid, Izaiás, Jeremiás, Dániel (a bibliai ifjú bölcsék kiemelkedő alakja), a Dániel könyvében szereplő három ifjú, a Makkabeus-testvérek szerepelnek. Érdekes módon, de talán nem is annyira megmagyarázhatatlanul, Mózes neve egyik példaláncban sem szerepel, de a késői ókor keresztény művészetének egy alkotásán keresztül mégis bekerült a puer senex ideáljai közé. Gnilka érvelésében a III. Sixtus idején épült Santa Maria Maggiore-bazilika diadalívén található mozaikrészletről van szó, amelyen a beszélgető bölcs filozófusok között ott találjuk az ifjú Mózeset, aki jobb kezét felemeli, bal kezében pedig papírtekercset tart. A félkör ívben ülő idős szakállas férfiak és a fiatal Mózes beszélgetésének alapja nem a Szentírás, hanem a legendairódalom volt.

A szentekről szóló hagiográfiai irodalomban (Remete Szent Antal, Szent Hilarion, Szent Makrina és mások életrajzában, *vitájában*) a toposz a szent szentségének, korán megnyilvánuló bölcsességének kiemelését szolgálja. A legendairódalom főszereplői az aggok bölcsességét szinte kivétel nélkül mutatják, már gyermek- és ifjúkoruktól öreg, azaz érett szívet (*cor senile*) hordoznak; az öregség pedig már az Ószövetségben összekapcsolódott Istennel: az öregeket Isten lelke teszi bölccsé (Jób 32,7kk.), Salamon bölcsességei pedig tiszteletreméltónak nyilvánítják az öregkort (4,8kk.). A puer senex ideáljáról tehát a keresztény hagiográfiai irodalomban is akkor lehet beszélni, ha egy bizonyos életkor szellemi és morális minősége olyan embert állít elénk, aki meghaladja életkorát, illetve egy másik korosztályhoz tartozónak mutatkozik, magasabb szellemi képességekről tesz bizonyosságot, mint azt életkora alapján gondolnánk. Van azonban egy lényeges különbség a Jézus előtti ószövetségi és pogány „bölcs gyermekek” és a szentéletrajzok (*biosz/vita*) puer senexei között. A viták szentjeinek gyermekkorban megnyilvánuló bölcsessége szorosan összefonódik keresztény hitükkel, a bölcsesség forrása végső soron a Krisztusba vetett hit. Nem véletlen, hogy az egyházatyák a gyermekkor általánosan elfogadott korhatáraként a 12 évet említették, amiben a gyermek Jézus templomi jelenete lehetett a mérvadó.

A költői alkotások gyermekekre vonatkozó mitikus és poétikus képét tovább árnyalhatják más irodalmi (történeti, filozófiai, retorikai, orvosi, jogi, vallási) művek,

¹⁵ RAFFAY Sándor (ford.): Újszövetségi apokrifusok, Pozsony, Wigand, 1905, 80.

a képzőművészeti alkotások, a régészeti emlékek, köztük használati tárgyak, játékok és nem utolsósorban a temetkezési szokások, maguk a temetők. Az ókor halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokásainak, tárgyi bizonyítékainak vizsgálata egyre több ismeretet hoz felszínre a gyermekek haláláról és temetéséről, a gyászról, ráadásul a tárgyi bizonyítékok egy része (elsősorban a csontok) az utóbbi időben, de a jövőben még inkább új technológiai eljárásokkal (CT, MRI, DNS-vizsgálatok) is vizsgálható lesz, újabb adalékokkal szolgálva a halál mindenütt jelenlévő valóságáról. *Elmélkedéseiben* Marcus Aurelius – részben Epiktétoszra hivatkozva – hangot ad a szülő gyermeke lehetséges elvesztése feletti szorongásának (11, 34), nem alaptalanul, hiszen a feleségétől, Faustinától született tizenhárom vagy tizennégy gyermeke közül egyedül a későbbi császár, Commodus élte túl őt mint apát. A termékenységnak és a magas gyermekhalandóságnak más példái is ismertek: a termékenység és fegyelem szimbólumává és ideáljává vált Cornelia (Tiberius és Gaius Gracchus anyja) akinek tizenkét gyermekéből csak három élte túl a gyerekkort, anyjukat pedig egyik sem (vö. Cicero *Brutus* 211; Tacitus *Dial* 28; Plinius *NH* 7,57), és a példák sora folytatható volna.¹⁶

Ugyanakkor a halál az ókori gondolkodás számára a gyermekek esetében is az élet természetes rendjének látszott. A gyerek- és időskort nemcsak a fentebb említett puer senex toposza kapcsolta össze, hanem az is, hogy mindkettőt veszélyes életszakasznak tartották, és mindkettőben elfogadhatónak a halált. Marcus Aurelius minden szülői szorongása ellenére is természetesnek veszi a gyermekek halálát, amikor nyíltan összehasonlítja és összekapcsolja a nagyon fiatalok és nagyon öregek távozását az életből, lévén mindkettő természetes: „Minden, amit látsz, mihamar elpusztul, és a pusztulást szemlélők maguk is egykettőre elpusztulnak. Aki késő öregségében hal meg, ugyanarra jut, amire az idő előtt elhunyt.” (*Elm.* 9, 33; Huszti József ford.) Ahogy Cicero megfogalmazza, némiképp más vonatkozásban: „Az életnek megvan a maga meghatározott pályája, s a természetnek csak egy, éspedig egyenes útja van, és minden életkornak megfelelő fejlődési fok jutott; ennél fogva a gyermek gyámoltalansága, csakúgy, mint az ifjú szilajsága, továbbá a már megállapodott kor komolysága és az öregség értettsége oly természetes valami, amit el kell fogadnunk.” (*Az idősebb Cato vagy az öregségről* 10, 33; Némethy Géza ford.) Ilyen reflexióik nem csak a filozófusoknak lehettek: jól ismert a New York-i Metropolitan Múzeum gyűjteményében található, Kr. e. 430 tájára datálható fehér alapú attikai terrakotta lekythos (váza), amelyen egy, Kharón ladikja felé tartó, játékát maga után húzó gyermek int búcsút anyjának (No. 09.221.44.).¹⁷

Hogy az ókori gyermek helyzetében és annak megítélésében, a velük szembeni attitűdben milyen változást hozott, vagy hozott-e egyáltalán változást a keresztény vallás megszületése, még kétezer év távlatából sem könnyű megválaszolni. A termékenységet és a gyermekáldást már az Ószövetség is Isten ajándékának tekintette, ahogy a gyakran idézett 128. zsoltár is megfogalmazza ezt: „Feleséged olyan házad belsejében,

¹⁶ PARKINS: i. m., 43–45.

¹⁷ Vö. Uo., 44.

mint a termő szőlőtő; gyermekeid olyanok asztalod körül, mint az olajfacsemeték. Ilyen áldásban részesül az az ember, aki féli az URat.” (128,3–4; Magyar Bibliatárs. új ford.) A termékenység Isten áldását (5Móz 28,4; Zsolt 127,3; 128,3–4; Jób 5,25; Péld 17,6), a meddőség büntetését jelentette (1Móz 30,23; 1Sám 1,6.7; Ézs 47,9), de ezek a megfogalmazások korántsem az egyébként Isten teremtményének tartott gyermek megbecsült státuszára utalnak. Az újszövetségi Szentírás vonatkozásában – túl azon, hogy a gyermekségtörténetet is tartalmazó Máté és Lukács evangéliumában magára Jézusra is tekinthetünk mint (isteni) gyermekre – leghamarabb a kicsinyek megáldásának jelenete juthat eszünkbe: „Engedjétek hozzám jönni a kisgyermekeket, és ne akadályozzátok őket, mert ilyeneké az Isten országa. Bizony mondom nektek: aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint egy kisgyermek, semmiképpen sem megy be oda. Ekkor átölelte és kezét rájuk téve megáldotta őket.” (Mk 10,14–16; Magyar Bibliatárs. új ford.; vö. Mt 19,13–15; Lk 18,15–17) A gyermekek ártatlanságára, tisztaságára mint követendő állapotra utaló jézusi kijelentések a kereszténység teológiai alapgondolatai közé emelkednek majd, de nyilvános működésének idején még inkább csak óhajként vannak jelen; Istentől kapott méltóságuk az éppen megszületett és még jó ideig súlytalan új vallás gondolataként nem interiorizálódik a mindennapokba. (Jézus egyébként is sok tekintetben liberálisabb nézetet vallott, mint ami elterjedt volt a saját korában.)

A gyermekek családi, közösségi életében, lehetőségeiben a 4. század kétségkívül hozott változásokat, nem függetlenül a kereszténység elismert, majd államvallássá válásától. Nagy Konstantin intézkedései a gyermekeket is védték, vagy például egy későbbi, 442-ben megtartott zsinat határozata értelmében a „kitett gyermekeket” templomokba, kolostorokba kellett vinni, ott gondoskodtak a nevelésükről és többnyire egyházi, kolostori szolgálatba állításukról. A teológiai gondolkodásban is egyre inkább tematizálódott a gyermek és ifjú helyzete, szerepe. A teremtett ember bűnösségének tudatát erősítő nyugati kereszténységben – Pál apostol nyomán – Szent Ágoston az áteredő bűn determináló erejét önmaga legszemélyesebb tetteiben sem kérdőjelezi meg. „Ártatlan ugyan a gyöngye csecsemőtest, de a lélek immár nem ártatlan benne.” – írja a *Vallomások* elején (I, 7, 11; Városi István ford.), és a megfigyelt csecsemők ösztönös megnyilvánulásaiából (mint például az irigység, féltékenység) a saját bűnösségére is következtet. Az Istenhez való hasonulás, az „átistenülés” törekvését az ember bűnösségénél fontosabbnak tartó keleti gondolkodás kereste a gyermek nevelésében megmutakozó lehetőségeket, nem függetlenül a kereszténység „aranykorának” egyik alapvető kérdésétől, tudniillik attól: hogyan integrálható a görögök és rómaiak öröksége a kereszténységbe. Nagy Szent Baszileiosz híres munkája, a *Buzdítás az ifjakhoz* jól ismert hasonlattal ad olyan választ a „hogyan olvashatják haszonnal a pogány irodalmi műveket” kérdésére, amely lényegében a 4. század egyházatyáit egységesen jellemezte, nyugaton és keleten egyaránt. „A könyveket teljesen a méhek példájára használjátok! A méhek sem repülnek válogatás nélkül minden virágra. Sőt, ha valamelyikre rászállnak, nem akarják mindentől elvinni. Csak annyit szívnak ki belőle, amennyi a munkájukhoz szüksé-

ges. A többit nyugodtan otthagyják.” (*Buzdítás az ifjakhoz* 4; Nádasy Alfonz ford.) (A válogatás, szemelgetés korántsem volt azonban ilyen következetes az egyházatyák esetében sem, az ő tudásuk – lévén koruk legműveltebb emberei – mélyen a görög-római hagyományban és képzési rendszerekben gyökerezett.)

A keresztény paideia alapját természetesen a Szentírás jelentette, a kinyilatkoztatás könyveit azonban jól átgondolt szellemben és sorrendben kellett megismertetni a keresztény gyermekekkel, fiúkkal és lányokkal egyaránt. Egy másik kappadokiai atya, Baszileiosz testvére, Nüsszai Szent Gergely – közös barátjukhoz, Nazianzoszi Szent Gergelyhez hasonlóan – a filozófus életforma (*biosz philosophosz*) részeként fogalmazta meg azt a nevelési-nevelődési és cselekvési programot, amelynek lényege és célja a tökéletes élet, vagyis az isteni természetből való minél nagyobb mértékű részesedés elérése volt, már itt, a földi életben. Ennek jól ismert paradigmáját a *Szent Makrina élete* című vitájának poétikus megfogalmazásában adja, ahol a tanítójukként tisztelt nővérük gyerekkori képzéséről is szól. A kislányt a családban nevelő anya az elemi ismereteken túl a világi és enciklopédikus tudományokat nem tartotta fontosnak, a legtöbb költői alkotást (főleg az eposzokat és tragédiákat) pedig kifejezetten károsnak ítélte az illetlen gondolatok és szenvedélyek felkeltése miatt. Az elképzelés összhangban állt a kor szintén jelentős keleti teológusának, Aranyszájú Szent Jánosnak a keresztény családi nevelést bemutató munkája alapelvével, mely szerint a krisztusi szellemű nevelés megköveteli, hogy a szülők óvják gyermekeik tiszta és romlatlan lelkét a káros hatásoktól (*A hivalkodásról, s arról, hogy a szülőknek miképpen kell gyermekeiket felnevelniök*). A Szentírás könyveinek megismertetése Makrina esetében is egymásra épült: mindenekelőtt Salamon bölcsessége és a Zsoltárok könyve segítette elő erkölcsös viselkedését (*Makr.* 3).

A 4. századi kereszténység gyermekekre vonatkozó legizgalmasabb teológiai problémája azonban kétségkívül a kereszttség nélkül elhunytak üdvözülésének kérdése volt. A férfi és nő mint Isten teremtményei egyenlőségének tanítása elterjedt volt az egyházatyák gondolkodásában, és a század utolsó harmadában – a felnőtt kereszttség korában – már megjelentek a gyermekek megkereszteléséről érkező munkák is, amelyek szintén széles teológiai–antropológiai–szótériológiai kontextusban helyezkedtek el. Nüsszai Gergely levélformában írott, egyfajta polémiának is tekinthető traktátusára a kereszttség előtt elhunyt gyermekek üdvözüléséről (*Az idejekorán elhunyt gyermekekről*) például úgy is szokás tekinteni, mint Gergely egyfajta antropológiai programjának befejező mozzanatára, amely az ember (férfi és nő) teremtése (*Az ember teremtéséről*), halála és feltámadása (*A lélekről és a feltámadásról*) után az ártatlan gyermekek sorsára fókuszál a Kr. u. 370-es, 380-as évek fordulóján. Gergely írása arra keresi a választ: „mit kell tudnunk azokról az idejekorán elragadottakról, akiknél a születés kis híján egybeesik a halállal” (Vanyó László ford.). A válasz nehézségét nemcsak az adja, hogy a Szentírás nem szól erről, hanem az is, hogy a filozófiai-teológiai gondolkodás érvei is ellentétes következtetésekre adnak lehetőséget: az idő előtt elhunyt gyermekek ugyanis sem a rossz által nem távolodnak el Istentől, sem az erények gyakorlása által nem kerülnek közel hozzá. A kappadokiai atya bonyolult

érvelése kivonja az elhunyt gyermekek túlvilági sorsát a bűn és büntetés logikája alól, és Isten (ember)szeretetére bízza őket.

A késő antikvitás és a kora középkor határán, a kereszténység terjedésével a gyermekek földi sorsa és üdvössége egyaránt fontossá kezdett válni, mégis közel másfél ezer évnek kellett még eltelnie ahhoz, hogy a gyerekkor modernnek nevezett, számkra ismerős szemlélete kiformalódhasson.

ABSTRACT

Child in Antiquity: Facts and Topoi in Classical Antiquity and in Early Christianity

In her essay, Judit Tóth D. provides an answer to the hard question what might have meant to be a child in antiquity. She does so by using Greek, Roman and Christian mythological features, motives and topoi but also by highlighting some poetic, artistic and archaeological examples which with their centuries-old presence help us to see more clearly the fragmentary picture of the historical-anthropological jigsaw of the antique child. The essay deals with questions like what did it mean to be a child in the family and in the wider environment, how can we reconstruct the lifestyle and the *paideia* of the child, what is the significance of the ‘abandoned child’-motif or the *puer senex* topos and what place does the child occupy in mythological thinking and in Christian hagiography.

Kustár György

JÉZUS TITKOS GYERMEKKORÁNAK FELFEDEZÉSE: NÉHÁNY ANTIK ÉS MODERN KÍSÉRLET

Mindig is mozgatta a keresztények és nem keresztények fantáziáját az az időszak, melyről szinte semmit nem tudunk: Jézus gyermek- és fiatalkora. Meglepő ugyanakkor, hogy az evangéliumok nem tartják fontosnak ezt az életszakaszt, és ha említést is tesznek róla, inkább Jézus eredete foglalkoztatta őket, nem neveltetése. Még Lukács is, aki a legtöbbet vél tudni Jézus korai éveiről (ez is pusztán egyetlen történetet jelent: Lk 2,41-51), kénytelen két rövid megjegyzéssel áthidalni a működésének kezdetéig tartó éveket: „A gyermek pedig növekedett és erősödött, megtelt bölcsességgel, és az Isten kegyelme volt rajta.” (Lk 2,40) A 12 éves Jézus templomi története után pedig ezt olvassuk: „Jézus pedig gyarapodott bölcsességben, testben, Isten és emberek előtt való kedvességben.” Ráadásul a négy evangéliumból csak kettő foglalkozik Jézus születésével; Márk és János még Jézus anyjának nevét sem említi sehol. Mindemellett a felnövekedésre vonatkozó két lukácsi megjegyzés inkább tűnik formulárisnak, mint informatívnak. Ebből a furcsa tényből rögtön két kérdés is adódik: miért nem szerepel két evangéliumban gyermekégtörténet? És a másik: miért szerepel a másik kettőben mégis?

I.

A Jézus fiatalkora körüli hallgatásnak több oka is van. Egyfelől az Újszövetségre nem jellemző a pszichológiai szemlélet. Számunkra, Sigmund Freud óta, a gyermekkor kulcsfontosságú, mivel aktuális pszichés berendezkedésünket fejlődéstörténetünk következményének tartjuk, gyermekkori traumák és pozitív élmények, valamint tanult berögzültségek eredményeként tekintünk rá. Ez a felfogás az Újszövetségtől alapvetően idegen.¹ Diogenész Laertiosz

¹ MALINA, Bruce J.: *The New Testament World, Insights from Cultural Anthropology*, Louisville, Kentucky,

A filozófiában jeleskedők élete és nézetei című művében, melyet újabban az evangéliumok koncepciójával és műfajával leginkább rokonnak tekintenek,² egyetlen filozófus gyermekkoráról sem olvasunk. A mű a filozófusok életét leírások mellett olyan kheirokban mutatja be, melyek egy-egy szituációban valamilyen elmés mondás révén demonstrálják a tanító nagyságát, éleselmjűségét és legfontosabb filozófiai nézeteit – de mindezeknek a történeteknek a szereplője a felnőtt, kiforrott férfi.³ Az életrajz sokszor a filozófus halálának leírásával ér véget, melynek fontos szerepe van: az, ahogyan az élők sorából távoznak, filozófiai nézeteik hitelességének mércéje. Suetonius *A caesarok élete* című művében hasonló hallgatással találkozunk: az „isteni Iulius” életének leírása 16. életévétől kezdődik (I.1.; Kis Ferencné ford.). Augustus császár apjáról részletesen ír, születési helyéhez kötődő legendákról, a születése körüli jelekről, de nagyságához kapcsolódó álmokról és látomásokról, a császár melléknevének történetéről is részletesen beszámol találunk (II. 94) – az ifjúkoráról azonban csak ennyit:

„Négyéves korában vesztette el apját. Tizenkettedik évében járt, mikor nagyanyja, Julia ravatalánál, a nyilvánosság előtt elmondta a halottdicsérő beszédet. Négy évvel a férfitóga felöltése után Caesar africai diadalmenetén katonai kitüntetésekkel ruházták fel, noha fiatal kora miatt még sohasem vett részt háborúban.” (II.5; Kis Ferencné ford.)

A férfitóga felöltése tehát az a határvonal, mely után érdemleges történhet. Ez még mindig az oktatás korszaka, ekkor kezdődik ugyanis a rómaiaknál a katonai kiképzés, de az ifjú ekkor már nem áll a magiszter fennhatósága alatt.

Mindezzel szorosan összefügg az antikvitásban általánosan elterjedt elképzelés, hogy a gyermek „félkész” felnőtt, azaz a *paideia* ideje alatt még tulajdonképpen nem ember. A kiforrott férfi az, akinek tettei és szavai megmértetetésre érdemesek. Ezzel szemben a növekedésben lévő ifjú önálló döntéssel és akarattal nem rendelkezik, gyámság alatt áll. Martin W. Bloomer fogalmazza ezt meg az ókori testi fenyítésről írt tanulmányában: „Az iskolai fenyítés nem teszi az elszenvedőjét szolgává, inkább emlékezteti az áldozatot, a büntetőt és a közönséget arra, hogy a gyermek az gyermek, nem a felnőttek beszédmódját és gondolkodását utánzó tanuló, hanem egy pre-racionális fiú vagy lány, akiknek szava nem mérvadó.”⁴ A gyermek még csak „leendő állampolgár”, státusza részben hasonló a szolgáléhoz, állandó és szigorú kontroll alatt van. A *paedagogosok* vagy *praeceptorok* (tulajdonképpen felügyelők) a gyermeket „az iskolán kívül elkísérték a reggeli salutatóra, fürdőbe, színházba, ez utóbbi kapcsán Augustus vezette be azt a gyakorlatot, hogy a színházban külön helyen üljenek az

Westminster John Knox Press, 2001, x.

² Ennek úttörője BURRIDGE, Richard: *What are the Gospels, A Comparison with Graeco-Roman Biography* (Cambridge, Cambridge University Press, 1992) c. munkája, de őt megelőzően már Charles T. Talbert is megfogalmazza ezt a tézist.

³ LAERTIOSZ, Diogenész: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*, I–II. kötet, Ford. ROKAY Zoltán, Budapest, Jel Könyvkiadó, 2005.

⁴ BLOOMER, Martin W.: Corporal Punishment in the Ancient School, in Uő. (ed.): *A Companion to Ancient Education*, West Sussex, Wiley-Blackwell, 2015, 184–198, 190.

ifjak, a mögöttük lévő sorban pedig a nevelőik. Ez a szigorú ellenőrzés csak azután szűnt meg, amint az ifjú felöltötte a férfi togát, tehát nagykorú lett.”⁵ A gyermek elméje olyan, mint a viasz, azaz formálható és formálendő, és a hanyag oktatás elronthatja, ellenben a kiváló nevelés erényekkel teli állampolgárt képes faragni belőle.⁶ A korai gyermekévek esetleg még annyiban lehetnek érdekesek egy-egy életrajzban, hogy az illető pedagógusát megnevezik, esetenként szüleinek erőfeszítését dicsérik vagy hanyagságát becsmérlik, ezzel jelezve, hogy a nevelés eredménye kihez köthető.⁷ Mindezek azonban a gyermekek kívüli álló tényezők, és csak ritkán találkozunk azzal, hogy egy ifjú erényeiről részletesebb leírást találunk. Persze ez is előfordul:

„Egyszer, amikor a senatus egy nagyobb jelentőségű ügyet tárgyalt, viszont a döntést másnapra halasztották, úgy határoztak, hogy a folyó ügyről a végleges döntés előtt senki ne beszéljen. Anyja a Papirius fiút – aki apjával együtt a tanácsban volt – faggatni kezdte, hogy miről volt szó. A fiú azt válaszolta, hogy nem beszélhet. Az asszony még kíváncsibb lett, a dolog titokzatos volta és a fiú hallgatása nyomozásra ingerelték lelkét: még sürgetőbbben és rámenősebben faggatózott. Az anyja által zaklatott fiú egy szellemes és tréfás hazugságot talált ki. Arról volt szó – mondta –, hogy az állam szempontjából az lenne-e jobb és hasznosabb, ha egy férjnek két felesége, vagy ha egy asszonynak két férje lenne. Amint ő ezt meghallotta, felizgatta magát, reszketve elrohant otthonról, hogy elvigye a hírt a többi matrónának. Másnap a családanyák csapatostul a tanácsépület elé tódultak. Sírva-esdekelve könyörögtek, hogy inkább egy asszonynak legyen két férje, mint egy férjnek két felesége. A tanácsba belépő senatorok csodálkoztak, hogy mit jelent az asszonyok ezen felindulása és követelődése. Erre a gyermek Papirius kiállt a terem közepére, és előadta az egész dolgot, úgy, ahogy történt. A senatus megbízhatósága és találékonyága miatt nagyon megdicsérte a fiút, és egyben elhatározta, hogy kivéve ezt az egy Papirius, ezentúl nem jöhetnek gyerekek az apjukkal a senatusba. Ő pedig gyermekként (in aetate praetextate), elismerésül okos hallgatásért és szellemes beszédéért, megkapta a Praetextatus melléknevet.” (Gellius 1,23; Hoffmann Zsuzsanna ford.)

Commodus gyermekkoráról azt olvassuk, hogy már akkor megmutatkozott jellemében a zabolátlanság és kegyetlenség.⁸ Suetonius szerint Tiberius „kegyetlen és rideg természete már gyermekkorában kiütközött, s ezt legelőször mestere a rhetoricában, gadarai Theodorus ismerte fel bölcsen és jellemezte igen találóan, mert valahányszor megszidta, görögül »vérrel gyúrt agyagtömb«-nek nevezte” (*A caesarok élete*, Tiberius

⁵ HOFFMANN ZSUSZANNA: *Antik nevelés*, Veszprém, Iskolakultúra, 2009, 97.

⁶ A viasz képét lásd PLUTARCHOS: *A gyermeknevelésről* 5., in HOFFMANN: i. m., Függelék, 139–150, 141. „Ahogyan a puha viaszban a pecsét, úgy maradnak meg a tanítások az ifjú lélekben.” A formálhatósághoz pedig: „A lustaság ugyanis tönkreteszi a tehetséget, a tanulás azonban kijavítja az ostobaságot.” (Uo., 4.) Vö. QUINTILIANUS: *A szónoklásról* 1,2.; 6–8. (Ford. KORCHMÁROS Valéria); SENECA: *A hanyagról* 2,21.; és IFFJABB PLINIUS: *Levelek* 4,2.

⁷ A hanyag szülő képe jelenik meg pl. T. Maccius Plautus Bacchides c. darabjában.

⁸ *Scriptores Historiae Augustae*, Volume I., Commodus 1,5–8, Transl. MAGIE, David, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, *Loeb Classical Library* 139, 1921, 264–267.

57, Kis Ferencné ford.). Ezekben az esetekben azonban nem a fejlődés bemutatása a cél, éppen ellenkezőleg: a gyermekkor tettei azt mutatják, hogy az illető felnőttkori cselekedetei nemes vagy nemtelen természetéből fakadnak, mely már korai éveiben is megmutatkozott. Más esetben azt róják fel a vizsgált személynek, hogy gyermekkori indulatait és zabolátlanságát nem tanulta meg fékezni, azaz neveltetése nem volt sikeres.⁹ Itt a *vituperatio* és a *laudatio* szolgálatában áll a gyermekkor bemutatása. Éppen ebben érdekes a kettősség: egyfelől, úgy tűnik, a fejlődés pszichológiai szempontból nem fontos, az odáig megtett út önmagában nem érdekes, viszont a nevelés módja és célja igenis elsőrendű jelentőségű, és ennek meghatározásában komoly nézeteltérésekkel találkozhatunk: pedagógiai módszerek és filozófiák ütköznek egymással.¹⁰ Egy biztos: az ifjúnak, félkész polgárként, nincs szava. Oktatással, morális neveléssel és példaadással kell azzá az ideális férfivá és nővé formálni, akinek már érdemes odafigyelni a mondandójára. A nevelés eredményessége a *politészen* a férfikorban rá jellemző tettek alapján mérhető, így külön foglalkozni a neveltetés éveivel nem tekintették érdemlegesnek.

Ugyanakkor természetesen ott élt a kíváncsiság a kiváló férfiak gyermekkorára iránt. Thomas Wiedemann szerint ennek oka részben a gyermekcsászárok számának növekedése, következménye pedig a korai évek iránti érdeklődés folyamatos erősödése a késő-antikvitásban.¹¹ Mi sem tanúsítja ezt jobban, mint a Jézus korai éveiről szóló, „Tamásnak, a zsidó filozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról” (a továbbiakban TGYE) címet viselő apokrif irat, mely a második században keletkezhetett.¹² Ez a négy csoportba sorolható, egymástól is eltérő görög kéziratanyagból és több fordításából ismert „evangélium” egyedülálló abból a szempontból, hogy sokszor ámulatba ejtő és bizarr történeteket mesél el a gyermek Jézusról.¹³ Az apokrif irodalmat szemlélve a TGYE érdekessége éppen ez a nyílt érdeklődés, ugyanis a pszeudepigráf iratokra jellemzőbb a születéstörténetek és azok előzményeinek kibővítése (pl. Jakab protoevangéliuma, mely Mária szüleinek történetét írja a kanonikus evangéliumokban szereplő családtörténet elé). Tamás mintaként is szolgál: a későbbi apokrif iratok (pl. Pseudo-Máté vagy a Megváltó gyermekségének arab evangéliuma), melyek szintén beszámolnak a gyermek Jézus tetteiről, Tamás művére alapoznak. Külön érdekesség, hogy az iratot szélteben olvassák, és a középkor derekáig közkézen forgott.

Vajon mit mond ez az evangélium Jézus gyermekségéről? A helyszín egy kis falu, ahol három tanítót és egy tanházat is találunk. József ács, akinek műhelye valószínű-

⁹ UPSON-SAIA, Kristi: Holy Child or Holy Terror, Understanding Jesus' Anger in the Infancy Gospel of Thomas, *Church History*, 82. évfolyam, 2013/1, 1–39, 20.

¹⁰ Ennek egy példája a Rómában megjelenő rétoriskolák effektivitása körüli vita, lásd HOFFMANN: i. m., 86–87.

¹¹ WIEDEMANN, Thomas: *Adults and Children in the Roman Empire*, New Haven, Connecticut, Yale University Press, 1989, 63.

¹² Magyar fordítását lásd Tamásnak, a zsidó filozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról, Ford. BOLYKI János, in ADAMIK Tamás (szerk.): *Apokrif iratok: Csodás evangéliumok*, Budapest, Telosz Kiadó, 1996, 19–24.

¹³ SCHNEIDER, Gerhard (ed.): *Evangelia Infantiae Apocripa*, Freiburg, 1995, 37.

leg egy többszintes ház alsó részében van, ahol ekét és jármokat készít.¹⁴ A gyermek Jézus különböző tipikus szituációkban jelenik meg: több másik gyermekkel játék közben (2.2; 9.1), az iskolában (15.2), kinn a mezőn (12.1), munka közben, édesapja mellett a műhelyben (13.1.), a kútnál (11.1.) vagy fagyújtás közben (14.1.) látjuk. A helyszín egy átlagos falu, melynek lakói földműveléssel foglalkoznak. Ami igazán érdekes, az a mód, ahogyan a szöveg a gyermek Jézust bemutatja, ez ugyanis több ponton komoly ellenérzést és viszolygást váltott ki a kutatókban. A TGYE Jézusa ugyanis ellentmond az apjának és a tanítójának, nemcsak, hogy kijavítja őket, hanem instrukciókat ad nekik (a tanárjának 14.2; Józsefnek 13.1-2.). Embert öl (Annás írástudó fia elvezeti a vizet, aminek Jézus árkot ás játék közben, mire Jézus megátkozza, és kiszárad [3.2-3]; egy gyerek nekirohan, Jézus megátkozza, az összeesik és meghal [4.1.]; a tanítót, aki fejbeüti, mivel Jézus ellentmond neki, szintén átokkal súlytja, mire az arccal a földre esve életét veszti [14.2.].) Ezek a tettek aztán felzúdulást és félelmet keltenek a faluban: „Erről fogva aztán senki nem merészelte megharagítani, nehogy az átka elérje, és nyomorékká váljék.” (8.2)

József egyenesen utasítja Máriát, hogy ne engedje ki Jézust a házból, mert meghal, akire a gyermek megharagszik (14.3). Oscar Cullmann azzal kommentálja ezeket az meghökkenítő és horrorisztikus történeteket, hogy a TGYE írója „nélkülözi a jó ízlést, visszafogottságot és diszkréciót”.¹⁵ Elliott az *Apocryphal New Testament* előszavában az így ábrázolt Jézust egyenesen „enfant terrible”-ként minősíti.¹⁶ Akik oldani szeretnék a szöveg keltette feszültséget, azt állítják, ezek a történetek csak a modern olvasó számára nehezek, saját korukban nem keltettek különösebb ellenérzést.¹⁷ Megint mások szerint nem is érdemes őket szó szerint venni: a TGYE Jézus felnőttkori tetteit vetíti vissza a gyermekkorába: a fikció célja pedig Jézus hatalmá-

¹⁴ Ennek elemzéséhez lásd AASGAARD, Reidar: *The Childhood of Jesus, Decoding the Apocryphal Infancy Gospel of Thomas*, Cambridge, James Clark & Co., 2010, 55–72.

¹⁵ CULLMANN, Oscar: *Infancy Gospels*, in SCHNEEMELCHER, Wilhelm – MCLACHLAN WILSON, Robert (eds.): *New Testament Apocrypha*, Volume 1., *Gospels and Related Writings*, Louisville – London, Westminster John Knox Press – James Clarke & Co., 1991, 414–469, 442.

¹⁶ ELLIOTT, Keith J.: *The Apocryphal New Testament: A Collection of Apocryphal Christian Literature in an English Translation*, Oxford, Clarendon, 1993, 68, 7.; Ez az értéktétel a kutatás korai történetét is végigkíséri, lásd STOWE, C. E.: *Origin and History of the Books of the Bible*, Boston, American Unitarian Association, 1867, 206. (“ridiculous” and “immoral”); NICOLAS, Michel: *Études sur les évangiles apocryphes*, Paris, Michel Lévy Frères, 1866, 295–299.; VARIOT, Joseph: *Les Évangiles apocryphes: Histoire littéraire, forme primitive, transformations*, Paris, Berche and Tralin, 1878, 214–215.; DE BEAU-SOBRE, Isaac: *Histoire critique de Manichéisme et du manichéisme*, Amsterdam, J. Frédéric Bernard, 1734, 366. (“violent & vindicatif”); PONS, Joseph: *Recherches sur les apocryphes du Nouveau Testament: Thèse historique et critique*, Montaubon: Imprimerie de Forestié, 1850, 24. (“bizarres et parfois méchants”); HARNACK, Adolf von: *Geschichte der urchristlichen Literatur*, Vol 1., Leipzig, J. C. Hinrichs, 1958, 593.

¹⁷ CHARTRAND-BURKE, Tony: *The Infancy Gospel of Thomas: The Text, Its Origins, and Its Transmission*, PhD disszertáció, Toronto, 2001, 309-310. URL: <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk3/fp05/NQ63782.pdf> Utolsó letöltés: 2020. 11. 19.

nak demonstrálása.¹⁸ Ebben az esetben a fügefafa elszáradásának története lenne Annás fia elszáradásának párhuzama. Nehézség ugyanakkor, hogy az evangéliumokban szereplő fügefátörténet egy mai olvasó számára nehezen emészthető, tehát ezzel a párhuzammal nehezen oldható a szöveg okozta feszültség. Kristi Upson-Saia, Reidar Aasgaard és Michael R. Withenton egyaránt ellenérzéssel van ezek iránt a magyarázatok iránt, de mindhárman másféle választ keresnek a különleges Jézus-ábrázolásra. Kristi Upson Saia szerint ezeket a történeteket az ókori retorikai beszédekben szereplő példatörténeteknek a mintájára éppen azért alkották meg, hogy Jézust diszkreditálják vele, kimutatva gyermekkori kegyetlenségét és önmérsékletének hiányát. Ezt a hagyományt aztán keresztyén kezek apologetikus céllal fenntartják, és a szerkesztési folyamat során fokozatosan indokolttá teszik Jézus tetteit, mindeközben pedig Jézus haragját és érzelmi állapotát eltüntetik a szövegekből.¹⁹ A feszültség oka tehát az eredeti történetek szándéka és azok fennmaradásának végső célja közt feszül. Withenton ezzel szemben fejlődéstörténetet lát kibontakozni: a történet elején erőszakos, átkozódó és hirtelen haragú Jézus a történet végére áldó és gyógyító gyermek lesz, akire igazzá válik, amit Lukács megfogalmaz: bölcsességgel és kegyelemmel van tele (vö. TGYE 15.3). Ennek megfelelően három egységre osztja fel az evangéliumot: Az 1–9. rész szól az önkontroll nélküli „gyerekes-Istenről”; a 10–16. részek a hétéves Jézusról, aki útban van a „férfi-lét” felé, mivel egyre több gyógyító csodát tesz, és egyre kevesebb kárt okoz másokban; a 17. rész pedig már a küldetésére kész Jézust mutatja be.²⁰ A történet koherenciáját mutatja például a 4.2, amelyben felszólításként a falu lakói megelőlegzik a történet téjét és egyben summáját: „Mivel ilyen fiad van, nem lakhatsz velünk a faluban! Vagy pedig tanítsd meg őt, hogy áldjon, és ne átkozzon...” Erre rímel a 6.2 is, melyben Zakariás, a tanító azért kéri el Józseftől a fiát, mert okos, és meg akarja tanítani többek között arra, hogy „minden idős embernek köszönjön, és tisztelje őket mint nagyapákat és apákat, és hogy szeresse az önmagával egykorúakat”. A befejezés szerint nem kell távozniuk a faluból, Jézus pedig „szépen haladt előre bölcsességben, életkorban, és kegyelemben” (19.5), vagyis minden megvalósult: az önkontroll hiánya miatt félelmetes Isten-gyermek végül megérik a feladatára, és másokért végzett küldetésének betöltésére.²¹ Ez szimpatikus értelmezés, ugyanakkor kérdéses is: a történet nem tűnik koherensnek, kronológiailag pláne nem:²² a törté-

¹⁸ Például GERO, Stephen: Apocryphal Gospels: A Survey of Textual and Literary Problems, in TEMPORINI, Hildegard – HAASE, Wolfgang (hrsg.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* (ANRW), Berlin, de Gruyter, 1988, II.25.5: 3969–3996.

¹⁹ UPSON-SAIA: i. m., 35kk.

²⁰ WITHENTON, Michael R.: The Moral Character Development of the Boy Jesus in the *Infancy Gospel of Thomas*, *Journal for the Study of the New Testament*, 38. évfolyam, 2015/2, 219–240.

²¹ Uo., 229.

²² Például a 17.1-2, melynek végén Jézus elmegy a többi gyerekkel játszani, éppen a 3.3 (Annás főpap fiának kiszáradása) után vagy a 9.3 (Zénón feltámasztásának elbeszélése) után is következhetne, ahol szintén játék közben történik valami. A történet áthelyezhető anélkül, hogy az irat bármilyen szinten inkonzisztenssé válna. Emiatt talán kicsit túlintertélt valamiféle fejlődési utat kimutatni benne.

netek fűzére talán több koherenciával összerakott történetet kívánna, ha fejlődéstörténetet akarna vázolni. Jézus viszont nem fejlődik: a harmadik tanítót csak azért nem éri baj, mert megfelelő mentalitással hallgatja Jézust: felismeri, hogy kegyelemmel és bölcsességgel teljes (15.3). Aasgaard bizonyos értelemben egyetért azokkal, akik szerint Jézus tettei nem megbotránkoztatóak a saját korában. Ennek alátámasztására a római kor neveléssel kapcsolatos elképzelését szemléli. Az időszak vonatkozó irodalmát áttekintve meggyőzően mutatja ki, hogy a gyermekkel szemben a szocializáció kezdetén (1-6 év) még nem várnak semmit. Érzelmi kitérésével szemben elnézőek, a gyermek a játék időszakában él, és meg is hagyják ebben. Az *infantia* korszakának lezáródásával azonban az utódot egyre inkább bevonták a családi és szakmákhoz kapcsolódó munkákba.²³ Az általános elképzelés szerint az ifjúkorban egy ideig még tolerálhatók a kilengések, azonban a nevelés célja az önkontroll kifejlesztése, ennek hiánya ugyanis felnőtt korban már egyáltalán nem elfogadható. Csak egyetlen példát említve, Cicero így ír:

„Hagyjuk el tehát ezen elvadult, gondozatlan s lombokkal és ágakkal körülzárt utat. Engedélyezzünk bizonyos szórakozást ezen életkornak, éljen hát az ifjúság szabadabban, nem ellenzünk minden élvezetet; nem kell, hogy mindig az igazság és szigor elve érvényesüljön, győzedelmeskedjék hát olykor az élv és a gyönyör a józan ész felett, mindaddig, amíg abban ezen szabály és mérséklet érvényesül: [...] Miután pedig eleget tett az élvezetek csábításának, s bizonyos időt eltöltött az életkorának megfelelő kedvtelésekkel s az ifjúság ezen haszontalan vágyaival, fordítsa valamikor figyelmét az otthon, a fórum és az állam élete felé; ezáltal tűnjék ki, hogy azt, amit korábbi gondolkodásmódjukkal nem láttak át, az attól való csömör miatt elvetik, s miután tapasztalás útján megismerték, megvetéssel sújtják.” (*Pro Caelo* 18.42, Nótári Tamás ford.)²⁴

Ennek összefüggésében a TGYE nem kirívó: Jézus tipikus gyermekként jelenik meg az evangéliumban, összhangban korának erről az életszakasról alkotott elképzelésével. A gyerek ugyanis az általános képzet szerint korából fakadóan érzelmeinek kiszolgáltatott, szenvedélyes, belátás nélküli, egyszerre kedves és haragvó, önző és odafigyelő.²⁵ Könnyen haragra gerjed, az őt ért igazságtalanságra bosszúval reagál, és ennek mértéke az okozott kár többszöröse. Amit tehát Jézus tesz, mind „gyereklétéből” fakad, így Aasgaard szerint az ókorban elérni vágyott önkontroll-ideál a TGYE-ban nem is jelenhet meg. A különbség, az olvasó „rettenete” abból adódik, hogy élete egy természetfölötti emberé, ezért tettei következményei nagyobb horderejűek.²⁶ Jézus részben viszont megtestesíti azokat az ideálokat, amiket a férfihez kapcsolnak: dominancia, erő, kiváló retorikai képesség, becsületének megvédelmezése. Amikor

²³ WITHERTON: i. m., 225.

²⁴ Vö. PSEUDO-PLUTARCHOS: *De liberis educandis* 4, transl. BABBITT, Frank Cole, in *Moralia*, Vol. 1., Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2004, 8–11.

²⁵ AASGAARD: i. m., 106.

²⁶ Uo., 102.

Jézus valakit csapással sújt, sosem ő kezdeményez, megsértett önérzetét és tekintélyét védi. Emiatt Aasgaard kitart amellett, hogy semmi „aberrált” nincs ebben a Jézus-képben. Sőt, éppen ebből a gyermeki Jézus-képből kiindulva azt a valószínűtlen tézis is megkockáztatja, hogy az evangélium eredetileg gyermekeknek íródhatott.²⁷ Ez persze nem igazán valószínű: a korban a gyermekek éppen azáltal váltak példává, hogy „felnöttes” jellemvonásokat és erényeket mutattak igen korán. A róluk szóló történetek pedig ezeket az érett tetteket beszélik el. Vajon akkor a bosszútörténetek miért szerepelnek? Ez talán megfejthetetlen titok marad, mindenesetre a Tamás gyermekségevangeliuma valószínűleg nem pedagógiai kézikönyv szeretne lenni, sokkal inkább az éhes fantáziát kielégítő legendás olvasmány. Ha gyermekeknek szóló könyv lenne, elvárható lenne, hogy az önuralom ideálja is megjelenjen benne, amelyet a felnőtt férfi legfontosabb erényeként tartanak számon.²⁸

Ami figyelemfelkeltő Aasgaard elemzésben, az az, hogy a gyerek idősödésével járó változásokra utaló nyomokat felfedezi a szövegben. A TGYE mintha valóban rajzolna egy ívet: az 5 éves Jézus még a többi gyerekekkel játszik, 6 évesen már megkísérlik beiskolázní, hét évesen Mária vízért küldi, Józseffel vetni megy, amikor pedig 8 éves lesz, már József mellett látjuk az asztalosműhelyben (12.1). A szocializáció lépcsői felbukkannak a szövegben, ami tipikus késő antikvitásbeli nevelkedéstörténetet rajzol: a kötetlen és szabad játékot az anyja mellett eltöltött időszak, a házimunkákban való részvétel, majd az apa mellé szegődés és a szakma kitanulása követi. Mielőtt azonban túl nagy hitelességet tulajdonítanánk a Jézus neveléséről közölt képnek, nem árt tudatosítani, hogy a TGYE által megfestett világ egyáltalán nem tipikusan zsidó. A feltámasztott fiú Zénón, az iskolában a pulpituson – vagy olvasón – fekvő könyv pedig minden valószínűség szerint egy pogány irat, amelyből Jézus nem hajlandó olvasni, hanem felolvasás helyett prédikál. A környezet tehát inkább egy tipikusan hellén kisváros: iskolát látunk és nem zsinagógát, a tipikusan zsidó szereplők mellett pedig (ahol Annás főpap jelenléte megint valószínűtlen) pogány szereplőket is. Jézus neveltetéséről, bármennyire is népszerű irat volt a TGYE, nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. Ráadásul a szerző célja az, hogy a lukácsi történet előzményét rajzolja meg: teológiai okfejtésének célja a „természetfeletti gyermek” felkészülési éveinek bemutatása, messze a lukácsi teológiai koncepciótól, sok és néha hátborzongató fantáziával megírva. Annyit viszont elárul, amennyit nagy vonalakban tudhatunk a második templom idejének római-zsidó neveléséről, annak is vidéki sajátosságairól. Végülis, ha a fantasztikus történeteket kivesszük a szövegből, Jézus akár így is nevelkedhetett.

II.

Arra, hogy Jézus titkos gyermekkoráról lerántsák a leplet, modern próbálkozások is születtek, melyek legalább annyira fantasztikusak és hátborzongatóak, mint a TGYE.

²⁷ Uo., 112.

²⁸ PLUTARCHOS: *De auditu* 1.; Vö. SENECA: *De ira* 1.6; 2.31.; *De constantia sapientis* 12.

Egy hírhedt orosz kalandor, újságíró és kém, Nicolas Notovitch lehet az egyik példa rá. Notovitch 1894-ben jelentette meg egy nagy vihart kavaró könyvét, *La vie inconnue de Jesus Christ* címmel, melyben azt állítja, hogy Jézus titkos (ismeretlen) éveiben elhagyta Galileát, és Indiába költözött, ahol először indiai mesterektől tanult, majd hirdette az evangéliumot. Az erről beszámoló dokumentumot állítólag Ladakh tartományban tett látogatása során fedezte fel, egy szóbeszéd nyomán, mely a Hemis kolostorba irányította. Notovitch szerint a kolostort vezető láma megmutatott neki egy kéziratot, bizonyos Issáról – ez az orosz második kényszerlátogatása alkalmával történt, ugyanis balesetet szenvedett, és odavitték ápolni. Miután megkapta az engedélyt, az iratokat tibeti fordítója segítségével áttanulmányozta, és gondos jegyzeteket készített belőle. Ezt adta közre, a saját kommentárjával, miután állítólag Ernest Renant is felkereste tanácsért az irat publikálásával kapcsolatban. Ebben a kalandos körülmények közt „megtalált” és publikált iratban a következőket olvassuk:

„Az újszülött gyermek szülei szegény emberek voltak, születésüknél fogva vallásos családkhoz tartoztak. Felejtván a földön megélt ősi dicsőségüket, a Teremtő nevét dicsőítették, és még a balsorsot is megköszönték, amivel jónak látta őket sújtani. 7. Jutalmul, mert nem tértek le az igaz útról, Isten megáldotta a család elsőszülött gyermekét. Őt tekintette kiválasztottjának, és elküldte, hogy segítsen azokon, akik a gonosz hatalmába kerültek, és hogy gyógyítsa a szenvedőket 8. Az isteni gyermek, akinek az Issa nevet adták, már zsenge gyermekkorában az egyetlen és oszthatatlan Istenről beszélt, fgyelmeztetve azokat a lelkeket, akik rossz úton jártak, hogy tartsanak bünbánatot, és tisztuljanak meg bűneiktől, amelyekben vétkesek. 9. Az emberek mindenholnan összegyűltek, hogy hallhassák őt, és elcsodálóztak azokon a beszédeken, amelyek a gyermek száján születtek. Izrael népe hitte és hangoztatta, hogy a gyermekben az Örökkévaló Lélek lakozik. 10. Aztán Issa elérte tizenharmadik évét, azt a kort, amikor egy zsidó feleséget kell veygen magának; 11. szüleinek volt egy szerény kis boltja, abból éltek, és a ház hamarosan a gazdag, nemes emberek találkozóhelyévé vált; azok jártak oda, akik szerették volna, hogy az ifjú Issa — aki már híressé vált a Mindenhatóról szóló beszédei által — az ő vejük legyen. 12. És akkor történt, hogy Issa titokban elhagyta szülei házat, elment Jeruzsálemből, és Sind felé vette útját a kalmárokkal, 13. Azzal a céllal, hogy az isteni Igében tökéletesítse magát, és a nagy Buddha törvényeit tanulja.”²⁹

Valójában azonban Jézus nem tanulni megy. A következő fejezet már a tanító Jézust mutatja be, aki a kereszténységet képviseli, mégpedig a hinduizmus isteneivel, szertartásaival és hitvilágával szemben. Jézus a párját és a sudrát tanítja, csakúgy, mint később Izraelben a társadalom peremén élőket, és kárhoztatja a brahminokat és ksatrijákat, ahogyan azt a farizeusokkal teszi. Jézus ifúkoráról szóló néhány mondata azonban pusztán fikció: sehol sem olvasunk „kis boltról” vagy nemes családkról, akik kérőjüknek szeretnék a fiatal Jézust. A történet pedig azért vesz fordulatot,

²⁹ NOTOVITCH, Nicolas: *Jézus ismeretlen élete, A titkos tibeti evangélium*, Ford. LÉB Erzsébet, Budapest, Palatinus, 2001, 4,1-13. 76.

mert a kalandor Notovitch szeretné feltölteni a hiányzó éveket, melyeket nehezen tud elképzelni csendben és apja mellett a szakmában töltött időszakként. Hogy ezt ő tette, és nem egy megtalált hiteles dokumentum nyomán írta meg, miután a kiadott szöveget több India-kutató alapos vizsgálatnak vetette alá, Douglas T. McGetchin szerint Notovitch maga ismerte be.³⁰ Ahogy várható volt, az eredeti dokumentumnak nem akadtak nyomára. A szenzáció azonban megmaradt, sőt, Notovitchnak követői is akadtak, felbuzdulva ezen az izgalmas lehetőségen.³¹ A fantázia meglódulása mutatja a szakadatlan érdeklődést az ifjú iránt, akit titok leng körül. Ezt a titkot pedig rendkívüli gyermekkorral próbálja szétoszlalni, mintha egy isteni gyermeknek nem lehetne hétköznapi élete.

A másik véletlenszerűen kiragadott munka egy teológiai okfejtés rangjára igényt tartó mű, mely népszerűsítő stílusban beszél Jézus korai éveiről. A szerző, Jean Pierre Isbouts, aki a *National Geographic* számára készített egy illusztrált Jézus-életrajzot, valamint egy bibliai világot bemutató kötetet,³² *Young Jesus: Restoring the „Lost Years” of a Social Activist and Religious Dissident* című könyvében nagy önbizalommal fog neki a Jézust meghatározó tényezők feltárásához. Bevallottan nem egyházi elkötelezettségű kutatóként azt igyekszik bizonyítani, hogy Jézus egy szociális aktivista és vallási lázadó, aki fiatalkorában megtapasztalta a paraszti világ kismizmizettségét, a nyomasztó adóterheket, a gazdasági kizsákmányolás és ellehetetlenülés poklát.³³ Ezek a hatások és az a mindent megalapozó körülmény, hogy Jézust a környezete illegitim gyermeknek tartotta, galvanizálta Jézus missziói küldetését. Jézus apja nem ács volt, hanem mesterember (a *tektón* jelentésének általános értelmét veszi alapul), aki valószínűleg Sepphorisban is dolgozott fiával, Jézussal együtt, a grandiózus újjáépítés ideje alatt. Alapvetően azonban földművesek voltak, ezt mutatja Jézus példázatainak képi világa is, mely nem a fa megmunkálásához, sokkal inkább a mezőgazdasághoz kapcsolódik. Isbouts alapos munkát végez: beilleszti Jézus történetébe a korról és nevelkedésről meglévő ismereteinket, el egészen a lepény készítésétől a rossz gazdasági körülmények és éhezés szülte betegségek bemutatásáig. Viszont sajnós nem igyekszik elkerülni a történeti Jézus-kutatás első hullámának hibáját, melyet Albert Schweitzer leplezte le, és így éppen az arra jellemző pszichológizáló logika csapdájába esik. Gyanútlanul a következőt írja:

³⁰ „Faced with this cross-examination, Notovich confessed to fabricating his evidence.” – McGETCHIN, Douglas T.: *Indology, Indomania, and Orientalism, Ancient India’s Rebirth in Modern Germany*, Madison, Fairleigh Dickinson University Press, 2001, 133.

³¹ Ilyen fantaszitikus művek születnek még, részben Notovitch nyomán. Notovitch nézeteit Németországban Holger Kersten tette népszerűvé, lásd KERSTEN, Holger: *Jesus Lived in India: His Unknown Life Before and After the Crucifixion*, New Delhi, Penguin Books India, 2001.

³² ISBOUTS, Jean-Pierre: *Jesus: An Illustrated Life*, Washington D.C., National Geographic, 2015.; Uő.: *The Biblical World: An Illustrated Atlas*, Washington D.C., National Geographic, 2007.

³³ ISBOUTS, Jean-Pierre: *Young Jesus: Restoring the „Lost Years” of a Social Activist and Religious Dissident*, New York – London, Sterling, 2011.

„Richard Tedeschi amellet érvel, hogy a korai gyermekkor szociális elszigeteltsége, miközben kétségkívül sztrezzel teli, a gyermeknek nagyobb szabadságot biztosít a megfigyelésre, megküzdésre, és arra, hogy alakítsa a világot maga körül. Ebben az összefüggésben, Jézus elszigeteltsége mamzerként, bármennyire is traumatikus, mobilizálhatta egyénként a belső erejét, és felkészíthette őt egy megküzdési mechanizmusra, melyet nem kötöz meg szociális és családi kötelezettség.”³⁴

Ezek a gondolatok igen merészek, részben azért, mert Isbouts meg van győződve arról, hogy Jézust illegitim fogantatása miatt fattyúként kezelik, elszigetelik, családjával pedig már korán konfliktusba kerül, tőlük is elidegenedve ezzel. Sőt, állítása szerint későbbi vándorló életformája is ennek köszönhető: nem pusztán a munkájával járó kényszerű kilincselés az oka, hanem traumatikus gyermekora miatt „kialakult önállósága” is, mely kiegészül az apja elvesztése miatt jelentkező poszt-traumás szindrómával.³⁵ És itt megint egy elég abszurd állításba botlunk. Amikor Józsefről beszél, megkockáztatja, hogy építkezési balesetben hunyt el Sepphoris, a hellén mintára épülő város építése során.³⁶ A tény, hogy Józsefről Jézus működésének idején nem hallunk, és hogy ennek oka valószínűleg a halála, azt sok kutató hihető magyarázatként fogadja el.³⁷ Csakhogy, bár a település feltárása nyomán széltében elterjedt az az elképzelés, hogy a Názárettől pár kilométerre fekvő város felszívva a környék mesterembereit, és éppen József és Jézus munkaerejét is igénybe vehette, erre a hipotézisre még egy hipotézist építeni, melyet utána Isbouts tényként kezel, nem túl elegáns. Ugyanezt teszi, amikor Jézus gazdasági és életkörülményekkel kapcsolatos tapasztalatait rekonstruálja, és a betegek meggyógyítását a gazdasági igazságtalanság elleni harcként fogja fel.³⁸ Félinformációkból lassan légvárac épülnek, ami azt mutatja, hogy Isbouts sajnos a legtöbb esetben mérlegelés helyett inkább a fantáziáját használva építkezik, megfelelkezve a tudományos szigorrról és óvatosságról. Rendkívüli gyermeknek rendkívüli sérüléseket és érzékenységet tulajdonít, hogy az általa az evangéliumokból kiolvasott felnőtt, nagyhatású reformert érthetővé tegye. Csakhogy éppen ezek miatt műve jobb esetben is egy fantáziadús olvasmány lett, melynek főhőse néha nem kevésbé valószínűtlen, mint Notovitch indiai Jézusa vagy Tamás gyermekségevangéliumának „enfant terrible”-je.

³⁴ Uo., 141.

³⁵ Uo., 140.

³⁶ Uo., 131.

³⁷ Lád például MEIER, John P.: *A Marginal Jew – Rethinking the Historical Jesus*, Volume 1., *The Roots of the Problem and the Person*, New York, Doubleday, 1991, 317.

³⁸ Ezzel nincs egyedül, hiszen Richard Horsley, és az ő nyomán többek között Sean Freyne is ezt az utat járja: a vidéket megújító egalitáriánus vízionárius képe egyáltalán nem egyedüli. Azonban mindezt egy rendkívül merész pszichológiai elemzésbe ágyazza, mely még egy velünk kortárs személyre alkalmazva is problémás lenne, nemhogy egy olyan első századi alak esetében, akiről néhány újszövetségi iraton kívül semmilyen információnk nincs.

III.

Persze van még valaki, aki szerint Jézusnak nem lehetett átlagos gyermekkora. Ez pedig Lukács, akinek története szerint a 12 éves Jézus a templomban ámulatba ejti az ott lévő bölcseket tudásával és istenismeretével. Maga a történet nyilvánvaló teológiai szándékkal kerül az evangéliumba, és nem annyira életrajzi szempontok érvényesülnek: azt kívánja bemutatni, hogy Jézus korát meghazudtoló érettséggel és képességekkel rendelkezik, és mindebből következik felnőtt korának rendkívüli tanítása, mely még a gyanakvó názáretieket is csodálattal és zavarral tölt el.³⁹ Érdekes, hogy Lukács nem kíván fejlődéstörténetet nyújtani: számára a 12 éves Jézus már ugyanaz, mint felnőttkorában. Csakhogy jóval visszafogottabb, mint a TGYE: történetével a korban jellemző motivációk és szokások útján mutatja be egy rendkívüli férfi gyermekkorát, nem hajmeresztő csodák felsorakoztatása, hanem bölcsességének és tudásának bemutatása révén. Ez a módszer rendkívül tipikusnak mondható. Josephus Flavius például nem kis büszkeséggel írja önmagáról: „Még alig voltam 14 éves fiú, tudományom miatt máris mindenki magasztalt, és a főpapok és városunk előkelői minduntalan felkerestek, hogy alaposabb törvényt magyarázattal útbeigazítsam őket.” (*Vita* 2,9; Révay József ford.)

Mózes ifjúkoráról Josephus és Alexandriai Philón egyaránt szuperlatívuszokban beszél, kiemelve életkorán messze túlmutató értelmét, bölcsességét, sőt, szépségét is. Ebből már látható későbbi nagysága, és az, hogy tanításai messze felülszárnyalják majd a filozófusok tudását.⁴⁰ Sámuel elhívását Josephus a próféta 12. életévére teszi, és ezt azzal kapcsolja össze, hogy már ebben a korban elkezdett jövedölni (*A zsidók története* 5.10).⁴¹ Plutarkhosz a *Párhuzamos életrajzok*ban Alexandroszról ekként ír:

„A perzsa királytól érkezett követeket atyja távollétében ő látta vendégül, és nagyon megbarátkozott velük. Megnyerte őket nyájasságával és azzal, hogy semmi gyermekes vagy kicsinyes kérdést nem tett fel nekik, hanem az utak hosszúságáról, az ország belsejében való utazásról és magáról a királyról kérdezősködött, hogy milyen harcos, és hogy mekkora a perzsák bátorsága és hadereje: úgyszólván a követek bámultak rajta, és a fiú nagy dolgokra törő becsűjével összehasonlítva jelentéktelennek találták Philipposz sokat emlegetett kiválóságát.” (*Alexandrosz* 5; Máthé Elek ford.)

Lukács szándéka természetesen eltér ezekétől a történetekétől, hiszen sokkal többet akar bemutatni, mint egy hőst, ugyanakkor motivációjában és módszerében alapjában rokon velük. Bármilyen legyen az elbeszélést megalapozó esemény, annak történeti

³⁹ BROWN, Raymond E.: *The Birth of the Messiah, A Commentary on the Infancy Narratives in the Gospels of Matthew and Luke*, New York, Doubleday, 1993, 495.

⁴⁰ SZÉCSI József: Mózes és Áron alakja a hellénisztikus irodalomban, 1. rész., *Remény*, 2011/1, URL: <http://www.remeny.org/remeny/2011-1-szam/szecsji-jozsef-mozes-es-aron-alakja-a-hellenisztikus-irodalomban-1-resz>, Utolsó letöltés: 2017. 08. 05.

⁴¹ Idézi BROWN: i. m., 482.

magva nem, vagy alig rekonstruálható. Talán a Bar Mitzvah-ra való felkészítő oktatás lehet,⁴² bár ez nem valószínű, mivel a rituálé de Jonge szerint Jézus ideje után válik gyakorlattá.⁴³ Lehet egyszerűen egy páska környékén, az ünnepet követő összegyülekezés a Tóra kérdéseinek megvitatására,⁴⁴ vagy része annak az „oktatásnak”, melyben egy 12 éves már részesül, készülve arra, hogy tizenharmadik évétől felelőssé válik az Úr előtt. Darrell L. Bock idézi a M. Nid. 5.6-ot, mely szerint egy zsidó fiúgyermek 12 éves korában már tanítható a fogadalmakra, de 13 éves koráig nem felelős a betartásukért.⁴⁵ Jézus tehát ebben az átmeneti időben van, a felnőttkorra készülve. Arról viszont, hogy Jézus mit tanult, sajnos nem tudunk meg semmit. Jézus alázatos, nem oktat vagy prédikál, mint a TGYE-ben vagy a Megváltó gyermekségéről szóló arab evangéliumban, itt a szokásos kérdés–válasz formában tanul. A szakaszt keretező két vers (2:40, 52), mely formuláris átmenetet képez a felnőttkor történeteig, fontos teológiai igényt fogalmaz meg: Jézus különleges kapcsolatát mutatja be Istennel, és azt, hogy Jézus „bölcse”.⁴⁶ Alexandrosz példája abból a szempontból megvilágító erejű, hogy Lukács itt Jézust hasonlóan mutatja be: mindkettő „kvázi-felnőtt”, azaz már azazal a kiforrottsággal rendelkeznek, és már azokat az ideálokat testesítik meg, melyeket egy ideális hőstől elvárnak. Alexandrosz hordozza a hódító jegyeit, Jézusban pedig a különleges Istennel való kapcsolat és ismeret mutatkozik meg már akkor, amikor a templomi tanításban részt vesz. Persze sok feltételezés megfogalmazható arról, mit is tudhatott Jézus mint gyermek, de Lukács számára mindez másodlagos: Jézus titkos gyermekkoráról nem libben el a fátyol. Szerinte ugyanis az isteni bölcsesség, bár a korai gyermekévekben is megmutatkozott, valójában a felnőtt, érett Jézusban lett látható, aki megtérésre és követésre hív. Ideális gyermeknek persze Lukács szerint is ideális gyerekkora van. De a történet igazi tétje nem az, hogy milyen gyermekorból érkezik Jézus, hanem hogy üzenetét vajon követői megértik-e, és küldetését magukénak tudják-e érezni; azaz tudják-e őt követni – vagy mint Mária a templomban, csak zavart megdöbbenéssel hallgatják, hogy a Fiúnak az Atyja házában a helye.⁴⁷

⁴² GELDENHUYS, Norval: *The Gospel of Luke*, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, *The New International Commentary on the New Testament*, 1993, 126.

⁴³ DE JONGE, Hank. J.: Sonship, Wisdom, Infancy: Luke II.41-51a, *New Testament Studies*, 24. évfolyam, 1978/3, 317–354, 317–319.

⁴⁴ NOLLAND, John: *Luke 1-9:20*, [h. n.], Nelson Reference & Electronics, *World Biblical Commentary* 35A, 1989, 130.

⁴⁵ BOCK, Darrell L.: *Luke 1:1-9:50*, Grand Rapids, Michigan, Baker Academic Press, 2006, 264.

⁴⁶ GREEN, Joel B.: *The Gospel of Luke*, Grand Rapids, Michigan – Cambridge, William B. Eerdmans, 1997, 153.

⁴⁷ BROWN: i. m., 490.; BOCK: i. m., 273.

ABSTRACT

Discovery of the Secret Childhood of Jesus: some antique and modern attempts

We know almost nothing about Jesus' early years. In spite of this fact, or even for this reason, many ancient and modern authors have tried to fill out this unknown period with questionable assumptions and disputable data simply out of pious curiosity. In this study, I have tried to show through some examples what inconsistent answers this inquiry can produce. Starting with the sometimes horrifying stories of the Infancy Gospel of Thomas, through Nicolas Notovitch's fantastic theory about Jesus' Indian years to Jean-Pierre Isbouts' more nuanced but similarly incredible picture of the egalitarian vagabond Jesus whose psyche was deeply determined by his family's status and his post-traumatic disorder caused by his father's death, we see how imagination can take the place of balanced reasoning.

I conclude my paper with Lucas who preserved the story of the young Jesus in the temple. This modest story speaks very sensibly about a youngster, who later becomes the savior of the nations, without harsh colors and unbelievable excessiveness.

*Kustárné Almási
Zsuzsanna*

JÉZUS- ÁBRÁZOLÁSOK A GYERMEKBIBLIÁKBAN ÉS AZOK KATECHETIKAI VETÜLETEI

Bevezetés

Az ember természetes vágya, hogy a benne mélyen gyökerezőt valamilyen módon kifejezze. Ilyen mélyen levő, belső élmény a hit, az istenélmény is. Ezért a különféle vallások mindig is kihívást jelentettek a művészetek számára, abban az értelemben, hogy értékes és maradandó módon fejezzék ki a „szentet”, a lélek birodalmához tartozót, és megfoghatóvá tegyék a felfoghatatlant és a láthatatlant.

Az európai művészetre a görög mitológia mellett a keresztyénség volt a legnagyobb hatással. A keresztyénség „könyve”, a Biblia újra és újra megihlette és megihleti a művészeket, mégpedig úgy, hogy teljesen ellentétes erőket mozdit meg bennük: a tagadástól az elköteleződésig. Ezáltal műveik az Istenről való különféle, gyakran szélsőséges emberi állásfoglalásokról tanúskodnak. „A kép sohasem egyedül a vallás ügye volt, hanem mindig annak a társadalomnak az ügye is, amely a vallásban és a vallással fejezte ki magát.” – állapítja meg Hans Belting *Kép és kultusz* című művében. Ugyanitt fejt ki, hogy a képnek az európai kultúrában betöltött szerepét igen nehéz felbecsülni.¹

Az érdeklődés, illetve az érdekeltség azonban nem csupán a művészetek felőli belső igényként fogalmazódott meg, hiszen a teológia, az egyház is „használta” tanításához, miszsiójához a művészet kifejező erejét.

Mint általában a legszorosabb kapcsolatok, művészet és teológia viszonya sem volt felhőtlen. A felmerülő problémák nagy része abból adódott, hogy a keresztyén teológiában nem egyértelmű a képek használata, különösen kultikus értelemben véve, tehát sokszor a szakrális művészetek létjogosultsága kérdőjeleződött meg. A történelem folyamán ennek a viszonyoknak az értékelése először akkor merült

¹ BELTING, Hans: *Kép és kultusz*, Ford. SCHULCZ Katalin – SAJÓ Tamás, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 3, 9.

fel, amikor a keresztyének megépítették első templomaikat. A kérdés az volt, hogy szabad-e ezeket díszíteni. Abban általában véve megegyeztek, hogy istenszobrokat nem lehet készíteni, mert az kimerítené a bálványimádás fogalmát, de a képi ábrázolásokat tekintve megoszlottak a vélemények.

A képi ábrázolás problémájának gyökere az ószövetségi hagyományokra vezethető vissza, ahol egyértelműen tiltva van az Istennek, a transzcendensnek a kiábrázolása.² Nem lehet azonban kategorikusan kijelenteni, hogy a zsidóság vagy az Ószövetség művészetellenes lenne. Bár Isten figurális kiábrázolása tiltva van, de – talán éppen ennek ellensúlyozására – az Ószövetség szimbolikus képi utalásokban igen gazdag. Sőt bizonyos leíró részekből tudjuk, hogy a szakrális művészet, a szó eredeti értelmét tekintve, ugyancsak megjelenik. A szent, azaz az Istenhez tartozó, számára elkülönített eszközök, anyagok, tárgyak elkészítéséről, díszítéséről részletes leírásokat találhatunk.³

A keresztyénség alapvetően ezekből a hagyományokból táplálkozik teológiailag, tehát Istent láthatatlannak tekinti, és elvontan jeleníti meg: „Isten szeretet” (1Jn 4,16). Az inkarnáció ténye azonban lényegesen megváltoztatta az ábrázoláshoz való viszonyt: az, hogy Isten emberként lépett ebbe a világba, „szolgai formát vett fel, emberekhez hasonlóvá lett, és magatartásában is embernek bizonyult” (Fil 2,6-7), oldja a szigorú ószövetségi tiltást.

Krisztusnak mint Isten képmásának megjelenése ebben a világban bizonyos értelemben szabad utat nyitott az ábrázolásra, ugyanakkor számtalan teológiai vita forrásává is vált. Az újszövetségi témájú alkotások elsősorban Krisztusról szólnak, az Ő életének jeleneteit ábrázolják, vagy egyszerűen csak személyét jelenítik meg. Érthető ez, hiszen benne egyszerre volt jelen az isteni és az emberi valóság, így „reprezentánsává” vált mindannak, amit az ember az a transzcendensről, illetve a materiális világról gondol. Mivel külső megjelenéséről nincsenek pontos információink, ezért mindenkor megalkotja a maga krisztusképét, amely egyrészt a hagyományokhoz igazodik, másrészt törvényszerűen magán hordozza az adott korszak elképzeléseit, kifejezési formáit, világ-, ember- és istenképét.

E tanulmánynak nem célja a teológiai, dogmatikai érvek, illetve ellenérvek felsorakoztatása az Isten, a transzcendens kiábrázolása mellett vagy ellen. Sokkal inkább ember és kép viszonyára akar rákérdezni egy speciális területtel összefüggésben, illetve arra, hogy az általunk látott kép mennyire befolyásolhatja, alakíthatja a bennünk élő istenképet.

² A II. parancsolat kategorikusan tiltó álláspontra helyezkedik: „Ne csinálj magadnak semmiféle istenszobrot azoknak képmására, amik fenn az égben, lenn a földön, vagy a föld alatt a vízben vannak. Ne imádd, és ne tiszteld azokat, mert én az Úr, a te Istened, féltőn szerető Isten vagyok.” (5Móz 5,8-10)

³ Pl. 2Móz 25, 26, 27, 28.

Lelki folyamatok a képek befogadásánál és értelmezésénél

„Az ember bizonyára nem csupán fogalmakból és eszmékből él, hanem minden olyan képből, amely fiatalságtól kezdve mélyen beleívódott. És az ember hitét sem csak mondatok, dogmák és érvek éltetik, hanem minden olyan nagy kép, amely hitgizságként véssődött bele, és ami nemcsak az intellektust és az értelmes kritikái párbeszédet, hanem az ember képzelőerejét és érzelmeit is meg tudja mozgatni. A hit csak egyik fele lenne a dolognak, ha csupán az észet és értelmet szólítaná meg és nem az egész embert a szívével együtt.”⁴

Hans Küngnek ez a megállapítása az emberi hit mibenlétéről vet fel kérdéseket. Miből táplálkozik, mi motiválja, élteti: pusztán a ráció, intellektus vagy más belső forrás, lelki-szellemi réteg is? Nehéz erre a kérdésre választ adni, hiszen amikor hitről beszélünk, olyan személyes megtapasztalásokról van szó, amelyeket nehéz vizsgálat tárgyává tenni. Gyakorlatilag erre a következtetésre jutva állapítja meg Jung, hogy „vallási dolgokban, mint ismeretes, semmit sem lehet megérteni, amit az ember saját belsejében meg nem tapasztalt”.⁵

Mégis azt látjuk, hogy az embernek elemi vágya, hogy ezt a belső élményt valamilyen módon kifejezze, megfogalmazza, mások számára is „hozzáférhetővé” tegye. Talán ezért volt mindig is olyan fontos és sokszor kiélezett viszony művészet és teológia, művészet és vallás között. A kettő gyökerei ugyanis már ősidők óta összefonódnak, hiszen végső soron mindkettő ugyanazt a célt szolgálja: rámutatni arra a valóságra, ami a látszaton túl van, és mutatni az utat afelé.

Az egyházban hosszú évszázadokig a képek, a művészet jelentette a legfontosabb kommunikációs eszközt. A könyvnyomtatás előtti korszakban az emberek egyértelműen „művészeti” érdeklődésűek voltak, majd a könyvek által a tudomány került előtérbe. Ma azonban újra a vizualitásra építő eszközök, mint például számítógép, telefon, média stb. játsszák a főszerepet a kommunikációban. Újra előtérbe került a vizuális, művészi megközelítés, hiszen a mai ember a hétköznapokban is jelek, képek, ikonok segítségével igazodik el. A kép, a látvány tehát újra egyfajta tájékozódást, tanulást segítő eszközzé vált. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a rengeteg képi információ között nehéz hiteles és valódi tartalmakat is felmutatni tudó képre találni. Különösen nehéz olyan tartalom esetében, mint a vallás, ami bizonyos szempontból nagyon meghatározott, másrészt viszont ellenőrizhetetlenül szubjektív.

A Jézus-ábrázolások problematikája is éppen ebben rejlik, hiszen egyrészt dogmatikailag, történetileg erősen meghatározottak, másrészt Krisztus a „legbelsőbb önmagunk”,⁶ amit az ember újra és újra fel akar fedezni, és ki akar fejteni. Amikor tehát egy Krisztus-ábrázolást szemlélünk, hat ránk a korszak vizuális „nyelvezete”, a kul-

⁴ KÜNG, Hans: *Credo, Hiszek, Az Apostoli Hitvallás magyarázata kortársaknak*, Ford. TEKUS Ottó, München, R. Piper GmbH and Co.Kg., 1992, 16.

⁵ JUNG, Carl Gustav: *Gondolatok a vallásról és a keresztyénségről*, Ford. BODROG Miklós, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1996, 21.

⁶ Uo., 53.

turális meghatározottság, vallási hovatartozásunk és egy belső kép, amely legmélyről reflektál a látottakra.

A vizualitás alapvető emberi tulajdonságunk, aminek lényegét a képlátásban határozzák meg.⁷ „A képek nyelve egy »világnyelv«, egy univerzális nyelv – mondja Julius Schnorr von Carolsfeld –, lehetőség mindenki számára, aki lát.”⁸ A képek mindig információkat közölnek, és kommunikációs lehetőségeket hordoznak magukban. Ezek az információk azonban nem egyformán hatnak ránk, mivel nem egyforma a befogadó, illetve felfogó képességünk. A vizuális képességeinket azonban lehet fejleszteni, ki lehet művelni. A képek „olvasásának” megtanulása, az esztétikai ítélethozatal, a különböző információk befogadása tanulás, illetve fejlődés eredménye. Ennek vizsgálatára a pszichológia tudománya hivatott. A feltárt pszichológiai tények azonban segítségünkre lehetnek annak megértésében, hogy a minket ért környezeti, ezen belül vizuális és egyéb ingerek hatására hogyan alakul, változik az Isten-képünk. Fontos szempont lehet ez a vallásoktatásban, a fiatalok között végzett munkában, hiszen számukra a képi nyelv még sokkal intenzívebb, mint a felnőttek számára. Témánkat tekintve elmondható, hogy a gyermekek első találkozásai az egyházzal, a keresztyénséggel, Istennel, Krisztussal nem racionális, verbális úton történik, hanem inkább érzelmi síkon és különféle benyomások által. „Ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy a felnőtteknél újra és újra olyan elképzelésekbe ütközünk, amelyek még gyermekkorukban egy gyermekbiblia képeinek hatására alakultak ki.” – mondja Tschirch.⁹

Látnunk kell tehát, hogy egy-egy kép, ábrázolás milyen mélyen beívódik az ember tudatába, lelkébe. Jung is ilyesmiről beszél, amikor azt mondja, hogy „képeket és felfogásokat alkotunk magunknak, s valahányszor Istenről beszélek, mindig arra a képre gondolok, amelyet az emberek róla képeznek-képzelnének maguknak”.¹⁰

A képek befogadásának folyamatánál abból kell kiindulni, hogy mind a képalkotást, mind a képek megértését és befogadását mentális modellek irányítják. Ilyen értelemben beszélhetünk egy ún. „tudósító, informatív” (referentiell), valamint egy „kapcsolatteremtő” (kommunikatív) modellről, amelyek mindig két irányba mutatnak. Egyrészt a kép információjára („Mit látok?”), másrészt pedig a képi megjelenítésre („Miért így és miért nem másként ábrázoltak valamit?”) kérdeznek rá. A referenciális modell a képet a világ egy részéről szóló információként kezeli, és megkísérel a tapasztalatok segítségével a valóságnak megfeleltetni, „normalizálni”. A kommunikációs modellben azonban a kép úgy jelenik meg, mint aminek meghatározott célja és értelme van.

E két modellhez mindig kapcsolódik egy-egy értelmezési mód is: a referenciális modellhez az ún. „ökológiai”, a kommunikációshoz pedig az ún. „leíró” értelmezés. Az előző általában a látott képet összehasonlítja a reális világról való ismeretekkel,

⁷ BÁLVÁNYOS Huba – SÁNTA László: *Vizuális megismerés, vizuális kommunikáció*, Budapest, Balassi Kiadó, 1997, 10.

⁸ TSCHIRCH, Reinmar: *Bibel für Kinder, Die Kinderbibel in Kirche, Gemeinde, Schule und Familie*, Stuttgart – Berlin – Köln, Verlag W. Kohlhammer, 1995, 55.

⁹ Uo., 54.

¹⁰ JUNG: i. m., 36.

megfeleléseket keres, míg a másik a valóságról való ismeretek, valamint az alkotóról és annak koráról szóló ismeretek alapján megpróbálja felfedezni a kép különlegességeit.¹¹

Ezenkívül a képek befogadásának lelki folyamataihoz még további összetevők is hozzájárulnak. Elsősorban a képek motiváló, azaz érdeklődést felkeltő, illetve csökkentő feltételeire kell itt gondolnunk. „Bizonyos – mondja David E. Berlyne –, hogy nagymérvű kommunikáció zajlik a művészet segítségével... Széles körben vallott nézet, jóllehet több empirikus kutatást is lehetne végezni annak a nézetnek az igazolására, hogy az üzenet kommunikációja hatékonyabb, ha művészi eszköz közvetíti. De a művészet nem tud többet kommunikálni annál, mint, amit a művész érdemesnek gondol megnézni, meghallgatni, gondolni, érezni, vagy egy szóval kifejezve, a művész mit vél érdemesnek arra, hogy az emberek odafigyeljenek.”¹²

Motiváló erőről akkor beszélhetünk, ha egy kép szemlélésénél nem sikerülnek a „normalizáló” törekvéseink, hanem azt újszerűen és komplexen érzékeljük, és új felfedezéseket teszünk az adott témával kapcsolatban. Ezzel szemben, ha egy képet igénytelen alkotásnak tartunk, vagy már túl „jól ismert” információkat közöl, akkor ez a befogadás intenzitásának csökkenéséhez vezet.

Mindez tehát azt jelenti, hogy a képek befogadása, megértése, feldolgozása komplex folyamat. A művészetpszichológia többféle aspektusát is feltárja ennek, és azt mondja, hogy ahhoz, hogy átéljünk egy műalkotást, sok tényezőnek együttesen kell jelen lennie – s valójában ez is egy tanulási folyamat eredménye.

A képek az egyházon és a teológián belül mindig is különleges helyet foglaltak és foglalnak el. Egyrészt kultikus tisztelet övezheti a különféle képeket, másrészt a teljes elutasítást is kiválthatják. Belting így fogalmazza ezt meg: „A képek szerepe azokban a szimbolikus cselekvésekben nyilvánul meg, amelyekkel híveik és ellenzőik a hozzájuk való viszonyukat kifejezték, amióta csak léteztek képi alkotások. A képek alkalmasak arra, hogy közszemlére tegyék és tiszteljék, de arra is, hogy megsemmisítsék és meggyalázzák őket. Létrehozásuknak éppenséggel az a célja, hogy helyettesi minőségükben lehetőséget nyújtsanak arra, hogy az emberek lojalitásukat, vagy annak megtagadását kifejezzék.”¹³ Azt mondhatjuk tehát, hogy a különböző korszakokban keletkezett szakrális alkotások, ezen belül a Jézus-ábrázolások is, akár így, akár úgy, de mindenképpen hatással vannak az ember gondolkodásmódjára, világról, Istenről alkotott elképzeléseire. Akkor is, ha a templomokban megjelenő freskókról, oltárképekről, szentképekről, ikonokról beszélünk, de akkor is, ha a protestáns kiadású gyermekbibliákról, hittankönyvekről.

Amikor hatásról beszélünk, arra a pszichológia által is elismert érzelmi reakcióra gondolhatunk, amelyet egy jól megalkotott kép kiválthat. „Feltétlenül igaz, hogy a művészetnek az érzelemnevelő erejét Platón óta elismerik nyugaton, és legalább any-

¹¹ KALLOCH, Christina: *Bilddidaktische Perspektiven für den Religionsunterricht der Grundschule*, Holdenheim – Zürich – New York, Georg Olms Verlag, 1997, 51.

¹² BERLYNE, David E.: Az esztétikai kommunikáció érzelmi oldala, Ford. CSEPELI György, in HALÁSZ László (szerk.): *Művészetpszichológia*, Budapest, Gondolat, 1983, 514–542, 517.

¹³ BELTING: i. m., 1.

nyi ideje a fontosabb keleti kultúrák is vallják ezt a nézetet. De a legtöbb korban és a legtöbb helyen az volt az általános nézet, hogy a művészet érzelmkeltő képessége felhasználható a vallási, politikai vagy etikai nézetekre vonatkozó hivatalosan jóváhagyott érzések belenevelésére, és a művészet feladata nem a művész egyéni érzéseinek kommunikációja.¹⁴ Egy másik megállapítás szerint pedig „egy adott műalkotás ábrázolhat eszmét, érzelmi állapotot, attitűdöt, jellemet, személyközi érintkezést, vagy a felsorolt elemek különböző kombinációit és mindegyik esetben a cél teljes életsorsok meglevenítése”.¹⁵

A képek tehát mindazt képviselik, amit az ember racionális, verbális síkon nem tud kifejezésre juttatni, ezért mint néző-befogadó belevetíti az adott műalkotásba a maga átélt életét.¹⁶ Az egyházi tanítások, dogmák, hitvallások nagyon sokszor racionális síkon nem felfoghatóak és nem átélhetőek, főleg gyermekek számára. A képek azonban segíthetnek ezeknek a nehéz tartalmaknak a befogadásában. „A kép keresztényen értelme végül is a »közép«, a »közvetítés«, és ez biztosítja a maga emberléptékével a társművészetek kapcsolatát is, ez ad kifejezetten keresztény jelleget a műalkotásoknak a mai világunkban is.”¹⁷

Hogyan látják a gyerekek a képeket? – Az esztétikai ítélet lépcsőfokai

A képek és az ábrázolt dolgok közötti hasonlóság felfedezése nem magától értetődő képességünk, hanem tanulási folyamat eredménye. Ha ugyanis olyan embereknek mutatunk különböző képeket, akik egy „kép nélküli” kultúrában nőttek fel, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy az ábrázolt dolgokat nem tudják az ismert, valós dolgokkal, tárgyakkal, személyekkel azonosítani.¹⁸ A kisgyermek számára is kezdetben a kép nem mint optikai jelenség érdekes, hanem inkább mint tárgy, ami megfogható, kézbe vagy szájba vehető. Egy csecsemőnek először meg kell tanulnia látni, a látott dolgokat szelektálni, rendezni, meg kell tanulnia a tekintetét irányítani, formákat, alakokat észlelni. Szinte elsőként az anya arcára reagál a csecsemő, mivel azzal kapcsolatban intenzív tapasztalatai vannak, később pedig hasonló módon reagál arra, ha egy maszkot vagy egy arcról készített rajzot mutatnak neki. Fontos lépcsőfok a képek felismerésében a saját személyünk felismerése, például a tükörben saját „képünk” észlelése.

A fejlődés során azonban a képeknek már nem csak a pusztá észlelése fontos, hanem az is, hogy tetszik-e vagy sem, érthető-e vagy sem. Parsons a *How We Understand Art* című könyvében az értékítélet öt lépcsőfokát különbözteti meg.¹⁹ Az első fázisban a gyerekek azokat a képeket részesítik előnyben, amelyek számukra ismert tárgyakat

¹⁴ BERLYNE: i. m., 517.

¹⁵ MOFFET, Louis A.: Műalkotások mint személyek: a művészetpszichológia új kutatási iránya, Ford. CSEPELI György, in HALÁSZ (szerk.): i. m., 412–420, 413.

¹⁶ Uo.

¹⁷ VANYÓ László: *Az Ars-Sacra Ars-Liturgika mint történeti probléma*, Olajág-Keresztény Művészeti Társaság, Hagyomány és korszerűség napjaink keresztény művészeti gondolkodásában című szimpózium, Budapest, Erdős Renée Ház, 1999.

¹⁸ TSCHIRCH: i. m., 55.

¹⁹ Lásd in KALLOCH: i. m., 60.

ábrázolnak, és amelyeken kedvenc színeik fordulnak elő. Mivel a színek szerepe nagyon domináns, ebben a korban még az absztrakt képeket is örömmel szemlélik. Ez a fázis körülbelül az óvodáskorra tehető (3–6 év).

A második lépcsőfok idején (kb. 9 éves korig) „a realizmus és szépség” játszik igen nagy szerepet. A kettő nem választható el egymástól, hiszen annál szebbnek tartanak egy képet, minél valóságosabb ábrázolást mutat.

A harmadik fázisban (kb. 13 éves korig) az expresszivitás kerül a középpontba, míg a negyedikben (13–18 év) a képek objektív minősége – formai, stilisztikai eszközök – nyújt segítséget a megértéshez. Végül, az ötödik szakasz az önálló ítélethozatal által jellemezhető. A fázisok, fejlődési szakaszok sorrendje nem cserélhető fel, és a különböző szintek nem ugorhatóak át, ugyanakkor a fejlődést lehet befolyásolni, esetleg gyorsítani, hiszen ha egy gyereknek már korán van lehetősége a művészettel találkozni, másként értékeli a képeket, mint az, akinek semmilyen kapcsolata nincs a műalkotásokkal.

A gyermekbibliák Jézus-ábrázolásainak teológiai és valláspedagógiai vonatkozásai

Nem könnyű feladat a gyermekbibliák Jézus-ábrázolásairól általánosságban beszélni, hiszen ma már számtalan gyermekbibliával, illetve gyermekeknek szóló bibliai kiadvánnyal találkozhatunk a könyvpiacra, amelyek műfajukat, stílusukat tekintve igen nagy változatosságot mutatnak. Egyvalami azonban közös bennük: a képi megjelenítés, aminek legfőbb szerepe az, hogy a maguk sajátos módján járuljanak hozzá a szöveg, a történetek megértéséhez. Ez a sajátos mód egyrészt azt jelenti, hogy a képek által ki lehet emelni a lehangsúlyosabb momentumot egy történetből, és ezáltal azt a mondanivaló magvaként rögzíteni. Másrészt egy jó illusztráció kiegészíthet egy történetet apró érdekességekkel, részletekkel: például a korabeli vidék, életmód, öltözet bemutatásával. Ezáltal a kép a történetet egy meghatározott kontextusba állítja, és háttér-információkat közöl annak jobb megértéséhez.

Jóllehet a képi megjelenítés a gyermekbibliák esetében szinte kritériumként van számontartva, mégsem ismerünk olyan alapelvet, amely ezeknek stílusát, határait megszabná. Ebből következik, hogy a mai kínálat átláthatatlan és szinte ellenőrizhetetlen. Különböző elképzelésekkel, teológiailag többé-kevésbé megalapozott állásfoglalásokkal, gyakran esztétikailag is kétes értékű ábrázolásokkal találkozhatunk. Természetesen mindez fokozottan érvényes a Jézus-ábrázolásokra. Ha azonban, ahogyan Hilde Rose-nau megfogalmazza, „a Jézus-kép [...] az egyház tulajdonképpeni Isten-képe”,²⁰ akkor különös jelentőségük van a gyermekbibliákban található Jézus-képeknek.

Míg a református teológia alapvetően tartózkodó, sőt inkább elutasító álláspontot képvisel a szakrális ábrázolásokkal kapcsolatban, addig azt láthatjuk, hogy a gyerekeknek szóló kiadványainkban ez nem vagy csak kevésbé játszik szerepet. Pedig a kérdés adott: szabad-e, kell-e Jézust ábrázolni? Van-e, lehet-e valláspedagógiai szerepe az ábrázolásoknak?

²⁰ Idézi TSCHIRCH: i. m., 67.

Jörg Zink egyértelműen nemmel válaszol erre a kérdésre, amikor a következőket mondja: „Egy »megfestett« Jézus útjába állhat a gyermek alakuló fantáziájának. A Jézusról alkotott képünknek ugyanis gyermekkorunktól kezdve velünk együtt kell felnőnie, és végül nem egy »gyerekes« Jézust mutatnia, hanem egy felnőttet, aki a felnőttek megváltozott látásmódja számára is közöl valamit létéről.”²¹ Ezen kívül még két másik érvet is felhoz állítása mellett: egyrészt azt, hogy arról nem tudhatunk semmit, hogy nézett ki Jézus valójában, másrészt pedig úgy véli, hogy a történetek sokkal „hatásosabbak” a képeknél. Tschirch ezzel szemben azt állítja, hogy a gyermeki fantázia nem a semmiből fejlődik ki, hanem szükséges hozzá bizonyos ösztönzés, és még ha megtagadnánk is a Jézus-ábrázolásokat a gyermekbibliáktól, akkor sem marad azok helye üresen a gyerekek számára. Találkoznak ugyanis máshol, más formában Jézus-ábrázolásokkal. „Egy szempontból azonban igaza van Zink-nek: a gyerekeknek a sokféle Jézus-ábrázolás helyett egy típust kellene magukban rögzíteni.”²²

A Jézus-ábrázolások pusztá negligálása tehát nem vezet megoldásra, ugyanakkor az sem helyes, ha meggondolatlanul, teológiai, művészeti, pszichológiai ismeretek nélkül, naiv elfogulatlansággal, a „gyerekek kedvéért” rossz képeknek adunk helyet a gyermekbibliákban. Vannak ugyanis nem elfogadható illusztrációk, amelyek Jézus személyét lealacsonyítják, vagy éppen ellenkezőleg: idealizálják.

Az ilyen szélsőséges ábrázolásmódok általában arra a teológiai problémára vezethetők vissza, amellyel a művészeknek újra és újra szembesülniük kell. Jézus ábrázolása ugyanis mindig kettős feladatot rejt magába. Ő ugyanis „Isten Örök Fia, aki igaz és örök Isten és az marad, Szűz Máriának testéből és véréből a Szentlélek munkája által valóságos emberi természetet öltött magára avégett, hogy Dávidnak valóságos magva is legyen, aki atyafiaihoz mindenben hasonlatos, kivéve a bűnt”.²³

Egyrészt tehát a történeti, ember Jézust kell megjeleníteni, másrészt viszont láthatóvá kell tenni személyének önmagán túlmutató jelentőségét is. Nem könnyű feladat mindezt a gyerekek számára hozzáférhetővé tenni, illetve képekben kifejezni. Talán ezért jellemző az, hogy a gyermekbibliákban általában az egyik vagy a másik természet hangsúlyozása kerül előtérbe. Gyakran találkozhatunk olyan ábrázolásokkal, amelyek Jézus isteni származását emelik ki, úgy, hogy ember volta többé nem érzékelhető. Ez a fajta megjelenítés a hagyományokat, különösen az ókeresztyén egyház szimbolikáját tükrözik vissza: pl. aranyozott nimbusz, fehér ruha, tanító-áldó jobb kéz, dicsőséggel teli arckifejezés, komoly, hangsúlyos szemek stb. Ezekon a képeken Krisztus tartása méltósággteljes, érzelmektől mentes, és nemigen vannak individuális vonásai.

A hozzáértő felnőtt szemlélő talán rendelkezik annyi ikonográfiai, teológiai, vallástörténeti háttérismerettel, ami elegendő ahhoz, hogy megértse ezt a típusú ábrázolásmódot, egy kisgyerek azonban nem valószínű, hogy összefüggésbe tudja hozni az étellel, a saját életével vagy a környezetével. Úgy hat rájuk, mondja Christine Reluts, „mint egy élettelen test, mint egy fantom a másik világból”.²⁴

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ A Heidelbergi Káté 35. kérdés-felelete.

²⁴ Idézi TSCHIRCH: i. m., 69.

A másikfajta törekvése ezzel szemben az jellemző, hogy túlhangsúlyozzák az emberi vonásokat, gyakran a banalitás határát is átlépve. Gyakori jelenség, hogy általában akarják közel hozni a gyerekek világához Jézus alakját, hogy mai környezetben ábrázolják, kiszakítva eredeti környezetéből. Egy kisgyerek számára azonban, aki még konkrétumokban gondolkodik és nem képes az elvonatkoztatásra, nehézséget okozhat egy ilyen anakronisztikus ábrázolás, mivel a bibliai történet nem kerül szinkronba azzal, amit lát, és fordítva, amit maga körül tapasztal, nem azonos a bibliai környezettel. Nagyobbak, kiskamaszok, kamaszok számára azonban már izgalmassá válhat egy ilyen gondolati játék.

Az emberi fantáziának ez a korlátlan szárnyalása talán arra vezethető vissza, hogy nincsenek történetileg hiteles adataink Jézus külsejéről. Sem az evangéliumok, sem a zsidó kortársak nem szenteltek ennek különösebb figyelmet. Stauffer *Jézus története és személye* című művében azt feltételezi, hogy nagy valószínűséggel Jézus nem térhetett el (külsőleg) palesztinai, zsidó kortársaitól. Ha ugyanis valami eltérés mutatkozott volna, valószínűleg nem hagyták volna szó nélkül. Különösképpen a rabbikra és tanítókra nézve voltak szigorú kritériumok és normák. Rabbinius meggyőződés szerint ugyanis Isten jelenlétének visszatükröződése csak magas termetű és erős emberen mutatkozhat meg. Stauffer következtetése és logikája szerint Jézus esetében is meglehetett ez a legitimáció.²⁵ Mindez azonban csak feltételezés, és nem történetileg is bizonyítható tény. Mindenesetre segíthet abban, hogy körvonalazódjon előttünk egy olyan Jézus-kép, amely szerint Jézus úgy jelenik meg (ruházata, haj- és bőrszíne, gesztusai alapján), mint aki beleillik az eredeti zsidó környezetbe, és akinek arca emberi érzéseket mutat.

A gyermekbibliák Jézus-ábrázolásainak teológiai szempontjait elemezve azt láthatjuk, hogy éppen olyan bonyolult kérdésekbe ütközünk, mint az egyház az évezredek során mindig, amikor előtérbe került az ábrázolás problematikája.

Röviden azonban azt mondhatjuk, hogy a gyerekeknek szóló ábrázolások elsődleges kritériumai a többdimenzióúság és összetettség, de semmi esetre sem a szélsőséges felfogások képviselője. Ezenkívül elengedhetetlenül fontos a különböző korosztályok fejlődési fázisainak és befogadási, értelmezési képességeinek megfelelő ábrázolási módok megtalálása.

Azért is szükséges ez, mivel, amint azt korábban is láthattuk, a gyerekek másként látják és értékelik az ábrázolásokat, mint mi, felnőttek. El kell fogadnunk és tudatosítanunk kell, hogy vannak olyan teológiai igazságok, fogalmak, összefüggések, amelyek a gyerekek számára érthetetlenek és lelkileg megterhelőek. Ezeknek a kiábrázolása is problematikus, hiszen a gyerek számára az, amit lát, konkrét információt jelent a valóságról. Ezért kell kerülni az olyan ábrázolásmódokat a gyerekbibliákban, amelyek Istent mint olyat mutatják be, aki szenvedést okozhat, vagy esetleg szenvedést akar. A Jézus-ábrázolásokkal kapcsolatban ez leginkább a passiójeleneteknél vet fel kérdéseket. Nem helyes az, ha a keresztfeszítést teljes borzalmában jelenítik meg a képeken, mivel, főként a kisiskolás korosztály számára, ez feldolgozhatatlan élményt

²⁵ STAUFFER, Ethelbert: *Jézus története és személye*, Ford. SZŐNYI György, Miskolc, [k. n.], 1996, 63–64.

jelenthet. Ők ugyanis nagyon könnyen azonosulnak a „gyengékkel”, akik keveset tehetnek azért, hogy befolyásolják sorsukat. Ha a gyerekek még keveset tudnak Jézusról és üzenetéről, akkor szenvedései láttán figyelmük halálára koncentrálódik. Ez pedig egy olyan elképzeléshez vezethet, ami teológiailag sem helyes: az tudniillik, hogy egyedül Jézus „erőszakos” halála jelenti az üdvösséget és a megváltást. Christina Kalloch javaslata szerint ennek hangsúlyozása helyett e korosztály számára megfelelőbb, ha az inkarnációs teológiára helyezzük a hangsúlyt.²⁶

Óvodás és kisiskolás korban hasonlóan gondot okozhat az úgynevezett természeti csodák megjelenítése is, mivel ezek a vallásos gondolkodásban egyfajta mágikus értelmezéssel kapcsolódhatnak össze. Annál is valószínűbb ez, mivel a gyerekekre ebben a korban fejlődéslelektanilag is a mágikus gondolkodás jellemző, ami azt jelenti, hogy a gyermek úgy véli, hogy a dolgok és jelenségek között varázslatos oksági viszony van, aminek következtében képes irányítani és befolyásolni a világot. Az evangéliumok azonban semmi esetre sem úgy mutatják be Jézust, mint egy csodatevőt, mágust, aki a csodákat öncélúan hajtja végre, hanem azokban mindig van egy magasabbrendű utalás Jézus isteni voltára, a teremtett világ Urára.

A kisgyermek számára azonban lehetetlen ez a fajta absztrakt gondolkodás, ezért mind a történetekben, mind az ábrázolásokban másra, és nem magára a csodára kell helyezni a hangsúlyt. Így például a kánai menyegzőnél (Jn 2,1-12) az örömről vagy a tenger lecsendesítésénél (Mk 4,35-41) a félelem feloldódására.

Ugyanitt kell szót ejtenünk a halottfeltámasztásokat és a gyógyításokat elbeszélő történetekről is. Számunkra, felnőttek számára egyértelmű az, hogy ezek Jézusnak a halál feletti uralmát magyarázzák, de a gyerekek még másként értelmezik ezeket. A szöveg elbeszélése és a képek által kapott információk bizonyossá tehetik számunkra azt, hogy az egy része a valóságnak, és bármikor megtörténhet újra. Éltre szóló csalódást okozhat, ha például a gyermek környezetében levő beteg vagy haldokló nem épül fel, nem történik meg a csoda.

Mindez azt mutatja, hogy az alapvető teológiai nehézségeket nem lehet feloldani színes és szemléletes illusztrációkkal, sőt adott esetben egy-egy dilemmát csak még jobban elmélyíthetünk azok által. A képek és vizuális hatások ugyanis sokkal intenzívebb hatással vannak a gyerekekre, mint a verbális információk. A számunkra „felkínált” és megjelenített bibliai illusztrációk formálják és alakítják az Isten-képet, illetve építhetik vagy rombolhatják az Istennel való kapcsolatot.

Végül, de nem utolsósorban a Jézus-képek esztétikumáról kell néhány szót ejtenünk. G. Lauge megfogalmazása szerint az igényes alkotást arról lehet felismerni, hogy többdimenziójú, azaz többféle jelentéstartalmat hordoz magában, úgy, hogy a figyelmes szemlélőből újabb és újabb reflexiót vált ki. Meghatározó emellett az is, hogy, hogyan tud egy kép egyidejűleg többféle beállítottságú nézőt megszólítani.²⁷ A gyermekbibliák Jézus-ábrázolásaira úgy kell tekintenünk, mint képzőművészeti alkotásokra, amelyeknek meg kell felelniük bizonyos esztétikai kritériumoknak is.

²⁶ KALLOCH: i. m., 88.

²⁷ Uo., 25–26.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy ezek a képek magukon hordozzák az alkotó stílusát, szemléletmódját, kifejezési formáit.

Szót ejtettünk már arról, hogy főként a legkisebbek kedvelik a színes, jól kidolgozott képeket és illusztrációkat, ami azonban nem adhat alapot arra, hogy értéktelen, tartalmatlan, vagy adott esetben giccses képekkel szembesítsük őket.

Számolnunk kell azzal is, hogy nem a hittanóra vagy gyermekistentisztelet lesz az első hely, ahol a gyerekek Jézus-ábrázolásokkal találkozhatnak. Gyakran a szülők, nagyszülők ízlésvilága befolyásolja a gyermek esztétikai szemléletét, vizuális fejlődését is. Ebbe beleférfhet a vásári szentképektől kezdve az igényes műalkotásokkal való találkozáson át minden. Nagy szerepe lehet azonban egy-egy lelkésznek, katechétának az igényes esztétikai szemléletmód kialakításában és a bibliai tárgyú képek értelmezésében.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy hitfejlődés szempontjából nem mindegy az, hogy a gyerekek milyen minőségű képekkel találkoznak. Különösen is érvényes ez a Jézus-ábrázolásokra, hiszen mindazzal, amit mi az igehirdetés által kapunk a jézusi tanításból és örömezenetből, azzal a gyerekek először képeken keresztül szembesülnek. Nem szabad tehát az ábrázolásokat „ellenségnek” tekintenünk, hanem inkább segítő eszköznek az evangélium továbbadásában. Ez azonban csak ott és akkor igaz, ahol a képeket gondos vizsgálódások és megfontolások alapján választják ki, és alkalmazzák a gyermeknevelésben és a valláspedagógiában.

ABSTRACT

Depictions of Jesus in Children's Bibles and their catechetical projections

Pictures, artworks inspired by the New Testament mainly focus on Christ, depicting the scenes of His life, or simply portraying his personality. This is understandable, as Jesus was a real man, a historical figure, in whom the invisible God's love has been revealed. But since we do not have an exact knowledge of his appearance, each historical era creates her own Christ-image, which on the one hand in line with the tradition, and on the other hand expresses the ideas of people and God of a particular period.

Although Protestant Theology relates to sacred art in an ambivalent way, and refuses the cultic usage of sacred imagery, we can see that the application of pictures is permissible in religious education. Children's Bibles, publications for the youth, and religious textbooks are colorfully illustrated, presenting biblical events and people with images. It is a fact that pictures have a more much stronger effect than verbal information, especially in childhood. Therefore, the visual representations' theological and esthetic standard is decisive, since it can advance and also block the faith development of a child.

BUDAPEST
KRISTÓF TÉR 6.
Szigeti
SZ. FEHÉRVÁR
KOSSUTH UTCZA 5

Páros fiú portré kertészszerszámokkal: „Ifj. Mara László és Mara István”.
Szigeti, Budapest Kristóf tér 6., Sz.Fehérvár Kossuth utca 5.
(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

Kis Klára

AZ OSZTÁLYTERMI KOMMUNIKÁCIÓ MINT AZ AGRESSZIÓPREVENCIÓ ESZKÖZE

Az agresszió kezelésében és megelőzésében döntő fontosságú a megfelelő kommunikáció. A kommunikáció nemcsak az agresszió megkészítője és vivő közege lehet, de a konfliktuskezelés eszköze és a feszültségmentes légkör megteremtője is.

Az agressziókezelés kommunikációjának nélkülözhetetlen tartozéka a kommunikációra alkalmas tér. A túl sok inger, a túlzásfolttság, a hangkulisszák, a csend hiánya nagymértékben befolyásolja kommunikációnk hatékonyságát. A fogyasztói társadalmak felnövekvő generációi egyre inkább „kumulatív stresszreakciókat” produkálnak,¹ vagyis a nyugodt környezet biztosítása elengedhetetlen.

Sikeres kommunikáció akkor valósul meg, ha a felek megértették egymást, vagyis azonos módon értelmezték egymás üzeneteit. A kommunikációs kutatások eredményei felhívják a figyelmünket arra, hogy észlelésünk és értelmezésünk különbsége, érzelmeink és véleményünk egymástól való eltérése annak a kulturális „buboréknak” az eredménye, amely korábbi történetünk és pillanatnyi lelkiállapotunk függvénye.²

Tuhn a 4 száj/4 fül modellben vázolta fel (tények, kapcsolat, szándék, énbemutató) a kommunikáció bonyolult belső dinamikáját. Erving Goffmann a szimmetrikus és aszimmetrikus kapcsolatokon alapuló kommunikációt vizsgálva állapítja meg, hogy „homlokzat-

¹ VEKERDY Tamás: *Belső szabadság*, Budapest, Kulcslyuk Kiadó, 2017, 215. Kim John Payne ázsiai menekülttáborok gyermekeivel foglalkozva felismerte, hogy az általuk produkált poszttraumás–stressz szindróma tünetei gyakorlatilag megegyeznek azoknak a sértetlen és egészséges, nyugati társadalmak gyerekeinek tüneteivel, amelyeket az őket ért, feldolgozhatatlan mennyiségű inger vált ki belőlük.

² SCHULZ VON THUN, Friedemann: *A kommunikáció zavarai és feloldásuk*, Ford. ALMÁSSY Ágnes, Budapest, Háttér Kiadó, 2012, 79.

védő” mechanizmusaink miatt a másik ember iránti tisztelet és elfogadás híján lehetetlen sikeres kommunikációt folytatni.³

A kommunikációs eszközök önérvényesítő funkciója kapcsán fogalmazódott meg az *asszertív kommunikáció* lehetősége (az agresszív, passzív és manipulatív helyett), amely az erőszakmentes kommunikáció modelljévé vált. Formáját tekintve a Gordon-féle én-közlésekkel rokon a jogoktól az önfeltárás irányába mozduló kommunikációs forma („amikor azt látom..., úgy érzem magam..., mert szükségem lenne..., ezért azt kérem tőled, hogy...”)⁴.

A konfliktuskezelés Thomas–Killmann-féle modellje az *együttműködés vagy kompromisszum* lehetőségét vizsgálja a kommunikációban megjelenő attitűdök erősségének függvényében (elkerülő, versengő, problémamegoldó, alkalmazkodó).⁵ Külön fejezetet érdemelne a mediáció, amely a tipikus viselkedésmintákkal vitatkozó felektől átvállalja a kérdéses jegyeket, és egy pozitív tárgyalási magatartásmintával⁶ segíti a feleket a megoldásra koncentrálni.

A kommunikáció törvényszerűségeit figyelembe véve Buda Mariann olyan osztálytermi kommunikációt javasol,⁷ amely egyszerre nyújt világos iránymutatást, elégtíti ki a gyermekek érzelmi szükségleteit, és az autonómia irányába hat.

- A kommunikáció egyes szám első személyű legyen a tanár és a diák oldaláról egyaránt.
- Amikor csak lehet, a „bennfoglaló” nyelvet használjunk („kötelező” helyett: „*ebben állapodtunk meg*”; „*tantervi előírás*” helyett: „*a mi feladatunk*”).
- Használjuk ki a Pygmalion-effektus⁸ működését, közvetítsük azt a nyugodt meggyőződést, hogy a diákok együtt fognak működni.
- Kerüljük a hatalom nyelvét. Ez nem csak fenyegetést, szidalmazást, szarkazmust jelent, de minden olyan dolgot is, amit a tanár megtehet, a diák azonban nem (atyáskodás, érintés, hátat fordítás, beszélgetés közben órára nézés, faggatózás, bizalmaskodás).
- Általában támogassuk a diákok önállóságát, és csökkentsük függőségüket. Elköteleződésre ugyanis csak az autonóm ember képes. Ezért kerüljünk minden olyan módszert, amely infantilizál, és a függőséget erősíti. A direkt

³ GOFFMAN, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*, Ford. HABERMANN M. Gusztáv, Budapest, Gondolat Kiadó, 1981, 34–45.

⁴ ROSENBERG, Marshall B.: *A szavak ablakok, vagy falak, Az erőszakmentes kommunikáció*, Ford. BOJTÁR Tamás, Budapest, Agykontroll Kft., 2001, 57–65.

⁵ TÓTH Éva Mária: Konfliktuskezelés, http://kepzesevolucioja.hu/dmdocuments/4ap16_1607_004_16_1607_004_101115.pdf http://kepzesevolucioja.hu/dmdocuments/4ap/16_1607_004_101115.pdf

⁶ VIDÁNE UGRIN Erzsébet: Mediáció: az erőszakmentes vitarendezés, *Embertárs*, III. évfolyam, 2005/2, 140–141.

⁷ BUDA Mariann: *Az iskolai erőszak megelőzése és kezelése*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015, 71.

⁸ Robert Merton „önmagát beteljesítő jóslat” fogalmát Robert Rosenthal és Lenore Jakobson alkalmazta a pedagógiában, melynek lényege, hogy a tanárok elővételezett várakozásai saját viselkedésük közvetítő hatása által előhívják a diákokban az elvárásnak megfelelő viselkedést.

vezénylés helyett is adhatunk úgy instrukciókat, hogy azok az önállóság irányába hassanak. („Nyissátok ki a könyvet!” – „Az a feladatot fogjuk megoldani, amelyik a könyvben...” – „Van egy ábránk a 85. oldalon...” – „Nézzük meg a térképen, milyen...”) Kerüljük a parancsokat és a manipulatív dicséretet is.

Többen megemlítették a szavak nélküli jelenlét mint kommunikációs forma fontosságát. Ilyen esetben a nevelő nem a szakértelmét, nem a tapasztalatait, bölcsességét, még csak nem is az idejét, hanem önmagát ajándékozza a gyermeknek.

Egy másik igen hatékony szavak nélküli kommunikációs forma az érintés. A gyermekeket olykor az ölelés félreértelmezhetetlen mozdulatával kell megajándékoznunk. Az ő szeretetnyelvük ugyanis nem feltétlenül a szó. Különösen a nehéz körülmények között élők – mivel a nyomort a testen élik meg – a szeretetet is jobban fel tudják venni, ha megérintjük őket.

Nem szabad kifejejtenünk a humort sem mint a gyógyító kommunikáció különösen hatékony formáját. A humor ugyanis segít elviselni és áthidalni az „így van” és az „így kellene lennie” közötti sokszor óriási távolságot és annak feszültségét.

Evangeliumi szituációk mint a segítő kommunikáció lehetséges mintái

A továbbiakban négy olyan újszövetségi részletet szeretnék elemezni, amelyekben Jézus Krisztus perifériális, ignorált vagy szégyenhelyzetben levő emberekkel találkozáskor olyan beszédmódot alkalmaz (professzionális segítő kommunikáció), amely kommunikációs mintát nyújthat a gyakorló nevelőnek. A történeteket nem kívánom exegetálni, kifejezetten a szituációkezelés és az adekvát segítő kommunikáció jézusi vonásaira fókuszálok.

A házasságtörő asszony története (Jn 8,1-11)

A házasságtörésen tetten ért asszony (és férfi) Izráelben Mózes törvényének megszegőjeként nem számíthatott kegyelemre. A legsúlyosabb büntetés volt a része, kollektív kivégzés, megkövezés. Egy ilyen helyzetben levő asszonyt vonszolnak Jézus elé, bevonva őt a korbelti büntetés-végrehajtás procedúrájába. Feljelentik őt Jézusnál, és várják, hogyan fog reagálni. A csapda Jézusnak készült, nem lehet belőle jól kijönni. Ha az asszony mellé áll, megtagadja a törvényt. Ha a törvény mellé áll, megtagadja saját magát.

A szituáció tipikus *játszma*helyzet, amelyben mindig vannak nyertesek és vesztesek. A figyelemreméltóan megkomponált találkozó nem egy egyszerű kétpólusú vita, hanem egy *háromszög*, ahol az ellenfelek közé szorulva ott van az asszony, mintha ő lenne a vita tárgya. Erről azonban szó sincs. Ő triplán *áldozat*. Egyrészt „*bűnbak*”, mert a partnere nincs jelen vele együtt a „szégyenpadon”. Másrészt személyének *tárgyasítása* gyakorlatilag *dehumanizálja* alakját. Harmadszor tragikus, hogy még büntetése, *halála sem az övé*. Történetére senki sem kíváncsi, fontosabb ügyek vannak napirenden. Férfias ügyek. Az események indulásánál Jézus sem szólítja meg, ő is a férfiakkal tárgyal. Legalábbis így érzékelheti ő a szituációt a maga szemszögéből. De mit tesz Jézus? Hogyan viselkedik, mit szól mindehhez?

- Először is, nem engedi meg magának, hogy mások indulatai őt is elsodorják. „Ezt azzal éri el, hogy nem önmagán szűri át az ingereket, nem azzal foglalkozik, hogy mit tesznek éppen Vele, hanem az asszony és a vádlók szükségére tekint. *Indulatmentessége* kioltja a többi résztvevő heves érzelmeit.”⁹
- Bravúrosan alkalmazza a *mellekszálaktól* való elhatárolódást, csak a fő dologra, az asszony megmentésére koncentrálna.
- A küzdelemhez „felkínált” fegyvernemeket nem fogadja el. Nem szégyenít meg, nem háborodik fel, nem gúnyolódik, nem kér számon, és nincs kioktatás sem. Mindenkit *felnötként* kezel.¹⁰
- A szituáció alaphangja a vád. Vád az asszonnyal szemben és vád Jézussal szemben. Ő azonban nem vádol, így *nem kényszeríti védekezésre* a farizeusokat, éppen ezáltal mozdulhat meg a lelkiismeretük.
- *Csendje* kizökkenti a vádlókat, hallgatása szembesít. Válasz híján egyedül maradnak nagy témájukkal a BŰN-nel, ami kissé groteszkké teszi fontoskodásukat.
- Jézus *jelképes cselekedete* a témaváltást (kőbevésett törvény – Ő a porba ír „valamit”) és a nézőpontváltást (hallgatói állnak – Jézus lehajol) vezeti be.
- Az asszonyt rehabilitálja, új identitást kínál neki *felszabadító* mondataival. Megszólítja; ezzel a „tárgyból” beszélgető társat alkot. Vádlói után kérdez; jelzi, hogy Ő nem tartozik közéjük. Lehetőséget ad neki, hogy kipróbálja egy másik önmagát; „mostantól fogva” új időszámítás kezdődik.
- Az új élethez nem ad instrukciókat, *bíz* az asszonyban. A változtatás „hogyanját” rábízta.
- Viselkedése, hozzáállása nem bagatellizálja a bűnt, de világosan kifejezi, hogy az Ő teológiája nem bűn-, hanem *szabadításcentrikus*.

Az iskolai csoporthelyzetek mindenki által ismert változata a bűnbakképzés, az árulkodás. A keresztyén nevelőnek mindig a legkiszolgáltatottabbak oldalán kell állnia. Ha nem teszi, azzal megerősíti a gyermekekben, hogy a gyengék, elesettek kirekesztése, megalázása megengedhető, hogy a másik hibáztatása alkalmas eszköz saját felelőségünk, hibáink elhárítására. Hogy egyedül az erő számít. Beavatkozása fel kell, hogy emelje az elnyomottat, meg kell, hogy erősítse őt értékességében, és reményt kell kapnia, hogy mozgósíthassa tartalékait egy másfajta folytatáshoz. Furcsamód a másik oldalon, az agresszorok között is ez a feladata. Jó reménységgel kell lennie tanítványi felől, és bíznia bennük.

A vak Bartimeus története (Mk 10,46-52)

A jerikói vak életét teljes egészében betegsége határozza meg. Vaksága köré rendeződik minden, ami vele történik vagy nem történik meg. De az egyik napja nem a szokásos rutin szerint alakul, és ő megteszi magáért, amit helyzetéből adódóan meg-

⁹ BORBÁS Gabriella Dóra: *A biblia mint kommunikációs tankönyv*, Budapest, Vince Kiadó, 2013, 113.

¹⁰ BERNE, Erick: *Játszmák nélkül*, Budapest, Háttér Kiadó, 2013, 145.

tehet. Másoktól tudja meg, kicsoda Jézus, másoktól tudja meg, hogy éppen erre jár, és kiabálni kezd. Mindent egy lapra tesz fel. Nem lehet elhallgattatni. Útszélre szorult élete, sérült egzisztenciája összes frusztrációja tör fel kiáltozásában. Ha lehet még változtatni, ha tehet még valamit, akkor most megpróbálja. Jézus meghallja őt, magához kéri, és kívánsága után kérdez. Bartimeus kimondja élete nagy hiányát, Jézus pedig cselekszik. A történet fordulópontja és kulcsmondata ez: „Jézus pedig megállt...”

Ennek a néhány szónak sokkal nagyobb jelentősége van a csoportszobákban, osztálytermekben, mint gondolnánk. A mai iskolákban mint ismeretátadó „szereleőcsarnokok”-ban¹¹ a tanároknak meghatározott időegységekben kell meghatározott mennyiségű anyagot elsajátíttatni a tanulókkal, mint egy „iparosítva szervezett, standardizált” pedagógiai környezetben.¹² Kiesni a ritmusból, elidőzni egy-egy témánál, közösséget érintő helyzeteknél minimum kockázatos és egyre kevésbé vállalható a tanárok számára.¹³ Ezért az a nevelő, katechéta, aki tud lassítani, megállni, időt adni az elmélyülésre, hiánypótló tevékenységet végez. A Bartimeusok, a fogyatékkal élők, a tanulási nehézséggel vagy magatartási gondokkal küszködők, a családi konfliktusban élők, az éppen rossz hangulatban levők, a szünetről sírva bejövők, akik, úgy tűnik, csak feltartják a többieket és akadályozzák a munkát megállást igényelnek. És egyéni bánásmódot.

Van, hogy egy gyermek minden különösebb ok nélkül is feltart minket, mindenáron beszélni akar. Mert abban a pillanatban *érzés és gondolat* együtt vannak. A motiváltság intenzív pillanatai ezek. Egy szünettel később már késő. Akkor kellett

¹¹ POPPER Péter: A szülő viselkedése generálja a gyerek viselkedését, <https://www.youtube.com/watch?v=yHFxTtdzNg> 2019. május 10. A modern idők európai iskolázatása két különböző irányt vett az egyházi iskolarendszer felbomlása után. Az angolszász iskola a karakternevelés útját választotta, figyelembe véve, hogy a kisgyermekkor és a serdülőkor elsősorban nem a teljesítmények kora. A közép-európai (porosz) iskola ezzel szemben magát didaktikus intézményként értelmezte, melynek fő feladata, hogy oktasson, tárgyi ismereteket, lexikális tudást adjon. Mintha a gyermek egy futószalagon állna, a szalag két oldalán pedig tanárok igyekeznek „rászerelni” a tudást. Jó gyerek az, aki hagyja magát, és akinek megfelelő a szalag sebessége. A minőségről a szalag bizonyos pontjain különböző mérések adnak visszajelzést. A tanári munka minőségét is a gyermek teljesítménye alapján értékeli.

¹² ROBINSON, Ken – ARONICA, Lou: *Kreatív iskolák*, Ford. BÁNYÁSZ Réka, Budapest, HVG Könyvek, 2018, 60.

¹³ RÉTHY Endréné: Pedagógusok a tanításról, in GOLNHOFER Erzsébet (szerk.): *A pedagógusok pedagógiája*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000, 77. Egy 1998-as kérdőíves vizsgálat egyik kérdésére a pedagógusok válaszai a következő arányokban oszlottak meg: „Egy tanuló kiselőadást tart egy adott témakörből. Az előadás érdekesítő, de nem témaadekvát. Mit tesz Ön?” A pedagógusok 69,4%-a elutasítással élt. (Ha látom, hogy nem a témáról szól, akkor nem hagyom, hogy végigmondja.) 11,2% az alapos előkészítés preventív jellegű alkalmazását tartotta fontosnak, ugyanennyi az eset speciális kezelését választotta. (Megpróbálok a kiselőadást kapcsolatba hozni a témával. Ha nem sikerül, a kiselőadást elővesszük egy másik témakörnél újra. Megkérem a diákat, hogy dolgozza fel még egyszer.) A pedagógusok 8,2%-a a közbeiktatott korrekció mellett döntött. A megadott válaszok szerint az osztálytermi munka, a tanítás mint megoldandó feladat válik a pedagógusok gondolkodásában kulcskategóriává. Az esetek kis százalékában került előtérbe a megértő, kölcsönkapcsolatra figyelő viszony. Ez megerősíti azt a hipotézist, hogy a tanítást *befogadásként* kezelő nézetek hangsúlyosan vannak jelen a pedagógusok gondolkodásában.

volna meghallgatnunk, amikor érzelmi-gondolati egységben volt. A felnőttek sokszor fegyelmezetlenségként élik meg az ilyen helyzeteket. Pedig ezek a gyermekek dicséretet érdemelnek azért, mert nem adták fel, hogy megosszanak velünk számukra fontos és nem „fontoskodó” tartalmakat. Az ilyen interakciók fejleszthetik a szükségletek azonnali kielégítésének igénye által keletkező frusztráció elviselését és a késleltetési képességet.

Fontos tudatosítanunk, hogy ha *egy* gyermekkel beszélünk is, vagy *egy* gyermek beszél is, az egész *közösséggel* dolgozunk. („*Jó, hogy elmondtad, mert ez most mindnyájunkat megnyugtató.*”) Ha nem tesszük, akkor esetleg úgy érzik, kivételt tettünk valakivel, vagy a maguk különféle olvasatában értelmezik a történeteket, hallottakat. Ha együtt marad a csoport a helyzet értelmezésében, az nagy nyereség, mert látnak egy *példát* arra, amikor „*a nevelő megállt*”. S ha az egyik perifériára szorultért, bajban levőért megállt, felfüggesztette a tanítási anyag átadását, akkor nagy valószínűséggel megteszi ezt mindenkiért.

De bevonhatja a nevelő az egész csoportot a probléma megoldásába is. („*Jó, hogy ezt elmondtad, mert most már tudom, hogy tudok segíteni neked. És az osztály is segíteni fog, mert megértették, hogy milyen nehéz helyzetben vagy.*”) A nevelőn múlik, hogy a csoport támogató környezetté válik-e az egyes tanulók számára, vagy farkasfalkává, ahol indulatvezérelt kommunikáció zajlik. Ha ez utóbbi beidegződik, akkor a csoportot mindig fenyegeti az indulatok eszkalálódásának veszélye. Ilyenkor a nem indulatosak is bevonódnak. Beáll az a regresszív állapot, melyben a csoport tömegként kezd viselkedni. A nevelőnek fel kell ismernie, mikor kell egy-egy Bartimeust felemelnie, a szélről a középre állítania és minden lebeszélő külső körülmény vagy nyomás ellenére beemelni a fősodorba, „csúcsra járítani”, hogy a következő mélységben is reménysége legyen: „*ki fogod bírni! lesz segítség! Isten szeret, és mi is szeretünk!*”

Jézus megáldja a gyermekeket (Mk 10,13-16)

A gyermeküket Jézushoz vivő szülők akadályba ütköznek. A tanítványok tartják vissza őket. A korabeli társadalmi konvenciók nem engedik meg, hogy asszonyok, gyerekek minden különösebb ok nélkül lefoglaljanak egy tanítót. Ez nem egy piknik. Itt fontos emberek, fontos dolgokat fontoskodnak... Jézus azonban viselkedésében, szavaiban is folyamatosan *akadálymentesít*.¹⁴ Felülírja a szabályokat, megfeddi a tanítványokat, magához engedi és megáldja a gyermekeket. Figyelemre méltó üzenete a történetnek, hogy nem oktatja a kicsiket, nem tanítást ad nekik, hanem önmagát. *Jelenlét, érintés és áldás*. És újra csak *idő*, amit nekik ajándékozik. A gyermekek a szeretetet a rájuk fordított időben mérik.

A mindenkori nevelőt arra is tanítja Jézus kommunikációja, hogy a gyermek is kezdeményezhet kapcsolatot. A kezdeményezés már óvodás korban jellemzi a gyermekeket.¹⁵ Ha nem engedik, ha mindig visszautasítják, vagy letiltják (*ne menj oda!* ne

¹⁴ GORDON, Thomas: *P.E.T. - A gyermeknevelés aranykönyve*, Gordon Kiadó Magyarország, 2018, 134.

¹⁵ KOVÁCSNÉ Bakosi Éva: *Játék és tanulás az óvodában*, *ofi.hu*, 2019. 06. 17. URL: <https://ofi.hu/jatek-es-tanulas-az-ovodaban> Utolsó letöltés: 2019. 05. 12.

szólj bele! ez a felnőttek dolga!), mert „nem illik”, akkor büntudatot, szégyent él meg. Vagy torz módon próbál meg kapcsolatot felvenni másokkal, mert nem tanították meg neki azokat a formákat, amelyek adekvátak egy-egy helyzetben.

Jézus Krisztus viselkedésében, beszédében a valaha élt legkreatívabb pedagógus volt. Nem beszélt mellé, röviden és velősen fogalmazott. Nem szólamokat, elméleteket hangoztatott, hanem egyszerűen és közvetlenül élénk élte mindazt, ami fontos. Nem olyannak látta az embereket, amilyenek voltak, hanem amilyenné válhattak. „Arra inspirálta őket, hogy legjobb énjüket bontakoztassák ki. Nem a múltjukat látta, hanem a jövőjüket. Tisztelettel és érdeklődéssel nézett az emberekre, méltányolta a kérdéseiket. Igyekezett megérteni őket, és arra inspirált, hogy becsületesebben, nyíltabban nézzenek magukba. Kérdéseivel gondolkodásra készítetett. Nem adta a szájukba a válaszokat, hanem arra ösztönzött, hogy önállóan szűrjék le a tanulságokat.”¹⁶

A templom megtisztítása (Mt 21,1-9)

A templom megtisztítása Jézus jeruzsálemi bevonulásának csúcspontja. Az evangéliumok erős érzelmi töltéssel bíró történésként írják le a Jézust messiásként fogadó tömeg ünneplését és a templomban lezajlott konfliktuseseményt. Mindkettő közép-pontjában Jézus áll, mint aki felvállalja küldetését, és mindent, ami abból következik. Viselkedésének néhány mozzanata eszméltető példa a nevelők számára.

Jézus *felvállalja az érzéseit*. A mindig összeszedett, higgadt, érzelemmentes nevelő irritáló jelenség, a gyermekek számára kifejezetten kihívást jelent egy-egy ilyen szentelen szakember, akik mindent elkövetnek azért, hogy kihozzák a sodrából, vagy egyszerűen csak kihozzák belőle az embert. A „csak nem involválódn!” fontos alapszabály a segítő foglalkozásúak számára, de a hitelességet felszámoló érzelmi „hasítás” természetellenes, és hosszabb távon ellene hat a segítő kapcsolat működésének.

Jézus *felvállalja a konfliktust*. Amikor bármely nem kívánatos viselkedésmód megszokottá válik, polgárjogot nyer vagy egyenesen hagyománnyá magasztosul, akkor a konfrontáció egy ponton túl elkerülhetetlen. A konfliktus mélyén ilyenkor értékvita zajlik, amelyben nemigen születnek kompromisszumok. Az értékkonfliktusok szükségszerűen állásfoglalásra készítik az érintetteket, és olykor véglegesen el is választják a szemben álló feleket. Vannak helyzetek, amikor meggyőződéseink miatt kerülünk konfliktusba, s az általunk preferált értékekkel való azonosulás erősebb a következményektől való félelemnél.

Jézus szavaival, cselekvésével is *szembesít*. Jeremiás prófétától idéz, akit hallgatói ismertek, sőt megkérdőjelezhetetlen tekintély volt számukra; „Vajon latrok barlangjává lett ez a ház szemetekben, amelyet nevemről neveztetek el?” (Jer 7,11) Szavai és tettei együtt mutatják fel a különbséget a között, aminek lennie kellene és a között, ami van. Olyan beszédmódot és cselekvésmódot választ, amelyet mindenki ért, és amely mindenkit állásfoglalásra készítet.

¹⁶ KÁLMÁNCHÉY Márta: *A belső ember növekedése*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 75.

Jézus viselkedése *asszertív*, amely első látásra kifejezetten agresszívnek tűnik. Nem tárgyal, nem egyezkedik, nincs tekintettel mások érzékenységére, a szokásjogra, ő irányítja az eseményeket, és uralja a szituációt. De a cselekvés mögött nem mások leuralásának szándéka van, nem saját érdekeinek érvényesítése és nem saját hatalmának megmutatása. *Nem* valakik *ellen* lép fel, sokkal inkább *valakikért*. Az elfelejtett Isten megrabolt dicsőségéért, a templom szentségéért, az igaz istentiszteletért, az Isten házából kiszorított pogányokért, s azokért a nyomorult betegekért, akiket a kultuszi tisztasági előírások kirekesztenek a gyülekezet közösségéből. Tanítványai jól látják cselekvésének mozgatóit, amikor a zsolnárt idézik: „A te házad iránti féltő szeretet emészt engem.” (Jn 2,17) Az asszertív nevelő mintát ad arról, hogy az értékek védelme olykor szükségessé teszi a konfrontációt.

Jézus agressziója *proszociális*. Jézus bátor kiállása a jó mellett felbátorítja a perifériára szorult egzisztenciákat, erőssé teszi a gyengéket, megépíti önbecsülésüket, s a szélekről a középpontba állítja őket. A jó mellett bátran kiálló nevelő tanítványaiban is mozgósítja a jóra törekvés erőforrásait.

Jézus Krisztus viselkedésében összeér és egyszerre történik kommunikáció, fegyelmelés és érzelmi nevelés. A fent említett bibliai példák ezt is elének tárják. Elsősorban úgy *fegyelmel*, hogy ő maga *fegyelmezett*. Hallatlan önfegyelmével áll ellene a csoportnyomásnak, tömeghangulatnak, a hagyomány, a szokásjog és a társadalmi konvenciók kényszerítő erejének. Belső stabilitása, külső higgadtsága önmagában is egy kvázi „függetlenségi nyilatkozat”. Az a *szabadság*, amivel jelen van az eseményekben, önmagában is korrigál. Szabad teret biztosít az elnyomottaknak, lélegzethez juttatja a széleken szorongókat, és helyzetbe hozza a kirekesztetteket. Szabadsága *felszabadítólag* hat a környezetére is. Határozottságán, elvhűségén megtörik a különböző rendszerek sodró ereje, és egy *új rend*, egy másik Ország rendje látszik kibontakozni. Akik vele érintkeznek, azok ennek az új rendnek a kontextusába kerülnek, és lehetőséget kapnak ennek az új rendnek a vállalására.

De fegyelmel úgy is, hogy *határokat szab*, illetve *áthelyezi a határokat*. Jerikóban megállásra kényszeríti a hömpölygő tömeget, és az események fókuszába helyezi a vak koldust, akinek a társadalmi konszenzus a periférián jelölte ki a helyét. A bűnös asszony történetében határt szab a gyilkos indulatnak, és eltünteti a bűnösök és igazak között húzódo határt. A templom megtisztításakor a szerzésváagnak szab határt, és újradefiniálja a templomot mint Isten minden népet befogadó, határtalan szeretetének színterét. A gyermekek megáldásakor pedig a tanítványok szűkkeblűségének szab határt, és a bennfentesek szűk körét nyitja meg a gyermekek előtt.

Az érzelmi nevelésben is példát ad, amikor felvállalja az egyes szituációkban szükséges vezető szerepeket. A vizsgált történetekben úgy látjuk őt, mint aki *facilitál*, *moderál*, *motivál* és *animál*. Mély *empátiával* fordul a gyermekükkel érkező szülők felé, amikor védelmébe veszi őket a tanítványokkal szemben. Együttérzésének szép példáját látjuk Jerikóban, amikor *reagál* a segélykérésre, és *teret ad* egy ember legmélyebb vágyainak, érzéseinek megfogalmazására és kihangosítására („Mit akarsz, hogy cselekedjem veled?”). Példaszerű az a *tapintat*, amivel egy traumatizált ember, a bű-

nös asszony mellé áll. Szavak nélkül, némán deklarálja vele való *szolidaritását*, osztózik szegényében, egyszersmind *tehermentesíti* őt a rázúduló érzelmek zuhatagában. A templom megtisztításakor, miközben ostorral a kezében egy általa helytelennek ítélt magatartást utasít el, és a kereskedőket viselkedésük megváltoztatására ösztönzi, a *kedvesség, a részvétel és az elfogadás hangján* szólítja meg az ott levő betegeket, szegényeket. *Vállalja saját érzéseit*, haragját, elkeseredését, sőt rajta keresztül az Atya szívébe, Isten bánatába is beleláthatunk egy pillanatra. Hiteles személyiségével, egyértelmű viselkedésével Jézus tükröt tart a környezete elé, hogy beazonosíthatóvá tegye érzelmeiket, és azt, ami a szívükben lakik. Fegyelem, érzelem és kommunikáció tökéletes egysége valósul meg a szituációk kezelésében.

A fegyelmezzéssel párosuló kommunikáció; dresszúra. Az érzelmekkel szövetkező kommunikáció; involválódás. Csak a fegyelem, érzelem, kommunikáció *háromszöge* nyújt biztos keretet a nevelőnek és harmonikus fejlődési lehetőséget a gyermeknek a különböző nevelési helyzetekben.

ABSTRACT

Communication in Classroom as a Tool for Preventing Aggression

In the treatment of aggression, right communication is of utmost importance. Communication can serve not only as a preparation to or an agent of aggression but also an essential tool of conflict management and a catalysator in creating a peaceful and tensionless atmosphere. In this paper I argue that communication coupled with discipline is only dressage but communication coupled with emotions is involvation. Only the triangle of discipline – emotion – communication offers a stable frame for the educator and opportunity to improvement for the child in the various educational situations.

Páros fiú portré labdával és ütővel: „Ifj. Mara László és Mara István”.
Szigeti, Budapest, Kristóf tér 6.
(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

*Miklya Luzsányi
Mónika*

A NEKI MEGFELELŐ MÓDON... AVAGY MIHEZ KEZDJÜNK A DIGITÁLIS KOR GYERMEKEIVEL AZ ISKOLÁBAN?

„Neveld a gyermeket a neki megfelelő módon, még ha megöregszik, akkor sem tér el attól.” (Péld 22,6) A Példabeszédek könyve olyan módszertani alapvetést fogalmaz meg, amely évezredek óta megállja a helyét. A gyerekekkel való munkában ugyanis elsődleges a megfelelő pedagógiai módszer kiválasztása;¹ olyan módszeré, amely illeszkedik a gyerekek életkori sajátosságaihoz, meglévő ismeretekihez, szociális környezetükhöz, érdeklődési körükhöz, a pedagógus személyiségéhez és a tárgyi feltételekhez is. A pedagógus dolga sohasem volt könnyű, de a 21. század második évtizedére még inkább nehezített terepen kell dolgozni azoknak, akik akár pedagógusként, akár lelkészként vagy bármilyen más módon, de gyerekekkel foglalkoznak. Naponta szembesülünk azzal, hogy régi, jól bevált módszerek nem működnek, mert a gyerekek mások lettek, másként viselkednek, másként reagálnak mindenre, mint ahogy a „nagykönyvben” (nem, nem a Bibliában, hanem az elvárásainkban) vagy éppen az egyetemi jegyzetekben meg van írva.

Ha pedig a pedagógus az igei „elvárára” gondol, hatalmasat sóhajt. Fájdalmasat. Mert szíve szerint ő se tenne mást, mint követné az ige szavait a tanteremben is, de igen kevés a hatékony eszköz, amivel a mai Z- vagy Alfa-generációs gyereket úgy lehet oktatni és nevelni, hogy valóban eljusson hozzájuk az ismeret. A Példabeszédek könyvében megfogalmazott gondolat pedig, hogy lényegében élethosszig tartó, megélt tudással ruházzuk fel a gyermekeinket, valahol az ideák világában tűnik csak elérhetőnek, hiszen ehhez oly módon kellene közvetítenünk az anyagot, hogy be is épüljön a gyerek személyiségébe mindaz a szép és jó, amit szeretnénk átadni, közvetíteni. Ahhoz azonban, hogy a „nekik megfelelő módon”

¹ FALUS Iván: *Az oktatási módszerek kiválasztására és alkalmazására vonatkozó nézetek*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 232–260.

tudjuk oktatni és nevelni a 21. század gyermekeit, tudnunk kell, miben mások ők, mint az előző generációk voltak, és miért is nem működnek náluk a régi módszerek.

E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy részletekbe menően leírjuk a Z- és Alfa-generáció sajátosságait és azok eredőit; csak arra van lehetőségünk, hogy kiemeljünk néhány olyan sajátosságot, amelyek meghatározzák a mai gyerekek bevonhatóságát a tanulási/tanítási folyamatokba.

A tudás megteremtése mint érték

Magyarországon az ezredfordulóra tehetjük a digitális kultúraváltást, amelyről Manuel Castells a McLuhan-galaxisról írott esszéjében² részletesen beszél. Mivel a legidősebb Z-generációs fiatalok éppen ez idő tájt születtek, ők már egy átdigitalizált korba nőttek bele. Mire megtanultak járni és beszélni, általában minden családban volt számítógép, majd elkövetkezett a vezeték nélküli internetkapcsolat, azután az okoseszközök ideje. A virtuális világ számukra teljesen természetes, átjárható valóság, aminek sok az előnye, és sok a veszélye is. Most azonban nem a gyerekek internetfelhasználási szokásairól akarunk beszélni, hanem arról, hogy milyen hatással volt és van a digitális kultúraváltás az információszerzésre, és ezzel együtt az oktatás folyamatára is.

Az információs korban a „termelékenység fő forrása az innováció, az új termelési folyamat lényegi anyaga a tudás és az információ, a munkaerő legfontosabb minősége pedig a műveltség”.³ A kultúraváltás tehát átstrukturálja a gazdaságot, és ezzel együtt a társadalmat is, ugyanis az információs társadalomban a „munkaerő” fogalma is lényegesen megváltozik. A potens munkaerő/termelő réteg Castells szerint a tudás előállítói (innovátorok) valamint az információk feldolgozói lettek. Ettől a termelői rétegtől erősen leszakadnak az ipari korszak zászlóvivői, a kétkezi munkások, akik jóval könnyebben pótolhatók, mint a tudást, illetve az információt előállító és/vagy feldolgozó termelők. Az információs társadalom jóléte tehát nagyban függ attól, hogy a társadalom milyen széles és mennyire aktív innovátorréteggel rendelkezik. Ehhez azonban egy gyökeres oktatási reformra van szükség.

Éppen ezért az információs forradalom gazdasági és társadalmi kihívásai mellett Castells harmadikként az oktatás megreformálását tartja a legfontosabbnak, amin kitéten nem az informatikai vagy a felhasználói ismeretek elsajátítását érti (azt adott-nak tekinti), hanem az innovatív gondolkodás kialakítását. Eddig az innovatív gondolkodást egy szűk elit kiváltságának tekintettük, de a digitális kultúraváltással ennek a gondolkodásmódnak kell meghatároznia azt a széles termelői réteget is, amely valójában eltartja a társadalmat. Castells, amikor oktatásról beszél, akkor annak szélesebb, alapvető értelmezésére gondol:

² CASTELLS, Manuel: A valóságos virtualitás kultúrája: az elektronikus kommunikáció integrálódása, a tömegközönség átalakulása és az interaktív hálózatok kifejlődése, Ford. ROHONYI András, *Infotárs Magazin*, IV. évfolyam, 2004/3, 144–189.

³ CASTELLS, Manuel: *Az információ kora*, III. kötet, *Az évezred vége*, Ford. BERÉNYI Gábor – ROHONYI András, Budapest, Gondolat, 2007, 428–429.

„vagyis annak az intellektuális képességnek a megszerzésére, hogy az ember élete fogytáig tanuljon, megszerezze a digitálisan felhalmozott információt, rekombinálja azt, majd felhasználásával tudást állítson elő a kívánt célra. Ez az egyszerű kijelentés kérdésessé teszi az ipari korszakban kialakult egész oktatási rendszert. Nincs ennél alapvetőbb struktúraváltás. Nagyon kevés ország és intézmény foglalkozik igazán komolyan vele, mert mielőtt hozzákezdünk a technológia megváltoztatásához, az iskolák újjáépítéséhez és a tanárok újraképzéséhez, az interaktivitásra, egyediségre, az önálló tanulás és gondolkodás képességeinek kifejlesztésére alapozott új pedagógia is kellene. Ugyanakkor a jellem erősítésével és a személyiség megóvásával is törődnünk kellene, pedig mindez még feltérképezetlen terep.”⁴

Zombik, mutánsok vagy szimultán gondolkodók?

Castells szerint az információszerezés módja meghatározza nemcsak a kultúrát, hanem magát az embert is: agyi funkcióit, gondolkodási folyamatait, reakcióképességét a világra, érzelmeit és istenképét is.⁵ Míg a digitális kultúraváltás előtt az elsődleges információszerezés a nyomtatott szövegek olvasásán alapult, addig a virtuális korban audiovizuális jeleken alapszik, amely más agyi és gondolkodási folyamatokat feltételez, mint a betűolvasás. Így a digitális ismeretszerzés átstrukturálja a gyerekek agyi mechanizmusait is.

Dr. Gyarmathy Éva akadémikus 2012-ben az ELTE PPK Digitális konferenciáján beszélt erről a témáról, valamint a *Diszlexia a digitális korszakban*⁶ című könyvében fejt ki azt a nemzetközi kutatásokra alapozott állítását, miszerint a digitális korszak gyermekeinek ismeretszerzési funkciói lényegileg mások, mint a többi generációé. A Gutenberg-galaxis idején az ismeretszerzés a bal agyfélteke domináns működésén alapult: ismereteinket eszerint a beszéd, az olvasás, a számolás, a logikai műveletek, az absztrahálás alapján alakítjuk ki. A digitális nemezeknél azonban megfigyelhető a jobb agyféltekés információszerezés elsőbbsége. Elsődleges információikat a vizualitás, téri rendszerek, érzelmek, képzetek, megérzések, intuíciók, hangeffektusok alapján szerzik. Míg a bal agyféltekés gondolkodás elsősorban elemző és absztraháló, addig a jobb agyféltekés az egészre koncentrált, tehát globális ismeretszerzésről kell beszélünk. Az elsődleges jobb agyféltekés információbemenet után a gyerekek képesek (az iskolában elvárt és megszokott) bal agyféltekés információfeldolgozásra is. Tehát nem arról van szó, hogy a számítógépek hatására a gyerekeink elbutulnak, és (bal agyféltekés) gondolkodásra képtelen zombikká válnak, akiket csak a (jobb agyféltekés) érzelmeik, megérzéseik, művészi attrakcióik érdekelnek, hanem arról, hogyha nem kapják meg a számukra elengedhetetlen jobb agyféltekés bemeneti információt, akkor nem fognak tudni bal agyféltekésen (az iskolában elvárt módon) gondolkodni és teljesíteni. A gyerekeink ugyanis nem „jobb agyféltekés zombik”, hanem (ha filmes

⁴ CASTELLS, Manuel: *Az internet galaxis*, Ford. KOMÁROMYNYÉ VÁRADY Ágnes, Budapest, Network, 2002, 271. (Kiemelés tőlem: M. L. M.)

⁵ CASTELLS, Manuel: *Az információ kora*, I. kötet, *A hálózati társadalom kialakulása*, Ford. ROHONYI András, Budapest, Gondolat, 2005, 188.

⁶ GYARMATHY ÉVA: *Diszlexia a digitális korszakban*, Budapest, Műszaki, 2012, 198.

hasonlaltal élünk) hozzánk képest olyan „mutánsok”, akik képesek egyszerre használni mindkét agyféltekéjüket. Az előzőekben leírt neurológiai folyamatok ugyanis az iskolában vagy a hétköznapi életben használt időfoglalmunkkal alig érzékelhető ezredmásodpercek alatt mennek végbe az agyban. Így – Gyarmathy kifejezésével élve – a gyerekek szimultán gondolkodnak, lényegében egyformán használják mindkét agyféltekéjüket, csak az elsődleges bementi mód változott meg.

Más összetevők mellett a másfajta információszerzési metódus is magyarázza azt a jelenséget, amit nap mint nap tapasztalunk az iskolában, hogy az egyébként intelligens, okos gyerekek nehezen értelmезik az iskolában leadott tananyagot, az elolvasottakat szinte képtelenek alkalmazni. Az olvasástechnikai problémáktól eltekintve, csupán a neurológiai folyamatokat figyelembe véve, Gyarmathy kutatásaira alapozva azt kell mondanunk, hogy a gyerek számára csak akkor lesz „fogható” a tananyag, ha biztosítjuk számukra, hogy az információ (amit meg akarunk tanítani) először jobb agyféltekésen jusson el hozzájuk.

„Az írásbeliséghez kapcsolódó lineáris, logikai, analitikus gondolkodás mellé a digitális korban a holisztikus, átlátó, intuitív gondolkodás csatlakozik. Az információk több észlelési csatornán áramlanak az agyba. A nagy mennyiségű inger feldolgozása sokkal globálisabb, szertéágazó feldolgozórendszer kíván. Nagy szerepet kap a tudat kapacitását nem kívánó, gyors és hatékony szelekció, az ingerek összeegyeztetése, egészékké alakítása. A korábbi egymás utáni, elemző ingerkezelés már kevés: sikeres csak az lehet, aki a tudatos, elemző információ-feldolgozás megerősítése érdekében rá tud hagyatkozni agyának a tudattól lényegében független, analóg működéseire. A kultúraváltás tehát gondolkodásváltást hoz.”⁷

A digitális nemzedék oktatásában ezek szerint alapvető fontosságú a két agyfélteke működésnek hatékony összekapcsolása, Gyarmathy meghatározásával élve a „hídképzés”. Nem támaszkodhatunk pusztán bal agyféltekés algoritmusokra az oktatásban, hanem lehetőséget kell teremtenünk a gyerekeknek a globális információszerzésre, a minél gyorsabb ingerületi átjárásra az agyféltekék között.

A pedagógiai folyamatban tehát az egyik legfontosabb kérdés, hogy melyek azok a tevékenységek, amelyek a hídképzést segítik. Ezek a tevékenységek lehetnek ugyanis a fentiekben oly sokat emlegetett jobb agyféltekés információszerzési formák, amelyek előkészítik a bal agyféltekés információfeldolgozást.

Gyarmathy⁸ a következő tevékenységeket tekinti ilyen „vivőanyagának” a két agyfélteke között: *táblás játékok, mozgás, sport, zene, drámajáték, kreatív tevékenységek, képzőművészeti tevékenységek, auditív ismeretátadás (mesélés), társas kapcsolatok, önreflexív tanulás.*

⁷ Uo., 75.

⁸ GYARMATHY ÉVA: *Sajátos oktatási zavarok*, Digitális nemzedék konferencia, Prezentációk II/10. dia, ELTE PPK, 2013.

Az intelligencia új aspektusai

Ha végigolvassuk Gyarmathy listáját, és összevetjük Howard Gardner sokrétű intelligencia elméletével,⁹ erős hasonlóságot veszünk észre. Gyarmathy és Gardner gondolatainak összekapcsolása egy újabb lépcsőfokot jelenthet a gyermekeink megértésében.

Gyarmathy Éva (Digitális nemzedék)	Howard Gardner (Sokrétű intelligencia)
Táblás játékok	Logikai-matematikai intelligencia
Mozgás	Testi-mozgásos intelligencia
Zene	Zenei intelligencia
Drámajáték	Testi-mozgásos, verbális-nyelvi intelligencia
Kreatív tevékenységek, képzőművészeti tevékenységek	Vizuális-térbeli intelligencia
Auditív ismeretátadás (mesélés)	Verbális-nyelvi intelligencia
Társas kapcsolatok	Kapcsolati intelligencia
Önreflexív tanulás	Önismereti intelligencia
-	Természeti intelligencia
-	Egzisztenciális intelligencia
-	Érzelmi intelligencia

Gardner *Frames of Mind* című könyvében olvashatunk részletesen a sokrétű intelligenciáról,¹⁰ a *The Unschooled Mind*¹¹ című művében hét, majd a későbbiekben kilenc, végül tizenegy¹² egymástól független intellektuális képességet térképezett fel.

⁹ GARDNER, Howard: *Frames of Mind, The Theory of Multiple Intelligences*, London, Fontana Press, 1993.

¹⁰ Multiple intelligences – a magyar szakirodalomban a „többszörös” vagy a „többféle intelligencia” kifejezés látszik meghonosodni. Véleményem szerint azonban a „sokrétű intelligencia” kifejezés talán jobb, amelyet dr. Jakab-Szászi Andrea vezetett be a magyar szakirodalomba. Jakab-Szászi szóhasználatát pontosabbnak tartom a tekintetben, hogy a „többszörös” kifejezés egy azonos intelligencia többszörös meglétét sugallja, a „többféle” pedig egyfajta kuszaságra is utal. A „sokrétű” kifejezés azonban utal egyrészt az intelligenciatípusok sokféleségére, másrészt arra is, hogy ez rendezett egészet alkot a személyiségben. Jakab-Szászi bővebben a sokrétű intelligenciáról lásd JAKAB-SZÁSZI Andrea: *A magyar református hittankönyvek történeti és elvi tanulságai*, PHD-dolgozat, Debrecen, Debreceni Református Teológiai Egyetem, 2011.; valamint a *Református Nevelés* több cikke.

¹¹ GARDNER, Howard: *The unschooled mind*, London, Fontana Press, 1991.

¹² Gardner tanítványaival és követőivel együtt folyamatosan dolgozik a sokrétű intelligencia rendszerén, ezért akár a későbbiekben is bővíthet a lista.

„Minden ember legalább hétféle módot alkalmaz a világ megértésére és megismerésére. Ezen analízis szerint a világot mindenki a nyelv, a matematikai-logikai elemzés, a térbeli megjelenés, a zenei gondolkodás vagy a test segítségével (amit problémamegoldásra vagy tárgyak készítésére használ), valamint mások vagy önmaga, saját létének megfigyelésén keresztül ismeri meg. Más szóval az emberek egymástól egyrészt abban a tekintetben különböznek, hogy e hét komponens között hogyan oszlik meg az ún. intelligencia-profiljuk. Másrészt pedig abban a tekintetben különböznek, ahogyan ezeket a komponenseket használják, ahogy azokat kombinálják a különböző feladatok megoldására, különböző problémák kezelésére, bármilyen téren elért fejlődésükre.”¹³

The Unschooling Mind című kötetének alcíme igen beszédes: *How Children Think and How Schools Should Teach* (Hogyan gondolkodnak a gyermekek, és hogyan szeretne tanítani az iskola). Gardner szerint a probléma alapja az, hogy egyfajta uniformizálás zajlik az iskolákban. Az intelligencia hagyományos meghatározásának nyomdokait követve a közoktatásban elsősorban a verbális-nyelvi és matematikai-logikai intelligenciára építenek, mintha mindenkinek mindent meg lehetne tanítani ezen a két módon.¹⁴ Pedig a verbális-nyelvi és matematikai-logikai képességterület csupán kettő a hét (vagy kilenc, vagy akárhány) féle intelligenciátípus közül. Ha összevetjük Gardner állítását és Gyarmathy kutatásait, igazolódik a tény (amit az iskolai tapasztalattól egyébként is tudunk), hogy a közoktatás elsősorban a bal agyféltekés tantárgyakra és módszerekre koncentrálnak. A jobb agyféltekés tárgyakat besoroljuk az ún. készségtárgyak közé, amelyek ugyan ott sorakoznak a tantárgyak végén a bizonyítványban, de valójában senki sem foglalkozik velük. Pedig Gardner és Gyarmathy szerint éppen azok a képességek és készségek jelentenek a kulcsot a mai gyerekek sikeres oktatásában, amelyeket ma háttérbe szorítunk.

Hogyan működik mindez a gyakorlatban?

A zsidó népről jól tudjuk, hogy életük középpontjában Isten törvényeinek megtartása áll. Egy nép fennmaradása az utódokon múlik, nem csoda tehát, hogy a Nagy parancsolat, a Sma Jiszraél igéit követően egy „módszertani” parancsolat olvashatunk: „Ismételgesd azokat fiaid előtt, és beszélj azokról, akár a házadban vagy, akár úton jársz, akár lefekszel, akár fölkelés!” (5Móz 6,7) Az Úr által kitűzött cél az, hogy a gyermekek emlékezzenek Isten szabadítására egész életükben. Ehhez adja meg a módszertani kulcsot az alapigénk: „Neveld a gyermeket a neki megfelelő módon, még

¹³ „I have posited that all human beings are capable of at least seven different ways of knowing the world ways that I have elsewhere labeled the seven human intelligences. According to this analysis, we are all able to know the world through language, logical-mathematical analysis, spatial representation, musical thinking, the use of the body to solve problems or to make things, an understanding of other individuals, and an understanding of ourselves. Where individuals differ is in the strength of these intelligences the so-called profile of intelligences and in the ways in which such intelligences are invoked and combined to carry out different tasks, solve diverse problems, and progress in various domains.” GARDNER: *The unschooled mind*, 12.

¹⁴ Uo., 43.

ha megöregszik, akkor sem tér el attól. (Péld 22,6) Ennek megvalósulásáról hadd meséljek el egy személyes tapasztalatot.

Az ezredforduló környékén Sztehlo Gábor evangélikus lelkész életútját kutattam, és igen sok olyan, akkor már idős zsidó emberrel készítettem mélyinterjút, akik Sztehlo valamelyik gyermekotthonában éltek túl a Vészkorszakot. Sok fájdalmas történet jött napvilágra, s hogy beszélgessünk valami jóról is, mindig megkérdeztem, mi az a gyermekkori emlék, amire legszívesebben emlékszik vissza. Megdöbbenésemre ezek az idős zsidó emberek kivétel nélkül azt válaszolták, hogy a Széder esti vacsora. Megvallom, akkor még nem ismertem a Hágvádát,¹⁵ a Széder esti liturgiakönyvet, és az ünnep szokásrendjével sem voltam tisztában. Ám amikor utána kutattam a dolognak, megértettem, hogy miért őrzik még ma is, életük alkonyán a legszebb emlékeik között a Széder estét interjúalanyaim. Azért, mert a Széder esti liturgia (és a hozzá kapcsolódó szokások) tökéletesen megvalósítják Isten parancsát, hogy a gyermekeket a nekik megfelelő módon tanítsuk. A Széder este valójában egy gyerekre hangolt liturgia, kezdve attól, hogy a legkisebb gyerek négy kérdése köré épül a családi szertartás, odáig, hogy a Hallél-zsoltárokra ringatják őket álomba a szülők az est végezetével. De ha végiglemezünk a liturgia és a hagyományos szokások aktivitásait, látnunk kell, hogy ez az ünnepi liturgia a gardneri intelligenciátípusok mindegyikét aktivizálja. A verbális-nyelvi intelligencia van jelen a legaktívabban, hiszen számtalan mese, mondóka mutatja be a gyerekek számára Isten hatalmas tetteit. A matematika-logikai intelligenciát a találókérdések, láncmesék, a vizuális intelligenciát a szédertál ételeinek érzéki-képi megjelenése és szimbolikus jelentése, a testi-mozgásos intelligenciát a sajátos, rituális mozgásformák és körtáncok, a zeneit a Hallél-zsoltárok éneklése, a kapcsolatot a folyamatos kommunikáció, az önismeret a bűnvallás, a természetit a szimbolikus ételek, a mesékben megjelenő állatalakok erősítik. Egyszerre sokféle intelligenciátípust fejlesztenek a szokásrendben jelenlevő dramatikus játékok, elég csak a Szédert megelőző maceszkeresés vagy a záró Illés-várás játékot említenünk. A különböző intelligenciátípusok minden rétegét megmozgatja a Széder este, amelynek pedig egyetlen célja van: az egzisztenciális/spirituális intelligencia fejlesztése, Isten fenségének megtapasztalása.

A Széder este aktivitásai a sokrétű intelligenciára épülő tevékenységekkel igen hatékonyan ültették bele az egykori gyerekek agyába és szívébe Isten ígét. A Hágvádá szerzői nem ismerhették Gardner műveit, ez a gyerekre hangolt liturgia mégis mindenben megfelel a legújabb kutatásoknak is. Nem csoda, hiszen Isten mindent tud rólunk, és már előre elrejtette gyermekeinkben mostani problémáink megoldókulcsát is. Gardner intelligenciaelmélete szerint minden gyerekben jelen van többféle intelligenciátípushoz tartozó képességterület, ami azt jelenti, hogy Isten a gyerekekbe belekódolta az eszközt, amivel (akár az információs kor gyermekét is) érdekeltté tehetjük a tanulásban. Gardner szerint ugyanis a sokrétű intelligenciára épülő feladatokat az oktatási folyamatok bármelyik szintjére beiktathatjuk.¹⁶

¹⁵ *Peszachi Hágvádá*, Ford. GRÉDA József, Budapest, Chábád Lubavics, 1999.

¹⁶ GARDNER: *The unschooled mind*, 117.; JAKAB-SZÁSZI: i. m., 126–127.

Ha figyelembe vesszük Gyarmathy kutatásait, azt kell látnunk, hogy manapság a tananyag átadásának egyik legfontosabb területévé a motiváció vált, vagy az a folyamat, amit eddig motivációnak neveztünk. A gyerekek megváltozott információszerezése miatt azonban a motiváció immár nem csupán a figyelem felkeltését vagy az érzelmi ráhangolódást szolgálja, hanem kulcsa lehet a két agyfélteke közötti hídképzésnek. A sokrétű intelligencia alá tartozó képességterületek aktiválása lehet az az átvivő anyag, amely elsődlegesen bejuttatja az információt a jobb agyféltekébe. A megtanítandó tananyag LÉNYEGÉRE irányuló interaktív művészeti, mozgásos vagy éppen a matematikai-logikai és egyéb képességterületeket megmozgató interaktív feladatok nemcsak a gyerekek érdeklődését keltik fel a megtanítandó és megtanulandó tananyag iránt, hanem átjárást képeznek a két agyfélteke között. A gyermek agyában és lelkében kinyílik a zsilip, hiszen az óra eleji jobb agyféltekés, kreatív feladatok utat nyitnak a bal agyfélteke logikus gondolkodáson alapuló információ- és ismeretfeldolgozásához is.

Gardner szerint az oktatási folyamatban a sokrétű intelligenciára alapuló feladatoknak kardinális szerepe van mind az ismeretközvetítési fázisban, mind a tananyag tartalmának sokoldalú és élvezetes közvetítésében is. A megtanítandó ismereteket a kreatív tevékenységek vivőanyagába oldva a gyerekek sokkal könnyebben megértik, és rövidebb időn belül lesznek képesek alkalmazni is. Ha a pedagógus nemcsak a jól bevált bal agyféltekés módszereket használja az ismeretátadás során, hanem a sokrétű intelligenciára épülő interaktív feladatokat is, akkor a gyerekek nem egy számukra érdektelen, elidegenült tudásanyaggal állnak szemben (azonnal ellenállással reagálva, hogy „ezt miért akarják megtanítani nekem?”), hanem szinte automatikus módon bevonódnak egy (kreatív) tevékenységbe, vagy tevékenységsorozatba, amin keresztül majdhogyanem észrevétlenül sajátítják el a tananyagot.

A gond az, hogy nemcsak a pedagógusok, hanem minden szakember számára az egyik legnehezebb szakmai kihívás az eddig jól bevált és jól begyakorlott módszerek lecserélése. Ehhez rengeteg időre, energiára, tanulásra van szükség, amire a mai túlterhelt pedagógusoknak kevéssé van idejük. Ám hisszük azt, hogy a pedagógusaink a nekik legmegfelelőbb módon akarják tanítani a gyerekeket, keresik az új utakat, és képesek a változtatásokra. Éppen ezért fogadtuk örömmel a Református Tananyagfejlesztő Csoport felkérését, hogy állítsunk össze irodalmi szöveggyűjteményt mai 3–4. osztályosoknak, és dolgozzunk ki olyan módszertani segédanyagot, amelynek segítségével a gyerekek megszeretik az olvasást.¹⁷ A kihívás elsőre talán teljesíthetetlennek tűnik, hiszen a digitális kor gyermekeiről az a berögzült képünk, hogy nem szeretnek olvasni (ez az állítás sem igaz ebben a formában, de most nincs hely és idő vele tudományosan vitatkozni). Mindenesetre a pedagógiai segédanyag kidolgozása során figyelembe vettük és alkalmaztuk azokat a kutatási eredményeket, amelyek a digitális generációk sajátosságait vizsgálják, többek között Gyarmathy és Gardner eredményeit is. Több mint három évtizedes pedagógiai és tananyagfejlesztő tapasza-

¹⁷ A szöveggyűjtemény és módszertani segédanyag szerkesztői: e tanulmány szerzője és férje, Miklya Zsolt. [A szöveggyűjteményről jelen lapszámunkban recenziót közlünk – A szerk.]

latunk nyomán jött létre az a keresztény értékrendre épülő, tevékenység- és felfedező-tanulás-alapú, összművészeti irodalomtanítási kiegészítő módszer, amely a 2020-21-es tanévtől már minden általános iskola számára elérhető a 3-4. osztályban. A módszer részletes elemzésére sem elegendők ennek a tanulmánynak a keretei, így csak néhány alapvető gondolatot tudunk felvillantani biztatásként arra, hogy az iskolai oktatásban is hatékonyan alkalmazhatóak a Gyarmathy–Gardner-féle alapelvek.

John Dewey, a projektpedagógia atyja elhíresült mondása szerint:¹⁸ „A nevelés nem az életre való felkészülés, hanem az élet maga.” A gyermek számára az élet nem tantárgyakra és negyvenöt percre szabdaltságra, hanem egy folyamat, amelyen keresztül bevetheti magát a világ sokféleségének megismerésébe, megtapasztalásába. Ennek a megismerő, tapasztalatszerző folyamatnak egyik eszköze és célja az irodalom, a szövegekkel és a szövegek alkotásával való ismerkedés, a szövegek világába való belefeledkezés. Módszerünkben tehát nem olvasás- vagy fogalmazásórát „tanítanak le” a pedagógusok, nem „tananyagot adnak le”, hanem olyan sokrétű tevékenységekbe vonják be a gyerekeket, amelyek felszabadítják játékos kedvüket, kreatív energiáikat, így szinte észrevétlenül tanulnak. A tanulási folyamat valójában egy közös alkotófolyamattá válik, ahol a gyerekek a pedagógus segítségével, komplex módon, életbe ágyazottan fedezik fel az irodalmi művek sokféleségét. A művekkel való ismerkedés során tehát elsősorban nem ismereteket akarunk közölni, hanem az a célunk, hogy a gyerekek bevonódjanak a mű szövegterébe, és ezáltal tapasztalatokat szerezzenek. Ezért a foglalkozások jó része olyan aktivitás, amely a sokrétű intelligenciára épül, és a gyermek teljes személyiségét fejleszti.

A gyerekeket valójában már az irodalmi művek megismerése előtt, észrevétlenül belevonjuk a szövegtérbe, egy olyan aktivitással, amely majd az irodalmi műben bonthatja ki a maga teljességében vagy éppen töredékességében. A művek feldolgozása sem a megszokott műelemző módszerrel történik, hanem a szöveg hatásának feldolgozásán alapszik. Ezek a szövegfeldolgozó tevékenységek igen sokfélék. A verbális intelligenciához kötődően természetesen nagy hangsúlyt kap a beszélgetés, a személyes reflexió közlése, a szöveg vizsgálata különböző szerephelyzetekből, amely szerepek szintén a sokrétű intelligencia típusaira épülnek. Fontos tevékenység a szóbeli és írásbeli, egyéni vagy csoportos szövegalkotás. Ám ezek a feladatok nem „fogalmazásokat” jelentenek, hanem olyan kreatív írás vagy szóbeli szövegalkotási feladatokat, amelyek azonosulást váltanak ki és a gyermek egész személyiségét megmozgatják. Az irodalmi művek értelemzéséhez, hatásuk feldolgozásához azonban sok esetben kevésnek bizonyulnak a szavak. Ezért a tanítási folyamat során a verbális értelemzési lehetőségek mellett egyenrangú társaként vannak jelen a mozgásos, zenei-ritmikus, vizuális alkotási formák, vagy éppen azok a játékok, tevékenységek, amelyek a matematikai, ter-

¹⁸ A szállóige így szól: Education is not preparation for life; education is life itself.

Dewey valójában sohasem mondott ilyet, csak ehhez hasonlót: „Since education is not a means to living, but is identical with the operation of living a life which is fruitful and inherently significant, the only ultimate value which can be set up is just the process of living itself.” DEWEY, John: *Democracy and Education*, New York, Macmillan, 1916, 239.

mészeti, önismereti, kapcsolati, vagy éppen az egzisztenciális intelligencia erősségeire építenek. Hiszen az irodalom befogadása a teljes egzisztenciát érintő, világteremtő erővel bíró, a múltat jelenné, a távot közzé tévő alkotó folyamat a befogadó számára is. A gyerekek így valójában nem egy iskolai órán vesznek részt, ahol „meg kell tanulniuk valamit”, hanem egy olyan tevékenységfolyamat részesei, amelynek célja a személyiségük kibontakozása, érése, fejlődése.

A hétköznapiok, tantervek, csengetési rendek szorításában ugyanis mintha elfelejtettük volna a legfontosabbat: a pedagógia alkotó tevékenység, ahol a legszebb (mondhatni, a legszentebb) anyagot kapjuk a kezünkbe Istentől, a gyermekek lelkét, a szó egzisztenciális értelmében. A pedagógia célja ugyanis nem csupán az ismeretek átadása, hanem a személyiség alakítása a tapasztalatok által. Ez az, amihez Isten elhívása nélkül hozzá sem lehet(ne) kezdeni, hiszen a nevelő-oktató folyamatban Isten alkotótársaivá, és nem adminisztrátoraivá kell(ene) válnunk.

ABSTRACT

In the way he should go... What shall we do with the children of the digital age in the school?

This paper does not address the question what kind of multimedia tools shall be used in order to grab the attention of our students belonging to the Z- or Alfa-generation but to highlight some of the shifts which had occurred by the second decade of the 21st century in the attitude of children towards gaining access to information, thinking and studying. Sociological, neurological and educational psychological researches such as of Manuel Castells and Éva Gyarmathy together with the multifaceted theory of intelligence of Howard Gardner have adequately proved that by using the old-fashioned and fixed methods we will not be able to speak to the children of the digital age. New ways are going to be needed since modern day children are expected to participate only in those pedagogical processes in which they can use their own strengths and go through heuristic-experiences and experience the joy of creation by using their creative energies. The challenge we are facing is by no means an easy one and seems unaccomplishable to the overloaded teachers working in our contemporary education system. We are not left alone, however, since the authors of the Bible and the Haggadah already knew what we are beginning to discover now. The Reformed Curriculum Developer Group is working on methodological auxiliaries in order to make teaching really effective in elementary school.

Orosz Gábor
Viktor

SZEXUÁLIZÁLT ERŐSZAK ÉS „GYERMEKI” SZÉGYEN AZ ISKOLÁBAN

A protestáns iskolák csak akkor tudják megbízható módon oktatási és nevelési feladataikat teljesíteni, ha sikeresen teremtik meg a tanulók zavarmentes tanulási környezetét. Az iskola szociális kultúrája természetesen nem képes kompenzálni a társadalomban megjelenő erkölcsi hiányosságok teljes spektrumát,¹ ám keresztény értékrendjének forrásaiból merítve törekednie kell azok minél teljesebb kitöltésére. A protestáns iskolák önértelmezése számára ez legalább a következőket jelenti a tanárok és diákok kapcsolatára vetítve:

- o Minden egyes tanuló saját és sérthetetlen méltóságát Isten ajándékának tartjuk.
- o Ezért elismeréssel, tisztelettel és bizalommal bánunk a gyermekekkel és a fiatalokkal. Tiszteletben tartjuk jogait, vallásukat és egyéni igényeiket.
- o Erősítjük személyiségük egyediségét, és ösztönözzük őket, hogy maguk is felelősségteljesen cselekedjenek.
- o Komolyan vesszük érzéseiket és reményeiket, és reagálunk az őket érintő kérdésekre.
- o Bízunk a gyermekek és a fiatalok őszinteségében.
- o Tiszteletben tartjuk és védjük személyes korlátaikat.
- o Felelősséggel tudatosítjuk a másik közelségét és távolságát, intim szféráját.
- o Nyitottak vagyunk a visszajelzésekre és a kritikára, és lehetőségnek tekintjük őket arra, hogy reflektáljunk saját munkánkra, és javítsuk hatékonyságát.²

¹ Lásd WORLD HEALTH ORGANIZATION: *School-Based Violence Prevention, A Practical Handbook*, Geneva, WHO, 2019, 2–3.

² Lásd EVANGELISCHE KIRCHE IN DEUTSCHLAND (EKD): *Strategien zur Prävention sexualisierter Gewalt. Arbeitshilfe: Institutionelles Schutzkonzept an Schulen in evangelischer Trägerschaft*, Hannover, EKD, 2020, 2–3.

A felsorolt szempontokat figyelembe véve a fiatalok szexualizált erőszak³ elleni védelme nemcsak alapvető társadalmi elvárás, de fokozott követelményként is megjelenik az egyházi fenntartású iskolákkal szemben a szülők és a fenntartó részéről⁴. Iskolai megvalósulása pedig lehetővé teszi az ismeretszerzést és a prevenciót, de az előforduló esetek feldolgozásának szakszerűségét is, miközben felelősséget vállal a gyermekek és fiatalok biztonságáért.⁵ A tanulók és a tanárok közötti bizalmi háló erősítése e feladatok teljesüléséhez nélkülözhetetlen, mivel csak ebben a bizalmi és biztonságot nyújtó légkörben lehet a témát felelősségteljesen és szakszerűen, széleskörűen kezelni.⁶ Erőszak elkövetésekor azonban legtöbbször a „bizalmi kör” sérül. Az érintettek félnek, és elkerülik azokat a helyzeteket, amelyekben személyes tulajdonságaik ki lehetnek téve a „lemeztelenítésnek”, ami veszélyeztetheti saját integritásukat.⁷ A szexualizált erőszakkal szembesülő pedagógus,⁸ az erőszak elszenvedője, valamint elkövetője közötti viszonyt is nemcsak beárnyékolja a szexualitáshoz kötődő és erőszakot övező szégyen érzete, de olyan terhet is jelent az események feldolgozásában, mely korábbi tapasztalatok, sérelmek, képzettársítások éles szilánkjával sebzik az érintettek közötti kommunikációs hálót, ugyanakkor a szexuális erőszak elkövetője számára nem bírt akkora preventív erővel, hogy megakadályozta volna tettében. A szégyent általános értelemben a becület megsértése, az emberi méltóság érinthetetleniségének semmibevétele szüli – és ez a szégyen testileg fejeződik ki. A szégyen olyan érzésnek bizonyul, amely alig kínál lehetőséget a menekülésre:⁹ a szégyen eláraszt, elönt, elnyom, valaki inkább „köddé válna” vagy „a föld alá süllyedne”, mintsem szégyenben maradjon. Röviden: az öntudat tisztítására hajlamosít. A szégyen így

³ A szexuális erőszak magában foglalja a nem konszenzusos módon befejezett vagy megkísérelt szexuális kontaktust; a nem konszenzusos szexuális jellegű cselekedetek magukban foglalják a nem érintkezéses tetteket (például kukkolást vagy szexuális zaklatást); olyan személlyel szemben elkövetett szexuális kereskedelemet, aki nem tud ahhoz hozzájárulni vagy azt megtagadni, valamint az online szexuális zaklatást. Vö. UNITED NATIONS COMMITTEE ON THE RIGHTS OF THE CHILD (CRC): *General Comment No. 8., Convention on the Rights of the Child: The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment*, Geneva, OHCHR, 2007.

⁴ Jó példa az Aszódi Evangélikus Petőfi Gimnázium Általános Iskola és Kollégium Szervezeti és Működési Szabályzat, 5. sz. melléklet, Iskolai Agresszióellenes Szabályzat, URL: <http://www.egaaszod.hu/ega/mindenkinek/wp-content/uploads/sites/6/2016/11/szmsz5melleklet.pdf> Utolsó letöltés: 2020. 10. 08.

⁵ KAPPELER, Manfred: Anfertraut und Ausgeliefert – Sexuelle Gewalt in pädagogischen Institutionen, in BÖLLERT, Karin – WAZLAWIK, Martin (hrsg.): *Sexualisierte Gewalt: Institutionelle und professionelle Herausforderungen*, Wiesbaden, Springer-Verlag, 2014, 7–19, 7–8.

⁶ EKD: i. m., 7.

⁷ Lásd SELL, Friedrich L.: Scham- und Schuldgefühl: Zur ökonomischen Bedeutung zweier kulturell motivierter Emotionen, *Ordo*, 62. évfolyam, 2016/1, 387–404, 389.

⁸ A tanárok és tanítók által potenciálisan elkövethető szexuális erőszak témaköréhez kiváló ismeretelméleti alapot nyújt Wolfgang Nieke tanulmánya, azonban jelen tanulmány kereteit meghaladja ennek a témakörnek a tárgyalása. Lásd NIEKE, Wolfgang: Pädagogische Eros – wider die Instrumentalisierung pädagogischer Beziehungen, in BÖLLERT – WAZLAWIK: i. m., 21–32.

⁹ Vö. BRENNER, Andreas: Leib und Ehr', *Perspektiven der Ethik, Paragrana*, 17. évfolyam, 2008/2, 92–103, 99.

válasz lehet más emberek elnyomó bűneire, például akik a gyerekeket és a tizenéveseket tárgyként kezelték – úgy, mint „semmit”, nem úgy, mint valakit –, és ezért az áldozatok úgy vélhetik, hogy ők maguk sem érnek semmit.¹⁰ Ezért az áldozattá válás következhet gyermekkori traumákból, szexuális bántalmazásból, fizikai erőszakból, de akár tartósan használt bántó szavakból – akár az online felületeken keresztül is.

A következőkben a szexualizált erőszak iskolai megjelenésének és prevenciójának hatalmas¹¹ és sajnos igen aktuális¹² témájához a szégyen teológiai értelmezésének segítségével kapcsolódunk néhány gondolattal, amelyek reményünk szerint a szexuális erőszak szégyenmechanizmusainak világosabb értelmezéséhez vezetnek, ezzel elősegítve az iskolai prevenció és oktatás ügyét.

Az első szégyenélmény

Miért szégyenkezik Ádám és Éva, miért takargatják magukat, ha csak ketten állnak Isten színe előtt? Ez a kérdés racionális, és jórészt mindenkiben felmerül, aki a Biblia első néhány fejezetét elolvasta. Egy harmonikus kapcsolatban nem szükségszerű, hanem természetes az elfogadás, de a testi és lelki sajátosságok leplezetlen ismerete is. A teológusok válasza erre a kérdésre szinte egyértelmű: a bűneset után bekövetkezett változás a másság felismeréséhez vezetett, ami először kifejezetten a meztelenség által megjelenő nemi különbözőségben ragadható meg. Az első emberpár egymással és Istennel való kapcsolata többé már nem választható el a másság kontúrjainak ismeretétől, aminek velejárója a testi különbözőség miatti szégyen, az emberiség talán legősbibb tapasztalata. Sőt, „a jó és a rossz megkülönböztetése, jóval mielőtt apró morális hibákról lenne szó, a különbözőség ismerete, ami a nemiségben is megmutatkozik. Ekkor tör fel a félelem, hogy e differencia áthidalhatatlan.”¹³ A különbözőség áthidalásának belső vágyára, jobban mondva az egység helyreállításának minden emberi szív mélyén ott rejlt kívánságára, ami láthatóan egy bibliai toposz, a modern pszichológia is számos módon reflektál. A neves pszichiáter, Marta Nussbaum, fejti ki azt a nézetet, amely szerint a gyermek bizonyos értelemben a „mindenhatóság tudatában van”, ezzel együtt azonban szégyent érez testi-lelki tökéletlensége miatt. Megállapítja: „Valószínűleg a saját meztelenség átéléséből fakadó primitív szégyenér-

¹⁰ Welch, Edward T.: How to Help Kids with Shame, *The Journal of Biblical Counseling*, 33. évfolyam, 2019/3, 79–90, 81.

¹¹ Lásd MOSSER, Peter – LENZ, Hans-Joachim: *Sexualisierte Gewalt gegen Jungen: Prävention und Intervention: Ein Handbuch*, Wiesbaden, Springer-Verlag, 2014.

¹² „A szexuális zaklatás megjelenési formái között egyre nagyobb szerepet játszik az internet és a közösségi média. A kutatások fő iránya ezért a serdülők, fiatalok iskolai és internetes szexuális zaklatása, mivel nem csupán nő az érintettek száma, de a serdülők azok, akik életkoruk és párkapcsolati tapasztalataik hiánya miatt a legkevésbé vannak felkészülve erre a viselkedésre, tehát ők a legveszélyeztetebbek.” TÓTH Olga: Szexuális erőszak két nemzetközi kutatás tükrében, in PARTI Katalin (szerk.): *Szexuális erőszak: mítosz és valóság*, Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2017, 15–16.

¹³ HUIZING, Klaas: *Eva, Noah und der David-Clan, Scham, Schuld und Verbrechen in der Bibel*, Frankfurt am Main, Hansisches Druck- und Verlagshaus, 2012, 33.

zet az emocionális élet alapvető és univerzális tulajdonsága.”¹⁴ A felnőttektől és a társaitól való különbözőség látása összekapcsolódik a tökéletlenség tudatával, a másság az elfogadhatatlannal. A bibliai történetben megjelenő szegyenérzethez ugyanakkor az ember tökéletlenségének és mulandóságának tapasztalatát¹⁵ is társul. Klassz Hui-zing az említett „gyermeki” szegyenérzetben látja az ember morális viselkedésének és interakcióinak gyökerét, amikor egyszerűen így fogalmaz: a Jó egyenlő a boldog személyes kapcsolatok megélésével; a rossz egyenlő (maradandóan) kiesni a személyes kapcsolatok teljességéből, tehát az elszigetelt, magányos, valódi kapcsolatok nélküli élet.¹⁶ A szexualizált erőszak felől nézve még jelentősebb ezen megállapítások súlya a saját-test miatt érzett szegyen és a tökéletlenség összekapcsolódása szempontjából, ami a korábban említetek alapján a legősbibb emberi tapasztalatok egyike. A szegyen-teli tökéletlenségből születik az igény, nemcsak a tökéletességre, hanem az egységben megvalósuló teljességre is. Ádám Éva nélkül nem lehet teljes, egyesülniük kell, hogy másságuk feloldódhasson közösségük tudatában. Ahogy Ádám és Éva története is mutatja, a test esztétikai észlelése megelőzi a vele való morális bánásmódot, amit tanulni kell, illetve amit a feltételezett társadalmi és kulturális közeg mintája integráló erővel nyújt. Az „eltakarás” az észlelést követő felismerés utáni tett, nemcsak a másságból következő szegyen forrásának leplezésére irányul, de a „világi kultúra” első reakciója is annak érdekében, hogy az első emberpár között teljesüljön a szegyen nélküli viszony. Amennyiben a morális jó a boldog kapcsolatok megvalósulása, akkor a testi különbözőség elfogadása ennek feltétele. Az elfogadottság igénye azonban mindig feltételezi a másik jelenlétét, de a vele együtt adódó különbözőséget is, amely újból igényt ébreszt az elfogadásra. Az elfogadó mindig elfogadott is szeretne lenni, és ez fordítva is igaz. A kölcsönösség és az egység megtapasztalásának igénye ugyanúgy ősi tapasztalata az emberiségnek, mint a másság feletti szegyenérzet. Tulajdonképpen a másság tudata szüli a kölcsönös elfogadás pozitív értékét.

Az Éden kertjén kívüli emberi kapcsolat nem lehet teljes, szegyen nélküli, éppen ezért a másik megismerése mindig „a differencia” megszüntetésére törekszik. A szegyen indulat, amely nem a jóra és rosszra osztott világ miatt jött létre, hanem „a saját személyiség és a másik közötti különbözőség fájdalmas tudatosulása során”.¹⁷ Érdekes itt megemlíteni, hogy ehhez hasonlóan vélekedik Jean-Paul Sartre, aki szerint a szegyen nem önreflexió következménye, hanem feltételezi a másik jelenlétét, a másik előtti szegyen, ahogyan az én a másiknak megjelenik.¹⁸ „Látom magamat, mert valaki lát.”¹⁹ A másik egy bizonyos módon látja az ént, erről a látásáról a kommunikáció nemcsak verbális módján világosíthatja fel a másikat. Az így

¹⁴ NUSSBAUM, Martha C.: *Hiding from Humanity, Disgust, Shame, and the Law*, Princeton, Princeton University Press, 2004, 15.

¹⁵ HUIZING: i. m., 33.

¹⁶ Uo., 34.

¹⁷ LIST, Eveline: *Psychoanalyse. Geschichte, Theorien, Anwendungen*, Wien, Facultas Verlag, 2009, 119.

¹⁸ GALLE, Roland: *Existenzialismus, Eine Einführung*, Paderborn, Wilhelm Fink, 2009, 37.

¹⁹ SARTRE, Jean-Paul: *A Lét és a Semmi*, Ford. Seregei Tamás, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006, 322.

kialakult és visszatükrözött kép a szégyenkező saját „testiségéről” alkotott ismeretévé válik, másként: „a szégyen a »pour-soi«-ból való kizuhanás és részesedés a testiség objektivitásában”.²⁰ A szégyen a másik arcán pillantható meg, ezért összeütközéshez vezet. Ennek negatív következménye lehet az, amit a következő megállapítás fejez ki: „A másvalaki tehát mindenekelőtt az a lény számomra, akinek számára én tárgy vagyok, vagyis akinek révén tárgyi voltomat elnyerem.”²¹ Fontos azonban tudatosítani, hogy a szégyentől, amely az önobjektivizálás következménye, különbözik a megszégyenítés, ami a szégyent előhívja. Ennek nagyon súlyos következményei lehetnek: „valakit nyilvánosan megszégyeníteni olyan, mint a vérontás” – olvasható a Talmudban.²² A megszégyenítés szégyenérzetet kelt, ami ismét megszégyenítéshez vezet, ennélfogva generációkon végighúzódo következménye²³ lehet az el nem fogadottság érzete, a kitaszítottság, az elidegenedés. Amiről tehát Ádám és Éva története szól, az egyetemes emberi tapasztalat, a mássággal való sikeres bánásmód technikáinak kialakítása, ami azzal a kockázattal is jár, hogy kudarcba fullad. Ez a kudarc pedig motiváció lehet az erőszakos viselkedésre. Ami nem ment a társadalom által jól körülhatárolt morális keretek között, az talán sikeres lehet erőszakos úton. Ennek a gondolkodásmódnak egy tanulságos bibliai elbeszélése Káin és Ábel története, amely az erőszakosságot állítja elénk, és mintegy minden emberi lényre jellemző tulajdonság bélyegként süti Káin homlokára: kerüljétek el!

Erőszakpólusok között

Akinek életét a „gyermeki” szégyen irányítja – állapítja meg Eveline List –, az csupán az őt körülvevő embereken tájékozódik. Az úgynevezett „hideg” társadalmakban a szégyen, amely a másiktól való „fenyegető különbözőség” miatt keletkezik, szabályozza az együttélést. Ezzel szemben az ún. „forró kultúrákban”, ahol a szokások és konvenciók gyorsan változnak és az egyének közötti távolság nagyobb, a törvények egyedi módon jönnek létre, és a nekik való nem megfelelés büntudatot vált ki.²⁴ Az irgalmas samaritanus történetét olvasva könnyen azonosulhatunk e bibliai elbeszélés főszereplőjével, akit a rokonszenv és a jóság gesztusai motiválnak. Az olvasás folyamán „begyakorolt gesztusok” a saját életstílusban a „gondoskodás kultúrájaként” teljesezhetnek ki. Az irgalmas vagy a „különböző iránt érzékeny” samaritanus megfeleltethető Jézusnak, aki az „érzékenység mestere”. Az erőszak elszenvedője iránti érzékenység ugyanakkor nem jelentheti az erőszak elkövetőjével szembeni érzéketlenséget, talán ez a legfőbb tanulsága a keresztény megbocsátáskultúrájának. Az erőszakos események láncolatának két pólusa, áldozat és tettes között annak a Jézusnak a keresztje feszül, akinek egyik keze az áldozat, másik keze az elkövető felé nyúl,

²⁰ GALLE: i. m., 37.

²¹ SARTRE: i. m., 3/1/IV.

²² Idézi MARKS, Stephan: Art, Beschämung, in GRÖSCHNER, Rolf et al. (hrsg.): *Wörterbuch der Würde*, München, Wilhelm Fink, 2013, 136.

²³ Uo., 137.

²⁴ Vö. LIST: i. m., 120.

tekintetét pedig az égre szegzi. Ez a megbékéltetés szolgálata, amelynek forrása Isten szeretete. Aki önmagával azért (is) békéltette meg a világot, hogy az erőszakosság láncolatába a megbékélés lehetőségének gyöngyszemét elhelyezhesse, ami megtalálásának lehetősége annyira egyértelmű, amennyire érthetetlen, ezért paradox.²⁵ Az erőszak elkövetője és áldozata közötti relációban a bűn az egyoldalú érzéketlenség lenne annak részéről, aki harmadikként, az „irgalmas szamaritánus módján” megjelenik az események végén.

Elfogadás, de feltételek nélkül?

A korábban hangoztatott teremtésteológiai, azaz minden emberrel kapcsolatban érvényes megállapításokat pontosítja és megerősíti a megigazításról szóló keresztény tanítás, amely az ember előfeltételek nélküli elfogadását hangsúlyozza. Dabrock ezzel kapcsolatban joggal állapítja meg, hogy nem feledkezhetünk el arról a protestáns hangsúlyról, hogy a megigazulás hitben, „mere passiva” valósul meg, és nem természetes képesség vagy magatartás. Jóllehet megállapíthatjuk, hogy minden ember istenképiségének teremtésteológiai alapja megerősítést nyer a megigazításról szóló reformatori teológia által. Azonban fennáll az abból fakadó veszély, hogy a megigazulást kizárólag a hívőkre érvényes állításként veszi számításba valaki. A teremtésteológiai megközelítés és a megigazulásról szóló reformatori tanítás kettősége arra a belátásra vezet, hogy komolyan vegyük az ember bűnösségét is, amit a filozófiai antropológiák gyakran nem elég alaposan vesznek figyelembe. Az evangélikus teológia nemcsak az ember ittlétének teremtettségszerinti mulandóságának van tudatában, de az összes individuális és kollektív eredetű önmegvalósításra irányuló stratégiára is kételkedve tekint, amelyek az üdvösség igényével lépnek fel. A fentiekből következő felismerés gyakorlati és ismeretelméleti józanságra figyelmeztet a világi viszonyaink alakítása során. Az emberi élet védelmére, tiszteletére és elismerésére vonatkozó protestáns alapigazságokat az emberi méltóság transzcendens-rationális típusának nevezzük, amely eltér az immanens-rationális, az ember tulajdonságait előtérbe állító koncepcióktól. Ebből az a gyakorlati és minden keresztény számára naponként adódó kihívás következik, hogy az elfogadásukat tudatosan kiterjesszék azokra is, akik erőszakos magatartásukkal alapvető személyiségi jogokat sértettek. De nem jelentheti azt, hogy magát az erőszakos magatartást bármiféle módon tolerálják, és ne tegyenek meg mindent azért, hogy az elkövető és az áldozat között, a radikális másságból következő szégyen ellenére, ne szülessen meg a megbékélés, vagy legalábbis annak lehetősége.

Nem lezáró gondolatok

A szexualizált erőszak tapasztalatához általában a szégyen társul, és rendkívül ritka, hogy a fiatalok hazudnak ebben a témában. Azoknak a tanároknak, akik ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak, le kell építeniük saját, az eseményekhez társuló félelmeiket annak érdekében, hogy a megszégyenült és megszégyenített közötti szé-

²⁵ Itt egy „felsőbb igazságra mutató valóság” értelmében használjuk a kifejezést.

gyenörvény lehúzó hatását sikeresen kezelhessék. Felül kell emelkedniük azokon az értelmezési mintákon, amelyek a szexualizált erőszak elkövetőinek tettét, akár retorikával, akár homályos erkölcsiséggel mentegetik, ugyanakkor komolyan kell venniük azoknak a helyzetét is, akik büntudatukkal és szégyenükkel küzdenek, legyenek ők áldozatok vagy elkövetők.

Nagyon könnyen abba a kísértésbe eshetünk, hogy önmagunkat azon kategóriák és modellek szerint értelmezzük a segítő helyzetében, amelyek szembe kerülnek velünk a tisztán fizikai vagy pusztán biológiai környezetből, de akár a bulvármédia, az igénytelen politizálás vitakultúráját látva. Ezáltal azonban nem keresztényi módon azonosulunk felvállalt szerepünkkel, hanem az ettől idegen mentalitást és retorikát visszük bele helyzeteinkbe. Figyelmünket azzal a lelkülettel kell a gyermekek és serdülők potenciális szükségleteire fordítanunk, amely a szexualizált erőszak megjelenéséből fakadó sebeket szakértelemmel és krisztusi empátiával gyógyítja. A gyermekeknek és a serdülőknek, valamint szüleiknek és minden érintettnek joga van ahhoz, hogy ebben a folyamatban részt vegyen. A gyermekeknek és fiataloknak ezt a hozzáállást érezniük és megtapasztalniuk szükséges, bárhol is találkozunk velük az iskolában, osztályban vagy iskolai lelkigondozás alkalmával. Biztosnak kell lenniük abban, hogy komolyan veszik őket, nyíltan beszélhetnek, és hogy problémák esetén segítségre számíthatnak egy biztonságot és megbékélést nyújtó légkörben, ahol a szégyenérzet nem akadály, hanem lehetőség a megújulásra.

ABSTRACT

Sexualized violence and “child” shame at school

Protestant schools can only accomplish their teaching and educational duties if they can create a student-friendly learning environment for children. The social setting of schools is, of course, incapable of compensating for the full spectrum of moral deficiencies in society but drawing on the resources of its Christian values, it must strive to make up for those shortcomings as fully as possible. Protecting young people from sexualized violence is not only a basic societal expectation but an increased demand from church-run schools on the part of the parents and the Church. Its realization in schools makes it possible to acquire knowledge and prevent it, and also to facilitate the professional processing of the instances that occur while taking responsibility for the safety of the children and young people. We must focus on the potential needs of the children and adolescents with a spirit that heals the wounds resulted from the emergence of sexualized violence with expertise and Christian empathy.

Páros fiú portré karikával: „Mara Laci és Pista”.
Szigeti, Budapest, Kristóf tér 6.
(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

„Kezdek igencsak összebarátkozni egy öreg Nyúllal, aki a Magdalen erdőiben lakik. Mivel nem éri el a magas ágakat, ezért leveleket szedek neki azokról, amelyeket aztán megeszik a kezemből. Egyik nap a hátsó lábaira állt és az elülső mancsait nekem szegezte – nagyon telhetetlennek látszott.”¹

„Imádom az igazi egereket. Rengeteg van belőlük a kollégiumi szobámban, de soha nem állítanék csapdákat fel nekik. Amikor késő éjjel dolgozom, kidugják a fejüket a függöny mögül, mintha azt mondanák: »Héj! Ideje, hogy lefeküdj aludni. Ki szeretnének jönni játszani.«”²

Homoki Gyula

C. S. LEWIS ÉS A GYERMEKIESSÉG TEOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

Talán ki sem találnánk, hogy ezeket a levélrészleteket egy középkorú oxfordi tudós vetette papírra. Kevés olyan nagyhatású gondolkodót találunk a huszadik század kiemelkedő alakjainak panteonjában, aki nyulakkal barátkozott volna össze az egyetemi erdőben, vagy egerekkel vélt volna társalogni éjnek idején. Még ha előfordulhatott is ilyen, nagy valószínűséggel nem merte volna különös kalandjait papírra vetni, talán gyerekes képzelgésnek tartotta volna tapasztalásait. A belfasti születésű Clive Staples Lewis (1898–1963) azonban ilyen figuraként áll előttünk. Meglepő kettősséggel szembesül az olvasó, amikor Lewis művei közül bármelyiket kezébe veszi. Gondolatait olvasva egyfelől egy alapos és a racionalitás talaján szilárd lábakon álló intellektus képe rajzolódik ki bennünk, aki nem csupán a saját szakterületén (a középkori és reneszánsz angol irodalomtörténet kutatásában) vált vitathatatlan tekintéllyé, de keresztyén hitre térése

¹ Letter to Sarah, July 16th 1944, in DORSETT, Lyle W. – MEAD, Marjorie Lamp (eds.): *C. S. Lewis: Letters to Children*, New York, Simon & Schuster, 1995, 21. (Saját fordítás – H. Gy.)

² Letter to Hilla, June 3rd 1953, Uo., 32. (Saját fordítás – H. Gy.)

után az apologetika briliáns művelőjeként és a keresztyén tanítás mélységeit egyszerű nyelvezettel kifejtő laikus teológusként széleskörű elismertségre is szert tett. Másfelől világossá válik, hogy Lewis saját intellektuális felkészültségével nem látta összeegyeztethetetlennek a mások által talán kevésbé tudományosnak tartott, fogalmazhatunk úgy, hogy gyermeki nyelvezet használatát: valószínűleg csekély számú teológus merészkedett volna arra, hogy például az Isten transzcendenciájával találkozó emberi, vallásos hódolat szemléltetésére egymás mellé helyezze Rudolf Otto *numinózum*-fel fogását és a Beatrix Potter egyik gyermekregényében szereplő két állat, Patkány és Vakond rövid dialógusát.³ Kathleen Raine, aki személyesen ismerte Lewist, úgy emlékezett meg róla, mint aki „egyfajta kisfiús nagyság birtokában” volt, Owen Barfield – Lewis közeli barátja – pedig egyszerre látta benne a kitűnő intellektus fantasztikus érettségét és a lelki-spirituális gyermekiesség jeleit.⁴

Lewisnak ez a kettős arca már életében hozzájárult ahhoz, hogy az emberek egyszerre felnézzenek szellemi teljesítményére, és mégis közel érezzék magukat hozzá. A második világháború idején a BBC által sugárzott rádióbeszélgetések és az ezek nyomán született *Mere Christianity (Keresztyén vagyok)* című műve – kis túlzással élve – minden angolszász otthonban ismerőssé tette a nevét. Manapság Lewisban a szélesebb olvasóközönség azonban mégsem az irodalomtörténet vagy a keresztyén apologetika jeles képviselőjét, mint inkább a hétrészes gyermekregényciklus, a *Narnia krónikái* szülőatyját ismeri fel elsőként. Tagadhatatlan, hogy Lewis játékos, gyermeki közvetlensége a krónikákon keresztül tömegeket ért el, és érintett meg mind a mai napig. A kötetek már első megjelenésük idején (1950–1956) is nagy visszhangot váltottak ki gyermekek és felnőttek részéről egyaránt, aminek köszönhetően az oxfordi tudóshoz ezidőben naponta záporoztak a legkisebbek dicsérő és érdeklődő levelei. A Lewis és a *Krónikák* iránti lelkesedés pedig azóta sem csökkent, sőt egyre növekvő tendenciát mutat, mely nagyban köszönhető a kétezres évek első évtizedében megfilmesített három filmadaptáció (*Az oroszlán, a boszorkány és a ruhásszekrény* [2005], *Caspian herceg* [2008], *A hajnalvándor útja* [2010]) pozitív fogadtatásának is.

Meggyőződésem, hogy Lewis gyermekiessége nem csupán saját személyiségének integráns vetületét képezi, hanem tágabb értelemben véve teológiájának és ebből a teológiai látásból bőven merítő irodalmi munkásságának, főként a mitopoétikáról szóló elgondolásainak is elengedhetetlen részeként jelenik meg. Mivel Lewis esetében az ember, az idea és a mű szerves egységet képez, ezért ennek a gyermeki mivoltnak a keresésében elengedhetetlen, hogy e három aspektust egyszerre szemléljük és tegyük vizsgálat tárgyává.

Az Öröm nyilai: a gyermek tapasztalásai

Ami a külső körülményeket illeti, Lewis legfiatalabb évei nem mondhatóak kirívónak vagy különlegesnek; a sikeres ügyvéd édesapa és a humánértelmiségi háttérből jövő édesanya második gyermekeként Lewis ugyanazt az életet élte, mint bármely

³ LEWIS, C. S.: *A fájdalom*, Ford. LUKÁCS László, Budapest, Harmat, 2008, 16–18.

⁴ Idézi MANLOVE, Colin N.: *Modern Fantasy, Five Studies*, Eugene, Oregon, Wipf & Stock, 2020², 99.

másik gyermek az északír fővárosban. A fontos és későbbi életére is nagy kihatással bíró történések azonban a fiatal Lewis – vagy ahogyan önhatalmúlag nevezte magát: Jack – bensőjében játszódtak le. Míg testvére, a három évvel idősebb Warnie egy angliai bentlakásos iskolában töltötte a tanév nagy részét, Jack kénytelen volt otthon saját maga eltölteni idejét, s ennek eredményeképpen olyan elbeszélések írásába kezdett, amelyekben különféle „ruhás állatok” (fegyverrel felszerelkezett egérlovagok és nyulak) játszották a főszerepet. Az így létrejött Állatország aztán bátyjával közös vállalkozásként még további részletekkel, térképekkel és legendás kalandokkal gazdagodott, míg végül egy viszonylag koherens képzeletbeli világgá forrta ki magát.⁵ Autobiográfiájában Lewis saját gyermekkorának ezen korszakára a következőképpen emlékszik vissza: „... megállapítható, hogy ebben az időben – hat-nyolc éves koromban – csaknem mindenestül a képzeletem világában éltem, az pedig egészen bizonyos, hogy képzeletvilágom élményeit tartom a legfontosabbnak azokból az évekből”.⁶ Állatország „megalapítása” és e képzeletvilágban eltöltött idő kétségkívül lefektette azokat az alapokat az ifjú Lewis életében, amelyekre később saját intellektuális és gyermekírói munkássága épült. Jóllehet saját bevallása szerint ezek a mesék túlzott prózaiságuk és a varázslat vagy misztérium teljes hiánya miatt nem rokoníthatók a *Narnia krónikáival*,⁷ a képzeletbeli világ megalkotásának vágya, valamint e világban a „felnőttproblémák” állatok általi megtestesítése és megoldáskeresése olyan sémával látták el Lewist, amely által a külső („valóságos”) világ feszültségei egy sajátos, fantasztikus világ elbeszélésein keresztül kerülnek kiértékelésre és feldolgozásra.

Lewis e korai éveiben a fantázia csírái más tapasztalások útján is tovább erősödtek, melyek közül hármat tartott érdemesnek visszaidézni. Először egy emlékkép felidézése – amikor bátyja előző házukban egy játékkertet vitt be gyerekszobájukba – keltett benne rendkívüli izgalmat, amit akkor és ott képtelen volt szavakba önteni, s amely élményre később így emlékezett vissza:

„Természetesen a vágy kerített hatalmába – de minek a vágya? Nyilván nem egy mohával telerakott süteményesdobozé, nem is a saját múltamé, bár ez persze belejárt. »Elemészt a vágy« – s mielőtt megtudhattam volna, hogy mire vágyakozom, már el is tűnt, villanásként kihunytt, s a világ újra hétköznapivá lett, csupán az ellillant vágy utáni vágyakozás zavarta meg”.⁸

Másodszor az angol meseíró, Beatrix Potter *Squirrel Nutkin* (Bikkmakk Mókus) című gyermekregénye olvasása közben érte utol egy olyanfajta nyugtalanító, de mégis édes

⁵ LEWIS, C. S.: *Az öröm vonzásában*, Ford. LUKÁCS László, Budapest, Harmat, 2007, 21kk.; A később Boxennek nevezett Állatország (mely Warnie saját indiai történeteivel kiegészülve nyert új alakot) elbeszéléseit lásd HOOPER, Walter (ed.): *Boxen, The Imaginary World of the Young C. S. Lewis*, London, Collins, 1985.

⁶ LEWIS: *Az öröm vonzásában*, 25.

⁷ Uo., 26.

⁸ Uo., 27.

vágyódás – ahogy maga fogalmazott – az „Ősz Eszméje” iránt, amely teljességgel különbözött minden más hétköznapi élménytől, majd Henry Wadsworth Longfellow *Olaf király mondája* című versének az északi mitológiából ismert Bard istenséget említő egyik sora ragadta meg képzeletét:

„hirtelen fölrepültem az északi égbolt hatalmas boltozatára, s emésztő vágyat éreztem – valami leírhatatlanra (csak annyit tudok róla, hogy hideg, tágas, komoly, sápadt és távoli), és aztán, mint a másik két esetben is, szinte ugyanabban a pillanatban már ki is estem a vágyból, s csak arra vágyódtam, hogy bárcsak visszajuthatnék belé”.⁹

Ezek, a McGrath által jogosan misztikusnak nevezett élmények vagy élménytöredékek vezették be Lewist elsőként abba az egész életét meghatározó lelki-szellemi csatározásba, amelyben állandó jelleggel harcot vívtak egymással a jelen keserűségét és a szenvedés megtapasztalásait átélő emberi útkeresések és az e világon túlról érkező és e harmonikus világ felé törekvő vágyódások.¹⁰ Ezen vágyódások gyújtópontja, amelyet Lewis *Örömmek* (Joy) nevezett, tagadhatatlanul saját teológiája kiindulópontjaként is szolgált. Az Öröm Lewis értelmezésében egyfelől egy episztemológiai valóság, amelyet az ember valamiféle kielégíthetetlen vágyat érez valami önmagán túlira, amelyet képtelen megfogalmazni, másrészt az Öröm legfontosabb ismertetőjegyei között éppen a megfoghatatlanság szerepel, a váratlan megjelenés, amelyet az ember nem képes irányítása alatt tartani, nem tudni honnan jön és hová tart, csupán a zúgását lehet érzékelni (vö. Jn 3,8), de semmiképpen sem lehet birtokolni. Csak jóval később, megtérése után vált világossá számára, hogy az Öröm nem esztétikai jellegű jelenség, nem a szép dolgok iránti vágyódás megtestesülését hordozza magában, nem is az ember biológiai vagy pszichológiai szükségleteinek kielégülésére való törekvést jelenti, hanem az evilági, emberi megtapasztalást meghaladó, a transzcendensben gyökerező emberi önazonosság megtalálásának vagy felfedezésének episztemológiai útját rejti. Az Öröm ilyenformán csupán isteni jelzés, egy eszköz, amely összetéveszthetetlenül az ember tudtára adja, hogy saját létének valósága a transzcendensben keresendő: „Ha olyan vágyat találok magamban, amelyet semmilyen evilági tapasztalat nem tud kielégíteni, akkor az a legvalószínűbb magyarázat, hogy egy másik világ számára vagyok teremtve”, hangzik híressé vált érvelése.¹¹ McGrath találóan mutat rá, hogy ez az Öröm-definíció és az ebből kibontakozó „vágyódásból fakadó érvelés” („argument from desire”) jóllehet Augustinustól kezdve állandóan jelen van a keresztyén teológia istenbizonyítékai között, közelebről azonban Lewist mégis a tizenkilencedik száza-

⁹ Uo., 27–29.

¹⁰ McGRATH, Alistér: *C. S. Lewis – A Life, Eccentric Genius, Reluctant Prophet*, Carol Stream, Illinois, Tyndale House Publishers, 19.; McGrath Lewis Örömről szerzett érzéseit William James meghatározása alapján nevezi misztikusnak, amely magába foglalja az élmény 1) felfoghatatlanságát, 2) noétikus jellegét, 3) átmenetiségét és 4) a befogadó részéről tanúsított passzivitást, lásd JAMES, William: *A vallási élmény változatai, Tanulmány az emberi természetről*, Ford. BABARCY Eszter, Budapest, Osiris Kiadó, 2019, 289–290.

¹¹ LEWIS, C. S.: *Keresztyén vagyok*, Ford. VÁRHIDY Gyula, Budapest, Harmat, 2017³, 182–183.

di német romantikus teológia kontextusába helyezi.¹² A német romantika, amely a felvilágosodás racionális gondolatrendszerének egyoldalúságával szemben jelentkező mozgalomként a teológián belül a szellem és az ember misztikus létezése, valamint az Abszolúthoz való tartozás, ezen Abszolúttól való feltétlen függés érzését tette saját vizsgálódása kiindulópontjává, nagyban befolyásolta Lewis gondolatvilágának fejlődését is. Ugyanakkor a romantika hatásai elsősorban nem teológiai műveken keresztül hatottak rá, sokkal inkább a természetközelség és a romantika ideológiájából bőven merítő tizenkilencedik századi irodalom voltak azok a fő benyomások, amelyek a *Sehnsucht* (Vágyódás) eszményét erősítették benne. Később saját maga is „az Öröm nyilai”-nak elnevezett élményeit vonakodva bár, de kész volt a „romantikus” jelzővel illetni, főként azért, mert elsősorban „az élettelen természet és a csodákban bővelkedő irodalom (marvellous literature) váltották ki” belőle a vágyódás tapasztalását.¹³

Az Öröm által beragyogott korai évek után sokkal sötétebb idők következtek Lewis életében. Előbb édesanyja 1908-as halála viselte meg az akkor tizenkét éves Jacket, amely apjával és testvérével való kapcsolatát is megterhelte, majd a bentlakásos iskolák szigorúsága és a diákélet nyomasztó hétköznapijai még inkább boldogtalan gyermekké tették a tizenéves Lewist. „Az Öröm (ahogyan meghatároztam) sok éven át nemcsak hiányzott az életemből, hanem el is felejtődött”, foglalta össze ezen időszakát életrajzában.¹⁴ A családi tragédia és a diákéletben szerzett negatív tapasztalatok egyre másra a tudatos kételyek számára készítettek helyet belső világában. Ez idő tájt a vallást és a különféle keresztyén cselekedeteket egyre inkább „izzadságszagú” próbálkozásnak vélte, amelynek következtében saját gondolkodásában az ateizmus csírái is megjelentek: „a mindenséget veszedelmes, barátságtalanul zord helynek tartottam”.¹⁵ Saját bevallása szerint szinte észrevétlenül csúszott bele az „intellektuális sznobizmus” csapdájába, amely a modern racionális és realista gondolkodás istenítésével végső valóságnak a világmindenség csakis érzékelés általi felfogását hirdette. A józan észszerűség elvei alapján felépített ateizmus és realizmus falain azonban újra és újra repedések keletkeztek, mivel az Öröm megmagyarázhatatlan látogatásai George MacDonald műveinek olvasása, főként pedig Wagner zenéjének felfedezése és ennek nyomán az óészaki mitológia iránti érdeklődése következtében sorra megkérdőjelezték benne a valóság szigorú értelemben vett objektivista-realista elképzeléseit: „És

¹² McGRATH, Alister E.: *The Intellectual World of C. S. Lewis*, Chichester, John Wiley & Sons, 2014, 105kk.; Lewis „argument from desire” érvelésének bővebb ismertetéséhez és kritikai értékeléséhez lásd még WIELENBERG, Erik J.: *God and the Reach of Reason, C.S. Lewis, David Hume and Bertrand Russell*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, 108kk.; PUCKETT, Joe Jr.: *The Apologetics of Joy, A Case for the Existence of God from C. S. Lewis's Argument from Desire*, Eugene, Oregon, Wipf & Stock, 2012.; WILLIAMS, Donald T.: „Made for Another World”, C. S. Lewis's Argument from Desire Revisited, *Philosophia Christi*, 19. évfolyam, 2017/2, 449–454.; BASSHAM, Gregory (ed.): *C. S. Lewis's Christian Apologetics*, Leiden – Boston, Brill, 27–74.; KREEFT, Peter J.: Lewis's Argument from Desire, in MACDONALD, Michael H. – TADIE, Andrew A. (eds.): *G.K. Chesterton and Lewis, The Riddle of Joy*, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, 1989, 249–272.

¹³ LEWIS, C. S.: *The Pilgrim's Regress*, Glasgow, Collins, 1977, 12. (Saját fordítás – H. Gy.)

¹⁴ LEWIS: *Az öröm vonzásában*, 51.

¹⁵ Uo., 91.

ahogyan így belécsöppentem saját múltamba, egyszer csak szívszaggató erővel feltámadt magának az Örömnak az emléke is; az a tudat, hogy volt valamim, ami már évek óta nincsen, de most végül visszatérek a számkivetés sivatagából szülőföldemre”.¹⁶ Innentől kezdve Lewis intellektusában és lelki életében a racionalista realizmus és a romantika *Sehnsucht*-ja ádáz küzdelmet folytatott az uralomért. Az immár húszas éveiben lévő fiatal oxfordi diákot az első világháborúban szerzett negatív tapasztalások és az „intellektuális sznobizmus” arról győzték meg, hogy „bármilyen rettenetes és ocsmány is ez a világ, legalább nem kell tartani benne a keresztények Istenétől”, a mitológia és a mesék iránti hajthatatlan érzékelés azonban állandóan azzal a gondolattal kísértette, hogy a szabad szemmel látható és érzékelhető valóságon túl valami emberfeletti erő igényt tart saját létezésére. Ez a dilemma az 1920-as években aztán arra készítette, hogy lemondva a racionalizmus tévútjairól előbb a hegeli idealizmus, majd a panteizmus, később pedig a teizmus mellett köteleződjék el.

A mítosz és a mitopoétika teológiai alapjai

Az idealista-panteista éveinek tapasztalásai rádöbbenették arra, hogy az Abszolútum, amelynek már-már vallásos hódolatot tulajdonított, jóllehet valamelyest kielégíti az Öröm által bensőjében felgerjesztett vágyakozást, azonban személytelen létezőként zsákutcába vezeti az embert, mivel nem követel semmiféle változást a hódolat megfoghatatlan aktusán túl. A teizmus iránti elköteleződése, pontosabban az afelé vezető út arra eszméltette rá Lewist, hogy „a színfalak mögött” egy arc bújik meg, hogy az addig személytelenül „Istennek”, „Szellemlennek” vagy „Abszolútumnak” nevezett létező konkrét személyiségi jegyekkel bír, és elvont filozófiai fejtegetések helyett engedelmességet követel részéről. Az 1920-as évek végén világossá lett számára, hogy az Öröm, a *Sehnsucht*, amely gyermekkorától kezdve útítársként kísérte életében, nem egy másik világ vagy hely, hanem konkrétan Isten médiumai. Témánk szempontjából nem elhanyagolható tény, hogy 1931-ik évi megtérésében rendkívüli szerepet játszott barátja és filológus kollégája, J. R. R. Tolkien, aki egy hosszas éjszakai beszélgetés alkalmával arról győzte meg Lewist, hogy minden pogány mítosz valójában a kereszténység központi alakjában, Jézus Krisztusban és a róla szóló történeti, evangéliumi híradásban tetőzött be, és lett valósággá térben és időben.¹⁷ Lewis számára ettől a ponttól fogva nyilvánvalóvá lett, hogy mindaz, amiért gyermekkorától fogva rajongott, ami által újra és újra a *Sehnsucht* érzését megtapasztalta, nem szükségszerűen hamisak, hanem csupán ugyanannak az egy igazságnak a különféle változatai. A mítoszok – különösképpen az északi sagák – iránti érdeklődése vagy a tündérmesék iránti rajongása ugyanazzal az Istennel ismertették meg, és ugyanazon Isten iránt keltettek benne vágyakozást, akiben a keresztények hisznek. A gyerekkori barátjának, Arthur

¹⁶ Uo., 100.

¹⁷ BRAMLETT, Perry C.: Lewis the Reluctant Convert: Surprised by Faith, in EDWARDS, Bruce (ed.): *C. S. Lewis, Life, Works and Legacy*, Volume 1., *An Examined Life*, Westport, Connecticut – London, Praeger, 2007, 103–125, 119–120.; Kettejük kapcsolatáról lásd bővebben DURIEZ, Colin: *Tolkien és C. S. Lewis, Egy híres barátság története*, Ford. KIRÁLY Teodóra, Budapest, Harmat, 2016.

Greevesnek címzett levelében néhány héttel a jeles éjszaka után a következőképpen magyarázza mindezt: „Mármost a Krisztus története egész egyszerűen egy valóságos mítosz: egy olyan mítosz, amely ugyanolyan módon hat ránk, mint bármelyik másik, azzal a számottevő különbséggel, hogy *ez valóban megtörtént*. Az embernek éppúgy kell elfogadnia ezt, mint bármely másikat, miközben szem előtt tartja, hogy ez Isten mítosza, míg a többi az emberek mítosza, azaz pogány történeteken keresztül Isten Önmagát mutatja be a költők elgondolásain keresztül, olyan képeket használva, amelyek akkor és ott elérhetőek voltak számára; a keresztyénségben azonban Isten általunk nevezett »valós dolgokon« keresztül mutatja be magát”.¹⁸

Lewis saját bevallása szerint Ázgard istenein keresztül tanulta meg tisztelni először Istent, majd ugyanezt az Istent Jézus Krisztusban, aki – a Zsidókhoz írt levél szerzőjének szavaival – „régén sokszor és sokféleképpen szólt” az emberhez, mígnem végső és megmásíthatatlan kijelentésében végképp feltárta magát (Zsid 1,1).¹⁹ Már csak saját tapasztalásaiból fakadóan is, a mítoszok, illetve a tündérmesék (fairy-tales), olyan közvetítőknak, kijelentéstöredékeknek számítanak Lewis számára, amelyek által Isten felfed valamit saját lényegéből, legalábbis képesek arra, hogy felébredjék az emberben a pusztán racionalitással meg nem ragadható realitás iránti vágyakozást. Tolkiennek a tündérmesék természetéről és jelentőségéről szóló esszéje kétségtelenül nagy hatással volt Lewis saját gondolatainak fejlődésére. Tolkien ebben az írásában először is meglehetősen sajnálatosnak tartja, hogy a legtöbben a csodás elemekben bővelkedő tündérmeséket manapság már csupán valamiféle alacsonyabb rendű, gúnyosan „gyermekirodalom”-ként címkézett, egy meghaladott kor ősközületének tekintik: „A modern, művelt és írott világban a tündérmeséket az óvodába és a bölcsődébe száműzték, ugyanúgy, ahogy a szakadozott vagy ódivatú bútort is a gyerekszobába teszik át: leginkább azért, mert a felnőtteknek már nem kell, és nem zavarja őket, ha nem rendeltetésszerűen használják”.²⁰ Ez a lépés már csak azért is elhibázott, mert a tündérmesék iránti fogékonyságnak semmiféle életkori paramétere nincs, csupán egyfajta nyitottságot feltételez a befogadó részéről. Tolkien értelmezésében a fantázia nem egy alacsonyabb fokú episztemológiai kategória, hanem elidegeníthetetlen emberi jog, amely az istenképző ember számára lehetőséget nyújt arra, hogy alteremtői hivatását beteljesítse: „A fantázia emberi szabadságjog: saját mértékünk szerint alkotunk és saját, nem teljesen önálló módunkon, mert mi magunk is terem-

¹⁸ LEWIS, C. S.: Letter to Arthur Greeves: from the Kilns, 18 October 1931, in LEWIS, W. H. (ed.): *Letters of C. S. Lewis*, Glasgow, HarperCollins, 1991, 288–289. (Saját fordítás, H. Gy.)

¹⁹ LEWIS: *Az öröm vonzásában*, 309, 314–315.

²⁰ TOLKIEN, J.R.R.: A tündérmesékről, Ford. NAGY Gergely, in Uő.: *Szörnyek és itészek*, Szekes Kiadó, 2006, 167–242, 194.; Tolkien mítoszról és mítoszeremtésről alkotott nézeteihez lásd még bővebben SHIPPEY Tom: J. R. R. Tolkien, *Author of the Century*, London, HarperCollins, 2000, 161–225.; CARPENTER, Humphrey: *The Inklings, C. S. Lewis, J. R. R. Tolkien, Charles Williams and their friends*, London, HarperCollins, 2006, 33–45.; CURRY, Patrick: *Defending Middle-Earth, Tolkien: Myth and Modernity*, London, HarperCollins, 1997, 125–152.; PURTILL, Richard L.: *Myth and Story*, in BLOOM, Harold (ed.): *J. R. R. Tolkien*, Philadelphia, Chelsea House Publisher, 2000, 141–155.

tett lények vagyunk; és nemcsak hogy teremtett lények, hanem egy Alkotó képére teremtettek”.²¹ A tündérmese ennek fényében nem pusztán gyermekek szórakoztatására írott irodalom, hanem – amennyiben szakavatott kezek munkája eredményeképpen jön létre – egyfajta másodteremtés (sub-creation), amely ugyanúgy képes az igazság megismertetésére, miképpen az Isten által teremtett világ is *analogia entis* hordoz magában információt a Teremtőről. A tündérmesék ezen felül rehabilitálják, az elvesztett „tisztánlátás” adományával, kiváltságával ajándékozzák meg az embert, gyógyulást és a – teológiai értelemben vett – bűn erejétől való végső megmenekülés reményével küldik vissza a hétköznapi „harcterére” azt, aki enged Tündérország hívásának. A Tolkien által szívesen használt *eukatasztrófa* megnevezés, amely a jó végső diadalát helyezi kilátásba, minden tündérmese elengedhetetlen elemeként jelenik meg, és ilyenformán „*evangélium*, amely egy apró villanásnyi örömet nyújt – a világ falain túli örömet, amely szívbe markoló, akár a bánat”.²²

Ezek a tolkien-i jellegzetességek Lewis saját érvelésében is megjelennek. Tolkien és Lewis számára a kereszténység egy olyan metanarratíva, amely képes átfogó értelmezést adni a valóságról és az ember e világban elfoglalt helyéről. Minden, ember által „kitalált” történet, mítosz vagy tündérmese igazából próbálkozás arra, hogy töredékes létünket egy sokkal nagyobb összefüggésbe helyezzük, hogy kísérletet tegyünk valami „mélyebb, elérhetetlen igazság megragadására”.²³ *A történetekről* (On Stories) című esszéjében Lewis amellet érvel, hogy minden tündérmese – vagy tágabb értelemben bármely művészet – valódi esszenciája abban áll, hogy vágyat ébreszt az olvasóban valamiféle e világot meghaladó (extra-terrestrial) „másság” iránt, amelyet saját evilági, töredékes tapasztalásaink által képtelenek vagyunk tisztán szemlélni. Valójában ennek az invitációnak a karaktere nem egyszerűségében, hanem éppen abban áll, hogy újra és újra felfedezésre késztet, arra, hogy akár az ezerszer olvasott történetekben is a meglepettség (surprisingness) aktusa által valami magunkon kívülit, fölöttünk állót ragadhassunk meg. A történetek ilyen értelemben véve a Lewis által meghatározott Öröm eszközeiként szolgálnak: „Úgy tűnik nekem, hogy az életben és a művészetben egyaránt próbáljuk az ismétlődő pillanatok hálójával kifogni azt, ami nem ismétlődhet [...]. Úgy vélem, hogy néha sikerrel is járunk, vagy legalábbis nagyon közel kerülünk hozzá – a történetek által.”²⁴ Mindebből nyilvánvalóvá válik, hogy a csodás elbeszélések, a tündérmesék e funkciója, vagyis az általuk felébresztett *Sehnsucht* átélése nem életkori sajátossághoz kötődik, hanem belső nyitottságot igényel a befogadó részéről. Tolkiennel egyetértve, Lewis szerint a fantasy-történetek, a gyermekmesék

²¹ TOLKIEN: A tündérmesékről, 213.; A „másodteremtés” koncepciója Tolkien más műveiben is megjelenik, lásd TOLKIEN, J. R. R.: A levél, in TOLKIEN, Christopher (szerk.): *A Gyűrű nyomán, Fa és levél*, Ford. NÉMET Anikó, Budapest, Merényi Kiadó, 1996, 181–229.; Uő.: Mythopoeia, in Uo., 230–239.

²² TOLKIEN: A tündérmesékről, 225.

²³ MCGRATH, Alister: *Ebéd C. S. Lewisszal, Elképzelt beszélgetések az élet nagy kérdéseiről*, Ford. J. Füstös Erika, Budapest, Harmat, 2016, 70–71.

²⁴ LEWIS, C. S.: On Stories, in Uő.: *On Stories and Other Essays*, San Francisco, HarperOne, 2017, 1–29, 29.

igazságának vagy értékének mértéke egyedül azon múlik, hogy képesek-e az életkori kategória szerinti „nem-gyermekek” megszólítani, és újra magával ragadni: „Már-már arra hajlok, hogy kánonként kimondjam: azok a gyermektörténetek, amelyeket csak gyermekek élveznek, rossz gyermektörténetek. A jók ugyanis örökké tartanak”.²⁵ A tündérmesék modernkori kritikája ezzel a felnőttekben jelenlévő gyermeki nyitottsággal nem tud mit kezdeni, mivel eleve azt feltételezi, hogy a „felnőtt” embernek szükségszerűen maga mögött kell hagynia azokat az élményeket és sajátosságokat, amelyek gyermekként jellemezték. Csakhogy ez Lewis értelmezésében változást, nem pedig növekedést jelent. A felnőtté válás ugyanis elsősorban olyan gyarapodást jelöl az ő értelmezésében, amelynek folyamatában az ember nem veszíti el és nem hagyja maga mögött mindazt, ami korábban jellemezte, csupán újabb rétegekkel bővülve gazdagodik az évek múlásával. A tündérmesék élvezete éppen ezért a legkevésbé sem szégyellnivaló foglalatosság, hanem ennek a gazdagodásnak a kifejeződése:

„Tízéves koromban a tündérmeséket titokban olvastam és szégyelltem volna, ha bárki rajtakap közben. Most, hogy ötven lettem, nyíltan olvasom őket. Amikor férfivá lettem, elhagytam a gyermeki dolgokat, beleértve a gyermekiességtől való félelmet és a vágyat, hogy nagyon felnőtt legyek [...]. Most sokkal jobban élvezem a tündérmeséket, mint gyerekkoromban, mivel többet vagyok képes beletenni és ezzel többet vagyok képes ki is venni belőle”.²⁶

Ez a gyermeki attitűd, azaz a magunkon túlira való nyitottság, a rácsodálkozás, az izgatottság, a szemtől szemben állapot tapasztalása az, amely a lehető legjobban leírja Lewis egész teológiájának és írói munkásságának szubjektív aspektusát. Személyes élete megtanította Lewist arra, hogy az Öröm kívülről érkező nyilait az ember nem hessegetheti el csak úgy magától, hanem az általuk okozott vágyakozást a lehető legkomolyabban kell venni. Más talán szentimentális mellékvágánynak tartaná a Bikk-makk Mókus kalandjai vagy az északi mitológia alakjain keresztül közvetített élményeket, Lewist azonban a szív és a lélek ezen megtapasztalásainak komolyan vétele indította el Isten és a keresztyén hit felé. A tündérmesék és a mítoszok szolgáltatták számára azt a keretet, amelyet aztán a keresztyén mítosz valóságja teljesített be, igazságtörédekeik pedig előkészítették őt az Igazsággal való találkozásra. Ezek az élmények és a nyomukban kibontakozó változások azonban nem lettek volna hatással rá, ha szigorú „felnőtt” magatartással a képzelet hangjainak nem enged, ha szubjektíve nem úgy fogadja őket, mint egy gyermek. Nem véletlen, hogy számára ez a receptív attitűd kerül kiemelésre a mítoszok és a keresztyénség elfogadásánál is: „Ahhoz, hogy keresztyénekké legyünk”, állítja Lewis, „szükség mutatkozik arra nézve, hogy a történelmi tényt és a mítoszt (jóllehet ténnyé lett) ugyanazzal a képzeletbeli elfoga-

²⁵ LEWIS, C. S.: On Three Ways of Writing for Children, in Uő.: *On Stories and Other Essays*, 45–65, 49.

²⁶ Uő., 50. (Saját fordítás – H. Gy.)

dással ragadjuk meg, mint bármely másik mítosz esetében”.²⁷ Mivel Isten jónak látta, hogy önmagát a régiekkel mitikus formában ismertesse meg, ezért a mitopoétika a keresztyén ember számára is legitim út a végső valóság leírására. A Krisztus története ugyanis nem csupán a szeretetünkre és az engedelmisségünkre tart igényt, hanem egyszerre mind a bennünk lévő gyermekben kelti fel a vágyakozást arra, hogy saját történetünket ennek az igaz mítosznak a fényében gondoljuk és értelmezzük újra.²⁸

Ez a hozzáállás pedig nem csupán az egyén számára mutatja fel a megváltás útját, hanem tágabb értelemben véve a modernség eszménye által megrészegített világ és társadalom számára is az egyetlen kiutat jelöli. Amint láttuk, Lewis saját maga is átélte, hogy mit jelent a modern objektivizmus-realizmus szűklátókörűségében vergődni, amely a világ értelmezésének pusztán a modern mércékkel elfogadott szigorú empirikus tapasztalás követelményeit fogadta el. A keresztyén apologetika szellemében íródott műveiben éleslátóan rántja le a leplet a tudományos megismerés szigorú naturalizmusáról, a filozófia túlzott evilágiasságából táplálkozó realizmusáról vagy az oktatásban egyre inkább „mellkas-nélküli” embereket eredményező értéksemleges mentalitásról. Mindezek azonban csupán természetes következményei annak a mindent átfogó *Zeitgeist*nek, amely a felvilágosodás kora óta az embert autonóm lényként tartja számon, és amely szükségszerűen fosztotta meg a világot bármiféle transzcendens jellemvonásától. Az emberiség „felnőttkora” ilyen értelemben véve nem más, mint a vakság állapota, amely azzal a tévképzettel édesgeti az egyént és társadalmat egyaránt, hogy a valóság lefestéséhez és megértéséhez önmaga elégséges kapacitással rendelkezik. A keresztyén hit azonban képes arra, hogy ebből a vérszegény állapotból új életre emelje az embert. Szükség van egy erős bűbájra, amely megtöri a modernség álmában lévő embert és emberiséget:

„Emlékezzenek a tündérmeséikre. A bűbájokat arra használják, hogy megtörjenek egy elbájolást vagy éppen hogy előidézze az. Önöknek és nekem a létező legerősebb bűbájra van szükségünk annak érdekében, hogy felkeljünk az evilágiság borzalmas elbájolásából, amely mintegy évszázada ránk ereszkedett. Majdhogynem az egész oktatásunk arra irányult, hogy elhallgattassa ezt a félénk, kitartó belső hangot; majdhogynem az összes modern filozófiát azért találták ki, hogy meggyőzzenek bennünket arról, hogy az ember java megtalálható ezen a földön”.²⁹

Lewis jól látta, hogy a racionalitás pusztá érveivel képtelenség meggyőzni a modern embert, a bűbáj megtöréséhez ugyanis szükség van olyan képzeletben gyökerező és abból táplálkozó történetekre, amelyek az értelmén túl az ember mélyebb rétegeit is megszólítják, és képesek hatni arra a belső hangra, amely „az élet több” üzene-

²⁷ LEWIS, C. S.: *Myth Became Fact*, in HOOPER, Walter (ed.): *God in the Dock, Essays on Theology and Ethics*, New York, Inspirational Press, 1996, 341–344, 343.

²⁸ Uo., 344.

²⁹ LEWIS C. S.: *The Weight of Glory*, in Uő.: *The Weight of Glory and Other Addresses*, New York, NY, HarperCollins Publishers, 1980, 25–46, 30–31. (Saját fordítás – H. Gy.)

tével ébresztgeti az individuumot. A történetek ebben az értelemben a spirituális aszkézis eszközeinek bizonyulnak, amelyek által az egyén a képzelet segítségével és a *Sehnsucht* megtapasztalásával nyitottá válik a transzcendensre.³⁰ Ennek fényében a *Narnia krónikáit* Lewis egyik legjobban sikerült próbálkozásának tekinthetjük, olyan *aszketikus-spirituális* gyakorlatnak, amely a maga elbűvölő képeivel, a karakterek saját dilemmáival, a jó és a rossz megütközésének jeleneivel mind-mind nyitottságra indítják az embert, és felkeltik benne a sóvárgást valami láthatatlan realitás felé.³¹ A modern világ száraz adathalmazában és laboratóriumi méréseiben gyönyörködő „felnőtt” embert Narnia világa arra kényszeríti, hogy előzetes objektivitását és realizmusát hátrahagyva, gyermek módjára lépjen át a csodálatos világ küszöbén, ahol a megismerés forrásának elsőrenden a képzelet bizonyul. Az itt eltöltött idő, az itt megélt kalandok és történések pedig arra a felismerésre juttathatják az arra hajlandó lelket, hogy az eddig valóságosnak ítélt világra úgy tekintsen, mint amely csupán a dolgok felszínéről nyújt ismeretet, de semmiképpen sem közli az igazság teljességét.

Gyermek és felnőtt a Narnia krónikáiban

Amennyiben az eddig elmondottak fényében vizsgáljuk meg a *Narnia krónikái* gyermekképét, elsőképp az tűnhet fel számunkra, hogy Lewis összetéveszthetetlen módon kétfajta viszonyulási iránnyal festi meg a regényekben szereplő gyermekek alakjait. A *Krónikákból* ugyanis – ahogyan arra Schakel is rámutat – a felnőttek világa messzi távolba reked, s ha mégis megjelennek az eseményekben, néhány kivételtől eltekintve általában ellenséges, vagy legalábbis unszimpatikus, esetleg érdektelen szereplőkként tűnnek fel.³² A felnőttek hiánya elősegíti, hogy a csodás történetek főként a gyermekek karaktereit és jellemük sajátosságait állítsák előtérbe. Narnia gyermekei pedig alapvetően két kategóriába sorolhatók: 1) egyfelől olyanok, akik önközpontúságuk, irigységük és hazugságuk eredményeképpen gyermek létükre is a „felnőtt” világ jellemvonásait hordozzák magukban, 2) másfelől olyanok, akik a varázslatra való nyitottság elfogadásával képesek átadni magukat a csodás eseményeknek, ezáltal pedig életre szóló tapasztalásokkal gazdagodnak. Don King az első csoportba sorolandó szereplőket nevezi – a szó pejoratív értelmében – *gyerekes* (childish) alakoknak, míg az utóbbiakat *gyermeki* vagy *gyermekies* (childlike) karaktereknek.³³

Eustace Scrubb, *A Hajnalvándor útja* című kötet egyik főszereplője híven tükrözi a gyerekes jellem ábrázolását. Eustace, akinek a családja „rendkívül korszerű, haladó

³⁰ LEWIS, C. S.: On Three Ways of Writing for Children, 58.; MCGRATH: *The Intellectual World of C. S. Lewis*, 73kk.

³¹ JACOBS, Alan: The Chronicles of Narnia, in MACSWAIN, Robert – WARD, Michael (eds.): *The Cambridge Companion to C. S. Lewis*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 265–280, 278–279.; DOWNING, David C.: *Into the Wardrobe, C. S. Lewis and the Narnia Chronicles*, San Francisco, California, John Wiley & Sons, 2005, 162.

³² Schakel, Peter J.: *Imagination and the Arts in C. S. Lewis, Journeying to Narnia and Other Worlds*, Columbia – London, University of Missouri Press, 2002, 61.

³³ KING, Don: The Childlike in George MacDonald and C.S. Lewis, *Mythlore: A Journal of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, Charles Williams, and Mythopoetic Literature*, 12. évfolyam, 1986/4, 17–22.

szellemű” emberekből állt, gyermek létére képtelen a képzelet bármiféle gazdagságát megtapasztalni, hiszen neveltetésének és oktatásának köszönhetően csak olyan könyveket kedvelt, „amelyek hasznos ismereteket tartalmaztak, és a képeik gabonasiklókat ábrázoltak”.³⁴ Amikor unokatestvérei, Edmund és Lucy a Narniában tett látogatásaik kalandjairól számoltak be neki, az egész országot csak kitalációnak vélte, „mivel neki nem volt annyi képzelőerője, hogy bármit is kitaláljon”, így különféle kötött formájú versformákban csúfolta őket.³⁵ Amikor egy festményen keresztül mégis bejut társaival a csodálatos világba, racionalitása segítségével minden szokatlanak tűnő dolgot meg kíván magyarázni, az általa ismert „felnőtt” világ törvényszerűségei szerint kívánja megoldani a problémákat, a *Hajnalvándor* fedélzetéről azonnal partra akar szállni, „hogy a legközelebbi kikötőben bizonyos intézkedéseket foganatosítson” társai ellen a brit konzulátuson.³⁶ Eustace állandóan fecseg, száraz információkkal traktálja a többieket, saját szükségéi kielégítésére összpontosít, és undok felsőbbrendűséggel viszonyul a csapat többi tagjához. Saját személyisége torzulásával és racionális hozzáállása megmosolyogtató természetével végül sárkánnyá változásának sokkoló megtapasztalása szembesíti, amelynek eredményeképpen elgondolkodott, hogy „ő vajon tényleg az a megnyerő ember-e, akinek tartotta magát”.³⁷ Eustace önön zárt világa valójában csak akkor kezd megnyílni, amikor saját bőrén tapasztalja azt, amit addig képtelen volt elhinni: sárkánnyá válása ráébreszti behatárolt materializmusára, önközpontúságának tévútjára és a racionalista magyarázatai elégtelenségére. Valójában azonban az Aslannal történő találkozás jelent fordulópontot számára, amelynek eredményeképpen a Nagy Oroszlán bemutatkozása után megszabadítja a csúfságtól és egy új élet lehetőségével kínálja meg.³⁸

Ezzel szemben a többi kötetben is központi szerepet játszó Lucy Pevensie-ben, a négy Pevensie gyerek legfiatalabbikában Lewis egyik legsodálatosabb gyermeki karakterével találkozhatunk. *Az oroszlán, a boszorkány és a ruhásszekrény*ben ő az első, aki testvérei közül belépést nyer Narnia világába. Lucy amikor a ruhásszekrény túlsó oldalára érve megpillantja a hóval fedett varázslatos birodalmat, nem Eustace-féle magyarázatokat próbál keresni a meghökkentő látványra, hanem meglepettséggel és kíváncsisággal kezd neki az új világ felfedezésének.³⁹ Számára a faunnaival való találkozás, a beszélő hódok vagy éppen a Mikulás feltűnése nem megmagyarázhatatlan jelenségek, hanem a képzelet számára teljességgel elfogadható realitások. Ez a gyermekiesség azonban Lucy gúny tárgyává teszi szkeptikus testvérei előtt, aki azonban nem hallgat a kételkedő hangokra, mivel meg vagy győződve saját tapasztalásának valódiságáról. Nem véletlen, hogy ő kerül a legközelebbi kapcsolatba Aslannal, és ő

³⁴ LEWIS, C. S.: *A Hajnalvándor útja*, Ford. LISZKAY Szilvia, Budapest, Harmat, 2013, 7–8.

³⁵ Uo., 11.

³⁶ Uo., 31.

³⁷ Uo., 97.

³⁸ Uo., 111–118.; SCHAKEL: i. m., 54.

³⁹ Lewis, C. S.: *Az oroszlán, a boszorkány és a ruhásszekrény*, Ford. K. NAGY Erzsébet – HÁY János, Budapest, Harmat, 2012, 13.

„Narnia húsvétjának” (a nagy oroszlán feltámadásának) egyik első biztos tanúja is egyben. Azonban a gyermekiesség ajándékával megáldott Lucy sem tévedhetetlen karakter, saját hibáit ugyanis éppen azért követi el, mert hallgat az őt körülvevők felnőttes aggályaira. Amikor a *Caspian herceg* egyik epizódjában a gyerekek eltévednek, Lucy megpillantja Aslant a távolban. Testvérei hitetlenkedő kérdéseire válaszul ezt mondja: „Pont úgy beszélsz, mint a felnőttek! Én nem gondolom, hanem láttam! A két szememmel... Azt akarta, hogy arra menjünk, amerre ő van: felfelé”.⁴⁰ Mivel Lucy képtelen bizonyítani saját tapasztalását a többiek előtt, így ő maga is enged a csoport nyomásának, mígnem az egész csapat eltéved, és bajba keveredik. A hitelenség ereje által meggyőzött gyermek aztán az Aslannal való újbóli személyes találkozás alkalmával bocsánatot nyer amiatt, hogy a szív helyett a józan ész útját választotta.

Eustace és Lucy csupán két példája a Lewis által megfestett kétféle emberi viszonyulásnak. Eustace alakjában Lewis híven érzékelteti a modern ember minden szánni való keserűségét, aki a képzelet és a mesék birodalmát maga mögött hagyva csupán a józan ész szűkös távcsövén keresztül képes a világot szemlélni. Mintha Lewis a saját fiatalkora „intellektuális sznobizmusát” adná vissza Eustace jellemében. Lucy gyermekies ártatlansága, az intellektussal meg nem magyarázható jelenségekre való fogékonysága azonban a *Sehnsucht* sóvárgását megtapasztaló és azt komolyan vevő szív tulajdonsága, amely a mítoszban és a tündérmesében az Igazsággal találkozik. King rámutat arra, hogy a *Narnia krónikáiban* a megváltás útja valójában a Eustace-féle gyerekes karakterek gyermekiesség felé való mozdításában áll, amelyben elengedhetetlen az Aslannal való személyes találkozás.⁴¹ Valójában a nagy oroszlánnal szemtől szemben lét az, amely meggyőzheti a szkeptikus, felnőttes alakokat arról, hogy a valóság több, mint amit addig annak hittek.

Nem mindenki menthető meg azonban Narnia világában sem. *A végső ütközetben* szerelő törpék például olyannyira ragaszkodnak önnön elképzeléseikhez, hogy nem képesek észrevenni az Aslan által elkészített pompás vacsorát: „Látjátok? – mondta Aslan. – Nem hagyják, hogy segítsünk rajtuk. A hit helyett a számítást választották. Csupán saját elméjük tartja őket fogva, mégsem képesek kiszabadulni. Annyira félnek a beugratástól, hogy lehetetlen kiugratni őket onnan”.⁴² Ezek azok a „menthetetlen” felnőttek, akik számára nem kínálkozik fel a megváltás ajándéka, akik nem engednek a képzelet hívásának, mert túlzott mértékben behatárolt kategóriák szerint néznek a valóságra és saját magukra.

Összegzés

Amikor Jézus egy gyermekre mutatva arról beszél, hogy „ilyeneké a mennyek országa” (Mt 19,14), valójában a feltétel nélküli megadás parancsát helyezi a körülötte lévő felnőttek szívére. Az újszövetségi értelemben vett *metanoia* ugyanis az újjászületés aktusa által szükségképpen új minőségbe helyezi az ember életét. Valójában a saját

⁴⁰ LEWIS, C. S.: *Caspian herceg*, Ford. LISZKAY Szilvia, Budapest, Harmat, 2013, 136.; Vö. KING: i. m., 20–21.

⁴¹ KING: i. m., 19.

⁴² LEWIS, C. S. *A végső ütközet*, Ford. LISZKAY Szilvia, Budapest, Harmat, 2013, 177.

felelő viszonyulásával érkező Nikodémus az újjászületésnek ezt a csodáját nem érti meg, amikor felnőtt konkrétsággal, a realitásban gyökerező látásával vonja kérdőre a Mestert: „Hogyan születhetik az ember, amikor vén? Bemehet anyja méhébe, és megszülethet ismét?” (Jn 3,4). A mennyek országa szűk kapuján keresztül (vö. Mt 7,13) az embernek maga mögött kell hagynia e világban való rögzültségét, azt a vágyát, hogy autonóm lényként földi látásmóddal értelmezze saját életét. A kapu csak azok számára nyílik meg, akik elismerik függőségüket, akik komolyan veszik az önön létük hiányait és korlátait, és akik ráébrednek arra, hogy ez a – Pannenberg szavaival élve – „krónikus hiányérzet” és „végtelen ráutaltság” egy olyan Szemközti Valóságra utal, amely az ember „világról nyert összes tapasztalatán túl van”.⁴³ A beismerés aktusa az istengyermekség minőségébe helyezi az embert, egy olyan állapotba, amelyben a Szemközti Valóság új nevet kap: Mi Atyánk. Ettől kezdve az újjászületett és hitben járó ember a bizalom, a nyitottság és a várakozás hármasságában tapasztalja meg az Atyjával és az Atyjában való létezését. C. S. Lewis gyermekségkoncepciója tökéletesen beleilleszkedik ebbe a teológiai keretbe. A gyermekség elsőrenden nem a *bioszban*, a testi létezésben, életkori szakaszban értelmezett fogalom a számára, hanem egy olyan belső viszonyulás, amely az általa Örömnök nevezett megtapasztalások segítségével ráébreszti az embert arra, hogy élete egy másik világban gyökerezik. Ezt a világot pedig nem a józan ész eszközeivel felszerelt felnőtt ragadhatja meg – miként Narniában sem boldogul az, aki a hit helyett a számítást és a racionalitást választja –, hanem aki a fantázia hívásának engedve kész magát a varázslat kiszámíthatatlanságára bízni.

ABSTRACT

C. S. Lewis and the theological understanding of childlikeness

The paper inquires the question how one of the greatest lay-theologian of the last century, the Anglican scholar C. S. Lewis understands the concept of childlikeness. It becomes apparent that the concept for Lewis is not an abstract virtue but a basic attitude of human heart by which he or she participates in the ultimate reality outside of himself/herself. The paper examines first Lewis' own life and connects his experiences that of romantic yearnings (*Sehnsucht*) with his later literary and theological understanding of the mythopoeia, then two famous characters of his best-seller *The Chronicles of Narnia* are being presented, Eustace and Lucy. I argue that these children represent two basic human attitude: Eustace is that of the modern man who is disconnected from the inner child and consequently cannot grasp the “greater picture” of reality, while Lucy is an exemplary character of a childlike human who is open for the ultimate reality. The paper concludes that Lewis' understanding of childlikeness can be drawn into comparison to a theologically lead epistemology by which the believer through faith understands himself or herself as a dependent human being originated from God.

⁴³ PANNENBERG, Wolfhart: *Mi az ember?, Korunk antropológiája a teológia fényében*, Ford. BOROS István – GÁSPÁR Csaba – VÁRADI Mónika – MAGYAR István, Budapest, Egyházfórum, 1998, 12–13.

Molnár Illés

**BALLADÁK A
GYERMEKÁLDOZATRÓL.
GYERMEK, SZENVEDÉS
ÉS TITOK IZSÓ ZITA
ÉS VISKY ANDRÁS
VERSEIBEN**

A gyerekkor: titok. A korai tudat képlékeny – a szilárdabb körvonalakkal bíró elme számára álomszerűen távoli, valószínűtlen. Olyan titok, amellyel ugyan mindenki rendelkezik, de senki sem fér hozzá. Emlékeink töredezettek, csak a mai, felnőtt tudatunkat vethetjük vissza a rekonstruált, megkopott vagy épp megszüpült múltba. Egyszerre egzotikus és ismerős tehát, mint az olyan álom, amely ébredés után már csak sejtés, az emlék emléke marad. Felsejlő körvonal, a tudat háttérsugárzása.

A gyermek a sebezhetőség metaforája. A gyenge és védtelen elleni égre kiáltó erőszak az emberi gonoszság végpontja: tett, ami indokolhatatlan, csupán az ember mélyre bukkott állapotával magyarázható. A gyermeki tapasztalat korlátozottságából fakadóan joggal feltételezhetjük, hogy a gyermeki szenvedés definíció szerint meg nem érdemelt, nem indokolhatja sem emberi, sem isteni, sem karmikus-kozmikus igazságszolgáltatás. Nincs rá magyarázat. Persze ez jellegzetesen nyugati és modern gondolat. Az emberi lét érdemektől független önértékét, elidegeníthetetlen méltóságát az Isten képére teremtettség bibliai gondolatából örökölte meg a szekularizált nyugati gondolkodás, a szenvedés magyarázatot igénylő, azaz nem magától értetődő voltát pedig a modern szkepszis szülte.

Dosztojevszkij regényhőse, Ivan Karamazov teljes (anti)teológiáját a gyermeki szenvedésre építette, de ugyanerre a toposzra építve meg lehetne írni egy huszadik és huszonegyedik századi magyar irodalomtörténetet is olyan művekkel, mint Móricz Árvácskája, Kertész Imre *Sorstalansága* vagy Dragomán György *A fehér királya*. A sort még hosszan folytathatnánk, jelen írás azonban egy ennél jóval szűkebb spektrum, a kortárs költészet néhány kiválasztott versében kísérli meg kimutatni és értelmezni a gyermek és a szenvedés motívumait.

A vers nem szükségszerűen történetmesélés, de mindig történés. A lírai hang sűrített, rétegzett nyelven szólal meg, nem a lekerekített történetek műfaja. Lényegéhez tartozik, hogy az elmondhatatlant járja körbe-körbe, rendre felmutatva saját korlátait is. Vállalt gyengeségében erősíti a fonémák zenéje, a képek örvénylése, az asszociációs mezők interferenciája: a vers visszhangos tér. Mindeközben a kortárs lírában jól kimutatható trendet alkotnak a töredezett, szilánkosan balladisztikus versek, amelyek egy-egy traumatikus történet darabjait illesztik egymáshoz. A trauma lényege ugyanis, hogy elmondhatatlan. A traumatapasztalat nem illeszthető az azt átélő addigi világ fogalmai közé, nem következik a történések addigi rendjéből. Így nem illeszthető az élettörténetbe, zárványt képez az időben. A költészet talán épp azért válhat alkalmassá a mélyre süppedt gyermekkori emlékek feltérképezésében, mert a kortárs versnyelvek rendre a nyelv alkalmatlanságát, de legalábbis korlátoltságát, a narratívák töredezettségét és a nyelvi közlés lehetőségeinek határát feszegetik. Nemcsak elmennek a falig, de a jó vers be is pillant mögé.

A nyelv teherbíró képességének kritikája nem új motívum (gondoljunk csak János evangéliumának utolsó mondatára), mégis a posztmodern tette meghatározó gondolatává, részben a tömeggyilkos ideológiák retorikájára, részben az esztétikai minőséget aprópénzért kizsigerelő konzumkultúrára válaszul. Minderre a huszadik század utolsó évtizedei a mindentől távolságot tartó szkepszissel, elidegenítés esztétikájával, a hagyomány játékos parodisztikus újraírásával válaszoltak, hiszen minden, ami felemelést, azonosulást, lelkesedést kívánt, félelmetessé vagy nevetségessé, gyanússá vagy blóddé vált.

A posztmodern utáni vagy inkább posztmodernen túli költészet sem tesz úgy, mintha a nagy világmagyarázatokkal szembeni gyanú nem lenne megalapozott. Az íróniáról és a szkepszisről nem lemondva azonban felfedezi az ezeken túli emelkedettséget.

A kortárs angolszász bölcsészet ezt az egyszerre több közegben való mozgást nevezi metamodern állapotnak. A metamodernitás elsősorban nem egy időben bekövetkező új korszakot jelöl, mintegy a modernitás és a posztmodernitás tanulságainak levonását, megőrizve meghaladását, ha úgy tetszik.

A metamodern vers túllép a nyelv korlátainak demonstrálásán és az ebből fakadó elidegenítés, ironia és súlytalanság poétikáján, és a töredezettség nyelvének hangjain a tragédiát és a pátoszt is képes megszólaltatni anakronizmus és giccs nélkül. Luke Turner kiáltványában a metamodern kulcsszavává avatja az oszcillálás, a két pont közötti gyors ide-oda mozgás fogalmát. Azaz a metamodern mű egyik pillanatban még élhet a posztmodern ironiával és elbizonytalanítással, a másokban pedig már minderre ráépülhet egy naiv, komoly vagy tragikus réteg. Legjobb pillanataiban persze ez az oszcilláció kvantumtulajdonságokkal bír, azaz képes egyszerre több pozícióban jelen lenni: az ironia és komolyság, gyanú és idealizmus, hit és szkepszis pozícióit szimultán foglalva el.

Különösen ez utóbbi, hit és hitetlenség feszültsége jellemzi Izsó Zita harmadik kötete, az *Éjszakai földet érés*¹ (Scolar, 2019) töredezett monológokból építkező ver-

¹ Izsó Zita: *Éjszakai földet érés*, Budapest, Scolar, 2019.

seit. A nemzetközileg is elismert, több nyelvre lefordított fiatal szerző bátor kézzel nyúl a személyes és kollektív traumaeseményekhez, legyen az egy szíriai menekült-család háborús élményei, intézetben eltöltött gyerekkor, családon belüli erőszak vagy gyermekek elvesztése által okozott sebek. A szenttelen hangon megszólaló törede-zett történetvezetés hatását rendre felerősítik a metaforikus vagy épp ellenpontozásra használt tudományos leírások a bölcsőszájú halakról, a darazsakról, vagy éppen a traumatörténetek egy-egy semleges mozzanatának hangsúlyozása: a hőésés képei vagy a lefestésre váró mesefigurás tapéta.

A kötet első verse, a *Fakír* (9.) az üvegszilánkokat lenyelő aleppói mutatványos és a bombázást a családból egyedül túlélő, elnémult gyerek motívumát felelteti meg egymásnak:

Az utolsó emléke Aleppóból a fakír volt.
Egy szövetpokrócon térdelt, és tört üveget evett.
Nem lett baja, bár a szilánkok felsértették a torkát,
a mutatvány után néhány hétig nem beszélt.

Nem sokkal később kezdődött a támadás.
[...]
Ahogy a földig rombolt házra nézett,
arra gondolt, mennyire megijedt,
amikor évekkkel azelőtt
egy képtárban elvesztette a szüleit.
Akkor egy órán át sírt, most meg nem érzett semmit.
Csak a romokat és a kitört ablaküveget nézte,
és arra gondolt, ha most megválná magát, nem fájna,
már teljesen érzéketlen lett, mint egy fakír.
Úgy kellett onnan elrángatni.
És amikor később kérdezték tőle, mi történt
mintha szilánkokat evett volna
nagyon sokáig nem beszélt.

A képtárban elveszettség okozta sírás és a család brutális, egy pillanat alatt történő elvesztése közben érzett „semmi” jól rávilágít a trauma valódi lényegére, amely defíníciója szerint beilleszthetetlen az élettörténetbe: émezthetetlen, akár az üveg. A hasonlat a háborús veszteség kirakatjellegét is sugallja. A látványos szenvedésen átesett gyerekek a primer, megnevezhetetlen és besorolhatatlan szenvedésen túl azt is ki kell bírni, hogy kúnja, akár a fakír, látványossággá válik: faggatják, kérdezzetik róla. Erre pedig a hallgatás az egyetlen adekvát reakció. A lenyelt üvegszilánk képe mindeközben előrevetíti a hallgatás, a trauma lenyelésének következményeit, a belső pusztítást is. A szilánkok pedig a kötet ars poeticáját is kirajzolják: a szilánkos történetmondást, amelynek darabjaiban tükröződik, sejkik fel a nagy történet emléke, álma.

A *Magánbiológia* című versben szereplő aleppói kisfiú akár ugyanez a karakter is lehet, hiszen a terráriumba megfigyelni tett, bebábozódó, kikelésre váró lepkére mondja: „ugyanígy kelnek majd ki a sírból / háromemeletes házuk alá szorult hallowtaik”. (17.) A gyerekek persze örülnek a kikelő lepkének, a vers beszélője – aki feltehetően biológiatanár – annyit fűz hozzá magában: „Nem mondtam el nekik, / hogy kint még hideg van, nemsokára megfagy. / Hadd higgyenek tovább a feltámadásban.” A tananyagként megfigyelt, bábból kikelő, biztos halálba küldött lepke képe itt visszaidézi a szenvedését szórakoztató műsorként tálaló fakírt is. Ráadásul az üveg motívuma a terráriumban vissza is köszön: az üveg ezúttal nem a szenvedés, hanem a megfigyelés médiuma, kvázi-képernyő, ami azonban össze is köti a szenvedés és halál motívumát az azt figyelő tekintettel. És itt meg is érkeztünk a hit kérdéséhez, amely a szenvedés képeinél akár leírva, akár leíratlanul, de felmerül.

A szenvedés teológiai dimenziója és annak Isten felé görbülő kérdőjele, azaz a teodícea kérdése a kötet több versében is felmerül. A legerősebb mind közül talán az *Ivadékaikat a bölcsőszájú halak* című (21.), amely egy iszonyatos háborús nemi erőszak leírása mellé illeszti a Teremtő jóságának és gondviselő jelenlétének fojtott hangon, de az égre kiáltó kérdését: Isten a tenyerén vagy szájában hord?

Az egészből leginkább a hóra emlékszem.

Könyököltünk a párkányon, és a végtelen fehérséget néztük,
amikor ránk törték az ajtót a katonák.

[...]

Megtalálnak minket, a húgom sikítani kezd,

én összeszorítom a szemem, hogy ne lássam, mit tesznek vele.

Azt mondják, a legnagyobb szükségben halljuk meg az Isten szavát.

De talán azért nem tudsz beszélni,

mert nem a tenyereden, hanem a szádban hordasz minket, uram,

mint ivadékaikat a bölcsőszájú halak.

Kirángatnak a kertbe, szétfeszítik a lábamat.

Hóval tömik be a szám, mert zavarja őket

az a furcsa, elnyújtott, magas sikítás,

amiről én sem tudtam mindjárt, hogy belőlem jön,

azt hittem, megint beragadt egy oltalmat kereső rágcsáló

a szigetelés és a tető közé,

és annyiszor fut neki a faburkolatnak,

míg véresre nem veri a fejét, és ott nem marad.

De amikor betömték a számat hóval, rájöttem,

hogy belőlem jött az a hang.

A hó szépen lassan olvad a számban,

a leve lassan csurog le a torkomon.

[...]

Az erőszak a gyermeki ént nem csak gyermeki, de emberi önérzékelésétől is megfosztja: saját hangját állati hangnak véli, csapdába esett rágszálóéval téveszti össze. A hang idegenné válása a saját test elidegenítésével párhuzamosan történik, mintegy azt erősíti fel. Ahogy az én állatként menekülne saját, vesztét hozó testéből. Az áldozati-állati minőségbe került én számára a szülő által átadott istenkép érvényét veszti, a tenyerén hordó Isten képe helyett egy állati ösztönnel gondoskodó, de emberi nyelven meg nem szólaló Istent léptet, akinek szótlán törődése mégis egy nagyobb fokú intimitást jelenít meg, mint a tradicionális, tenyerén hordó. Tenyéren lenni egyfajta kiszolgáltatottság, a rovarokat megfigyelő gyermek vagy tudós veszi így kézbe a megszerzett állatot. Isten szájában lenni ugyanakkor azt is jelenti: azért nem érzékelem a jelenlétét, mert benne vagyok, mert körülvesz. S ha mindez így van, magam is Isten „ivadéka”, azaz gyermeke vagyok – a bölcsőszáj szóösszetétel is erre erősít rá: a saját testét bölcsőként használó Isten az apostolok cselekedeteinek szavait idézi: „mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk” (ApCsel 17,28.). Ahogyan épp Isten jelenlétének meg nem tapasztalhatósága válik egy sajátosan traumatizált gyermeki misztikává, úgy a testi érzetek is hasonlóan paradox feszültséggel bírnak. A hó íze például: „Pont olyan íze van, mint amikor a húgommal a hóesésben / kinyújtottuk a nyelvünket. / Pedig mióta elkezdődött a háború, / semminek sincs ugyanolyan íze”. A maximum hőérzetet nyújtó, de egyébiránt ízetlen hó lesz az egyetlen, ami kontinuitást képez a trauma előtti és utáni világban, az íz hiánya lesz tehát az egyetlen stabil íz.

Hasonlóan „hiánymotivált” *A szeretet természete* című vers is (34.), amelyben a szeretet egy intézeti lány hangján valami olyasmit jelent, „hogymit / kilépsz a fürdőszobából tusolás után, / és végigmész a hideg folyosón, / valaki a hátadra borít valamit, / amit nem kell visszaadnod”. Valójában azonban a felismeréshez az ismeretlen apja sírja mellett állva jut közelebb, mégpedig egy idegen személyén keresztül, aki a temetőben „minden hónapban egyszer körbejár, / és imádkozik azokért, / akiket senki nem látogat. / Te ránézel és rájössz, hogy / a szeretet néha egészen gyökértelen, / nem jelent mást, / mint továbbadni valamit, ami nem a miénk”. Egyfajta talált tárgyává válik tehát a szeretet – vagy titokká, ha úgy tetszik. Valahogy úgy, ahogyan a hó őrzi az ízt.

Izsó Zita verseinek gyermekszereplői éppen azt a réteget adják hozzá a versekhez, amely rendkívülivé teszi őket: az erőszaknak kitett gyerekek a velük történtek értelmezésében mentesek mindattól a tudástól, ami az olvasóban mozgásba lép a versek olvasása közben: a médiából ismert háborús képek, az erőszak mediatisztált formái, a kollektív traumák (háborúk, tömeges menekülthullám, mélyszegénység) elfojtása ideológiai túl- és mellébeszéléssel, elfedve az egyéni sorsok tragikumát. Éppen ezt erősítik a kötet olyan versei, amelyek az egyéni, magánéleti traumákról beszélnek: szülők vagy épp gyermekek elvesztése, baleset, betegség, családon belüli erőszak: az Izsó-versek szereplőinek bár neve nincs, de arca, hangja, sorsa van, legyen az akár olyan sors, amelynek bizonyos vonatkozásai a hírekből ismerősek, vagy olyanok, amelyek családi-baráti beszélgetésekben köszönnek vissza. A gyermeki nézőpont azonban nemcsak a politikai-ideológiai olvasatot függeszti föl, hanem ezen tragédiák rendkívüliségét is.

A szeretet természete című versben megszólaló gyerekhang például azért nem tud mit kezdeni a szeretettel, mert egészen a vers végéig nem találkozik azzal. Nincs is tudatában ennek a hiánynak, csak az ápolatlan sírokban nyugvókért imádkozó idegen alakja sejtet meg vele valamit, amitől a szó több lesz egy furcsa absztrakciónál. Ezek a felismerések valamiképpen mindig a gyermekkor idő előtti végét is jelölik: a vers végén a szembesülés a visszavonhatatlan, pótolhatatlan veszteséggel legalábbis már távol áll mindattól, amit a gyermeki perspektívának vélünk: „összeszeded a kiváttatlan recepteket, / iratait, könyveit, / elégsz mindent, / és kiszórod a szélbe a hamut, / ahogy annak a halottnak a hamvaival / tetted volna, akit szeretni tudsz”.

Míg Izsó Zita verseinek megannyi szereplője van, lírájában pedig a kollektív és egyéni traumák legszélesebb tárháza mutatkozik meg, Visky András verseiben a saját élet- és családtörténet emlékezete áll a versek középpontjában. Mindez persze elválaszthatatlan a rendszerváltás előtti Románia diktatúrájának történetétől. A Visky-líra tehát elsősorban emlékezik: a kisgyerekkorában kitelepített, bebörtönzött apjáról éveken át semmit sem tudó költő több drámája és verseskötete is ebből az élményből táplálkozik. A költő *Gyáva embert szeretsz* című kötetében² a hittapasztalat és a rendszerváltás előtti (romániai) diktatúra tapasztalatai íródnak egymásra. Bár a kötetben olvasható *1964, a hetedik év* (10.) című vers nem hordoz direkt utalást a kitelepítésre és a diktatúrára, a traumatizáltságról mégis sokat elmond az alábbi részlet.

Magaddal vittél a hegyre a haldoklóhoz,
 Belemártottál, sarkamnál fogva,
 Ösztövére asszonyok sírásába,
 Hétévesen.
 Kérted, érintsem meg a fekvő férfi
 Mellén már összekulcsolt kezét,
 Azt kérted, imádkozzam. Saját
 Szavaimmal, mondtad. Hangosan.
 És amikor végre belefogtam, és nem
 Jött egyetlen árva szó sem tőlem,
 De amik jöttek, valami atyáról,
 Akit magunkénak szólítottam ott,
 A csendben hörgő férfira meredve,
 Amik jöttek mégis, ismeretlen
 Üregből törtek fel, ismeretlen
 Állatok hangján, jöttek az
 Ismeretlen, sötét mélyből, belőlem.

A vers első szakasza egyszerre idézi meg a sebezhetetlenné tett Akhilleusz mítoszát és Ábrahám és Izsák történetét. Mindkettő a gyermekkor elvesztésének története:

² VISKY András: *Gyáva embert szeretsz*, Pécs, Jelenkor, 2008.

Akhilleusz gyermekből hőssé lesz, Izsák túlélő áldozat. A versben emlékező hang hétéves korában a halállal szembesült. A találkozás pedig belőle is hasonlóan idegen hangot hozott elő, mint az *Ivadékaikat a bölcsőszájú halak* beszélőjében, és amelynek idegensége akár *A szeretet természete* szeretetfogalmával is rokon. Az ismeretlen üregből, ismeretlen állatok hangján feltörő ima szavai bár ismerősek, mégsem sajátjukként azonosítja őket a versben megszólaló gyermek. „Szenteltessék meg a te neved, / Mondtam. Az ismeretlennek. / Rám szóltál, ne üvöltözzek, / Senki nem süket.” Nem csak a saját hang válik ismeretlenné, de a megszólítottja (Isten) is. „Nem aludtam el. Nem, nem alszom” – zárul a vers, a virrasztás pedig azt sugallja, a tapasztalat feldolgozhatatlansága egyszersmind groteszk ébredésmélny is: az önmaga ismeretlenségére ébredő emlékező hang mintha azt is mondaná: azóta, hétéves korom óta nem alszom, hiszen a mondatnak csak az első fele múlt idő.

Egy másik, közel egy évtizeddel később publikált halálközeli vers Visky András legutóbbi kötetében, a *Nevezd csak szeretetnek*³ címűben (Jelenkor, 2017) szereplő hosszabb vers, *A történet vége: a régi Isten*. A versben a bolond Zele harangozó meséli el a régi Isten(nek nevezett gyermek) halálát, elviselhetetlen részletességgel: „megvagdosták a húsát / sőt dörzsöltek bele / körme alá fényes gombostűket szúrtak / megjegyezett minden részletet”. (106.) A kínhalál okát nem tudjuk meg, csak sejtjük, hogy a karhatalom emberei tettek valamilyen groteszk politikai leszámolás részeként, hiszen a gyermek anyja is végig jelen volt. A huszadik század brutális diktatúratapasztalata így teszi fájdalmasan közelivé és ismerőssé a krisztusi megváltástörténetet. A vers azt sugallja, hogy téblábolóként maga Zele is részese volt a történeteknek, ő locsolta föl a karhatalmisták parancsára az elájult édesanyját, s félnotás, falusi Nietzscheként talán épp ebbe örült bele. A történetet testvérel együtt kényszerűen végig hallgató gyermek-elbeszélő horgászni megy, de egész éjjel nem fog semmit (lásd Jn 21,3). A történet láthatón ott forog benne, igyekezik nem elhinni („egy szavát se hidd”, mondja többször testvére), majd aludni próbál, „ne jöjj el virradat / mondtam” – zárul a vers. (113.) A sikertelen halfogástörténet mintha csak a feltámadásra való várakozást ábrázolná ki, a zárósorok keserű imája pedig mintha nem akarná, hogy feljöjjön a nap, amíg nem jelenik meg a feltámadt Krisztus, azt tanácsolva, vessék ki hálójukat a másik oldalon is. A vers üzenete tehát: amíg a szenvedés nem ér véget, addig az üdvtörténet sem. Vagy talán fordítva? Akár a fenti versekben, itt is a nyers és szükségtelen brutalitással való találkozás áll a történetek középpontjában. A különbség, hogy itt szóbeli átadáson keresztül. Mintha csak egy feltámadás nélküli, csonka evangélium mesélné el Isten halálát. A „ne jöjj el virradat” groteszk imaként mintha azt sugallná: nem lehet egy olyan világban élni, ahol a fenti történet megtörténhetett, nem lehet az állandósult nagypénteken vagy a kereszthalál pillanatában beálló három órányi sötétben élni. A zárómondat felidézi a korábbi vers végén álló „Nem aludtam el. Nem, nem alszom”-sort is. A két verszárlat más-másképpen, de lényegében a folytathatatlanságot sugallja: az idő ezentúl nem folyhat úgy, ahogy

³ VISKY András: *Nevezd csak szeretetnek*, Budapest, Jelenkor, 2017.

eddig. A halállal való szembenézés, még ha egy átadott történeten keresztül zajlik is, olyan kiköppenést képez a gyermeki tudatban, amely után az már nem képes szokásos kedvteléseinek (például a halászatnak) hódolni. Bár mégis megpróbálja, sikertelenül. A történetek feldolgozására kétségbeesett kísérleteket tesznek: „szitkozódjunk gyere / szidjuk a saját anyánkat / ez tűnik célravezetőnek ebben a helyzetben” – a felfoghatatlan történetekre a kimondhatatlan, tiltott szavak tűnnek megoldásnak.

Derrida a hitről írt *A halál adománya*⁴ című Kierkegaard-olvasatában arra a következtetésre jut, hogy a hit olyan tapasztalat, amely csak titokként adható tovább, mégpedig olyan titokként, amelynek az sincs igazán a birtokában, aki átadja.

„Ábrahám nem beszél arról, amit Isten neki, egyedül neki parancsolt, nem beszél róla sem Sárának, sem Eliezernek, sem Izsáknak. Őriznie kell a titkot (ez a feladata), mert olyan titokról van szó, amelyet muszáj őriznie, kettős szükségből, hiszen valójában mit is tehet más: hiszen nem ismeri a titkot, tudja ugyan, hogy létezik, de nem ismeri az értelmét és végső okait. Függsz a titoktól, mert benne áll.”

Ábrahám hitét egy olyan ígéret beteljesedésébe veti, amelynek kimeneteléről ő maga semmit sem tud. Mégis bekövetkezik, és a továbbadhatatlan tapasztalatban olyan titkot ad tovább, amelynek ő maga sincs birtokában. Az idézett versek szereplői hasonló titokkal szembesülnek, ezt ábrázolja ki az üvegszilánk, kikelő lepke, a hó íze, az apa sírja fölött imádkozó idegen és a hegyen a haldokló fölött elmondott idegen ima is. Kis túlzással talán azt is mondhatjuk, valamilyen mértékben mindegyik fenti történet Izsák-történet, a gyermekáldozat őstörténetének újrajátszása. A gyermek mindegyik versben valami olyan tapasztalattal szembesül, ami elmondhatatlan, ami nem illik a gyermekkor történetébe, ezért a gyermekkor az adott ponton véget is ér. Ha úgy tesszük, a gyermek élete ott és akkor véget ér, valaki más él tovább. Ez a valaki más még nem felnőtt és már nem gyermek. „Ábrahám történetében a titok abban áll, hogy nem lehet megfeyteni, mi is zajlik itt »valójában«” – Mondja Angyalosi Gergely egy Derridáról szóló interjúban, és mintha ez a „valójában” lenne a versek tétje is. Ha megfeyteni nem is, megtörténtté tenni képesek ezek a versek azt, ami valójában történik. Ez pedig traumatörténet és megváltástörténet sajátos közelítése, metszete. A keresztény megváltástörténet maga is traumatikus. A keresztények Messiása véres kínhalált hal, ráadásul politikai manipulációk, önzés, irigység és árulás következtében. A testté lett Isten három napon át halottan hever egy sírkamrában. Már nem a tanító, gyógyító Jézus, még nem a feltámadt, megváltó Krisztus. Ebbe a köztes létbe szorulnak azok a gyermekek is, akikkel Jézus megannyiszor azonosította magát az evangéliumokban: vele teszünk jót, amikor a gyermekekkel jót teszünk, mondja: „aki az ilyen kisgyermekek közül egyet is befogad az én nevéért, az engem fogad be; és aki engem befogad, az nem engem fogad be, hanem azt, aki engem elküldött” (Mk 9,37); és neki ártunk, amikor

⁴ DERRIDA, Jacques: A halál adománya III. fejezet, Adni – kinek? (A tudás paradoxona), Ford. CSERHÁTI Sándor, *teol.lutheran.hu*, 17. URL: https://teol.lutheran.hu/tanszek/rendszeres/oktatas/eloadasok/filtort/a_halal_adomanya.pdf Utolsó letöltés: 2020. 10. 14.

a gyermekeknek ártunk: „aki pedig egyet is megbotránkoztat e kicsinyek közül, akik hisznek bennem, jobb annak, ha malomkövet kötnek a nyakába, és a tengerbe vetik.” (Mk 9,42) Isten tehát nem külső megfigyelőként, távoli absztrakcióként, hanem résztvevőként van jelen az emberi szenvedésben. A gyermek szenvedése mindig a Megváltó szenvedését képezi le, hiszen a gyermekhez az ártatlanság fogalma társul. A megváltásban kínhalált haló, emberré lett Isten együtt szenved az emberrel. Sőt, pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk, valójában egyetlen abszolút szenvedés van: Krisztus szenvedése, hiszen „ő engesztelő áldozat a mi bűneinkért, de nemcsak a miénkért, hanem az egész világ bűnéért is” (1Jn 2,2). Ebben a szenvedésben való részvétel minden szenvedés: „testemben betöltöm mindazt, ami Krisztus gyötrelmeiből még hátravan, az ő testéért, amely az egyház” (Kol 1,24).

Paradox módon épp az Isten elleni érvként felhozott szenvedés abszolút volta lesz a velünk együtt szenvedő Isten melletti végső érv is. Ezt az ellentmondást a fent idézett kortárs versek sem oldják föl, sőt, még tovább feszítik azt – épp ebből a termékeny feszültségből nyerve a gondolati energiát. A feszültséggel, paradoxonokkal teli szövegek nem félnek a transzcendenstől, sőt, úgy birkóznak vele, mint a bibliai Jákób Istennel. A végül föl nem áldozott Izsák fia, bár kifecamította a csípőjét, reggelre új nevet kapott (1Móz 32,25-26). Mert jobb nekünk kifecamított csípővel, mint vakon, legalábbis ezt tanúsítják a fenti, könnyűnek nem nevezhető olvasmányok. Izsó Zita és Visky András versei rányitják a szemünket a hétköznapi valóságtól el nem különülő, csak épp általában észre nem vett realitásra. Akár a kő Jákób feje alatt: bár kényelmes, könnyű álmodni nem ad, de ráhajtván fejünket mi is megláthatjuk az égig vezető lépcsőt (1Móz 28,11-12).

ABSTRACT

Odes on Child-Sacrifice. Child, Suffering and Secret in the Poems of Zita Izsó and András Visky

Childhood is a secret. Early consciousness is malleable – dreamily distant for a mind with stronger outlines. It is a secret that everyone has but no one has access to. In contemporary literature, the poems of Zita Izsó and András Visky turn our eyes to actuality that is inseparable from ordinary reality, but normally not noticed. Like the stone under Jacob's head: although it does not give a comfortable, light dream, but by placing our head on it, we can see the stairs leading to Heaven (Gen 28:11-12).

Warga Lajos és Rajka Teréz az 1871. évben. Jelzet: B.: 728.
(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

Egeresi Gábor

A „GYERMEKEK ÉDES AJKÚ, MELEGSZÍVŰ BARÁTNÉJA”, RAJKA TERÉZ ÍRÓNŐ

Bevezetés

A közvélekedés szerint az irodalom művelésének egyik legkönnyebben művelhető, tehát könnyű műfaja a gyerekirodalom. Valójában ennek éppen az ellenkezője igaz. A nemrég elhunyt meseíró, Csukás István így nyilatkozott erről:

„Akkor lesz igazi a gyerekirodalom, ha azt tehetséges emberek írják. Az, hogy különböző stílusok léteznek, technikai újdonságokkal megtűzdelt szövegek, az érdekesnek érdekes, de a lényegen nem változtat. A lényeg mindig az, hogy jól kell írni. Ehhez most rögtön hozzá kell tennem, hogy úgy kell írni, mint a felnőtteknek, csak egy kicsit jobban. Mégpedig azért, mert a gyerekek érzékenyebb közönség, az irodalom szinte szó szerint épül be a fejükbe, a lelkükbe, az életükbe.”¹

Ha elfogadjuk ezt a véleményt, akkor a gyerekeket közönségként megcélzó irodalmi tevékenység nehezebb, mint a felnőtteknek szóló. Ennek a nem is olyan könnyű vagy könnyen művelhető irodalmi ágának, a gyerekirodalomnak Sárospatakon is voltak jeles képviselői. A városhoz, pontosabban a kollégiumhoz szorosan kötődő egyik meseíró Pósa Lajos volt. Neve az „átkos” évtizedekben feledésre volt ítélve, ami nem meglepő, hiszen egész életművét mélyen áthatja a hazaszeretet és a vallásosság. Mesekönyvei, versei, az *Arany ábécé* nagy kincsként kerültek megőrzésre a polgári értékrendű családok körében. Vallásos versikéit és énekszövegeit a református közösségek őrizték. Sok gyülekezetben mind a mai napig éneklük például a „Mennyben lakó én Istenem” kezdetű éneket, amelynek a szövegét ő írta. Szerencsére a legjelesebb műveit a rend-

¹ Lovász Andrea: „Kell találni egy jó figurát”, Születésnap-i beszélgetés Csukás Istvánnal, *Új Könyvpiac*, 26. évfolyam, 2016/2, 8–9, 9.

szervátozás óta újra kiadják, azok olvashatóak. Emlékét a kollégium is őrzi, elsősorban múzeumi kiállítások révén.²

Ugyanakkor van még egy, a maga idejében szintén országos ismertséggel bíró, pataki kötődésű író, aki szintén elsősorban gyermekeknek szánta műveit. Egyelőre még vár arra, hogy újra felfedezzék munkásságát: Rajka Teréz. Igaz, ő elsősorban nem meseíró volt, hanem ennél tágabb kitekintéssel és érdeklődéssel általában az ifjúsági irodalmat művelte. A címben olvasható, Radácsi Györgytől kölcsönzött jellemzés szerint a „gyermekek édes ajkú, melegszívű barátja”.³ Egyetlen jelentősebb kísérlet történt emlékének megőrzésére, amikor egy fejezetet kapott Fehér Erzsébet *Pataki nagyasszonyok* című ismeretterjesztő kötetében az alábbi címmel: *A remete-professzor felesége: Rajka Teréz*.⁴ További mélyreható kutatások azonban még nem történtek munkássága feldolgozásában. Ez a tanulmány sem erre törekszik, hiszen írója nem irodalmár.⁵ Amit szeretnék elérni mégis ezzel az írással, az hogy újra felhívjam elsősorban a korszakkal és/vagy az ifjúsági irodalommal foglalkozó kutatók figyelmét erre a méltatlanul elfelejtett oeuvre-re – ami sajnos egy idejekorán derékba tört életmű, hiszen Rajka Teréz fiatalon, 38 évesen hunyt el.

A „pataki panteon” avatott ismerője, Újszászy Kálmán abból a nézőpontból tekintett rá, amelyet aztán Fehér Erzsébet is átvett. Ők elsősorban a professzorfeleséget látták benne. Ez érthető, hiszen a Warga Lajossal kötött házassága révén került Kolozsvárról Sárospatakra. Ez önmagában még nem volt különös, hiszen a pataki kollégium mindig is kiváló kapcsolatokat ápolt Erdéllyel. Ám a kortársak számára legalább is figyelemre méltó volt az, hogy férje nem a szokványos, pataki tanárookra egyébként jellemző mozgalmas társadalmi életet élte. Éppen ellenkezőleg, a tanítás mellett minden energiáját kutatásainak és főiskolai jegyzetei írásának szentelte. Utóbbiak másfél évtizedes kitarató munka után „kinőtték” magukat egy nagy, terjedelmében vaskos és témájában átfogó, jelentős egyháztörténeti összefoglaló művé. Munkamódszerét így írja le egykori tanítványa, majd tanártársa, Radácsi György: „Lakásának utcára nyíló ablakait elfalaztatta, hogy se a kíváncsiság, se a világ lármája ne zavarja ki pontosan megszabott munkarendjéből. Kapuját este 6 órakor bezártatta, lámpája kigyúlt, és ő ott ült szak- irodalmának újabb és újabb termékei között, összes megtakarítható vagyonát könyvek beszerzésére áldozva”⁶ Nem meglepő tehát, hogy ráragadt a „remete professzor” elnevezés, amely természetesen túlzás volt, mint ahogy a hasonló állandósult jelzők többnyire azok. Túlzás azért is, mert nős volt, valamint viszonylag sokat utazott. Ezen túl azért sem nevezhető a szó szoros értelmében remetének, mert

² Az SRK TGy Múzeuma őrzi Pósa Lajos tárgyi hagyatékát, amiből rendszeresen időszakos kiállításokat mutat be a nagyközönségnek. Ezeket Pocsainé Dr. Eperjesi Eszter múzeumigazgató asszony rendezte. Az utolsót 2014-ben a PIM által meghirdetett nagyszabású Pósa Lajos emlékévhöz kapcsolódva.

³ RADÁCSI György: Warga Lajos emlékezete, in Uő.: *Emlékjelek*, Sárospatak, [k. n.], 1902, 240.

⁴ Dr. FEHÉR Erzsébet: *Pataki nagyasszonyok*, Sárospatak, Borsodi, 1991.; Rajka Teréz személyét, irodalmi munkásságát az internetes költői albumok közül a Szózat Portál tartja számon.

⁵ E sorok írója a „remete professzor” férj életét és teológiai, egyháztörténeti munkásságát kutatja. Ennek kapcsán került látóterébe Warga Lajos első felesége, Rajka Teréz izgalmas személyisége.

⁶ RADÁCSI: i. m., 238.

jól behatárolt keretek között ugyan, de részt vett különböző szervezetek munkájában is, például alapító tagja volt a Protestáns Egyletnek.⁷

Rajka Teréz már ismert íróként ment hozzá feleségül, és vállalta azt a szerepet, hogy férje számára a tudományos munkához szükséges tökéletes otthoni háttérrel, zavartalan nyugalommal biztosítsa. Ezt a külső szemlélő számára nehezen érthető helyzetet így összegzi Újszászy Kálmán: „Előttem máig rejtély, hogyan születhettek meg ebben a környezetben első feleségének, Rajka Teréznek ifjúsági írásai, köztük az akkor országszerte ismert „Flóri könyvek”, a „Lányok könyve” és nem utolsósorban szívesen szavalt költeményei?”⁸ Ahhoz, hogy ezt a „rejtélyt” megfejtsük, egy kicsit alaposabban meg kell ismernünk az írónő életét és azt a közeget, amelyben ő felnőtt.

Élete, családja

Rajka Teréz 1843-ban született Kolozsváron.⁹ Édesanyja Gelei Katalin volt, aki 1862-ben hunyt el.¹⁰ Apja, Rajka Péter a város elismert polgára volt – ő Marosvásárhelyen született 1808-ban. Ott apja, vagyis Teréz apai nagyapja jómódú puskaműves volt.¹¹ Péter tanulmányait születési és lakóhelyén, Marosvásárhelyen folytatta. Itt Bolyai Farkas egyik kedvenc diákja lett, mivel kiemelkedő tehetséget mutatott a matematika, fizika és kémia tudományában egyaránt. Marosvásárhelyről tanulmányai végeztével, Bolyai ajánlásával és Teleki Sámuel anyagi támogatásával jutott el Bécsbe, ahol ösztöndíjjal tanulhatott a műegyetemen. Miután tanulmányait ott is kiváló minősítéssel folytatta, több bécsi állásajánlatot is kapott, de szíve hazahúzta Erdélybe. Kolozsváron telepedett meg, ahol 1840-ben feleségül vette Gelei Katalint, és rögtön ezután megalapította Erdély első és sokáig egyetlen gépgyárát. A szabadságharc idején együttműködött Gábor Áronnal a honvédő magyar csapatok felfegyverzésében, és befogadott a házába több nagyenyedi menekültet. Ezért a szabadságharc leverése után felelősségre vonták.¹² Unokája, Rajka Géza történész így emlékszik rá: „Állandóan arra törekedett, hogy technikai készségének és elméleti tudásának felhasználásával a felmerült problémák minél tökéletesebb megoldását találja meg. E problémák még éjjel sem hagyták nyugodni, s nemegyszer megtörtént, hogy a már munkában lévő gépet vagy gépeket, amelyeket még tökéletesíthetőbbnek gondolt, megsemmisítette, csak hogy a keze alól kikerült szerkezet minél jobban megfeleljen céljának.”¹³ Sajnos zsenialitása mellé nem párosult ezzel arányos üzleti érzék, és vállalkozásai fokozato-

⁷ EGERESI GÁBOR: *Warga Lajos oktatói portréja*, Kézirat, DRHE Doktori Iskola, 17.

⁸ ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: Történelmi séták a sárospataki református temetőben, in BALASSA IVÁN – KOVÁTS DÁNIEL – SZENTIMREI MIHÁLY (szerk.): *Újszászy Kálmán Emlékkönyv*, Budapest – Sárospatak, Szabad Tér, *Széphalom* 8, 1996, 447–468.

⁹ Ezt a születési évet biztosan tudjuk, a pontos születési dátum egyelőre még nem ismert.

¹⁰ GELLÉRI MÓR: *A magyar ipar úttörői, Élet és jellemrajzok*, Budapest, Dobrowsky és Franke, 1887, 9.

¹¹ Uo.

¹² Ezt viszonylag „olcsón” megúszta, pénzbürságra ítélték – Uo.; Ugyanehhez a kérdéshez lásd ÜRMÖSSY LAJOS: *Tizenhét év Erdély történetéből 1849–1866*, Temesvár, Nyomatott a Csanád-Egyházmegyei könyvsajtón, 1894, 31.

¹³ IMREH ISTVÁN: *Erdélyi hétköznapiak 1750–1850*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1979, 279.

san tönkrementek.¹⁴ Bár társadalmi megbecsültsége továbbra is magas volt, a család fokozatosan elszegényedett. „Rajka Péter a magánéletében rendkívül szerény, komoly ember volt. Sohasem hivalkodott számtalan kitüntetésével, okleveleivel, melyeket az évek során kiállításokon nyert. A kolozsváriak köztiszteletét élvezte, megtisztelték bizalmukkal, de jellemző, hogy ő csak akkor járt képviselőtestületbe, ha ott gazdaságilag, szakmailag fontos szolgálatot tehetett”¹⁵

A házaspár első gyermeke Albert volt,¹⁶ őt követték a lányok: Teréz, Katalin és Róza.

Rajka Teréz tehát Kolozsvár egyik legismertebb, egyben elismert családjában nőtt fel. Gyermekkorának két legfontosabb helyszíne a Felső-Szén utca 62. szám, majd a Kül-Szén utca 11. szám alatti ház, ahol a család lakott. Otthonuk mozgalmasság társadalmi életnek adott teret, többek között azért is, mert Rajka Péter alelnöke volt a helyi iparkamarának. Emellett, ahogyan Imreh István közli: „vidéki haladó szellemű családok leánygyermekei is náluk találtak otthonra, olyanok, akik Kolozsváron magántanítóknál nevelődtek”.¹⁷ Az édesanya 1862-ben bekövetkezett halála után feltehetően a 19 éves Teréz mint legidősebb lány vezette a háztartást. Erre utal az a verse is, amelyet édesanyja emlékére írt.¹⁸ Rajka Péter 1876-ban hunyt el. Teréz lánya így emlékezett rá:

„Nehéz volt az ő pályája,
Küzdelmek közt folyt munkája;
S mi lett érte jutalma?
Szép szó, némi elismerés,
Pár érem, de mindez kevés;
Több volt az ő buzgalma.
Ti urak, ti földes-gazdák,
Ti vettétek legtöbb hasznát
Hosszú élte folytában;
Kezet mégsem nyújtottatok,
Nem bántátok, ha elbukott
Küzdelsei harcában.”¹⁹

¹⁴ *Erdélyi Gazda*, I. évfolyam, 1869/2, 13.

¹⁵ FARKASNÉ IMREH Mária: Rajka Péter, az erdélyi gépgyártás úttörője, in SOMAI József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX-XX. század)*, Kolozsvár, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, 2001, 141.

¹⁶ Albert királyi törvényszéki hivatalnok lett. Egyik fia, Rajka László ismert irodalomtörténész lett, neves Jókai-kutató. Másik fia, Rajka Géza történész lett.

¹⁷ IMREH: i. m., 321.

¹⁸ Részlet az *Anyám sírjánál* című versből:

„Oh, én nem sírhattam! – nem, kétségbe esve,
Mint árva leány, mint anyavesztett gyermek;
Hisz te reám hagyta az anyai gondot!

S árva szerettidre tekintenem kellett.” *Vasárnapi Újság*, XIII. évfolyam, 15. szám, 1866. április 15., 174.

¹⁹ Apám sírhalmánál, *Hölgyfutár*, I. évfolyam, 1876/7, 53.

Arról nincs adatunk, hogy Rajka Teréz és Warga Lajos hogyan és mikor ismerkedett meg. Nyilvánvalóan Kolozsváron történt ez, amikor még Warga Lajos is ott lakott, tehát 1865-ben vagy még korábban. A fiatal lelkész-tanár ebben az évben kényszerült elhagyni Kolozsvárt. Magyarországon több helyen is szerencsét próbált: dolgozott középiskolai tanárként és magántanítóként is, de sehol sem maradt egy évnél tovább.²⁰ Warga Lajos egzisztenciális gondjai végül akkor oldódtak meg, amikor Sárospatakra került főiskolai tanárnak.²¹ Ekkor már nem volt akadálya annak, hogy feleségül vegye Rajka Terézt. Abban az időben ugyan nem volt még megszokott, mégsem jelentett problémát, hogy a leendő férj református lelkész, míg a menyasszony unitárius vallású.²² A korabeli kolozsvári sajtó így számolt be az eseményről:

„Az unitáriusok helybeli templomában a múlt vasárnap egy éppen olyan szép, mint érdekes esküvő folyt le. Két ismert költőnk, Kriza János püspök és Szász Gergő adták egyházaik részéről papi áldásaikat Rajka Teréz költőnőnkre és Warga Lajos úrra. E szép frigyet az ég nagyon boldoggá kell tegye, mert ahol a ház legszebb koronája olyan kezekbe van letéve, mint Rajka Terézé, ott állandó tanyát üt mindig az igazak öröme. Akik ismerik e kedves, igazán szerény és művelt lelkű nőt, azokra szomorú lesz az a hír, hogy Warga Lajos úr a napokban már viszi körülökből kis költőnőnket Sárospatakra. Akit annyian szerettek, annyian tiszteltek itt, – az bizonyára sokszor lesz legalább gondolatban körülükben!”²³

Ebből a híradásból is kiderül, hogy Kolozsváron számon tartották Rajka Terézt és kibontakozóban lévő költői munkásságát, nagyon büszkék voltak rá. Mindezt a megbecsültséget és a szerető édesapát, testvéreket, a zajos, mindig vendégektől hangos atyai házat hátrahagyva indult el Sárospatakra. Teljesen új szerepkört vállalva érkezett meg ide. Radácsi György így emlékezik meg házasságukról: „1868-ban feleségül vette az országosan ismeretes írónőt, nem épen távoli rokonát, a művelt lelkű, kevés igényű, házias erényekkel ékeskedő Rajka Teréziát, a gyermekek édes ajkú, meleg szívű barátnéját, aki egész jelentőségében tudta méltányolni a Warga Lajos szép feladatát s okos és nemes volt arra, hogy eltávoztasson a hivatásába mind jobban bemélyedő férfi útjából minden akadályt.”²⁴

Radácsi arról is beszámol, hogy Warga Lajos nem várta el feleségétől, hogy kizárólagosan a háztartással törődjön. Ellenkezőleg: támogatta neje irodalmi tevékenységének folytatását. Teréz törekeny testalkatú volt, sokat betegeskedett, gyermekük nem született.

²⁰ Ezek a kudarcok elsősorban Warga Lajos maximalizmusára vezethetők vissza, ami nem volt összeegyeztethető megbízói elvárásaival. Az elválás mindig békében, kölcsönös megegyezéssel ment végbe.

²¹ EGERESI: i. m., 14–15.

²² Rajka Teréz unitárius vallású volt. Ez kiderül a Sárospataki Református Egyháznál olvasható halotti anyakönyvi bejegyzésből és az unitárius hetilap nekrológiájából is. A MRE ma hatályos törvényei szerint református lelkész házastársa csak református vagy evangélikus vallású lehet.

²³ *Magyar Polgár*, II. évfolyam, 94. szám, 1868. augusztus 9., 383.; Warga Lajos nevét hibásan „V”-vel közlik, ez még Patakon is így lesz két éven át, erről az iskolai hírmondók vallanak.

²⁴ RADÁCSI: i. m., 24.; Arra nézve, hogy kettejük között pontosan milyen rokoni kapcsolat volt, nem találtam adatot.

Életét tehát egyfelől a férje kiszolgálása töltötte ki, másrészt a már Kolozsváron megkezdett irodalmi tevékenység folytatása. Fiatalon, 38 évesen hunyt el. Rossz végzetét előre látva magukhoz vette testvérét, Rózát. Tette ezt azzal a deklarált szándékkal, hogy közeleink érzett halála után húga gondoskodjon férjéről. Radácsi ezt ekképp örökíti meg:

„Eközben [ti. az egyháztörténet megírása közben, E. G.] érte utol gyöngé testű, de eszményileg széplelkű feleségét a halál 1881. június 23-án. Mintha csak érezte volna ez a hű teremtés, hogy a Gondviseléstől kevés esztendő jut neki ahhoz, hogy Warga Lajosnak – nagy célja felé törésében – mindvégig boldogító támogatója maradjon; már évekkel halála előtt magához vette szeretett nőtestvérét, Rózát, és ránevelte mintegy a Warga Lajos géniusának tiszteletére. Ennek a jövőbe látó nőnek végső akarata szerint történt aztán, hogy Warga Lajos még ugyanazon év október havának első napján, fejedelmi dispensatio mellett, egybekelt drága emlékü nejének húgával, aki, – mint egy későbbi jegyzéssel maga örökítette meg a boldogult – elhunyt neje helyét méltón foglalta el és töltötte be.”²⁵

Most együtt nyugszanak mind a hárman a sárospataki református temetőben. Egy fekete gránitobeliszk alatt, amelyet a második feleség, Róza emeltetett a számukra. A pataki tanár-dinasztiák többnyire jól körülhatárolt kis sírkertekben nyugszanak a temető centrumában vagy a forgalmas ösvények mentén. Ezekről távol, a temető egy távoli sarkában szerényen, szinte magányosan áll ez a síremlék.

Mint láthattuk, Rajka Teréz munkásságát számon tartotta és nagyra értékelte a kortárs irodalmi közélet. Írói tevékenységén belül négy nagyobb területet különíthetünk el, ahol kifejtette munkásságát. Elsősorban költőnő volt, aki ebben a szerepben jelent meg az olvasóközönség előtt, és változó intenzitással bár, de élete végéig írt verseket. Második területként említhetjük, hogy prózai művei célközönségét tekintve ifjúsági író is volt, aki főként fiatal lányoknak szánta műveit. Írói tevékenységének harmadik iránya társadalomformáló jelleggel és igénnyel bírt, ahogyan Fehér Erzsébet megjegyzi: „jeleskedett a korabeli nőemancipációs szakirodalomban is”.²⁶ Mindezek mellett még negyedik területként megemlítjük, hogy etnográfiaival is foglalkozott, nevezetesen erdélyi népdalokat gyűjtött.

A költőnő

Rajka Teréz első versei 1865-ben jelentek meg a *Vasárnapi Újság*ban. Költészetét az alábbi módon jellemzi a *Figyelő* szerkesztője: „W. Rajka Teréz a Vasárnapi Újság költőnője, verseit egyszerű, benső hang jellemzi. »Kép az életből« (10-ik szám) című költeményében megható képet ad az életből. Verselése folyékony, hangja jóleső, meleg, kár hogy pointeje elmosódott, s képnék sem elég kerek.”²⁷ Ez a tömören megfogalmazott kritika teljesen egybecseng azzal, amit ő maga a költői működéséről vallott. Ezt az ars poeticát egy rövid kis versikében fogalmazta meg:

²⁵ RADÁCSI: i. m., 239–240.

²⁶ FEHÉR: i. m., 47.

²⁷ *Figyelő*, VI. évfolyam, 15. szám, 1876. április 9., 175.

„Költészetem ragyogása,
Égő lelkem lobogása,
Lobog, lángol, sziporkázik,
Árva szívem mégis fázik”²⁸

Az idézett vers az 1866-ban Pesten megjelent, *Költemények* című önálló verseskötetében is olvasható. Ezen kívül több verse jelent meg különböző újságokban, ismereteink szerint az első 1865-ben a *Vasárnapi Újság*ban.²⁹ Itt rendszeresen megjelentek ezután is a versei, valamint 1866-tól a *Magyarország és a Nagyvilág* című lapban is napvilágot láttak költeményei, köztük két jellegű pályázati mű is.³⁰ Néhány versét a Kolozsváron 1876-tól megjelenő *Hölgyfutár* is közölte.³¹ Részben az addig megjelent verseit is magába foglalva adta ki Pesten a már említett, 1866-os versgyűjteményét *Költemények* címmel, Heckenast Gusztáv kiadásában. Kötetét Hídvégi Mikó Anna grófnőnek ajánlotta.³²

Versei ezután is felbukkantak a kor népszerű divatlapjaiban, elsősorban továbbra is a *Vasárnapi Újság*ban.³³ Utolsó, még életében megjelent versét is itt közzélték, *A hervadt báli csokor* címmel:

„Oh jer napvilágra néma rejtekedből
hervadt csokor, virág múmia,
Szép idők emlékét újítsuk együtt föl,
Miért kellett már elmúlnia?...

Emlékszel-e? – oh ha emlékezni tudnál, -
Mikor én s te virulók valánk;
Az élet tavsza, s egy ragyogó víg bál
Boldogsága mosolygott reánk.

Keblemnek te akkor ékes bokkrétája,
Reád milyen büszke voltam én;
Égő szerelemnek valál te postája,
Bűbáját már akkor érezém.

Ajkam mosolyából az ifjú mint leste:
Tudom-e, hogy küldöd ő vala;

²⁸ RAJKA Teréz: *Költemények*, Pest, Heckenast, 1866, 130.

²⁹ RAJKA Teréz: Pünkösöd, *Vasárnapi Újság*, XII. évfolyam, 23. szám, 1865. június 4., 274.

³⁰ Ezek a *Petőfi* és az *Imádkozzunk* című versei.

³¹ Ez a kiadvány nem azonos az 1849–1864 között Pesten megjelent azonos című lappal.

³² Az SRK TGy Nagykönyvtára őrzi azt a kötetet, amit Warga Lajos felesége halálakor adományozott az intézménynek 1881. július 26-án. Jelzetszáma: R.811.

³³ Ezen túl a *Hölgyfutár* is közölt tőle verseket és a *Nefejejs* is.

Én leszek vagy senki, – tudta már az este,-
Életének őrző angyala.

Repültek az évek, azóta a fákról
Tízszer hullt le a hervadt levél.
S mi búcsúzunk már a tűnő ifjúságtól,
Te is rom vagy, csak emléked él.

Porladj itt virágom néma rejtekedben,
Az a két szív rég együtt dobog;
S a feledés fátyla rád csak akkor lebben,
Ha majd égő fáklyánk ellobog...³⁴

Az ifjúsági író

A neves pesti kiadó, Heckenast Gusztáv³⁵ 1869-ben adta ki Rajka Teréz *Képes Játékkönyv* című kötetét. Számunkra egyelőre ismeretlen ok miatt férje, Warga Lajos neve alatt történt ez. A főiskola számára közvetlenül a felesége halála után adományozott Rajka Teréz-kötetek mindegyikébe beleírta a férj: „szerző halálának emlékéül”. Egyetlen kivétel éppen ez a kötet, ebbe csak ennyit írt: „A sárospataki főiskola könyvtárának Sárospatakon 1881. jul. 26. W.L.”³⁶ Warga Lajos életrajzírója is a főiskolai tanár műveként hivatkozik rá.³⁷ Ebből nem kell feltétlenül arra következtetnünk, hogy azt nem Rajka Teréz írta. Valószínűleg közösen készítették férjével, építve annak kiváló német nyelvismeretére.³⁸ Az egyik, gyermekmondókákat tartalmazó fejezetet bizonyosan Rajka Teréz írta, ezt jelzik is a kötetben belül.³⁹ A közelebből meg nem nevezett német források mellett magyar forrásokat is használtak.⁴⁰ A kötet pontosan ezen a címen jelent meg: „*KÉPES JÁTÉK-KÖNYV*” Alcíme: „*300-NÁL TÖBB MULATTATO FOGLALKOZÁS, JÁTÉK, TALÁNY ÉS TRÉFA. MINDENKORU FIU- ÉS LEÁNY-GYERMEKEK SZÁMÁRA, HASONTARTALMU NÉMET MŰVEK UTÁN ÁTDOLGOZTA, RÉSZINT EGYBEGYŰJTÖTTE: W.... L...., 122 A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT KÉPPEL ÉS ÁBRÁVAL*”⁴¹

Több témakörbe csoportosítva, különböző szobában játszható a szabadtéri csoportos játékoktól kezdve a labdajátékokon át a szellemi vetélkedőig, találós kérdésekig. Nagyon széles skálán ismertet tehát elfoglaltságokat, szórakozási lehetőségeket, játékokat gyermekek is ifjak számára.

³⁴ A hervadt bálí csokor, *Vasárnapi Újság*, XXVI. évfolyam, 7. szám, 1879. február 16., 98.

³⁵ Ő adta ki a *Vasárnapi Újság*ot is, nyilván innen eredt ismeretségük.

³⁶ SRK TGY KT 806-808. Idézet a KT R.809. jelzetű könyvből, az Előszó feletti bejegyzés.

³⁷ RADÁCSI: i. m., 247.; Ugyanígy tartja számon Szinyei Gerzson és Zoványi Jenő is.

³⁸ Warga Lajos Jénában és Zürichben is tanult ösztöndíjasként.

³⁹ Egy nap a járnai kezdő kis babák körében, in *Képes játékkönyv*, Pest, [k. n.], [é. n.], 108–110.

⁴⁰ Ilyen például a Magyar Gyermebarát, 1865, in *Képes játékkönyv*, 14, 119, stb.

⁴¹ SRK TGY KT 809.

Feltehetően ennek a könyvnek a kedvező fogadtatása alapozta meg a kiadótól érkező további felkéréseket. Még abban az évben, 1869-ben megjelent a *Flóri új könyve*. Ebben Rajka Teréz egy korábbi kiadvány, a Bezerédi Amália nevéhez kötődő *Flóri könyvét* folytatta, illetve azt dolgozta és szerkesztette át. Művét a szerző ezzel a néhány sorral ajánlja olvasóinak:

„Szükségesnek tartom e könyvecskéről, s különösen annak létrejöttéről röviden szólni. Azt tudja minden kedves olvasó, hogy gyermekek számára írni, bár könnyűnek tetszik is, igen nehéz feladat. Mert hogy egy gyermekkönyv célnak megfelelő legyen, úgy hiszem a következő kellékeket kell szem előtt tartani az írónak: hogy az irmodor és felvett tárgyak a gyermek értelméhez legyenek mérve, továbbá hogy mulattatva tanítson, s a kis olvasóban figyelmet és tudvágyat gerjesszen. Ily célt törekedtem elérni e munkácskám által, mely a kedvelt régi »Flóri könyv«-nek folytatásául tekintendő, s melynek írására e könyvek t. kiadója, Heckenast Gusztáv úr buzdító felszólítása bátorított. Hogy mennyire feleltem meg várakozásának, azt ítélem meg a hozzá értők. Részemről akarat és igyekezet nem hiányzottak, s ha fáradtságom gyümölcse képes lesz a kis olvasóknak hasznos élvezetet szerezni: ez által dúsan leend jutalmazva – a szerző. Kolozsvár, 1868.”⁴²

Az itt is hivatkozott eredeti kiadvány 1840-ben jelent meg. Ennek átdolgozására is felkérte a kiadó. Végeredményben az 1872-es kiadású *Flóri könyve* Bezerédi Amália és Rajka Teréz szövegeinek válogatott gyűjteményének tekinthető.⁴³

Az átdolgozás sikeres volt, és a munka folytatásaként megjelent a *Flóri és Kálmán könyve* 1871-ben. Ebben a műfajban még egy könyve jelent meg 1881-ben, *Lányok könyve* címmel.

Ezzel már egy szűkebb olvasóközönséget céltott meg, a kamaszlányokat. A könyv változatos tartalmú, elbeszélések, költemények és ismeretterjesztő olvasmányok is találhatóak benne. Ez volt utolsó könyve, amelyet még kézbe vehetett.

Halála után kéziratban maradt írásait férje Sárospatakon jelentette meg 1882-ben, *Egy nagynéne levelei: felnőtt leányoknak és fiatal asszonyoknak ajánlva* címmel. Az előszóban a kiadó, az özvegy férj így jellemzi a szerzőt, és így jelöli ki a kiadvány „célközönségét”: „Megboldogult szerző nem a világ hölgyei, hanem azon fiatal, középosztályú, igazán házi nők számára írt, kik az élet komolyabb szakának még csak küszöbén állnak, de hamis tanoktól és érzelmektől meg nem vesztegetett eszük és szívük tisztán érti és mélyen érzi, hogy családokból áll a haza, s a család boldogsága képezi rendítetlen alapját a haza szebb jövőjének, felvirágzásának.”⁴⁴

Rajka Teréz irodalmi munkásságának becses emléke az 1867–1869 közötti kéziratának gyűjteménye, amelyet a pataki Tudományos Gyűjtemények őriz.⁴⁵ Ez nagyobb részt a *Képes játékkönyv* kézirata, amely szintén azt az állításunkat támasztja alá, hogy ez a mű nagyobb részt az írónő szellemi alkotása is, nem csupán a férjéé.

⁴² RAJKA Teréz: *Flóri új könyve*, Pest, [k. n.], 1868, V-VI.

⁴³ FEHÉR: i. m., 51.

⁴⁴ *Egy nagynéne levelei*, Sárospatak, 1882, IV-V.

⁴⁵ Warga Lajosné Rajka T. kéziratok (1-4.) 1867-1869. SRK TGy Kt. 1588.

Egyéb írói tevékenysége

Rajka Teréz irodalmi működése döntően az előbb tárgyalt két területen bontakozott ki, elsősorban költőnőként és ifjúsági íróként ismerhette meg és ismerte el a nagyközönség. Ugyanakkor ennél szélesebb volt az érdeklődése és írói tevékenységének mezeje. Amint az életrajzi bevezetésben utaltunk már rá, foglalkozott a női emancipáció kérdésével is közíróként, valamint néprajzi gyűjtést is folytatott.

Nagyon izgalmas és divatos téma a női emancipáció kérdése és annak változása, fejlődése. Talán nem ér minket meglepetésként, főként életrajzi adatainak ismeretében, hogy egy visszafogott, a korabeli liberális szemléletű keresztyén etika talaján álló nézetet képviselt. Ezt az álláspontot jól tükrözi az alábbi idézet:

„Hogy nemcsak az árvák s szegények, de minden leány arra törekedjék, s úgy legyen nevelve, hogy, ha szükség kívánja, munkája után megélhessen: ez a legüdvösebb cél, melyet a nőnevelésügy vezéreinek egy része eléretni óhajt. De mint minden egyébnek, úgy ez ügynek is vannak túlbuzgó barátai, kik túlhajtják a dolgot, s a mellett kardoskodnak, hogy a nők tétessenek egyenjogúakká a férfiakkal, s nyitassék nekik tér nyilvános hivatalok viselésére is. Tehát, hogy lehessenek ügyvédek, tanárok, orvosok, papok, s tán még miniszterek is. Te édes aranyom nem tudod, fiatal eszeddel dehogy tudod elképzelni azt, hogy milyen felfordult állapotokat eredményezne ezen egyenjogúság országszerte. [...] Ha a bölcs teremtő azt akarja vala, hogy ne legyen különbség férfi és nő között: az emberi nemből nem alkotott volna kétféle természetű, egymást kiegészítő lényeket.”⁴⁶

Nagyon érdekes ez a teológiai alapra helyezett vélemény abból a szempontból is, hogy ezt egy liberális gondolkodású közíró hölgy vetette papírra. Ezzel a véleményével, ha ugyanígy fenntartaná, ma a konzervatívok táborát erősítené. Ez jól jelzi, hogy azóta milyen mélyreható változásokon ment keresztül a magyar társadalom, azon belül mennyit változtak a nemi szerepek. Az is érdekes, hogy ennek tükrében mennyit változott (fejlődött) a szellemi elit gondolkodása, azon belül is a nők társadalmi szerepéről alkotott kép. Különösen izgalmas lenne kutatni azt is, hogy mindezt hogyan segítette elő a 19. században egyfelől a politikai liberalizmus, másfelől a protestáns teológiai liberalizmus.⁴⁷ Utóbbi kérdés teológiatörténeti szempontból is érdekes lenne.

Ha mindez, amit eddig említettünk, még nem lenne elegendő, Rajka Teréz néprajzi gyűjtést is végzett. Ábrányi Emil, a *Figyelő* című lap frissen kinevezett főszerkesztője 1876-ban új rovatot indított *Magyar Néprajzi Költemények* címmel. Felhívására többen is küldtek be népdalokat, köztük Rajka Teréz is. Az itt összegyűjt anyagot, feltehetően Rajka Teréz gyűjtését is később Abafi Lajos gondozta és szerkesztette egybe.⁴⁸ Ízelítőként álljon itt egy Rajka Teréz nevéhez kötődő gyűjtés:

⁴⁶ *Egy nagynéne levelei*, 101–102.

⁴⁷ Bizonyára sokan kutatják is ezt a kérdéskört, például a koedukált képzési formák történetén keresztül.

⁴⁸ POGÁNY Péter: Szájhagyomány mentésünk elfelejtett korszaka és szervezője, Megkerült Abafi-Kálmán sajtóra kész népköltési gyűjteménye, *Etnographia*, LXV. évfolyam, 1954/1–2, 541–546.

Erdélyi népdal

Cserfa malomban
Cserfa gerenda,
Azon sirdogál
Bagoly asszonyka

Oda méne egy
Vitéz katona,
„Miért sirdogál kend,
Bagoly asszonyka?”

És így felele
Bagoly asszonyka:
„Oh hogyne sírnék,
Vitéz katona?”

„Otthon felejtém
Záros ládámat,
Záros ládámban
Tarés kontyomat”⁴⁹

Rajka Teréz sokoldalú irodalmi tevékenysége mellett az eleve színes képen egy újabb színeknél tekinthető az általa végzett néprajzi gyűjtés. Az általa gyűjtött, a szerkesztőségbe esetlegesen beküldött, de meg nem jelentetett erdélyi dalok az Abafi–Kálmány gyűjteményben keresendők.⁵⁰

Összegzés

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Rajka Teréz országos ismertségét költői tevékenysége alapozta meg, amit már Kolozsváron is magas szinten művelt. Mint láttuk, Sárospatakon azt tekintette elsődleges feladatának, hogy férje, a született „szobatudós” számára biztosítsa a tudományos munka végzéséhez az optimális körülményeket. Mellette azonban nem adta fel az írást sem, a költészet mellett hamarosan a gyerekirodalom művelését is elkezdte. Ezt feltehetően kiadója, Heckenast Gusztáv biztatására tette. Szerencsére ebben férje sem akadályozta, sőt: tevékenyen segítette, a *Képes Játékkönyv* közös munkájuk volt. Azóta sem egyértelmű, hogy mindebben pontosan kinek mennyi rész jutott. Valószínűleg nem tévedünk nagyot, ha a szerkesztést és a német fordításokat Warga Lajosnak, a verses részek megírását pedig Rajka Teréznek tulajdonítjuk. Ezt követően

⁴⁹ *Figyelő*, VI. évfolyam, 15. szám, 1876. április 9., 275.; A rovat szerkesztője Aigner Lajos (később Abafi Lajosra változtatja nevét). A néprajzzal viszonylag kevés ideig foglalkozott, más területeken is kipróbálta magát. Leginkább mint lepkész és a magyar szabadkőművesség történetírója vált ismertté.

⁵⁰ POGÁNY: i. m., 541–546.

azonban a *Flóri könyvek* már egyértelműen a feleség szellemi termékeinek tekinthetőek. Ez akkor is igaz, ha eleinte még Bezerédi Amália örökségét vitte tovább, és fokozatosan talált rá saját stílusára. Ezek a könyvek a maguk korában rendkívül népszerűek voltak, gyakran osztották azokat iskolákban, különféle tanulmányi versenyeken jutalomként.⁵¹ A nők emancipációjával kapcsolatos nézeteiről vallott gondolatai nagyon hitelesek, hiszen férje mellett pontosan azt a segítő szerepet vállalta fel, amit másoknak is ajánlott. Teljes életművén érezhető egy kesernyés, szomorú hang, ami ez évek előre haladásával egyre erősödött. Ennek okát csak találgatni lehet, de valószínűleg része volt benne a honvágnak, talán beteges természetének és gyermektelenségének is. Feltehetően nagy lelki próbatétel volt számára a mozgalmas életű, hangos családi otthont elhagyni, és azután meglehetősen bezárkózott életet élni Patakon. A honvagy bizonyosan gyötörte már Patakra költözése idején is, erre utal egyik versében, ahogyan a gyermektelenség miatt érzett fájdalmára is egy másik verse soraiban.⁵²

Úgy tűnhet, hogy Rajka Teréz idejekorán félbeszakadt életműve hamar feledésbe merült. Annak ellenére, hogy özvegye, Warga Lajos a maga részéről mindent megtett, hogy ez ne következzen be. Felesége kézíratait kiadta Sárospatakon, *Egy nagynéne levelei* címen. Gyermekük nem voltak, akik a szellemi hagyatékot tovább ápolták volna. A tágabb rokonság természetesen nem felejtette el. Egyik unokaöccse, Rajka László így hivatkozik rá egyik levelében, amelyet Kolozsvárról írt Sárospatakra: „Sárospatak családi hagyományokból is jól ismert hely nekem: ott élt boldogult keresztapám: Warga Lajos theologiai tanár és ott nyugszik két apai nagynéném, akik közül Rajka Teréz neve Könyvtárnok Úr előtt talán az irodalomból is ismeretes.”⁵³

Rajka László egyébként neves irodalomtörténész és Jókai-kutató volt, de gyerekirodalommal is foglalkozott, ebben a tekintetben túlzás nélkül állíthatjuk, hogy tovább vitte nagynénje örökségét. Erről így emlékezik életrajzírója, György Lajos irodalomtörténész 1939-ben:

„Vonzalma az ifjúsági irodalomhoz családi örökségnek tekinthető. Egyik nagynénje úttörő munkát végzett ezen a téren. Rajka Terézt (1843—1881) az irodalomtörténet nemcsak kedves hangú költeményeiért méltányolja, hanem emlékét azért is őrzi, mert a múlt század harmadik negyedében buzgón művelte az akkor meg csak kibontakozni kezdő ifjúsági irodalmat s a nőkérdésről is igen felvilágosodott íráncikkereket írt. Rajka László szintén szívesen foglalkozott az ifjúsági irodalom művelésével. Eredeti ötlettel a XVI. században élt német mesterdaldnoknak, Hans Sachsnek, több mulatságos darabját átdolgozta s maga is írt néhány sikerült jelenetet.”⁵⁴ Ez az idézet azért is fontos, mert bizonyítja, hogy az irodalomtörténet szá-

⁵¹ Erre nézve a korabeli pedagógiai tematikájú sajtóban számtalan tudósítást találunk.

⁵² Honvágyát fogalmazza meg *A szülői házról* című versében (*Vasárnapi Újság*, XVIII. évfolyam, 9. szám, 1871. február 26., 106.), míg a gyermektelenség miatti fájdalmát a *Mi vendégünk* című versében (*Vasárnapi Újság*, XXII. évfolyam, 42. szám, 1875. október 17., 658.).

⁵³ *Rajka László kolozsvári könyvtáros levele a sárospataki könyvtárnak*, Kolozsvár, 1916. február 24. Jelzete: SRK TGy Lgy. 1821.

⁵⁴ GYÖRGY Lajos: *Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága*, Kolozsvár, Minerva, *Erdélyi Tudományos Füzetek Sorozat* 110., 1939, 317.

mon tartotta Rajka Teréz nevét még halála után hat évtizeddel is. Ez a történelmi távlat már arra is legendó volt, hogy életművét elhelyezze a tágabb kontextusban, és rávilágítson jelentőségére. Ez elsősorban abban rejlik, hogy úttörőként szinte még járatlan utakon járt. Talán az is negatívan hathatott életműve recepciójára, hogy stílusában, szellemiségében, eszköztárában azt a népies irányt követte, amelyet például Szabolcska Mihály is képviselt. Ez pedig a többek között Ady által is képviselt modern irányzattal szemben fokozatosan háttérbe szorult.⁵⁵ Azt sem hallgathatjuk el, hogy a pataki kollégium feldarabolása, a gimnázium államosítása és a teológia bezárása legalább negyven évvel vetette vissza saját múltunk kutatását.⁵⁶ Talán még most sem késő, hogy újra felfedezzük Rajka Terézt és munkásságát, megismerjük a benne rejlő értékeket, és nevét újra beemeljük a pataki kulturális-szellemi értéktárba. Meggyőződésem, hogy sokat gazdagodnánk általa.

ABSTRACT

“The Sweet-Lipped and Kind-Hearted Friend of Children”, The Writer Teréz Rajka

Teréz Rajka was a well-known poet and writer in her lifetime. She was born in Kolozsvár in 1843. Her father, Péter Rajka founded and owned the first machine factory in Transylvania. Teréz became a popular poet, her poems were published in the most popular national weekly newspapers. She married Lajos Wurga in 1868 and they settled down in *Sárospatak*. The husband was appointed to teach Philosophy (and later Church History) at the *Sárospatak* Reformed College. He was a quiet retiring person, who was titled as 'the hermit of Patak' by the local citizens. Teréz was a real supporter her husband's scholar career. At the same time she was writing poems, which were mainly published in the popular weekly: '*Vasárnapi Újság*'. The owner of this paper asked her to partly re-edit, partly rewrite a popular youth bestseller. It was such a success, that she wrote her own serial books in this theme, the '*Flóri's books*'. She was interested in social issues as well. The emancipation of women was her most important matter, she was known as an essayist of this question too. Furthermore, she made some ethnological research as a collector of transylvanian folk songs. She was only 48 years old when passed away.

⁵⁵ Érdekes kötődési pont, hogy az Ady család és a Wurga család ősei is a szilágysági Diószadról származtak, és viselték is a „diószadi” előnevet. Igaz, éppen Wurga Lajos soha nem használta, még csak nem is utalt soha nemesi származására.

⁵⁶ Természetesen azt nem állítjuk, hogy Patakon ebben a tekintetben megállt volna az idő. A Tudományos Gyűjteményekben tovább folyt a magas szintű kutatás, aminek talán legbecesebb terméke az 1981-ben megjelent kollégiumtörténet. Ám a rendelkezésre álló szellemi kapacitások mellé nem társult az a szervezeti, pénzügyi, részben politikai támogató bázis, ami a folytonosan működő testvérintézményekben, ha változó mértékkel is, de rendelkezésre állt.

Mara Lujza nagyméretű, színezett portréfotója,
ismeretlen fényképész munkája, 1890-es évek eleje
(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

Kusnyír Éva

**HUNYAD
VÁRMEGYE
UTOLSÓ MAGYAR
FŐISPÁNJÁNAK
EGYETLEN LEÁNYA
A MARA CSALÁD
FOTÓHAGYATÉKÁNAK
EGY ELEMZÉSI
LEHETŐSÉGE**

Bevezetés

Egy család fotóhagyatékának elemzése mindig több irányban végezhető el. Fotográfiaikról lévén szó, a vizualitás, a vizuális antropológia kérdésköre megkerülhetetlen. Egy családi hagyaték kutatása automatikusan generálja a családtörténeti kutatásokat is. A viselettörténész az öltözékeket elemezné a képeken,¹ a hadtörténész a kitüntetésekéből, egyenruhákból vonna le következtetéseket, a fotótörténet kutatói a fényképépsz műtermeket vennék számba, ahol a képek készültek, a restaurátorok pedig a fényképek állapotát, és azok helyreállítási lehetőségeit mérnék fel. Jelen cikk írója az interdiszciplináris kutatásokat előtérbe helyezve, több tudományterület eszköztárából válogatva elemzi a Barcsay és Mara családok fotóhagyatékát, különös tekintettel Mara Lujza (a továbbiakban: Lujzika) jól dokumentált élete szempontjából.

A Mara család fotóhagyatéka a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Múzeumában található. 2019 nyarán, a múzeumi raktár rendezése közben egy nehéz, fényképekkel teli dobozra leltek. A dobozt felnyitva egy gyönyörű, kék szemű kislány festmény méretű, színezett portréfényképe nézett vissza a múzeumi munkatársakra. Ki volt ő? Milyen körülmények között élt? Milyen emberek vették körül? A múzeumi adatbázisból megtudhattuk, hogy ő volt Mara Lujza, Mara Lászlónak, Hunyad vármegye utolsó magyar főispánjának egyetlen leánya. A közel 500 darabból álló fotóhagyaték képei az 1890-es évektől az 1930-as évekig dokumentálják a Barcsay és Mara családok életét. A műtermi portrék mellett számos amatőr tájkép és tájképes album is található a hagyaték-

¹ A viselettörténeti szövegrészek megírásához való segítségért a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeihez tartozó textilrestaurátor-műhely munkatársainak tartozom köszönettel.

ban, ahogyan néhány keretezett fotó is. A fotóhagyaték nagy részét azonban Lujzika fényképei teszik ki. A róla készült fotónagyítások, utólag kézzel színezett fényképek és egy kisméretű, kék színű emlékkönyv mind az ő emlékét hivatottak megőrizni, ugyanis Lujzika mindössze hat éves korában, váratlanul meghalt.

A fényképeknek a társadalomtudományi kutatások során kiemelten fontos szerep jut, különösen azokban az esetekben, ha a vizsgált kultúra vagy kultúrák tagjai saját igényeiknek megfelelően készítették, illetve saját maguk készítettek felvételeket.² Ez arra vezethető vissza, hogy a fényképeken a személyek, családok és közösségek *ideáljait* fogalmazzák meg az ábrázolás, a vizualitás szintjén. Ezáltal egy-egy családifotó-együttes vizsgálatán keresztül betekintést nyerhetünk a legzártabb életvitelű társadalmi rétegek életébe is; megismerhetjük a férfi-, nő- és gyermekideált, amelyet a portréfotókon mintegy példaként, célként tűznek maguk elé annak készítői.³

Hazánkban az 1867-es kiegyezés, mint a gazdaság és a kulturális élet más területein, a fényképészet számára is kedvező volt, melyet a fényképészműtermek számának folyamatos emelkedése jelez. Ennek eredményeként az I. világháborúig nemcsak meghonosodott hazánkban a fényképészet, de produktumai, a fényképek szerves kellékévé váltak a magyar társadalom különböző rétegeinek.⁴ Természetesen eltéréseket mutat a 19. századi paraszti, polgári, illetve nemesi fényképkészítettség és -használat. A módosabb társadalmi rétegeknél, elsősorban a nemeseknél a családtagokról készített portrék a korábban festményekből össze- és kiállított családfákat egészítették ki, idővel pedig ezeket helyettesítették a családi fényképalbumok.⁵ A családok a képek nézegetését általában ünnepekhez, fontosabb családi eseményekhez kötötték, amikor a teljes rokonság együtt volt. Az ilyen alkalmak során a fényképek közös megtekintése az *emlékezésre* adott lehetőséget, illetve a család történeteit, az *ősök hőstetteit* is felelevenítették. Ezt a jelenséget Kunt Ernő, a vizuális antropológia korán elhunyt neves kutatója *privát mitológia* névvel illeti.⁶ Mindebből következik, hogy a családi fényképegységek az emléktárgyak kategóriájába sorolhatóak, hiszen egy-egy képhez egy személy, egy esemény, egy történet kapcsolódik, s az információk a családtagok között szóbeli úton hagyományozódnak tovább.

Maurice Halbwachs, a modern szociológia klasszikusa szerint a családi emlékek különböző talajon fejlődnek ki az egyes családtagokban. Minden családtag a maga sajátos módján emlékezik a közös múltra, még abban az esetben is, ha egy fedél alatt élnek. A családtagok mindennapi életük során állandó tapasztalat- és véleménycserét folytatnak egymással, ami tovább szilárdítja, szilárdíthatja az őket összetartó köteléket.⁷

² KUNT ERNŐ: *Fotóantropológia*, Miskolc–Budapest, Árkádiusz Kiadó, 1995, 14.

³ Uo., 14.

⁴ Uo., 26.

⁵ Uo., 27.

⁶ Uo., 9.

⁷ HALBWACHS, Maurice: *Az emlékezet társadalmi keretei*, Ford. SUJTÓ László, Budapest, Atlantisz Kiadó, 2018, 191.

De mi történik akkor, ha már nincs senki, aki egy család fényképeiről mesélni tudna? Hogyan lehet megszólaltatni több mint száz éve készült fényképeket? A Barcsay és Mara családok esetében a fényképekhez kapcsolódó narratívát a fényképeken található feliratok és levéltári dokumentumok segítségével egy kívülálló, a kutató alkotja meg.

A Barcsay és Mara családkról

A családfák legalább részleges, a vizsgált téma szempontjából releváns megalkotása egy családtörténeti kutatás szempontjából nélkülözhetetlen. Halbwauchs szavaival élve: „ahogyan egy számos bonyodalmat felvonultató dráma olvasásakor összezavarodnánk, és hamar elveszíténénk a fonalat, ha nem ismerkedtünk volna meg elsőként a szereplőkkel, és nem tudnánk, hogy milyen kapcsolatban állnak egymással”.⁸

Mara Lujzika családja Hunyad vármegye egyik legrégebbi nemesi családja volt, akik „a törökök ellen viselt hadi érdemeik jutalmául”⁹ kapták a korábbi Koszta vezetéknev helyett a Felsőszálláspataki nevet. A család később a Mara nevet kezdte használni, így a Felsőszálláspataki előnévvé vált. A Marák felmenői között gyakorta találkozzunk főbírókkal, hadnagyokkal, alezredekkel és *királyi hivatalosokkal* is, tehát a család mindenkoron aktív szereplője volt a politikai közéletnek. A Mara család címerén a „paizs udvarán koronán könyöklő s kivont kardot tartó fél-kar, mely feletti sisakon lévő koronát a foszlányból 2 ágaskodó oroszlán tartja”.¹⁰

Lujzika édesapja, Felsőszálláspataki Mara László (1859–1926), Felsőszálláspataki Mara Lőrincnek (1823–1893), 1848–49-es honvédszázadosnak, később Hunyad

*Mara László, Hunyad vármegye főispánja
Strelisky Lipót műterme, 1900-as évek eleje
(SRK Múzeum tulajdona)*

⁸ Uo., 210.

⁹ NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, VII. kötet, Pest, Ráth Mór, 1860, 287–288.

¹⁰ BÖJTTE Ödön: *Hunyadmegye Sztrígyemelléki részének és nemesi családainak története tekintettel a birtokviszonyokra*, Budapest, [k.n.], 1891, 213.

vármegye országgyűlési képviselőjének fia volt.¹¹ Mara Lőrincet, Lujzika apai nagyapját 1850-ben a császári hadbíróság halálra ítélte, amit 1851-ben két év várfogságra enyhítettek. Olmützből való 1853-as szabadulása után a család egyik birtokán, Felsőszálláspatakon kezdett gazdálkodásba – mely birtokhoz köthető a Mara család már említett Felsőszálláspataki előneve is. Feleségéről, Mara László édesanyjáról nincs adatunk. Lujzika édesapja, Mara László „Budapesten a piarista gimnáziumot végezte. Érdekes tünet, hogy református létére katolikus iskolában nevelkedett. Budapesten végezte a jogot, majd huszárönkéntes lett. S azután visszatért Hunyad megyébe és közigazgatási pályára lépett; mint ilyen gyorsan emelkedet és rövid idő múltán hátszegi főszolgabíró, utóbb képviselő majd alispán lett. 1903. december 31-én Barcsay Kálmán halála után első ízben főispán, majd 1910-ben újra. Közigazgatási tudása, szakismerete e működése alatt mindenki elismerését kiérdemelte.”¹² Tisza István testi-lelki jó barátja, a Lipót-rend lovagja, a Református Egyház Hunyad vármegyei főgondnoka, Hátszeg város díszpolgára volt Mara László közéleti személyként. A „következetes, gerinces politikus” „sajátságos keveréke volt a földbirtokos nagyúrnak és a pontos hivatalnoknak”.¹³ Mara László „sajátságos jellem, túl szerény, magába zárkózott, rideg külső alatt – a legmelegebb szív, a megértő ember” volt.

Családi életét mintaszerűnek tartották. 1887. július 11-én vette feleségül Barcsay Lujzát. A Nagy-Barcsai Barcsay család – a Marákhoz hasonlóan – Erdély, de különösen Hunyad vármegye régi famíliái közé tartozott, akik Hunyad vármegyei területeiket Mátyás királytól kapták.¹⁴ A vezetéknevek egyezése nem véletlen: Barcsay Kálmán (1839–1903), akit váratlan halála után Mara László követett a főispáni tisztségben, Barcsay Lujza nagybátyja volt. Azonban nem ő volt az egyetlen, aki a főispánságig jutott a Barcsay családban. Barcsay László (1802–1880), Barcsay Lujza nagyapja szintén Hunyad vármegye főispánja volt egykor. Barcsay László felesége, Barcsay Lujza nagyanyja, Bruckenthal Antónia grófnő (1816–1887) volt, házasságukból hat gyermekük született, köztük Barcsay Béla főszolgabíró (1839–1909). Barcsay Béla Kénosi Sándor Máriával (1844–1918) kötött házasságából született Tamás, Antónia és Lujza (1869–1948) – utóbbi lett Mara László felesége.¹⁵

Barcsay Lujza 1869-ben született Marossolymoson. 1885-ben – származásához képest szokatlan módon – színészkolát végzett Budapesten. Próbafelelése után

¹¹ BONA Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, Budapest, Heraldika Kiadó, 2000. URL: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/eletrajzi-adatok-989D/m-9EE9/felszoszallaspataki-mara-lorinc-9F0C/> Utolsó letöltés: 2020. 10. 12.

¹² SRKL N. II. 5. Déva és vidéke. Politikai és társadalmi hetilap. XXXIV. évfolyam, 5. szám. 1926. január 30. Felsőszálláspataki Mara László gyászjelentése.

¹³ SRKL N. II. 5. Déva és vidéke. Politikai és társadalmi hetilap. XXXIV. évfolyam, 5. szám. 1926. január 30. Felsőszálláspataki Mara László gyászjelentése.

¹⁴ NAGY Iván: *Magyarország családai*, Pótlék-kötet. Pest, Ráth Mór, 1868. URL: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/potlek-kotet-D207/barcsay-csalad-nagy-barcsai-D3EC/> Utolsó letöltés: 2020. 10. 12.

¹⁵ *A Nagybarcsai Barcsay család genealógiája*. URL: <http://genealogy.euweb.cz/hung/barcsay3.html> Utolsó letöltés: 2020. 10. 12.

Mara Lászlóné Barcsay Lujza

*Dunky fivérek kolozsvári műterme, 1890-es évek
(SRK Múzeum tulajdona)*

azonnal szerződtették Felek Miklós budai színházához. 1887-es házassága után visszavonult, csak egyetlen szerep erejéig tért vissza a színpadra a Népszínházban 1887. július 30-án, a *Vakvezető* című drámában. A tény, hogy színésznőnek készült, azt mutatja, hogy nem az erdélyi nemesi elit világában tervezte életét. Férjével, Mara Lászlóval feltehetően a közös ismeretségi körön keresztül ismerkedett meg, aki az 1880-as években mint szépművelő jogász és feltörekvő politikus tűnhetett föl a fővárosból hazatért fiatal nemesi származású színésznő előtt. A korábban vázolt családi kapcsolati és politikai rendszer kapcsán mindkét fél részéről logikus döntésnek tűnhetett a házasságkötés, melyre „fényes esküvőn” került sor 1887-ben.

„E lakodalom élénk emlékezetében maradt a dévaiaknak, mert a díszmagyarba öltözött vőlegény és az egész násznép gyalog ment Barcsay Béla házából a ref. templomba, miközben Barcsay András és Ákos vitték a menyasszony uszályát.”¹⁶ A házasságkötés után immár Mara Lászlóné Barcsay Lujzának férje felfelé ívelő politikai karrierjéhez kellett igazítania saját imázsát is. Férje házasságkötésükkor a hátszegi szolgabírói tisztet töltötte be. Lujzáról, a későbbi főispán feleségéről a *Hunyad vármegye* című hetilapban mint „tüneményes szépségű úriasszonyról” tesznek említést, aki „azóta a megyei magyar társaság vezető asszonya lett”.¹⁷ 1899 és 1906 között a *Hunyadmegyei Nőegylet* vezetője volt. Személyéről, Nőegyleti tevékenységéről az 1909-ben kiadott *Hunyadvármegyei almanach* így emlékezik meg: „Kedves, lebilincselő modorával és jószágával mindenkit elbájolt és örök emléket állított magának.”¹⁸

¹⁶ SRKL N. II. 5. Déva és vidéke. Politikai és társadalmi hetilap. XXXIV. évfolyam, 5. szám. 1926. január 30. Felsőzálláspataki Mara László gyászjelentése.

¹⁷ SRKL N. II. 5. Hunyad vármegye. Politikai, társadalmi és vegyes tartalmú hetilap. 50. évfolyam, 5. szám. 1926. január 30. Felsőzálláspataki Mara László gyászjelentése.

¹⁸ BOROSTYÁNY BÉLÁNÉ SCHNEGON Vilma: A Hunyadmegyei Nőegylet, in DÉNES Károly (szerk.): *Hunyadvármegyei Almanach*, Déva, 1909, 110. URL: <http://mek.oszk.hu/11700/11737/11737.pdf>

A Mara család kúriája Demsuson (A kép az SRK Múzeum tulajdona)

Mara László és felesége a Mara család birtokaihoz tartozó, Hunyad vármegyei Demsuson/ Demsösön telepedtek le. A környező településeken, Pestényben és Felsőszálláspatakon is találkozhatunk a Marák egykori kúriáival. Demsus a „hasonnevű patakocska mellett a Mármora patak halpartján szép széles völgytorokban fekszik sok Magyar birtokokkal. Régi neve Dömsös és Demses, néhol Dempse is. Római kő-anyagból épült temploma most gör. kath. templom, még a reformáció előtti időkből való. Most a Mara és a Goró családok birtokai, különben a fiágon kihalt Lukács család őshelye.”¹⁹ A demsusi Mara udvarház előző lakója Mara György és családja voltak. Mara György Mara Lőrinc testvére volt, tehát Mara László nagybátyja, aki a demsusi *családi kőboltban* van eltemetve.²⁰ A kúria elhelyezésére nagy gondot fordítottak: az épület főhomlokzata párhuzamos volt a főúttal, és csodálatos kilátás nyílt az épület körül a Retyezát hegyvonulatára. Az épület szimmetrikus elrendezésű, főhomlokzatán közepén oszlopos tornáccal. A melléképületek az előkertben kaptak helyet.²¹

Mara Lujzika életéről

Mara László és Barcsay Lujza elsőszülött gyermeke, Mara Lujza 1889-ben született Demsus településen. Egy gyorsan változó korban született bele a boldog békeidők utolsó negyedébe. Neveltetése feltehetően származásának és családja társadalmi státuszának megfelelően történt.

Utolsó letöltés: 2020. 10. 12.

¹⁹ BÖJTHE: i. m., 24.

²⁰ MARA Enikő: Hátszeg-vidéki kúriák, *Műemlékvédelmi Szemle*, XI. évfolyam, 2001/1-2, 127–159, 155.

²¹ Uo., 136–137.

Mara Lujza 1890 körül
Weisz Károly dévai műterme,
1890-es évek
(SRK Múzeum tulajdona)

Mara Lujza és dajkája
Weisz Károly dévai műterme
(SRK Múzeum tulajdona)

*Mara Lujza hároméves
kora körül*
ismeretlen fényképész
munkája
(SRK Múzeum tulajdona)

A dualizmus kori édesanyák, ha művelt és modern nőként tekintettek magukra, az egészséges életmód, főzés vagy szépségápolás mellett nyomon követték a gyermek ápolásával, nevelésével kapcsolatos szakirodalmat is.²² A 19. század végén a gyermekeket már kiskorukban számos olyan vonással ruházták fel, amely későbbi életüket, a felnőttek világát tükrözte.²³ A szülő–gyermek kapcsolat, különösen egy úri családban, igen eltérő képet mutatott a 21. századéhoz képest. A gyermekeket születésük után általában teljesen elkülönítették édesanyjuktól és a többi felnőtt rokontól. Az is előfordult, hogy a gyermekek önálló lakrészben éltek, ahol csak dajkáik, nevelőik és a komorna vették őket körül. A gyermekek ételéről gyakran külön szakács gondoskodott.²⁴ Lujzikát, szülei aktív politikai és társasági élete miatt, a kor tendenciáinak megfelelően dajka nevelte. Ezt támasztja alá az a Déván, Weisz Károly fényképész műtermében készült felvétel is, melyen a kis Lujzikát nem édesanyja, hanem egy dajka tartja karjaiban. Lujzika első két-három életévében így nagy valószínűséggel több időt töltött dajkájával, mint édesanyjával.

A gyermekek alapvetően felnőtt életvitelre ruházaton is tükröződött. Ezt a jelenséget a Lujzikáról készült fényképeken is megfigyelhetjük. A három év körüli kislánnyól készített műtermi, pontosan beállított és megkonstruált fotón már megmutatkozik a *kis felnőtt* attitűd, ahogyan Lujzika későbbi fotóin is. Lábain kötött zoknit visel, fekete spanglis cipővel, kezében viaszból készült virágokkal teli kosárkát

²² SZÉCSI Noémi – GÉRA Eleonóra: *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)*, Budapest, Európa, 2018, 143.

²³ PODHORÁNYI Zsolt: *Gyerekek a kastélyban*, Budapest, Kossuth, 2019, 22.

²⁴ Uo., 23.

tart. A felvételen Lujzika nyers színű selyemből készült, rövidujjú, vállain szalaggal vagy csipkével díszített ruhát visel. Érdekes, hogy a ruhácska *faragálya*²⁵ van ellátva, melyet szalaggal rögzítettek a derekához. Ez a darab egyértelműen a felnőtt nők világának ruházati kiegészítője volt. A 19. századi gyermeknevelés az úri családokban elsősorban a külsőségekre koncentrált: az édesanyák aránytalanul sok időt fordítottak gyermekeik öltözetének a felnőtt viseletekhez való igazítására.²⁶ A felnőtt divat darabjai azonban gyakran akadályozták a gyerekeket a szabad mozgásban, és az időjárás körülményeknek sem mindig feleltek meg.²⁷

A főúri, különösen az arisztokrata gyermekek számára meghatározott órák, úgy, mint a nyelvtanulás, közismereti tárgyak, zongora- és táncóra mellett nem sok idő maradt játékra.²⁸ A 19. századi úri gyerekek ennek ellenére egyre több játékszert birtokoltak. Népszerű volt a korban például a nagy ügyességet igénylő karikahajtás: a fémből vagy fából készített karika balanszírozása egy hajlított végű pálcával.²⁹ A Barcsay-Mara család fotóhagyatékában számos 19. század végi, 20. század eleji fényképfelvétel található gyermekekről. Érdekes, hogy míg a Lujzika halála után született két öccsét és a tágabb család többi gyermekét játékokkal együtt örökítették meg, addig Lujzikáról nincs olyan fénykép, melyen bármilyen játékszer szerepelne. A Barcsay és Mara családok többi gyermekét karikával, teniszütővel, labdával, hintalóval és kedvenc kutyával egyaránt lefényképezték. A három év körüli Lujzikáról készült fotón a felnőtt világ kicsinyített eszközét, egy virágokkal teli kosárkát láthatunk a kislány kezében – mely kosár valószínűleg a fényképész kellekei közül került ki, és nem Lujzika saját játékszere volt.

Ennek ellenére Lujzika is birtokolt saját játékokat, amit egy róla szóló visszaemlékezés is alátámaszt: „Együtt utaztunk. Őt szülei vitték Déváról hazafelé, engem hivatalom terelt más irány felé; egész utamban csak a mosolygó, kedves, víg gyermeket néztem. Olyan beszédes volt picziny ajka, olyan megragadó szép volt gyermekjátékaival, természetes okoskodásával, hogy alig bírtam elválni tőle.”³⁰ Milyenek lehettek Lujzika gyermekjátékai? Az 1880-as években a korábban törekeny, porcelánfejű babák mellett megjelentek a *guttapercha*, egy kaucsukszerű anyag használatával készült játékbabák is; illetve ez volt az az időszak, amelyben divatba jöttek a kitömött állatfigurák.³¹ A ma ismert játékmacival azonban Lujzika még nem játszhatott, hiszen a Theodore Rooseveltről elnevezett *teddy bear* csak 1902-ben indult hódító útjára.³²

²⁵ Abroncsszoknya, krinolin.

²⁶ DEÁKY Zita: „Jó kisfiúk és leánykák”, *A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*, Budapest, Századvég Kiadó, 2011, 180.

²⁷ SZÉCSI – GÉRA: i. m., 151.

²⁸ PODHORÁNYI: i. m., 35.

²⁹ SZÉCSI – GÉRA i. m., 151.

³⁰ *Virághullás*, Nyomtatott emlékkönyv Mara Lujza haláláról, Déva, Hirsch Adolf Könyvnyomdája, 1894, 7.

³¹ SZÉCSI – GÉRA: i. m., 153.

³² Uo.

*Mara Lujza mezítláb szamarat tart kötőféken, Klösz György budapesti műterme
(SRK Múzeum tulajdona)*

A játék azonban nem csupán játék volt: a felnőtt életre készítette fel a gyermekeket, elsősorban a nemesi életmód tárgyi kellékeivel. A gyerekek már fiatalkorukban megismerkedtek a lovakkal. Először hintaló formájában, később a legtöbb kastély istállójában megtalálható pónilovak segítségével. Sok főúri gyermeknek volt saját fogata, melyet póniló vagy szamar húzott.³³ A Lujzikáról Klösz György fényképész által készített, utólag kézzel színezett fotón a kislány mezítláb, fehér, derékban raffolt, rövidujjú, alján díszített nyári ruhában egy szamarat tart kötőféken. Ez alapján elképzelhető, hogy Lujzika is rendelkezett egy számárvontatta fogattal.

Az úri gyerekek felnőtt helyzetét megszólításuk is tükrözte. A magázódás oly mélyen beleivódott az arisztokrácia érintkezésébe, hogy gyakran még testvérek között is egy életen át megmaradt – a 20. században is.³⁴ Mara Lujzát a *kisasszony* megszólítás illette meg – melyről egy értékes levélke is tanúskodik: „Édes kicsi Lujzám! Szívesen látlak ma délutánra játszani. Csókol Olga” Az íráskép, az elmaszatolt tinta és főként a tegező formula arról árulkodnak, hogy a Lujzikát játékra invitáló személy maga is kislány – feltehetően szintén egy hozzá hasonló *kisasszony* volt. A boríték címezése már egészen hivatalos, annak tartalma azonban még a tegeződő kislányok világát mutatja. A nemesség életét, a kastélyok és kúriák eseményeinek menetét a hétköznapokban is meghatározott, szinte liturgikus rend szabta meg.³⁵ Szigorú menete és időpontja

³³ PODHORÁNYI: i. m., 35.

³⁴ Uo., 23.

³⁵ Uo., 34.

volt minden étkezésnek, vagy, hogy ki, mikor és hol fogadhatott látogatókat. A Mara család házában nem volt ez alól kivétel a gyermek Lujzika sem, aki játékokra invitáló levélkével gyakorolhatta a felnőtt élet társas érintkezésének formáit – ez esetben az írás eszközén keresztül. A tény, hogy Lujzika levelet kapott a délután esedékes játékról, feltételezi, hogy ő maga is küldhetett ilyeneket játszótársainak.

*Levélke Mara Lujza kisasszonynak I. – II.
(SRK Múzeum tulajdona)*

A levél mondandója, megfogalmazása és az esetleges helyesírási hibák mind a levélíró műveltségéről tettek bizonyosságot – így nem véletlen, hogy a 19. századi szülők nagy figyelmet fordítottak leányuk íráskészségének fejlesztésére.³⁶ Ennek közkedvelt gyakorló módszere volt a leányok által szüleiknek, testvéreiknek vagy nagyszüleiknek küldött levél, melyet egy-egy kritikusabb rokon javítva küldött vissza vagy válaszolt meg.³⁷ A lányokat elsősorban arra nevelték, hogy férjüknek hasznos társai legyenek, illetve hogy a felsőbb körök társasági életében boldoguljanak.³⁸ Ennek pedig egyik elengedhetetlen kelléke volt a kiváló írás- és kommunikációs készség.

Ilyen miliőben készítették fel Mara Lujzika kisasszonyt a rá váró felnőtt életre, családja politikai és társadalmi státuszának megfelelően, az erdélyi nemesi világ életmódjának gesztusaival és szokásaival. A kislány hirtelen halálával ez a felkészítési folyamat azonban megszakadt.

Mara Lujzika halála és emlékezete

A feltételezés, hogy évszázadokkal ezelőtt a magas gyermekhalandóság nem érintette mélyen, vagy rázta meg a szülőket, régen megcáfolt elmélet a történettudományban.³⁹ A beteg gyermekért való aggódás nem csupán a közvetlen családot, de a tágabb

³⁶ SZÉCSI – GÉRA: i. m., 51.

³⁷ Uo., 51.

³⁸ PODHORÁNYI: i. m., 33.

³⁹ DEÁKY: i. m., 321.

környezetet is mozgósította. A 19. század végéig jellemző magas gyermekhalálozásnak nem a szülők közönyössége, hanem a járványok, inségek, az orvosok alacsony létszáma és az orvostudomány egy-egy betegségről való ismeretének a hiánya voltak a fő okozói.⁴⁰ Ehhez társult, hogy Magyarországon a gyermekgyógyászat mint önálló szakág csak a 19. század elején jelent meg.⁴¹ A tragikus gyermekhalandóság a szülőket gyakran teljesen összetörte, az utódok elvesztése családok széteséséhez, tönkremeneteléhez is vezethetett.⁴²

Mara Lujzika haláláról így olvashatunk a kislányról szóló emlékkönyvben:

„Felsőzálláspataki Mara Lászlót, a hátszegi járás közszeret- és becsülésben élő derék szolgabíráját és nejét, nagybarcsai Barcsay Lujzát, az előkelő körök kedves tagját, súlyos családi csapás érte. Egyetlen reményük, bálványozásig szeretett drága gyermekük: Lujzika élete 6-ik évében tíz napi szenvedés után folyó év és hó 4-én délelőtt 10 órakor roncsoló toroklob következtében elhunyt.”⁴³

A *roncsoló toroklob* a torokgyíkot, vagyis a diftériát jelentette. A leírások már az ókortól a legveszedelmesebb gyermekbetegségként tartották számon, amittől nem csak azért félték, mert nem tudták gyógyítani azt, hanem mert komoly szenvedéssel járt, így a torokgyíkban szenvedő gyermekek rettenetes kínok között haltak meg.⁴⁴ A diftéria Budapesten 1894-ben – Lujzika halálának évében – 333 öt év alatti gyermek haláláért volt felelős.⁴⁵ A torokgyík gyógyítására sok különféle eljárást alkalmaztak, a racionális módszerek mellett imák és mágikus eljárások⁴⁶ segítségével próbálták a beteg gyermeket megmenteni.⁴⁷ A racionális kezelések közé tartozott a borogatás, lázcsillapítás, gyógyteák itatása a beteggel, azonban ha valaki diftériától szenvedett, kevés esélye volt a túlélésre. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a 17. századig még az orvosok is csak nehezen tudták megkülönböztetni a diftériát más torokbetegségektől, például a mandulagyulladásától.⁴⁸ A diftériát először Pierre Bretonneau (1771–1862) különítette el a közönséges torokgyulladásától 1826-ban. 1885-ben egy New York-i orvos, Joseph P. O’Dwyer (1841–1898) kezdte el az intubáció alkalmazását diftériás betegeknel, mely eljárás során egy, a gyermek életkorának megfelelő bronzcsövet dugtak a légcsőbe, hogy a beteg lélegezni tudjon. Ezt az eljárást Magyarországon az 1880-as évektől kezdték alkalmazni.⁴⁹ A betegség elleni küzdelem hatásos szerét 1890-ben fedezte fel Emil Adolf von Behring (1854–1917) a *diftéria-gyógyszavó* formájában, melyet nem

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo., 324.

⁴² PODHORÁNYI: i. m., 38.

⁴³ *Virágbullás*, 3.

⁴⁴ DEÁKY: i. m., 345.

⁴⁵ PODHORÁNYI: i. m., 39.

⁴⁶ Szent Balázs kultuszához kapcsolódik a torokgyík megelőzésének szokása.

⁴⁷ DEÁKY: i. m., 345.

⁴⁸ Uo., 346.

⁴⁹ Uo., 347.

sokkal később Magyarországon is használni kezdték. A diftéria elleni védőoltás 1938. január 1-én, a világon elsőként hazánkban vált kötelezővé, melynek eredményeként a torokgyík következtében való elhalálozás gyakorlatilag megszűnt.⁵⁰

A halotti emlékkönyvből értesülünk róla, hogy szülei, nagyszülei mindent megtettek, hogy Lujzikát meggyógyíttassák. A család társadalmi helyzetéből adódóan valószínűleg a legképzettebb orvosokat hívták az ágyban fekvő beteg kislányhoz. Erről így olvashatunk a visszaemlékezésben: „Az orvosok egymást váltják, megtesznek mindent, mit a tudomány felderített, kikutatott, azt mind megkísérlenék. Tanácskoznak, értekezésük újabb meg újabb kísérletezést eredményez, de fájdalom, eredménytelenül.”⁵¹ Hiábavaló volt minden erőfeszítés, hiszen 1894-ben a diftéria még gyógyíthatatlan, halálos betegség volt. „[Az orvosok] némán, hallgatagon tekintenek a mélyen szenvedőre, s szívük elszorul, ha pillantásaik a kétségbeesett szülők fájdalomdult vonásain tévednek. Megnyugtadni igyekeznek a szenvedő szülőket, bárha az ő hitök is megtörött már. Majd ismét a kis beteg leánykát vizsgálják meg, ki nyugodtan tűri az éles fájdalmakat, s hálásan tekint a komolyan aggódó orvosokra.”⁵² Mara Lujzika rövid földi életét 1894 tavaszán fejezte be abban a házban, amelyben született, Demsuson.

Mara Lujzika halála után megkezdődött a kislányhoz és halálához köthető emléktárgyak megalkotása, az emlékezés lehetőségének megkonstruálása. Ezek közé tartozik a fentebb már idézett halotti emlékkönyv, amely a *Virághullás* címet viseli, és 1894 májusában adták ki Déván, Hirsch Adolf könyvnyomdájában, a gyászoló család megbízásából. A kisméretű, kék borítóba kötött könyvecskében 22 oldalon keresztül olvashatunk Lujzika betegségének és halálának körülményeiről. Az emlékkönyv három részre tagolható. Az első két oldalon a 19. század végi gyászjelentések stílusában Lujzika haláláról kapunk tájékoztatást. A szülők nevével, az édesapa politikai tiszttségének feltüntetésével helyezik társadalmi kontextusba az elhunytat. Az első rész a kis halottól való elköszönéssel, egyfajta búcsúzással-búcsúztatással zárul, megszólítva őt: „Aludj csöndesen drága gyermek, lebegj védő anygalként korai távozásoddal lesújtott jó szülőid fölött s addig is, amíg újra találkoztok, nyújtson nekik enyhét és vigaszt az a tudat, hogy a gyászban részesei oly felette sokan vagyunk.”⁵³ A halotti emlékkönyv második egysége *A kis Luizika* címet viseli, és a család egyik közeli barátjának tollából származik. A szöveg bár Lujzikáról szól, elsősorban a gyászoló szülőket szólítja meg. Az egységben végig egy érdekes metaforával élt az író: mennyországgént hivatkozik arra az időszakra, míg Lujzika családja körében élt.

„Ha [az] a hit adhatna vigasztalást, hogy az égnek angyalokra lévén szüksége, azért vették tőlünk el őt, ez tán leküzdhetné a gyászoló család néma bánatát és önmegadással tudná gyermekét az angyalok karában, de a kik e hitben nem látnak egyebet, nem találnak

⁵⁰ Uo.

⁵¹ *Virághullás*, 17.

⁵² Uo., 17–18.

⁵³ Uo., 4.

mást ringató dajka meséjénél, azoknál az ilyen vigasztalás enyhülést, megnyugvást nem ad soha, hisz mit ér nekik odafönt az a képzelt mennyország? Nekik itt a földön megvolt mennyországuk a valóságban is; itt volt, itt élt közöttük drága angyaluk – és mivé lett most a mennyország nélküle?”⁵⁴

A Mara család református felekezetű volt, Mara László pedig politikai tisztségei mellett egyházi tisztségeket is viselt, például mint a Református Egyház Hunyad vármegyei főgondnoka. A protestáns felfogással magyarázható, hogy dajkameseként tekintenek arra az elképzelésre, miszerint a halottak közvetlenül haláluk után a mennybe kerülnek. A mennyország-metaphora a tökéleteset, az egységeset, az idillit jelzi a szövegben, melynek ellentétéként bár nem tűnik fel a pokol, az idézett szövegrész utolsó kérdése mégis magában hordozza a tökéletlent, a káoszt.

Az emlékkönyvecske harmadik, egyben leghosszabb és legrészletesebb egysége a *Virághullás* címet kapta, melyben Lujzika halálának körülményeit fogalmazták meg. A szöveg egy természeti képpel indul, a zord erdélyi tél után ébredező tavaszi táj leírásával: „A felkelő nap sugarai bérczoszorúzta vidékünkre mosolyogva ömlenek alá. Rózsaszínben tündökölnek a Retyezát s mellék-havasaink hóborította csúcsai. A völgy ölében a dalos pacsirta lebegő szárnyakon emelkedik a tavasz első dalát az ég urának ott fent a magasban áldozata fohászaként mutatni be.”⁵⁵ A tavaszhoz tartozó életképként vidáman játszó gyermekek leírása következik, melynek végén ellenpontként feltűnik a kis beteg, aki már nem játszik odakint: „A gyermek-csapat oszlik, fáradtan, de élvezettel telve el. Mindeniket az édes anyai gyöngéden ölelő karok fogadják, mindenik kap, mindeniknek adhat az édes anyai ajk kipirult üde arczára egy szeretetteljes édes csókot. Mindenik, mindenik örül a májusi verőfényes napnak, csak ő, a kis beteg nem.”⁵⁶ A szerző a tavaszi idill szembeállítja a halálos ágyán fekvő kislány szenvedésével: „Egyedül ő van szobába zárva, komoly, aggodalmas, kétségbeesett arczoktól környezve. Szegényke mily vidor volt még a hóvirág szakában, mikor kis hófehéreknek öltözve sétálgatott. [...] Most fekszik majdnem némán ellankasztva kínos fájdalomtól.”⁵⁷

Lujzika ágyát szülei, nagyszülei és több orvos vették körül. Feltehetően mind a családtagok, mind az orvosok tisztában voltak vele, hogy a diftéria halálos betegség volt. Ennek értelmében az ágy, melyben Lujzika feküdt, már nem csak egy kislány ágyaként, hanem halálos ágyként jelenik meg előttünk. A halálos ágyban fekvő haladokló társadalmi, jogi és érzelmi szempontból is megkülönböztetett helyzetbe kerül, körülötte kezdetét veszi a gyász és a temetés rítusa.⁵⁸ A kislányt körülvevő családtagok figyelték minden kívánságát – *utolsó kívánság* –, így mikor Lujzika lázalmában egy hófehér galambról beszélt, édesapja azonnal hozatott egy galambot a cselédekkel. Az *utolsó kívánság* teljesítése után a jelenlévő családtagok kislánytól való búcsúzását írja le a visszaemlékezés:

⁵⁴ Uo., 8–9.

⁵⁵ Uo., 13.

⁵⁶ Uo., 15.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ KUNT: i. m., 114.

„Nagyatyját, nagyanyját inti magához, kik a fájdalom hatása alatt remegő léptekkel közelednek a hófehér ágyhoz, hol az egyetlen unoka pihen már-már a halál zord karjai között. A nagyszülők a legnyájasabb kedvességgel csókolják az aranyfürtöket, melyeket oly nagyon megcsodált mindenki s édes szavakkal biztatják, hogy jobban lesz s megint az ő eleven, okos kis unokájuk lesz, mint az előbb is volt.”⁵⁹

A nagyszülőktől való elbúcsúzást az édesanya követi a szövegben: „Most az édes anyjára esik tekintete mélabúsan, míg ajkai megnyílnak s a legkedvesebb hangján szólítja magához.”⁶⁰ Kunt Ernő értelmezésében a haldoklótól-halottól való búcsúzás vagy a búcsúztatás egy olyan *pszichikai stratégia*, mely lehetőséget ad a gyászolóknak érzelmeik felszabadítására, másrészt a szokások keretein belül egyben meg is fékezi a heves érzelmi kitöréseket.⁶¹ Lujzika kérésére édesanyja gyöngyvirágot, édesapja nefelejcsét vitt a kislánynak, a kis csokrot pedig a haldokló imára kulcsot kezeibe helyezték. Ez

Mara Lujza fekete bársonykabátban
Berze Gyula aradi műterme
(SRK Múzeum tulajdona)

a gesztus emlékeztethet minket arra a magyar paraszti társadalomban megfigyelhető szokásra, melynek során a fiatal, házasság előtt meghalt lányokat menyasszonyként, virágcsokrokkal és koszorúval felravatalozva temették el. A kislány utolsó perceiről így olvashatunk az emlékkönyvben: „Többet nem szólt. A szép nefelejsz-szemek lezáródtak. A kedves angyalfő aranyfürtjeivel az édes anya keblére hanyatlott. Meghalt.”⁶² Az emlékszöveg Vörösmarty Mihály *Kis gyermek halálára* című, 1824-es versének idézetével folytatódik:

„Végső percére elmondhatjuk a nagy költővel:
»Múlásod könnyű volt és tiszta,
Mint az égbe visszaröppenő sugáré.«”⁶³

Polcz Alaine tanatológiai írásaiban a gyász-munka és a temetkezéshez kapcsolódó szokások összefüggéseit vizsgálva megállapította, hogy egyes szokáselemek háttérben

⁵⁹ Virághullás, 18.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ KUNT: i. m.

⁶² Virághullás, 21.

⁶³ Uo.

komoly pszichológiai tapasztalat áll.⁶⁴ A gyászmunkában komoly szerepet kapnak az elhunythoz köthető tárgyak, melyek emléktárgyakká válnak. Érdekes példája az emléktárgyképzésnek a fotóhagyatékban a kislányról készült képek halál utáni másolatai és nagyításai. A mellékelt képen Lujzika fél lábszárig érő, fekete bársony, derékban szűkített kabátot visel. A kabát valószínűleg körgallérral volt ellátva, abból ítélve, hogy a kislány hosszú haját megemeli a gallér. Sapkája baret, a kabát alapanyagából készült, bojtocskával díszített. Kezén bőrkesztyű, lábán fekete topánka, fehér kötött harisnyával. Kezében masnit tart, amely a hosszú hajának összefogására szolgált. A fényképet utólag kézzel színezték. A család fotóhagyatékában háromszor szerepel ez a kép. Feltételezhetjük, hogy az első kép a Dunky fivérek 1886 és 1914 között működő kolozsvári műtermében készült. A másik két kép valószínűleg másolatai az elsőnek, ezeket Berze Gyula 1890 és 1900 közötti, aradi fotóműtermében készítették, és színezték utólag. A monokróm fotóval szemben az utólag színezett kép sokkal festmény- és életszerűbb ábrázolása Lujzikának, és többek között lehetővé teszi a viseleti darabok színének és anyagának pontos leírását is.

Bár Lujzika halálának körülményei jól dokumentáltak, temetéséről nincs adatunk. A család fotóhagyatékában szerepel egy kisméretű, aranyozott keretbe foglalt, angyalszoborral ellátott, virágkoszorúval díszített sír fényképe is, amely Lujzika nyughelyét ábrázolja a család demsusi birtokán. Nem ő volt az egyetlen, akit Demuson temettek el.

Mara László nagybátyja, Mara György is ott nyugszik. A családtagok egy helyszínre történő eltemetése önmagában is a családi identitást erősíti, illetve emlékezeti helyet hoz létre a leszármazottak számára. A Lujzika haláláról szóló emlékkönyvben hasonlóképpen fogalmazták meg ezt: „Imazsámolya lesz szerető szüleidnek virágos sírhanatod, hol nefelejtset, gyöngyvirágot fog ápolni a szerető anyai kéz. Ide fognak ők járni hozzád, hol te rájok vársz.”⁶⁵

Családi és politikai változások Lujzika halála után

Mara Lujzika halála után a Mara-házaspárnak még két fia született, László és István. Mara László 1895-ben született Déván, azonban 1917-ben elesett Bukovinában, az

*Keretezett fotó Mara Lujza sírjáról
(SRK Múzeum tulajdona)*

⁶⁴ SÁPY Szilvia: *A halotti búcsúztató eredete, történeti rétegei*, Doktori értekezés, Debrecen, DE BTK, 2013, 9.

⁶⁵ *Virághullás*, 21.

Mara László időskori portréfotója, ismeretlen fényképész munkája (SRK Múzeum tulajdona)

magasgondolkodású urat, aki pedig barátja volt a román népnek, szintén nem kímélte meg az úgynevezett agrárreform.⁶⁷ A világháborút követő birtokrendezések eredményeként a Mara család hátszegi birtokát elvették, és csak befolyásos román kapcsolataik révén tudtak visszaszerezni belőle 1000 holdat, mely nagyrészt erdőből és legelőből állt – tehát gazdálkodásra nem alkalmas földterületből. Az egykori főispán 1926 januárjában Pestre utazott, ahol tüdőgyulladást kapott, melybe öt napon belül belehalt. Halálát egy emlékfá, egy hatalmas öreg tölgy kiszáradásához és kidőléséhez hasonlították.

Mara Lászlóné Barcsay Lujza férje halála és két gyermeke korai elvesztése után szintén visszavonult életet

I. világháborúban. Mara István 1896-ban született szintén Déván, és ő volt az egyetlen, aki 1960-as halálával túlélte szüleit.

Édesapjukat, Mara Lászlót, Hunyad vármegye utolsó magyar főispánját a világháború után Erdélyben kialakult helyzet miatt lemondatták főispáni tisztségéről. 1918 után a Mara-házaspár hátszegi birtokára vonult vissza. Csendes életükből Mara László csak akkor volt hajlandó kilépni, amikor a „magyarság és vallása”⁶⁶ szólította. Egy róla szóló visszaemlékezésben a cikk írja így fogalmazott: „1918 telén, a forradalom után találkoztam Mara Lászlóval utoljára. A háborúban elesett fiát gyászolta. Tisza István meggyilkolására tereltem a szót, mire így szólt: Baj, baj, de a legsúlyosabb az, hogy én nem látom többé azt az embert, aki ki húzza bennünket ebből a bajból. És ezt a

Mara Lászlóné Barcsay Lujza időskori portréfotója ismeretlen fényképész munkája (SRK Múzeum tulajdona)

⁶⁶ *Hunyad vármegye*, L. évfolyam, 5. szám, 1926. január 30., 1.

⁶⁷ *Vágóhíd*, 1926. január. 23.

élt. Férjéhez hasonlóan őt is csak társadalmi és egyházi teendők tudták kimozdítani. Életének 83. évében, hosszan tartó betegség után, 1948 márciusában hunyt el. A hátszegi temetőben nyugszik.

Egyetlen életben maradt gyermekük, Mara István Lévai Koós Mártát vette feleségül. Az ő családi életük már sokkal privátabb mintát mutatott, amire a hozzájuk és családjukhoz köthető adatok hiánya vagy nehezen való elérhetősége enged következtetni. Mara István 1960 januárjában hunyt el Hátszegen, felesége, Koós Márta pedig 1982-ben Budapesten.

Mara Enikő műemlékvédelemmel kapcsolatos írásaiban kiemelten foglalkozik az egykori hátszegi nemesség udvarházaival, többek között a Mara család pestényi, felsőzálláspataki és demsusi kúriáival. Ez utóbbi kapcsán megjegyzi, hogy „ez az épület is elhagyatott, mivel a családnak ez az ága kihalt, nincs, ki gondját viselje, ezért meglehetősen leromlott állapotban van”.⁶⁸

A Mara család másik ágához tartozó leszármazott, dr. Mara Ernő egyetemi tanár egy 2017-ben, a család államtól visszaszerzett fehérvízi udvarházában készített család-történeti interjúban így fogalmazott felmenőiről:

„Ez a birtokos társaság, hogy úgy mondjam, ők a gyerekeket vagy jogra adták – jogot végeztek és akkor a közigazgatásban helyezkedtek el – vagy katonai pályát választottak. Az itteni nagyapám Pújon volt főszolgabíró. Mara László, nagyapám unokatestvére volt Hunyad vármegye utolsó főispánja. Ő nagyon sokáig országgyűlési képviselő volt. Az ő édesapja, Mara Lőrinc, szintén országgyűlési képviselő volt sokáig. Különben Mara Lőrincet '48 után, '49-ben halálra ítélték, aztán kegyelmet kapott, mert honvédkapitány volt. A dédapám, akinek a képe itt van a falon, ő főhadnagy volt, Világosnál tette le a fegyvert. A legifjabb honvéderősnagy, aki hősi halált halt, az Felsőzálláspataki Mara Gábor volt, a kökői csatánál esett el 23 évesen, és már őrnagy volt. Tehát, ilyen hagyományok vannak a családban.”⁶⁹

Az idézett interjúrészletben Mara Ernő családtagként, személyes érintettséggel mesélt az ősről, a hozzájuk köthető eredményekről és tettekről. Külső szemlélőként érdemes megfigyelnünk, mik azok az információk az interjúrészletben, melyeket a család *hagyományaként* – *hagyatékeként* Mara Ernő fontosnak tartott elmesélni.

Összegzésként a vele készült interjú egyik zárógondolatát idézem: „Rengeteg dolgot láttak ezek a falak, úgy az egész családunkat végigkísérték és ismerik. Sajnos, nem tudjuk olvasni, amit a falak tudnak.”⁷⁰ Bár a falak hallgatagon őrzik titkaikat, az egykor a falakra akasztott, kandallópárkányra helyezett vagy kabátzsebben szív fölött őrzött fényképfelvételek mesélnek. Amennyiben Mara Lujzikáról nem készültek volna fotók, rövid kis élete csupán két dátum és a *korán elhalt kisleány* kifejezések közé

⁶⁸ MARA: i. m., 137.

⁶⁹ BARTHA Ágnes – KACSÓ Sándor: Magyaradás, Hátszegi családtörténet I. – dr. Mara Ernő, *youtube.com*, 2017. 10. 16. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jpHElciev6o> Utolsó letöltés: 2020. 10. 12.

⁷⁰ Uo.

szorítkozott volna. A fényképek azonban valamelyest életre keltik a közeget, melyben élt, az embereket, akik őt körülvették, és őt magát, Hunyad vármegye utolsó magyar főispánjának egyetlen leányát.

ABSTRACT

The Only Daughter of the Last Hungarian Main County Head of Hunyad County. A Possible Analysis of the Photo-Heritage of the Mara Family

An examination of a family photo collection legacy can be carried out from several angles, however the most effective is an interdisciplinary approach. Such an approach has been applied to the photo legacy of the Mara and Barcsay families that is located at The Scholarly Collections of the Reformed College of Sárospatak. The approximately 500 photos document the families' life from the 1890s until the 1930s. Besides portraits and amateur landscape pieces, the majority of the photos depict Lujza Mara, the family's daughter, who died suddenly in 1894 at the young age of 6. After her death, a collection of memorabilia has kept her memory. In addition to the photographs, there is also a small-size printed memory album. A family's photos as well as the viewing thereof strengthens the family's private mythology. The people and events captured in photographs all contribute to telling a family's history.

Fukász László

ECSEDY ALADÁR „LÉLEKMENTŐ” GYEREKMISSZIÓJA*

* Jelen dolgozat alapjaként szolgálnak az *Ecsedy Aladár szószéki igehirdetése* című szakdolgozatomban részletei (Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2020, téma-vezető: Dr. Hős Csaba). A szakdolgozatban a gyermekmunkásság nem kapott külön hangsúlyt, jelen tanulmányban volt lehetővé ez alaposabban kibontani.

A múlt század viharos évtizedeiben nemzetünk református egyháza minden gyengesége és félelmei ellenére meg tudott maradni. Mert voltak hithű őrállói, akik előálltak alkalmas és alkalmatlan időben, továbbörökítették a magyar református keresztyén gondolkodást, dacolva minden múltó ideológiával. E zivataros század több áldozatkész, nagy hatású és kétségkívül meghatározó lelkipásztor maradt ki az egyháztörténet historiográfiájából. Legalábbis nem olyan markánsan emelkednek ki, mint amilyen áldásos szolgálatot tettek Isten országa épülésében. Ecsedy Aladár Krisztusát szerető, nemzetével együtt lélegző és népét felemelni akaró lelkipásztor is ilyen volt. Belmissziós hevület, de hitvallásos egyenesség, Isten előtti engedelmesség, ugyanakkor egyházvezetői határozottság, irodalmi szépmivesség, mégis közérthető beszéd feszültségeiben állt szilárd jelleme. E kétpólusú, egymással sokszor vitatkozó, de egymást ki nem oltó dualitás a mindenkori lelkipásztor erényei között kell legyen ma is. Ecsedy munkásságával jelen volt az emberi élet földi kereteinek minden szakaszában a születéstől a halálig. Isten országába hívta a gyermekeket és az ifjúságot a vasárnapi iskolában, járta az országot evangélizációival, hirdette az Igét gyülekezetében, irányította egyházmegyéjét, és élete utolsó szakaszában idősothont vezetett.

1. Ecsedy Aladár

Ecsedy Aladár 1902. február 6-án született a Szilágy megyei Krasznahorvátón.¹ Zenét szerető és művelő családban nőtt fel, ami muzikálításában később is megmutatkozott. Saját maga szerzett zeneműveket és énekeket, amelyekkel a gyermekeket és a felnőtteket egyaránt Istent énekekkel történő dicsőítésére ösztönözte. A csa-

¹ PAPP Vilmos: *Negyvenegy prédikátor, XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok*, IV. kötet, Budapest, Magánkiadás, 2010, 51.

lád Erdélyből települt át a dunamelléki Szalkszenzmártonba, így Aladárt a közeli kunszentmiklósi gimnáziumba írtatták,² ahol megismerkedett az ottani lelképásztorral, Vargha Tamással.³ A gimnáziumi évek alatt életre szóló tanítványi és testvéri kapcsolat alakult ki közöttük, és az oktató-lelképásztor ígéhirdetéseinek hatására döntött a 17 éves Ecsedy végleg Krisztus mellett.⁴ Ez az élmény egy életen át elkísérte.

1919-ben vették fel a budapesti teológiára. Diákévei alatt tudatosan készült a lelképásztori szolgálatra, és felelősséget érzett egyháza iránt, amit csak úgy tudott elképzelni, ha Isten Igéjének bármilyen hirdetői maguk is komolyan átélték Krisztus átformáló erejét. E szemléletmód megpecsételéseként csatlakozott 1921-ben az SDG diákmozgalom alapítóihoz.⁵ A mozgalomhoz is kötődő és a teológián is tanító Sebestyén Jenő a maga hitvallásos kálvinizmusával olyan iránytűt adott a teológus Ecsedy kezébe, amellyel még akkor sem tévedt le a tiszta református tanok ösvényéről, amikor azokat belmisszós cipőben taposta. Negyedéves korában, 1924-ben meghívta a Bethesda Korház igazgató-lelkésze, Biberauer Richard, előbb segédlelkésznek, majd kórházlelkésznek. Biberauer Szabó Aladárnak, a belmisszió atyjának volt a tanítványa. Az itt töltött hat év „Isten műhelyévé”⁶ lett Ecsedy számára, és megkérdőjelezhetetlenül magába itta a belmissziós spirituszt. A Sylvester Nyomda ez időben a kórház szomszédságában működött, így került közelebbi kapcsolatba Tildy Zoltán tahitótfalusi lelképásztorral, későbbi köztársasági elnökkel és Bereczky Alberttel.

1929-ben Tildy hívta Tahitótfalura helyettesének, majd 10 hónap múlva a gyülekezet egyöntetűen megválasztotta lelképásztorának, és 1930. augusztus 30-án iktatták be. „Munkája nyomán Tahitótfalu a magyar református lelki ébredés központjává vált.”⁷ Az 1Móz 37,19-20 igékkel keretezte szolgálatát a gyülekezetben. Erről prédikált beiktatásán, majd nyugdíjba vonulásakor, 1962. március 25-én is.⁸ „Imhol jön az álomlátó!” Korát meghaladó szervezői attitűddel látott neki a gyülekezetépítésnek. Volt bátorsága nagyot álmodni. Volt bátorsága vizionálni, maga elé képzelni a gyülekezet jövőképét, majd ennek eléréséhez rendszert alkotni, ami kétségkívül a Szentlélek áldásos munkája nyomán működött is. Korunk lelképásztorai számára ez a strukturált „látás” ma is elengedhetetlen a gyülekezetépítéshez.⁹ A közélettől sem tartotta távol magát: volt jegyző, könyvelő, tanácsstag, a Vízmű Társulat és a helyi Ta-

² PÁPAI SZABÓ György: Ecsedy Aladár emlékezete, *Pest Megyei Hírlap*, 37. évfolyam, 112. szám, 1993. május 25., 9.

³ Vargha Tamás (1890-1968). Kunszentmiklósi lelképásztor, a Solti Egyházmegye esperese.

⁴ „1919. évben Vargha Tamás kunszentmiklósi lelkész ígéhirdetése és alázatos szeretete nyomán jutottam közel Jézus Krisztushoz és adtam neki magam.” idézi BUDAI Mihály: Dr. Ecsedy Aladár (1902-1990), in *500 éves a reformáció, a Tahitótfalusi Református Egyházközösség ünnepi kiadványa*, 13., URL: <http://tahitotfalu.reformatus.hu/uploads/images/reformacio500.pdf> Utolsó letöltés: 2020. 11. 15.

⁵ ÖRSI Julianna: Törekvések a magyar református egyház szellemi megújulására, *Létünk*, XLVII. évfolyam, 2017/4, 52–53.

⁶ PÁPAI SZABÓ: i. m., 9.

⁷ Uo.

⁸ BUDAI: i. m., 14.

⁹ KELLER, Timothy: *Gyülekezet a központban*, Ford. GYŐRI Péter Benjámin, Budapest, Harmat – Kálvin – Luther, 2019, 445.

karékszövetkezet alapító elnöke.¹⁰ Megtanította a falubelieket gyümölcsfa metszésére és oltására, ott volt a hívekkel a paraszti munkában, a falubeliekkel kalákát szervezett az aratásra, amikor a második világháború megtizedelte a férfiak számát, és nem volt munkaerő.¹¹ Roppant egyszerűen, közérthetően hirdette az Igét, szó szerint „úti kalauz”-ként szolgáltak prédikációi a híveknek a mindennapi élet útvesztőiben, erősítve őket hitben, reményben és szeretetben.¹² Lelkipásztorsága idején Ecsedy ügyes vezérletével, ő és a gyülekezeti tagok földterületi adományából megépült a ma is számos rendezvénynek otthont adó Sion-hegye konferenciatelep, eredeti szándékában gyermek és ifjúsági összejövetelek számára, de később, hogy az államosítást elkerülje, Ecsedy a Zsinat nevére íratta a telepet. Ezután már inkább egyházkerületi és zsinati lelkészértekezleteket tartottak benne. 1946-ban választották meg a Pesti Egyházmegye esperesi tisztségére, és 6 éven át „szolgált az egyházmegye lelki ébresztgetését”.¹³ Régi kapcsolat fűzte Bereczky Albert püspökhöz, de az egyházvezető személyesen tett látogatása alkalmával sem tudta meggyőzni Ecsedyt, hogy az állammal való kiegyezés a kulcsa az egyház jövőjének.¹⁴ Végül 1952-ben a kommunista államot kiszolgáló egyházvezetés lemondatta esperesi tisztségéről.

Mindennek hátterében pedig azt a folyamatot kell látni, amelynek eredményeként a szovjet katonai segítséggel hatalomra került marxista-leninista államhatalom a diktatúra felé vezető útján végül is megtörte az egyházi vezetést, és „örségváltást” erőszakolt ki. Ravasz László 1948-ban a Zsinat lelkész-elnöki, majd dunamelléki püspöki tisztről is lemondott. Az új püspök erős világi támogatással Bereczky Albert, főgondnok pedig Kiss Roland lett, akiket később a Zsinat lelkészi és világi vezetőivé választottak. Elnöklésük alatt, elvtelenül behódolva a hatalomnak,¹⁵ 1948. szeptember 30-án vált törvényesen elfogadottá a Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház között létrejött „Egyezmény” egészen 1990. március 19-ig.¹⁶

¹⁰ G. SZALAI István: „Öspörös urunk”, avagy Dr. Ecsedy Aladár, a tahitófalu református gyülekezet lelkésze, esperes halálának 30. évfordulójára... (1902-1990), *Tahitófalu Községi Tájékoztató*, 332. szám, 2020. április, 6.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ ECSEDEY Aladár feljegyzéseiből közli BUDAI Mihály: Dr. Ecsedy Aladár 1930-1962-ig (Tahitófalu-ban) volt lelképásztor feljegyzései, *Tahitófalu Községi Tájékoztató*, 229. szám, 2011. szeptember, 6.

¹⁴ „Bereczky Albert eljött Tótfalura, valami dolga volt Ecsedy Aladár esperessel, a főnökömmel... Bereczky püspök úrnak – és az ő követőinek, az ún. „vonalasoknak” – az volt a véleménye, hogy meg kell próbálni mégis kiegyezni valahogy a hatalommal. Mi nem voltunk vonalások, mi átkozott nyugatosok meg ilyenek-olyanok voltunk, és – mindenekelőtt az Ige tanácsára – azt mondtuk, hogy nem lehet” – emlékezett vissza Kántor Ervin. HORNYÁK Máté: Kántor Ervin életinterjú, Fényképalbum, *kre.hu*, Készült: Vác, 2013, 9., URL: http://www.kre.hu/portal/images/eletutinterjuk/Kantor_Ervin_fenykepalbum.pdf Utolsó letöltés: 2020. 11. 15.

¹⁵ SZATHMÁRY Béla: A református egyház és a felekezeti egyenjogúság – az 1947. évi XXXIII. tv. értékelése református szemmel, *srta.hu*, 4., URL: http://srta.hu/wp-content/uploads/2015/06/a_reformatus_egyhaz_es_a_felekezeti_egyenjogusag.pdf Utolsó letöltés: 2020. 04. 28.

¹⁶ LADÁNYI Sándor: A református egyház élete a II. világháború után, Az egyház és állam viszonyának „rendezése” 1948-ban, in Uő. – PAPP Kornél – TÖKÉCZKI László (szerk.): *Egyháztörténet 2.*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 1998, 149.

Miközben folytak a küzdelmek és a viták az egyház megújításáról, a gyülekezetekben az igehirdetések és evangelizációk nyomán jelentős ébredési hullám vonult végig az országon a negyvenes években. Éppen Ecsedy Aladár volt ennek egyik gerjesztője. Saját feljegyzései szerint 350 helyen fordult meg evangelizációival. Korának „sajátos egyénisége” volt, aki úgy mutatta fel Krisztus keresztyét, „mint ami megháborít és vádol, hívogat, nekünk is felkínáltatik, elfogadható, megment és üdvözít”.¹⁷ A háború szörnyűségeit túlélő emberek felismerték, hogy egyéni életük és a nemzet sorsa a Krisztus váltságába és szeretetébe kapaszkodó hitük megélésétől függ. Ez az ébredés adta alapját annak, hogy a későbbi kemény elnyomás közepette is meg tudott maradni az egyház, és túlélte a nehéz időket.¹⁸ Lelkészeket, akik nem voltak hajlandók a kommunista programot propagálni, ellehetetlenítették. Létrejött az Állami Egyházügyi Hivatal, amely minden egyházi tevékenységet ellenőrzött. Elkezdődött a lelkészek ideológiai átnevelése, és egész jól működő besúgórendszert építettek ki az egyházon belül. Mindezekből látszik, hogy lassú kivérzésre ítélte az államhatalom az egyházat.¹⁹ A református egyház intézményszerkezeti rendszerébe is belenyúltak a Konvent Elnöksége által: gyülekezeteket csoportosítottak át, egyházközségeket összevontak, a Tiszáninneni Református Egyházkerületet egy időre megszüntették, az egyházmegyéket határait átszabták, ezzel az egyházmegyei tisztségviselők közül a nem kívánatosakat lecserélték.²⁰ Ennek áldozata lett Ecsedy Aladár is, miután az 50-es években megindult kitelepítések elszenvedőin úgy próbált segíteni, hogy kérte esperesi körlevélben egyházmegyéjének gyülekezeteit, hogy szervezzenek gyűjtést a rászorulóknak részére.²¹ Az államhatalomnak ez nem tetszett, és eltávolították esperesi székéből, ezzel együtt a Pesti Egyházmegyéjét megszüntették 1952-ben.²² Ecsedy Aladár az esperesi leköszönését követően megmaradhatott a tahitótfalui gyülekezet lelképásztora, és a kommunista időkben is próbálta összefogni közösségét.

1955-ben budapesti teológusok megalkották a Hitvalló Nyilatkozatot, amely nyomatékosan szembe ment az egyházi vezetés torz teológiai döntéseivel és politikájával. Sok lelképásztor és teológus fogadta el és írta alá, így valóságos mozgalommá duzzadt, magukat Református Megújulási Mozgalomnak nevezték el. Ehhez csatlakozott Ecsedy Aladár is, és egy olyan beadványnak a szellemi atyja lett Békési Andorral, Gyökössy Endrével és Joó Sándorral karöltve, amely 1956. október 8-án 160

¹⁷ BOROSS Géza: Igéhirdetés, in BARTHA Tibor – MAKKAI László (főszerk.): *Studia et Acta Ecclesiastica, V. kötet, Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1983, 406–417, 416.

¹⁸ LADÁNYI: i. m., 147.

¹⁹ HORVÁTH Erzsébet: A Magyarországi Református Egyház története a kommunista időkben (1945-1989), *zsinatileveltar.hu*, URL: <http://zsinatileveltar.hu/a-magyarorszag-i-reformatus-egy-haz-tortenete-a-kommunista-idokben-1945-1989> Utolsó letöltés: 2020. 04. 28.

²⁰ LADÁNYI Sándor: A magyarországi protestantizmus a Rákosi-diktatúra, valamint az 1956-os forradalom és szabadságharc idején, in *Uő. – PAPP – TÖKÉCZKI: i. m., 153–155.*

²¹ HORNYÁK: i. m., 8.; Kántor Ervin református lelképásztor (1922-2015) 1948-1952 között volt segéd-lelkész Ecsedy Aladár mellett Tahitótfaluban

²² ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 471.

lelkipásztor és segédlelkész aláírása nyomán országos jelentőségűvé vált. Elküldték a Konventnek, ahol ennek a dokumentumnak átütő ereje lehetett volna, de sajnos igazán érdemben már nem tárgyalták.²³ A Megújulási Mozgalom vezetésére közben felkérték Ravasz Lászlót 1956. október 31-én, aki hezitálás után igent mondott. A belső egyházi megújulás mellett a mozgalom célkitűzése volt, hogy le kell váltani azokat az egyházi vezetőket, akik az államhatalom érdekeit szolgálták.²⁴ Bereczky, Péter János és Kiss is lemondtak. Azonban november 4-én megérkeztek a szovjet tankok, és megkezdődött a forradalom leverése, az egyházban pedig a visszarendező-dés. Ravaszékat puccsistanak bélyegezték, a lemondott kollaboráns egyházi vezetőket visszahelyezték tisztségeikbe.²⁵

Érdemes megjegyezni, hogy az 1955-56-os eseményeknek a református egyházon belül vajmi kevés köze volt a forradalomhoz. Nem ebből eredtek. Sokkal inkább egy folyamat eredménye, amelyet a politikai hatalom egyre jobban fokozódó nyomása érlelt, majd ezen évek szabadabb légköre felszínre hozott.²⁶

Ecsedy az 1956-os forradalom idején a falujában is megalakult Nemzeti Bizottság elnökeként tevékenykedett.²⁷ A forradalom elbukásával gyűjtőfogságba került, majd szabadulását követően rendőri felügyelet alá helyezték.²⁸ 1962-es nyugdíjazása után Tahitótfaluban maradt, és a falu közéletében továbbra is aktívan részt vett. Rehabilitációjaként lehet felfogni, hogy 1974-ben kinevezték a leányfalui idősothton lelkész-igazgatójának. 10 éven át látta el e diakóniai szolgálat irányítását, majd 82 évesen, miután ereje megfogyatkozott, felmentését kérte. Ecsedy Aladár „futását elvégezve”, 1990. szeptember 7-én hunyt el. Temetésére 1990. október 5-én került sor a tahitótfalui református temetőben Bolyki János szolgálatával. 2007-ben Tahitótfalu díszpolgára posztumusz elismerésben részesült, és közteret neveztek el róla. Emlékét két tábla is őrzi, egy a parókia homlokzatán, egy pedig a kerítésfalra rögzítve.²⁹ Felesége, Valentini Margit több gyermeknek adott életet, de a felnőttkort csak az ifjabb Aladár élte meg, aki zongoraművész lett, és 1948-ban elhagyta az országot. Örökbe-fogadott lányuk, Zsófi a családban nevelkedett, neki egy lánya és egy fia született.³⁰

Talán ő maga sem tudta volna megmondani írásainak számát. Életében több mint 1000 evangéliumi éneket szerzett szöveggel és dallammal együtt,³¹ mellette színdarabokat és jeleneteket is írt. Több, mint hetven könyvet jelentetett meg. Ezek között találunk a vasárnapi iskolai munkához fűződő kiadványokat, bibliai könyvek

²³ KISS Réka: 1956 és a református egyház, *Confessio*, 40. évfolyam, 2016/3, URL: <http://confessio.reformatus.hu/v/190/> Utolsó letöltés: 2020. 11. 15.

²⁴ LADÁNYI Sándor: A magyarországi protestantizmus, 157.

²⁵ HORVÁTH: i. m.

²⁶ LADÁNYI Sándor: A magyarországi protestantizmus, 157.

²⁷ HÉJJAS Pál (szerk.): *1956 Pest megyében*, I. kötet, Budapest, Pest Megyei Levéltár, *Pest megye múltjából* 10, 2006, 192.

²⁸ PÁPAI SZABÓ: i. m., 9.

²⁹ BUDAI: i. m., 14.

³⁰ Uo.

³¹ PÁPAI SZABÓ: i. m., 9.

gyakorlati kommentárjait, magyarázatot a Heidelbergi Kátéhoz, számtalan prédikációs kötetet, áhítatos könyveket, úrvacsorai, keresztelési, temetési beszédek gyűjteményeit és evangélizációs igehirdetések füzetait.

Ecsedy Aladár a több mint 30 éves szolgálatát három részre osztotta tíz éves periódusokban: a gyülekezet lelki és anyagi talpra állítása; missziói tevékenység; személyes próbatételek és megcsendesedés.³² Ez az általa megrajzolt ív, nyugodtan mondhatjuk, talán országos egyházunk helyzetét is tükrözi az első világháborútól kezdve a kádári „együttműködésig”. Útkeresés, misszió, konfrontálódás, végül nyugvópont (olyan, amilyen). A rendszerváltás után érezhetően egy hasonló pontokat érintő görbe indult el egyházunkban, és hogy ezen az íven most hol helyezkedünk el, azt mindenki maga gondolja át. Mert ez a görbe is tart valahova, és visszatekintve a múlt századra, kérdéses lehet, hogy újra oda akarunk-e (le)jutni, ahol az a görbe nyugodott meg.

2. A vasárnapi iskola istenországa szolgálatában³³

Egészen fiatal korától fogva, „első szerelem”³⁴-ként, Ecsedy egyik lelkipásztori fókusza a gyerekmisszió volt. Mindamellet, hogy Tahitótfaluban egy teljesen új iskola épült, országosan szervezte a gyerekek evangélizációját. Az idős Victor János halála után a vasárnapi iskolai ügy vezetője lett, és a Zsinat megbízta, hogy az addig felekezeti szerveződést mint Magyar Református Vasárnapi Iskolai Szövetséget hivatalosan is a református egyházba integrálja.³⁵ Ennek elérése érdekében töretlenül hívták fel a gyülekezetekben már működő vasárnapi iskolákat, hogy csatlakozzanak, és lépjenek be a Szövetségébe.³⁶

2.1. A munka története

A *vasárnapi iskola* a belmisszió sajátos ága, amely eredetileg az angliai Gloucester városából indult Raikes Róbert (1736–1811) laptulajdonos kezdeményezésével, aki 1780-ban az utcáról összeszedett gyerekekkel elindította az első csoportot.³⁷ A mozgalom mindenekelőtt a züllésnek indult gyermekek Krisztusnak történő megmentését tűzte zászlójára.³⁸ A szigetországból átgűrűzött Európába, és 1825-ben Hamburgban nyílt meg az első vasárnapi iskola. Az ügyet a német belmisszió atyja, Wichern János (1808–1881) karolta fel, majd Németországból Európán át az egész világon elterjedt a mozgalom. 1936-ban több mint 38 millió tagot számlált az akkora már

³² G. SZALAI: i. m., 6.

³³ ECESEDY Aladár: A vasárnapi iskola Isten Országá szolgálatában, *Az Út*, 23. évfolyam, 1941/6-7, 159–164.

³⁴ Uo., 159.

³⁵ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1942. évi május hó 6-7. napján tartott ülésének jegyzőkönyve*, Budapest, A Református Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa, 1942, 392.

³⁶ *Dunántúli Protestáns Lap*, 53. évfolyam, 17. szám, 1942. április 25., 82.

³⁷ DIENES Dénes: Az angolszász belmisszió, in Uő. (szerk.): *A felvilágosodás és ami utána következett*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2016, 121.

³⁸ HORVÁTH István: A vasárnapi iskolai munka, *Az Út*, 22. évfolyam, 1940/2, 45–50, 45.

megalakult Vasárnapi Iskolai Világszövetség. Hazánkba a 19. század második felében jutott el először. Eleinte német nyelven folyt a Skót Misszió keresztül, mígnem a fiatal Biberauer Irma (1867–1945) néhány gyerekkel 1882-ben megtartotta az első magyar nyelvű foglalkozást. Így indult a budapesti Nagy János utcából hódító útjára az első magyar vasárnapi iskola. 1883-ban budapesti teológusok is felismerték a vasárnapi iskola jelentőségét, és Szabó Aladár (1860–1944) vezetésével egy másik szálon is felfuttatták a szolgálatot. Később a két úttörő összeházasodott (1889).³⁹ Vasárnapi iskolák alakultak szerte az országban, több belmissziós egylet is csatlakozott a misszióhoz. Az első világháború megtorpanásra kényszerítette a mozgalmat, majd a harcok befejeztével a Vasárnapi Iskolai Világszövetség anyagi injekciójával újra folytatódhatott, élére pedig id. Victor János állt, aki nemcsak az ország határain belül, hanem külföldön is a vasárnapi iskola elismert képviselője volt. Szerkesztésében került kiadásra havonta kétszer a *Fecske* című módszertani és didaktikai szaklap csoportvezetők számára.⁴⁰ 1931-ben már több mint 63.000 gyermek járt a 892 felekezeti közti vasárnapi iskola valamelyikébe. Victor János 1938-ban bekövetkezett halála után egy ideig gazdátlanul maradt a munka, de gyorsan újraszerveződött, most már külön-külön felekezeti irányításban. 1939-ben Muraközy Gyula lefektette a református vasárnapi iskolai szövetség alapszabályait, majd az Egyetemes Konvent egy albizottságot bízott meg a megalakulás előkészítésére, a tagok közé beválasztották Ecsedy Aladárt is. Végül a konventi bizottság 1940. április 24-ei gyűlésén kisebb változtatásokkal az alapszabályt elfogadta, ezzel megalakult a Magyar Református Vasárnapi Iskolai Szövetség azzal a szándékkal, hogy a gyermekek Krisztushoz vezetése mellett az egész református egyház megújulásának eszközévé legyen.⁴¹ 1940-re a csak református vasárnapi iskolákban regisztrált tanulók száma meghaladta a 100.000-et, összesen 2784 csoportban 2512 tanítóval.⁴²

Ecsedy Aladár lett a Magyar Református Vasárnapi Iskolai Szövetség országos titkára, és oroszlanrészt vállalt a gyakorlati munkában is. Gyökössy Endrével, Madarász Lajossal, Joó Sándorral és sokan másokkal szervezeten végezték a gyermekmissziót a 20. század derekán. Rendszeres, országos konferenciákat bonyolítottak le Tahiban,⁴³ és e mellett gyülekezetekbe kihelyezett szimpóziumokat, előadásokat és továbbképzéseket tartottak vasárnapi iskolai vezetőknek, a gyermekek lelki nevelése iránt érdeklődőknek. Ecsedy kiválóan ismerte a vasárnapi iskola elvi és szaktudományos elképzeléseit, de sohasem mondott le a lehetőségről, hogy mindezeket a gyakorlatban is bemutassa előadása után egy-egy élvezetes mintatanításban.⁴⁴ Szintén az ő

³⁹ Közli Ecsedy Aladár id. Szabó Aladárnak a történet elbeszélését, akit fia, ifj. Szabó Aladár kérdezett ki. – ECSEDY Aladár: *A vasárnapi iskola*, Budapest, Bethlen Nyomda, 1941, 48–50.

⁴⁰ GÉRA Eleonóra Erzsébet: *Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850-1952*, Doktori Disszertáció, Budapest, ELTE-BTK, 2006, 31.

⁴¹ ECSEDY: *A vasárnapi iskola*, 55.

⁴² Uo., 52

⁴³ *Dunántúli Protestáns Lap*, 53. évfolyam, 26. szám, 1942. június 28., 124.

⁴⁴ *Dunántúli Protestáns Lap*, 54. évfolyam, 16. szám, 1943. április 18., 81.

főszerkesztésében jelent meg újra a *Fecske*, és kiadásra került mellette a *Kisfecske*⁴⁵ is tanulók részére. Számos tankönyv, konfirmációs kátekönyv, színdarab, vers és ének került ki kezei alól gyermekek és gyermekmunkások számára. A sort 1931-ben a *Jó pásztor* nyitotta, amely „vasárnapi iskolai tanítók és gyülekezeti munkások kincsebányája”,⁴⁶ ennek folytatása *A töviskoronás király*, majd *A legnagyobb apostol* és sok más ifjúságnak szánt írás. Egyházvezetési magasságokban bízott rá a gyermekmisszió, nemcsak mint a Magyar Református Vasárnapi Iskolai Szövetség országos titkára, hanem mint az Egyetemes Konvent Misszióügyi Bizottság Gyermekmissziói Albizottságának rendszeres előadója.⁴⁷ Ezek mellett állandó munkatársa volt a Zsinat kiadásában évről évre megjelent, Enyedi Andor által szerkesztett, minden lelkesi hivatalba kötelezően elküldött *Belmissziói Útmutatónak* is.

2.2. A munka meghatározása

Csikész Sándor indíttatására⁴⁸ Ecsedy 1941 májusában a Debreczeni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen doktori fokozatot szerzett ezen a területen.⁴⁹ *A vasárnapi iskola* (Budapest, 1941) című disszertációjában elsőként dolgozta fel a témát rendszeres és módszertani szempontból, azaz a sorban ez az első tudományos munka e topikban. Ma is sok hasznos útmutatása lehet az újjáéledni látszó vasárnapi iskolai munkához vagy gyermek-istentisztelethez.⁵⁰ Az értekezés első mondatában teológiai alapokon, szintetizálva a célokat és módszereket igyekszik pontosan meghatározni e munkát:

„A vasárnapi iskola Isten Szentlelkének tanítói és nevelői munkája, melyet az anyaszentegyházban, önkéntes és önzetlen vezetők által a közvetlen beszélgetés módszerével kötelező számonkérés és osztályozás nélkül a gyermekek között végez azért, hogy őket az Ige, az imádság és keresztyén egyéniségek által istendicsőítő életre és az üdvösség útjára elvezesse.”

Nem légből kapott megfogalmazás ez. Ecsedy feldolgozza, beépíti és figyelembe veszi az addig elért pedagógiai, didaktikai és gyermeklélektani eredményeket, amelyeket részleteiben is kifejt értekezésében, de a Szentírás elsődlegességéből és a megtért tanítók hitelességéből nem enged. A mozgalom lényegét Raikes Londonban álló szobrában ragadja meg: bal kezében a Bibliát tartja, jobb kezével és derült arcával pedig

⁴⁵ Eleinte a gyermekek egy-egy feladatlapot kaptak, ezeknek a szerkesztett változata lett a *Kisfecske*.

⁴⁶ *Dunántúli Protestáns Lap*, 41. évfolyam, 47. szám, 1930. november 23., 224.

⁴⁷ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje*, 783.

⁴⁸ PÁPAI SZABÓ: i. m., 9.

⁴⁹ *Debreczeni Újság*, XLV. évfolyam, 113. szám, 1941. május 18., 6.

⁵⁰ BOROSS Géza: Magyar református gyakorlati teológiai disszertációk a huszadik században, *Studia Caroliniensia*, 2003/3-4, 165–176, 173.; A dolgozat felépítése a következő: 1. A vasárnapi iskolai munka története; 2. Elvi rész; 3. A gyermek; 4. A vasárnapi iskolai vezető; 5. A vasárnapi iskolai munka módszertana; 6. A Biblia, mint a vasárnapi iskolai munka anyaga; 7. Imádság a vasárnapi iskolában; 8. Éneklés a vasárnapi iskolában; 9. Áldozatra és szolgálatra nevelés; 10. A vasárnapi iskolai munka segédeszközei.

a Bibliára, az élet könyvére mutat. „A Biblia a vasárnapi iskolán keresztül lett sok ezer gyermeknek mindennapi kenyerévé.”⁵¹ Eleinte fizették a szolgálatot, de később kimondák, hogy e munkát tisztán, Krisztus iránti és a gyermekek iránti szeretetből kell végezni.⁵²

2.3. A munka két forrása

Ecsedy Aladár két forrásból eredezteti a gyermekmunkát: Isten iránti szeretet és a gyermek iránti szeretet. Isten iránti szeretet csak Krisztusban tud megtestesülni.⁵³ Krisztus nélkül a gyermekmunka olyan,

„mint a papírvirág, amelynek megvan a virág formája, megvan a színe, az alakja, csak éppen illata nincs és élet nincsen benne... Ahol a Krisztus váltságmunkája, váltságának személyes megélése és megtapasztalása hiányzik, ahol Krisztus csak egy theologiai tényezővé lett, akivel a keresztyén élet sakktabláján sakkozunk, mint a királynővel, ott nem lehet soha erőteljes és hasznos vasárnapi iskolai munka... Nem azt értjük, hogy a munkában, a tanításban elő kell fordulni a Krisztus nevének, mert hiszen ilyen módon könnyen lehet minden vasárnapi iskola krisztusi, hanem azt, hogy az élő Krisztussal való szeretet- és életközösségből, mint áldott forrásból táplálkozik a munka.”⁵⁴

A gyermek iránti szeretetnél hangsúlyos Ecsedy felfogásában, hogy elismerve a pedagógiai felismeréseket és a különböző fejlődésméleti kutatások eredményeit, a gyermek lelkének, a bűntől eleve megrontott életének megmentése az elsődleges. „Ha nem ég bennünk a vágy: a gyermek lelkének megmentésére, az ördög töréből kiszabadítására, akkor nem tudunk olyan munkát végezni, mint amilyenre Isten hívott el bennünket.”⁵⁵ A kedves és szelíd hang mellett tanulja meg a gyermek felismerni a bűnt, megutálni a kárhozatot, és keresni az üdvösségre vezető utat. Nem gondolja, hogy határozott megtérésekre lehet számítani, de vallja, hogy e szolgálatban „a kegyelem munkája számára elkészüljenek az áldott medrek, hogy a gyermek megérezze azt, amit később öntudatosan meg is kell cselekednie s hogy eszközei lehessünk Isten Szentlelke előkészítő munkájának, amely megtérésre akar juttatni”.⁵⁶ Múló, hangzatos és divatos trendeken átívelő, időt álló gondolatok ezek, amelyeket érdemes minden gyermekek között végzett munka fölé helyezni, akkor is, ha esetleg a hittanoktatás a lelkipásztor pénzkereseti forrásaként egzisztenciális kérdéssé szublimálódik, és nem az erre való elhivatottságból vagy hovatovább karizmából fakad.

⁵¹ Ecsedy Aladár: *A vasárnapi iskola*, 46.

⁵² Uo.

⁵³ Ecsedy: *A vasárnapi iskola Isten Országá szolgálatában*, 159.

⁵⁴ Uo., 160.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo., 161.

2.4. A munka célja

Isten országa építésében minden ránk bízott munkának céltudatosnak kell lennie, úgy, ahogyan Pál apostol figyelmeztet erre: „ami pedig előttem van, annak nekifeszülve futok egyenest a cél felé, Isten mennyei elhívásának Krisztus Jézusban adott jutalmáért” (Fil 3,14). Péter pedig megadja mindannyiunk számára, gyermekek és felnőttek, tanulók és tanítók számára a végcél már itt e földi életben: „mert elértétek hitetek célját, lelketek üdvösségét” (1Pét 1,9). Ecsedy megfogalmazásában ez így áll: „A vasárnapi iskolai munka célja az eredendő bűnben született gyermekeknek Jézus Krisztushoz, tehát az idvesség útjára való elvezetése, hogy megteremtven a hálának gyümölcseit, már e földön Isten dicsőségére élhessenek, s haláluk után üdvösségre jussanak.”⁵⁷

2.5. A munka fontossága

Miben áll a vasárnapi iskola fontossága? Döntő megközelítés, hogy a házat aluról építsük, és a betegséget is gyökerénél kezeljük. Kulcsfontosságú az új nemzedék nevelése. Amikor a jeruzsálemi templomot a vallásos zsidók tolvajok barlangjává tették, akkor Jézusnak ostort kellett fognia, hogy kiűzze a kufárokat. Ugyanakkor a gyermekek kiáltozták a templomban: Hozsánna Dávid Fiának! (Mt 21,15). Ez a gyermekiáltás megmutatta az „új világ útját”: megújult hitélet, ébredés, megelevenedés a gyermeklelkeken keresztül.⁵⁸ A holt vallásos értéktelenséget fel kell váltsa a növekvő új élet el nem múló merituma. „Mint ahogy a tavaszi rügyek ledobják a fáról a tavalyi, a megszáradt leveleket, úgy kell eljönnie az új nemzedék által az ébredésnek.”⁵⁹ 1941-ben fogalmazta meg e gondolatokat Ecsedy Aladár, és mi már visszatekintve tudjuk, hogy mennyire igaza lett! A belmisszió vasárnapi iskolai mozgalma és a mellette futó evangélizációk révén nagy ébredési hullám vonult végig az országon a 20. század derekán. Erre képes az áldozatos gyerekmisszió. Ma is óriási fontossága van a Bibliából táplálkozó, teológiailag markánsan és hitvallásainkból egyenesen eredő hiteles kerestényen nevelésnek, történjen az napjaink bármilyen gyermekeket érintő szolgálatában. A nagy „kufár”, a Sátán ott van a szépen becsomagolt portékáival gyermekink körül. Az, hogy mit engedünk a kezükbe ezek közül, a mi felelősségünk most is és a jövőre nézve is. Ők az új nemzedék. A kérdés, hogy felszakad-e ajkukról, hogy „Hozsánna Dávid Fiának!”, vagy arra se lesznek képesek, hogy fiúnak lássák a Fiút?

2.6. A munka módszertana

Ecsedy mélyrehatóan vizsgálja a gyermeklélektan eredményeit, áttanulmányozza az addig megismert erkölcsi, személyiségi vagy vallásos fejlődés elméleteit, górcső alá veszi a pedagógiai és didaktikai elgondolásokat, majd mindezeket beépíti a vasárnapi iskolára vonatkozó látásmódjába. Sokat vesz át a kor nagy református teológusaitól, akik valamit is letettek a nevelés asztalára: Imre Lajostól, Czeglédy Sándornétól és Makkai Sándortól. Ezek mellett a téma nemzetközi irodalmának széleskörű ismer-

⁵⁷ ECSEDY: *A vasárnapi iskola*, 12.

⁵⁸ Uo., 16.

⁵⁹ Uo.

tével rendelkezik. Szereteágazó studiális és praktikális tudását ötvözi, amikor kifejti a vasárnapi iskolai munka módszertanát.⁶⁰ Ennek részletes bemutatására most nincs lehetőségünk, elégedjünk meg annyival, hogy mint minden elgondolását, Ecsedy ezt is Isten felől közelíti meg. Tehát a vasárnapi iskola módszere nem lehet más, mint ami teljesen megegyezik Isten világot megmentő munkájának módszerével: Isten Fia kisgyermekké lett. Megváltói útját először gyermeki lábakkal taposta. Gyermeksége szükséges volt szándékához. „A vasárnapi iskoláinknak tankönyvük van, ez arról a hatalomról szól, amellyel Isten gyermekeivé lehetünk.”⁶¹ *Jézus módszertana* című eladásában pedig aláhúzza, hogy a vasárnapi iskola metódusát Jézustól lehet megtanulni, és ennek alapjai az egyszerűség, az elevenség és az érthetőség.⁶² Ecsedy didaktikai látásmódjának legfőbb elemei pedig *a hit*, amely abszolút elvárás a tanítótól, mert csak hittel lehet a gyermekben is hitet ébreszteni; *a szeretet és türelem*, amellyel a gyermekhez egyáltalán közeledni lehet; *az anyag ismerete*, amely nem csupán a Szentírás történeteiben való jártasságot jelenti, hanem azok üzenetének megértését is; *az adagolás*, amikor tudni kell, hogy a gyerek mennyit képes felfogni; és *a tálalás*, amely a tanítást élvezhetővé teszi.⁶³ Ecsedy nem szorgalmazza egy-egy bibliai történet egészének bemutatását, hanem csak abból egy kis részlet elmondását. „Kisebb gyermekek számára sohasem szükséges egy leckét végig tanítani, mert az ő kicsi szívük megtöltésére egy kevés víz is elegendő.”⁶⁴ Fontos feladatként jelöli meg, hogy példákkal világítson meg a tanító egy történetet, de ezek ne szorítsák háttérbe Jézus személyét. Nem tartja helyesnek az „aranymondás” elnevezést, mert azt „nagy emberek értékes gondolataira” is használják, és vigyázni kell, hogy a gyerek még véletlenül se gondolja azt Isten Igéjéről. Egyszerűen Igének nevezi a megtanulandó bibliai idézetet.⁶⁵ Bár ezen mégis változtatott egy évtized alatt, és visszatért az aranymondás elnevezéshez.

2.7. A munka külső eszközei

A vasárnapi iskola magyarországi átfogó megszervezésekor Ecsedy elengedhetetlennek tartotta, hogy a fentebb említett Krisztus-központú gondolkodáson, megtérésre sarkalló hozzáálláson és belső elhivatáson túl a külső körülmények is álljanak rendelkezésre, úgy, mint gyermeküdülő telep, gyerekirodalom, vasárnapi iskolai segéd-eszközök, szemléltető képek, könyvek kiadása. Tehát lelki és anyagi tőke együttesen.⁶⁶ Maga Ecsedy számtalan kiadványt, tankönyvet, drámajátékot és éneket adott a gyerekek kezébe, mindezekon túl pedig létrehozta a Sion-hegye misziói otthont, amelyet fentebb már említettünk. Itt kerültek megrendezésre a „kiképzőtáborok”, itt evangélizáltak és készítették fel erre a gyülekezeti munkára a jelentkező fiúkat és

⁶⁰ Vö. ECSÉDY: *A vasárnapi iskola*.

⁶¹ Uo., 20.

⁶² *Dunántúli Protestáns Lap*, 54. évfolyam, 16. szám, 1943. április 18., 81.

⁶³ ECSÉDY: *A vasárnapi iskola*, 199–201.

⁶⁴ ECSÉDY Aladár: *A jó pásztor*, Budapest, Apostol János Kiadása, 1931, 6.

⁶⁵ Uo., 7.

⁶⁶ Uo., 163–164.

lányokat. Egyik turnust követte a másik, amíg ezt a missziói munkát is le nem állították a többivel együtt.⁶⁷

A rendszerváltás után minden egyházi mozgalomnak szabad volt újraindulnia, de mégis kevés gyülekezetben találkozhatunk kifejezetten a vasárnapi iskolával. Célkitűzéseit, fontosságát és legfőképpen eredményességét láthattuk a múlt századból. Érdeemes mindezeket újragondolni, aktualizálni és napjaink kontextusába helyezni. Isten nem változik. Szándéka sem. Országá elközelített, és nekünk és gyermekeinknek ennek az országnak polgárai közé van meghívónk Krisztus által. A magunkét őrizzük meg, a gyerekekét pedig adjuk át!

ABSTRACT

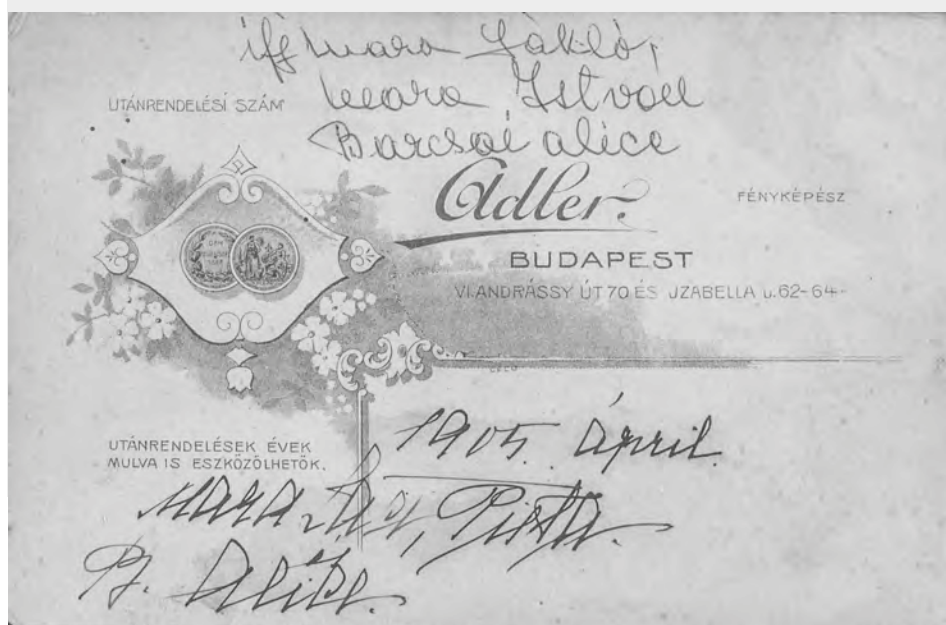
Aladár Ecsedy's „Soul-Saving” Evangelization for Children

Aladár ECSEDY (1902–1990) was one of the most active Hungarian Reformed ministers in the 20th century. The main focus of his ministry – as the representative of the Domestic/Home Mission – was evangelization. This was evident in his Sunday school youth-mission and the nationwide church evangelization. By presenting some of his biblical, theological, and pedagogical points of view, we can see the importance and goals of the Sunday school movement and make the messages from the past relevant for the purpose of evangelization mission for the youth of today.

⁶⁷ Gyökössy Endre: *Hogyan tartsunk gyermek-bibliórát?*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2017, 5.

ARCHÍVUM

CZIBOR JÓZSEF: ÉDES KICSI TÜNDEM!

Hármas gyermekportré: „Ifj. Mara László, Mara István és Barcsay Alice, 1905. április”.
Adler, Budapest.

(© Sárospataki Református Kollégium Múzeum)

Kovács Áron

CZIBOR JÓZSEF: ÉDES KICSI TÜNDÉM! – CZIBOR JÓZSEF TÜNDE-NAPLÓJÁNAK RÉSZLETEI –

A kopott borítójú, 160x100 mm méretű, 229 oldal terjedelmű kis határidőnapló, melynek részleteit a következő oldalakon közlöm, 2017-ben került egy budapesti antikváriumból a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei tulajdonába. Szerzője, Czibor József a Csallóköztől légvonalban 12 kilométerre fekvő Deáki község lelkipásztora.

Czibor Józsefet 1932-ben választotta meg a Deáki Református Egyházközség lelkipásztorává, majd mint önálló lelkipásztor alapított családot ugyanebben az évben. Feleségül vette Tóthkárolyi Ibolya tanítónőt, majd 1935-ben megszületett Anikó, 1941-ben Tünde lánya, 1943-ban pedig Csongor fia.

Tünde-naplóját Czibor József 1941. május 5-én, Tünde születésének napján kezdte el vezetni, napról-napra dokumentálva benne gyermeke és családja életét egészen 1947. szeptember 4-éig, a Felvidékről való kitelepítésükig. Czibor József, mint jó apa, mozdulatról mozdulatra követi lánya fejlődését, az első szavak, léptek, jó cselekedetek és csínytevések, ünnepek és hétköznapok mind-mind megjelennek benne. Az olvasó beavatást nyer a Horthy-korszak kispolgári mindennapjaiba, míg bejegyzésről bejegyzésre haladva 1945-ben maga alá nem söpri őket a történelem vihara. A naplóírást ekkor sem hagyja abba Czibor, őszintén számol be félelmeikről, reménysegeikről. Testközelből ír a frontátvonulást és a háború mindennapjainak borzalmairól, bár ezeket, az apai szerep diktálta kötelességeknek eleget téve szemérmesen tompítja majdani olvasója, Tünde számára.

Kovács Áron, PhD

- 1945. febr. 26.
Édes kicsi Tündém!
Ma volt a kis Bartha Olivér Géza Zsigmond megkeresztelése Kajalon¹. Ott voltunk valamennyien. Te is igen jól érezted magad. Minden szép és jó volt!
- 1945. márc. 20.
Édes kicsi Tündém!
Községünkben tifuszbajárvány ütötte föl a fejét. Ma mindnyájunkat beoltattam védőszérummal.
Hadihelyzet: Tata körül folynak a harcok!
- 1945. márc. 28.
Ma, majdnem háromhónapnyi ittartózkodás után elment Topcohal őrnagy. A német hadsereg ezen a szakaszon is vonul vissza.
Mind a három utcai szobában és előszobában német parancsnokság lakik. A mosókonyhában sofőrök laknak.
Császár Mihályné az első tifuszos halott.
Egyre gyakoribb orosz vadászpülő-támadás éri vidékünket.
Hadihelyzet: Veszprém után Pápa is elesett. Léva felől felénk húzódik a front.
- 1945. III. 29.
Óriási forgalom az országutakon. Minden hátrafelé! Kocsik menekültekkel, katonai személy és teherautók, páncélosok, terepjárók.
Magyarcsókot és Vágfarkasdot bombázták ma. Emberéletben és anyagiakban károk keletkeztek.
Több menekültöt a szénapajtában helyeztünk el. Ma elmenekültek a jegyzők is családjaikkal Németországba. Rektor úr is elment. Felesége és Zsuzsika 2 nappal előbb. Öreg édesanyját itthagya.
Hadihelyzet: Érsekújvár elesett! Páncélos ékek egész Jattóig törtek előre. A görgés egyre erősödik, de mégis hihetetlen a „csend” mert a hang nem mutatja a front közelségét. –
- 1945. III. 30.
Nagypéntek. Orosz légitámadás érte Deákit. Az Újsoron 3 ház és a főutcán 2 ház rongálódott meg jobban. A fő utcán egy ház s egy kisebb szalmakazal leégett.
D.e. ment el tőlünk a német hadosztályparancsnokság. Mind a 3 utcai szobát lefoglalták. Minden ablakon át telefont vezettek be. Utánuk alantasabb parancsnokság jött.
Az Újsoron karján sebesült meg Nagy Sándorné Császár Vilma. Egy német katona meghalt, megsebesült. A holtat Csímma Lázár kertjében hantoltuk el.

¹ Nemeskajal

Német és magyar parancsnoki megbeszélés. Balassa tüzér ezredes szerint a Vág vonalat tartják és nagy harcokra van kilátás.

A németek miatt nem megy jól a pakolás és elásás. A pajtában egész a vízig ástam egy hatalmas gödröt s oda tettem egy német katona segítségével a ruhával telt nagy szürke ládát. Szurkos papírral borítottam be kívülről. Salakkal vékonyan betemettem és föléje könyvvel teli ládát helyeztem. A pajta ólja, egy sarok kivételével, ládákkal van tele. Templom mögötti kertben is vannak ládák. Jó mélyen. Itt van a befőtt, spiritusz, néhány üveg bor és ecet, zsír és cukor. Föléje krumpli és sárgarépa került. A föld színe szalmás trágyával lett meghintve.

A németek Rakottyá határ felőli végét torlaszokkal elzárták s ma az ottan lakosok egy részét kiűritették. A kertben védelmi állás rendeztek be.

Egyre több német özönlik hátrafelé.

- 1945. III. 31.

Az éjjel tovább folytattuk dolgaim elásását. Hajnali 2^h-ig ástam a kertben telihold és Stalin-gyertya s felgyújtott (akna-tűz által) ház fénye mellett. A háború végérvényesen megérkezett hozzánk! Vajjon hogyan vészeliük át?!

A kertben ástam el a zöld ládát és az úrvacsorai ezüst edényeket.

Egész lakásunk, a hálószoba kivételével németekkel van tele. Még a verandán és a folyosón is aludtak. Ülve s fekvé. Kinek hogyan jutott. Igen kimerülteknek látszottak.

Hajnalban kezdtek kivonulni a németek. 5^h-kor mentek el tőlünk nagy hirtelenséggel. Pered felől Alsószelinek oroszok vonulnak. Lófogató tűzérség és gyalogság. Mély csend üli meg a falut. Mindenki pakol. Kora reggel igazítom el az éjjeli ásás nyomát. Virágot ültetek föléje. 8^h-kor rakottyai emberek mondják, akik a németek elvonulása után mentek haza, hogy be vagyunk kerítve?

Nagy sietve a fürdőszobába hányjuk be a még el nem ásott holmit. Az ajtó elé szekrényt tolung és úgy tüntetjük el a „kincses kamrát”.

Alig öltözök át, papi mellényt veszek, mert mint lelkipásztor akarok nyíltan is szerepleni, történjen velem bármi – kitekintek a hálószoba ablakán az udvarom felé s íme 3 lovas s több gyalogos orosz katonát látok felénk jönni! Nagyon furcsa, szokatlan érzés! Alig mult el 9 óra! Amikor a szobából mellénygombolás közben kiugrok, hogy híriül adjam az oroszok érkezését a németek által tárva hagyott kapun egy szép szál muszka rohan be, kezében puska s fut hátra németet keresni. Fáspajtában német személyautó garázsírozott. Kapuja tárva. Ide néz be először Majd sorra vesz mindent. Garázsban megtalálja a keréknélküli autónkat. Ekkor már a folyosó végében álltam. Ti a pincében voltatok, ami ekkorra szépen be volt rendezve ágygal, fotelokkal enni és inni valóval. Az orosz értem jön, a garázsba hív és kérdi tőlem hogy hol vannak az autógumik? Megfenyeget, hogy lelő, ha elő nem adom.

Első találkozásom a bolsevik orosz katonával. Mondhatom nem valami kellemes. Csehül, a szláv megérti egymást, megmagyaráztam, hogy c. 2 éve már el kellett küldenem Bpestre.

Alig ment el 3 orosz katona jött ismét. Az egyik tiszt volt. Ruhája s arca elég tiszte. Kolbászt kértek enni. Egy szálát kihoztam nekik.

A két alantas a konyhai asztal mellé ült le. Az egyik lehúzta a bőrét a másik azzal együtt ette. A tiszt többször végigsétálta a lakást. Hálószebonyából zsebkendőket vágott zsebre. Addig a kettő „falta” a kolbászt. A maradékot zsebre vágva tovább álltak.

Újból jött kettő. Enni kértek. Meglátták az asztalon a kolbász bőrét – azt kérték. Amikor elmentek utánuk egy szál mosolygó muszka jött s már messziről mondta, hogy neki kolbász kell. Az élesztárba utánam jött és annyit kért, amennyit látott. Szerencsére mielőtt jött volna 2 szál az egyik liszteszák mellé eltettem s hogy a többi elvitte, a két szálát a pincébe vittem le.

Az orosz a kolbászt papírba csavartatta be és széles mosollyal távozott.

Nemsokára 2 tiszt szállotta lováról a templom előtt. Egy ideig a Kálvin-téren sétáltak, majd bejöttek. Az egyik, a fiatalabb, fess őrnagy, a másik tépett köpönyegű kapitány. A konyha előtti lépcsőn beszélgettünk. A kapitány kérdezett. Mikor mentek el a németek, sokan voltak-e, mikor érkeztek az oroszok, templom-e a templom, pap vagyok-e? stb. Beszélgetésünk alatt 3 szovjet lovas katona (kozák) ugratott be a kapun a valóban „lőhátrol” a tisztnek feje fölött, enni kért tőlem. A kapitány feléjük fordulva ezt mondotta nekik: Nem látjátok, hogy ez templom. Ilyet itt ne csináljatok. Menjetek el tovább. Az első kettő azonnal kifelé fordult de a harmadik fejét csóválta s lovát ütve ment el.

A távozó jó benyomást tevő tiszt után két barátságosan tekintető orosz jött. A verandán találkoztam szembe velük, mert állandóan a pince előtti folyosón tartózkodtam, hogy titeket a bunkerben tájékoztassalak és az utcára is figyelhessek. E kettő mindjárt órát kért. Mondtam nincsen. Erre az egyik nekem szegezi a géppisztolyt, a másik pedig végig motozza minden zsebemet, kivéve a farzsebemet a nadrágon. Pont ebbe tettem percekkel előtt az órát. Ami a zsebekből kikerült mindent visszaadtak pénzt, kést, cérnát (a szekrényből raktam zsebre) öngyújtót (évek óta nem használtam s így benzin hiány miatt nem gyúlt meg s mivel mondtam, hogy rossz, visszaadták!) Közben egyre hajtogatták, hogy ilyen burzsujnak kell órájának lenni. Majd leültek a folyosó párkányára és 10 percnyi időt adtak. Ha addig nem adom elő: agyonlőnek! De számba adva a szót mondtam, hogy „elzabrálták” más. Nagy káromkodás közben mentek be a lakásba. A szobákat végig járták. A nyitott szekrényekbe benézgéltek. Végre az egyház páncélszekrényéhez értek. Parancsolták, hogy nyissam ki. A külső ajtóhoz volt kulcsom, mert az egyik gondnoktól elkértem, de a belső u.n. trezortot nem tudtam kinyitni. Ezer szerencse, hogy valahogyan megértettem vele, hogy a kulcs a gondnoknál van. Majd lelőttek! Igen dühösek lettek, hogy se óra, se pénz.

Dél felé egy teljes aknavető szakasz érkezett hozzánk 50-60 ember. A szomszédos péktől elhordták az éppen akkorra kisült kenyeret s az egész lakásunkat előzölve megkezdték a szabad rablást. A szekrényekből, fiókokból kiszórtak mindent és ami megtetszett zsebre vágta. Az élesztárban ami enni és inni való volt nagyrészt „megzabrálták”. Igen szomorú érzés, hogy tehetetlenül kellett nézni, amint az ember vagyonát kifosztják, elkótya-vetyélik. Ezt az érzést nem lehet szavakba önteni, ezt csak átélni lehet! 30-40 perc után ami 3-4 órai időnek tűnt, gyorsan távoztak. Itt hagytak

4 drb. kis aknát, 2 drb. üres befőttes üveget, 1 drb. rádió fejhallgatót, mindenféle elszórt kenyeret.

Alig ment ki az utolsó gyorsan ettünk ebédre valamit a konyhában. Szerencsénk volt, mert éppen elvégeztük az ebédet s máris óriási banda vetődött be. Több, mint 100 főből állott. Volt külön neve az alakulatnak s azt felírták a falra az utcaajtó mellé – természetesen cirill betűkkel. Mint sáskák leptek el mindent. Szívfacsaró látvány volt az éléstár tökéletes kifosztása. Minden lekvárt, málnát, diót, spirituszt, sonkát megettek, megittak. Elbántak az egész lakással. Szüszterkabátomat, alsóruhát (inget, alsónadrágot úgy kérte egy tölem) gyertyát, gyufát, zsebkést, borotvát, stb. elvitték. A padlást átkutatták. Az autót kifosztották. Minden szerszámot, lámpát elvittek. Az egyik kertészék vásznát kivágták. Autó akkumulátorát, permetező gumiját, benzines kannát stb. stb. elvitték. Órákig tanyáztak nálunk. Búzzal, piszokkal, undor látvánnyal telt meg az egész lakás.

Velem még zongoráztattak is, pedig még skálázni sem tudok. Az egyik, amikor játékomat befejeztem, azt mondta „harasó” (szép); a másik: nem ismerem (na, magam se tudtam hogy micsoda!), a harmadik, hogy egyházi ének.

De volt közöttük csinos, tiszta, rokonszenves, intelligens ember is. Egy beszélt meglehetősen németül. Mint mondta a mariupoli iskolában tanult meg. Ez szépen zongorázott is. De a legtöbb „sötét” arc volt.

Több lement hozzátok a pincébe majd fel is hívtak onnan az udvarra. Nem bántottak senkit. Megkönnyebbültünk, amikor Alsószelei felé távoztak.

Egy, aki valamit magyarul is tudott s tudta a „szomorú vasárnap délután...” kezdetű dalt, azt mondta, hogy utánuk más alakulat nem jön. Nem is jött. Az éjszakát egyedül, de nyugtalanul töltöttük. Így virradt ránk a húsvét első napja.

- 1945. IV. 1.

Húsvét. Nagyon szomorú ünnep. Az este vágató kozák csapatok vonultak át a falun, az éjjel rengeteg teherautó s mindenféle alakulat. Szakadatlan repülőbűgás. Légiharcok. Istentiszteletet nem lehetett tartani. Az oroszoktól ugyan lehetett volna, mert meg nem tiltották, de a helyzet nagyon Írás szerű volt: „nincsen aki ünnepnapra járjon”. Az emberek nem merték házaikat és családjaikat elhagyni és ünnepi ruháikat elásták.

Különböző átvonuló alakulatok 2-3 főből álló bandái „zabrálnak.” Pincétől-padlásig kutatják át a lakásokat. Ami megtetszik nekik elviszik. – Ha egy teherautó megáll, a rajta ülők, mint a patkányok futnak széjjel a környező házakba.

Édesanyád és Irénke nénid a pincében aludt, Anikó, Tünde, Csongor pedig szemben lakó Vitál bácsiéknál, magam egyedül benn a hálószobában ruhástól. Mivel nappal is és éjjel is több asszonyt és leányt meggyaláztak az oroszok – az idő ideges feszültségben telik.

Mivel a pince nem véd meg a megbecstelenítéstől: édesanyád, Irénke néni és Anikó az istálló padlásán töltötte az éjszakát.

- 1945. IV. 2.

Amikor az oroszok, húsvét szombatján, bevonultak elfogtak 3 honvédet (2-t h. ruhában, 1-t civilben) kivezették őket az állomás mellé és géppisztollyal agyonlőtték őket. Az egyik ref. volt s őt ma temettem el. De milyen temetés volt! Csak magam voltam! Az egész falu kihalt volt. Az utcán csak oroszokat lehetett látni. Amíg a Bibliát olvastam, néhány ott lakó r. kat. asszony jött a temető kerítéséhez. E ref. hősi halott, Csenye Sándor 25 éves kisgyőri munkás, civilben volt s a homloka volt széjjel roncsolva. - Temetőből jövet óriási orosz autó-karavánnal talákoztam. Mind hadianyaggal, emberrel volt tele. Igen nagy port vertek fel.

A férfi lakosságot 14-65 évig robotba hajtották a sóhi komphoz. Itt törtek át a muszkák a Vágon s itt készítenek hidat. Meg Sellyén is, ahol a németek mindkét hidat felrobbantották.

A lelkészeknek nem kellett robotba menniök.

Hozzánk is beszállásolta délfelé magát egy teherautós csoport. 11 főből állott: 1 őrnagy, 1 százados, 1 hadnagy, őrmesterek, 1 asszony 4 éves kislányával, soffőr, kocsis. (Ez utóbbi később érkezett lóháton s vezetett egy üres háts lovát.)

berendezkedtek és ebédet kértek. Úgy gondoljuk, hogy a vad portyázóktól megvédnek? Édesanyáddal az őrnagy mindjárt levetette az én piszkos munkaköpenyemet. Hogy csúnyának nézzenek ki a leányok és asszonyok piszkos ruhákba öltöztek.

A robotosok egy részét 5 napi élelemmel hajtották munkára (Sóhi hídcsináláshoz.)

- 1945. IV. 3.

Itt-ott részeg oroszok garázdálkodnak. Egy-egy leány és asszony esik áldozatul. A nálunk lévők tisztességesen viselkednek. Az őrnagy és a kapitány szimpatikus, elég finom modorú, halk szavú „tovris”-ok. Bezzeg nem az a többi! Semmit sem dolgoznak. A napon süttetik magukat. - Klozetunkra egyik sem jár, hanem átjárnak a kidőlt kerítésen keresztül a rektorék kertjébe.

Érdekesen mosakodnak. Kezüket a laborban lévő kevés vízben szappannal megmossák s az arcukat a szájukból kezükre engedett vízzel! Fogkefét és parfümöt használnak. Ezek tiszták. De bizony nagyon sok piszkosat láttunk. Igaz, hogy itt volt a front. – Megjegyzem, történeti hűség kedvéért, hogy a „zabraló” oroszok szappant egyet sem vittek el. – A közeli repülőterek miatt – egyik Tarnóc mellett, a másik Felsőszelinel és Farkasdon, a gépek nagyon alacsonyan repülnek. Ti, gyerekek élvezitek, hogy egész jól látni a pilótákat. Különösen Te Tündikém harsanásod, hogy „láttam a pilótát, láttam a pilótát.”

Vágsellyén nyolcan haltak meg a front átvonulásakor. Deákin senki sem a polgári lakosság közül.

- 1945. IV. 4.

Ma reggel 5^h-kor oroszaink köszönés nélkül elmentek. Az este még azon ürüggyel, hogy fogadtak, megfőzötték a maradék tojást, 48 drb-t (a tojást és a tyúkot csodálatosan szerették.)

Az időjárás kellemes tavaszi. A barackfa virágzik.

Az orosz utánpótlás, teherautókon, erősen zajlik nyugat felé.

Nagyszombat felől erős ágyúszó hallatszik.

Galánta felől erős, hosszan tartó német repülőátadás gyanítható.

A front állítólag Bécs előtt van. – Falunk elcsendesedett. Csak néhány orosz maradt a majorban. A levegő annál zajosabb.

Különös, hogy a nyugat felé száguldó autók részére az oroszok nem szerelnek fel útjelzőket. Úgy kérdezték meg, Mivel azonban a férfiak robotba járnak, az asszonyok pedig zárt utcaajtók mögött félnek nem igen akad kitől kérdezzessenek a muszkák. Ti kicsinyek velem alusztok a hálószobában, a többiek megint az istálló padlásán.

• 1945. IV. 5.

Ma megint csendes nap van. A pincei bunkerből kezdjük a fölpakolást. A szobákat lassan kitisztítjuk.

Mivel Rektor úrék elmenekültek lakásukat tönkre tették. Ma néhány talicska könyvüket toltam át a templomba. Onnan nem lopják el.

A selyei híd, mint halljuk, rövidesen elkészül.

Magyar emberek szállingóznak haza, akik munkaszolgálatosok voltak Vasmegyében. Csak gyalog lehet közlekedni s ezért fáradtak, piszkosak és éhesek.

Szemerklő eső.

• 1945. IV. 6.

Mivel a jegyzők mind elmenekültek a községházát kifosztották, bepiszkították. Most takarítják, mert ott lesz a parancsnokság.

Szemerklő esővel hűvös idő.

Minden megálló teherautó újabb izgalmat jelent.

A távolodó háborús zaj elhalkult. Csend borult a tájra.

Galánta felől nagyobb autóoszlop érkezett a Főszegre. Ott kezdik beszállásolni magukat. Egyes családokat kilakoltatnak. Puskás nénihez 10 orosz „rádiós” nő került. Eddig hozzánk még nem került orosz.

• 1945. IV. 7.

Az éjszaka nyugodtan telt el. Az idő hűvös, szeles. D. Száz Lajost kifosztották. Kisebb kilengések miatt bizonytalanságban élünk. A község pénzének kisebb részét az oroszok elvitték s abból vásároltatnak maguknak tyúkot és tojást.

Derékra újabb motorizált csapatok érkeztek. Mi még mentesek vagyunk.

Élelem beszolgáltatást vetettek ki a falura. Holnap reggel 8^h-ig kell: 25 drb. hízott sertés, 25 drb. marha, tyúk, tojás, tej, stb.

Örmester másodmagával helyet keresett, de mivel ágyneműt nem ígértem neki, csak díványt, nem jöttek vissza. (Az orosz előszeretettel alkszik díványon, sezlonon. Amikor nálunk aludt a 11, ide 4 sezlont hoztattak össze a faluból.)

- 1945. IV. 8.

Vasárnap. A hívők kérésére még ma sem tartottam istentiszteletet. Az asszony nép nem mer hazulról kimozdulni, a férfi nép is, ha robotba nem hajtják otthon tartózkodik és ruhája el van ásva.

Az éjszaka elég nyugodtan telt, noha hajnali ½ 3^h-kor zörgettek az ajtón és ablakon. De hamar csönd lett.

Az időjárás: hűvös, szeles. Ha csendesen is, de nagy bizonytalanságban telnek napjaink. Nem tudhatjuk, melyik percben ki és miért toppan be?!

Orosz katona, zsákkal a vállán, házal tyúkokért. Amíg benn van a vele járó őrmester az utcán álldogál.

10^H-kor kidobolták (vasárnap!) hogy minden 16-60 éves férfi azonnal munkába menjen. Sokak idegzete lerongyolódik ilyen körülmények közt.

- 1945. IV. 9.

Az éjszaka első felében nyugtalanságot keltett a sok iránytévészett teherautó. Nagy kiabálás és motorzúgás zavarta meg a csendet. Édesanyádék az istállópadláson azt gondolták, mind a mi udvarunkon helyezkedik el.

Ma reggel már fehér karszalagos milícia (polgárőrség) szedte össze munkára az embereket.

- 1945. IV. 10.

Békés csend nappal és éjjel. Nem győzzük áldani érte a magasságos Istent! Falunkban tyúkvész van több helyütt.

Ma d.e. hirtelen meghalt Komjáthy Lajos gondnok 23 éves leánya Esztike férj. Jónás Gyuláné. Pincében szerzett tüdőgyulladást s nem feketett nyugodtan, mert az oroszok nem egyszer kiugrasztották az ágyból.

Kidobolták, hogy ma délig minden puskát, rádiót és fényképezőgépet be kell szolgáltatni.

- 1945. IV. 11.

Az éjszaka motorzúgástól és kutyaugatástól volt hangos

Az időjárás hűvös, száraz. Amióta az oroszok itt vannak, senki sem mer a határban dolgozni

Az összes lovakat elvitték, amiket meghagyott a német. Sokat szerszámmal és kocsival együtt. Az ökrös fogatokat pedig tyúkkal és malaccal hajtják Pozsonyba, sőt azon túl is.

- 1945. IV. 12.

Az este igen keményen bezörgettek. Verték és rugdalták az utcaajtót. Mint ma reggel megtudtuk, 2 orosz keresett szállást. Szabó Elekékhez mentek be.

- 1945. IV. 13.
Hátsó udvari nagy szederfát kivágattam tűzre.
Dr. Serédi Jusztinián hercegprímás, Deáki nagy szülöttje, nagycsüörtökön még meghalt szívszélhűdésben. Ma volt érte a requiem.
Bécsben kiszabadított lengyel leventék érkeztek Deákiba, hazafelé való útjukban.
- 1945. IV. 14.
A faluban sok orosz van de nálunk csend és nyugalom.
Tegnap d.u. a pallóci Szűcs Rózsit orosz tiszt autóval ismeretlen helyre elszöktette. Szép fiatal asszony volt.
- 1945. IV. 15.
Sz.R.-t Sellyéről haazengedték egy éjszaka után.
Az éjszakát nyugodtan töltöttük. Ma, vasárnap lévén tartottuk az első istentiszteletet. 2 férfi és 20-25 nő, hasonló számú leány volt jelen. A d.u.i istentiszteletre egy orosz is bejött, de alig 2 perc után kiment. Csak körülnézett a torony melletti karzat alatt.
Úgy halljuk, hogy Rooseveltt amerikai elnök meghalt? Kár, hogy nem előbb!
- 1945. IV. 16.
Ma futott be Sellyére az első vonat Galánta felől: 3 kocsiából állott. Pozsonyba Szereden, Lipótváron és Nagyszombaton keresztül lehet eljutni. Szenc körül a németek igen összerombolták a sineket.
Állítólag Bécs elesett?
- 1945. IV. 17.
Csend és béke! A Derékon és a Főszegen azonban igen sok az orosz. Sok helyütt alig győznek mosni vasalni az oroszokra. Jól élni szeretnek. Minden tyúkot és tojást megesznek. Kíelik a falut! Mi lesz jövőre? 1946 tavasza ínségesnek ígérkezik!
Orosz teherautóval jöttek haza Bpestről a Rákóczi utcai Doráék.
- 1945. IV. 18.,
Az este Pestről jött oroszok dörömböltek tojásért és szállásért, de nem engedtem be őket. Sikerült.
Eső régen esett. A tavasz száraz.
Úgy halljuk, hogy 20-án, 7 kivételével az összes oroszok elmennek. Hála legyen a jó Istennek hogy már itt tartunk!
- 1945. IV. 19.
Mennek a muszkák!
Falubelieket is befogtak pakolni! Egy pár helyről már el is mentek.

- 1945. IV. 20.

Az oroszok elvonulása tart. A orosz altiszti iskolába elvitt földgömb ma visszakerült.

Az eltávozó oroszok egyes jómódú ref. családokat nagyon kifosztanak. Hosszú vasrudakkal szurkálják a földet s úgy keresik az elásott holmit.

- 1945. IV. 11.

Az oroszok távoztával kezd megindulni az elkésztet határi munka. Ma a Gyögrí dűlőben Anikóval krumplit, csemegekukoricát és babot vetettünk. Kiskocsival húzta ki a Gyula bácsi.

Kétfedelű orosz gép szállott le a közeli urasági táblán.

Kajdról írta Kláríka nénid, hogy őket alaposan kifosztották. De semmit sem ástak el. Aranyórával a zsebben fogadták a muszkát.

Az éjjel hideg eső esett nagy szél kíséretében.

- 1945. IV. 22.

Vasárnap. Ma már jóval többen voltak a templomban. Édesanyátok orgonázott. 2 orosz is volt. Az orgona alatt ültek. A prédikáció elején azonban kimentek. Rendesen viselkedtek.

- 1945. IV. 23.

3 csehszlovák csendőr érkezett. A központban laknak és kitűzték a csehszlovák lobogót.

A pajtában elásott könyveket felvettem. Nincs semmi bajuk.

A községtől árirat érkezett az iskola megnyitása ügyében.

- 1945. IV. 24.

Az iskolába behordott szalmát és szemetet az udvaron elégettük. A csendőrség kidoboltatta hogy a lopott holmit a községházára kell visszavinni.

D.u. 5^h-ra a régi képviselőtestületet összehívták. Vágsellyéről Grendel borbély volt kint, mint a szlovákiai kommunistapárt megbízottja. A régi polgári eljáróságot lemondatta és az új kommunista eljáróságot beiktatta.

Az éjjel megérkezett Szívós Pista bácsi. Nagysurányból gyalog jött. Érdről Komáromon át jött. Komáromból Surányba orosz t. autóval.

- 1945. IV. 25.

Csendőrség levetette az iskoláról az angyalos magyar címet.

Folyik az elásott ládák felszedése.

- 1945. IV. 26.

Csend és békesség!

Berlinben utcai harcok dúlnak. Állítólag Berlin alatt és Drezdánál is találkozott az orosz és angolszász haderő. Állítólag Hitler Japánba repült.

- 1945. IV. 27.

Iréne néni és Pista bácsi ma reggel Érdre elutaztak. Anikóval kikísértük Sellyére őket húzva oda és haza a kis kézi kocsit. Nyitott teherkocsiban mentek.

Az a csehszlovák csendőrparancsnok van most, aki mint őrmester 1938 előtt is volt már Deákin. Ma nálam volt és jóindulatáról biztosított. Majd meglátjuk.

- 1945. Vi. 1.

Nagy kommunista ünnepség.

Vörös zászlók és csehszlovák zászlók alatt vonult a tömeg a községházától a Főszegen elhantolt oroszok sírjához. (Ezeket – 4 – a határban találták meg kóroval letakarva és a faluban dízsírban temették el.)

Ünnepi ebére az uradalomban lévő orosz kapitány hívott meg a többi helybeli intelligenciával együtt. Az ebéd jó volt, mert Vámosyné segédtisztne készítette, de a társaság nem mindennapi volt. Az asztalfőn ült a kapitány, mellette a katonái, majd jöttünk mi. Volt ott jelen parádés kocsis, lakos, menekült borbély, stb. Ital: répaszesz volt. De az oroszoknak és a szlovák csendőröknek ízlett, mert bőséges fogyasztották.

- 1945. V. 5.

Édes kicsi Tündém, ma van 4. születésnapod. A kegyelmes Isten éltessen sokáig jó egészségben, jobb békekésébe és mindig megmaradó tiszta szeretetben!

Édesanyád az ünnepi alkalomra való tekintettel gyermek-zsúrt rendezett és az ebédlőben nagy eszem-izsom volt számotokra. Sokan voltak és jól bepakoltatok a tortából, habos rolóbból.

5. születésnapodon méreteid a következők: súly - 17 kg. magasságod, 97,7 cm harisnyában. Általában, korodat tekintve, kis növésű vagy. Jövőre Csongor utolér. Súlyban már az idén is, mert csak 1 kg.-l könnyebb!

- 1945. május 7.

14 óra 41 perckor Németország feltétel nélkül letette a fegyvert!

- 1945. V. 10.

15^h-15^h30' harangszó a béke megérkezése szent alkalmára. Csak azután végre béke legyen: minden nemzetnek és minden egyénnek, minden tekintetben!

A kommunista előljáráóság vezetése mellett tisztelgő felvonulás a két hősi emlékműhöz és az orosz sírokhoz. Palkócon agyonlőtt orosz temettünk el a Főszegen a többi mellé. Nyitott koporsóban vitték vállon és a sírnál a nyitott koporsót ráhelyezték a kihányt földre és úgy beszélt mellette az orosz kapitány, majd a bíró fölkérésére, a község nevében, én beszéltem.

Itt kell megörökítenem, hogy az új kommunista előljáráóság igen szépen viselkedik. Mind jó magyarok és tisztességes magyar munkások. Deákiról nem vittek el még senkit, de más falukból, főleg Sellyén összeszedték a magyar urakat és a sellyei járásbíráóság épületében fogva tartják. Mindenféle munkát végeztetnek velük

és népbíróóság elé állítják majd őket. Néhány ref. ig. tanító mellett egyetlen lelkész van csak a magyarsóki ref. lelkép. Rácz László. Családja Deákin tartózkodik márc. végétől, mert otthonukat feldúlta és kifosztotta a csöcselék.

- 1945. V. 22.

Mivel az új állam az összes iskolákat államosította, ma volt a beíratás az új áll. iskolába. Eredmény: 321 magyar, 3 szlovák. Így csak magyar nyelvű oktatás lesz.

- 1945. V. 23.

Churchill az angol miniszterelnök lemondott, de a király megint őt bízta meg. A rádiókat tönkretéve visszaadták. A legtöbbnek lába kelt. Az általam beadottat, állítólag, egy orosz őrnagy vitte el.

- 1945. VI. 16.

Tegnaptól százával mennek hazafelé az orosz teherautók. Mindenféle zsákmánnyal vannak megrakva. Szerencse, hogy rajtunk csak átvonulnak.

Ma reggel ment el családjával Tóth Ferenc főintéző az anyaországba. Kiutasították őket. Mindegyik anyaországának ez a sorsa.

- 1945. VI. 22.

Volt iskolánk homlokzatáról le kellett venni „ref. népiskola, 1928” felírást.

- 1945. VI. 26.

Állandóan tart az oroszok hazavonulása: vonaton, teherautón, kocsin, lóháton és gyalog. Az irány: Bpest. Ott vagonírozzák be őket.

- 1945. VI. 27.

Hivatalosan lejött a községházára, hogy kongrua a magyar és német lelkészeknek nem jár. Na, a szép demokrácia!

- 1945. VI. 28.

Ma mellettünk vonulnak el az oroszok. D.e. két muszka beugrott a kertbe és éretlen zöld barackot téptek le.

- 1945. VI. 29.

Sellyére 800 szlovák katona érkezett Pozsonyból.

- 1945. VI. 30.

A Sellyére jött szlovák katonákból 7 a majorba jött.

Sellyén nem szabad magyarul beszélni, mert puskatus jár érte! S így megy ez ma Szlovákia szerte. Hetek óta tart Pozsonyban, ahonnan kiüldöztek már szinte minden magyart, még olyat is, aki ott született! A pozsonyiakat 50 kg. csomaggal Ligetfalura telepítik.

Beszélnék egyre jobban és a szlovák újságok útján, rádió hirdeti, hogy a csehszlovákiai német és magyar kisebbséget ki kell telepíteni. Szomorú sors volna ha ez megvalósulhatna.

- 1945. VII. 1.
Szlovák katonák levétették a „Kálvin-tér” és a „Rákóczi utca” feliratokat.
- 1945. VII. 4.
Mától már van rendszeren postahivatal és belföldön lehet levelezni.
- 1945. VII. 5.
Ma az utolsó határnap az anyaországok elköltözésére. Sok család nyomorúságát jelenti ez a kiutasítás.
Eső hosszú hetek óta nincs. Búzatermés még aránylag „jó”, de árpa már igen silány, krumpli, kukorica, bab, répa, mák pedig nem lesz az idén.
- 1945. VII. 7.
Este Anikóval tejet hoztál. Már közel voltatok haza, amikor a tejeskannát földhöz csaptad, hogy tovább nem viszed. Persze a tej kidőlt. Alig maradt valami a kannában. Édesanyád csak megpirongatott. Én meg később tudtam csak meg; így adódott, hogy „szárazon” úsztad meg a tejügyet. Az ilyen csúnya viselkedés pedig méltán megérdemelte volna a büntetést.
- 1945. júl. 14.
Édes kicsi Tündém! A mi világunk csak nem akar megnyugodni. Egyre jobban beszélnek s most már nem csak itthon, de külföldön is, az itteni magyarság kitelepítéséről cserébe az anyaországi szlovákokért. Beneš elnök kérelmet terjesztett a nagyhatalmak elé 400'000 itteni magyar kitelepítése ügyében. Azt gondolom, ha emberségesen történik az elintézés, akiket kitelepítenek - azok jobban járnak.
Kidobolták a magyar pénz csehszlovák pénzzel való kicserélését. Az apró pénzt (pengősöket is) nem váltják be. Ez mind elvész?
- 1945. júl. 16.
Egyre gyakrabban hallunk az itteni magyarság kitelepítéséről és mintha egyes kormányintézkedések ezt a célt szolgálnák.
Ma érkezett meg az összes magyar tanerőnek azonnali hatállyal való, nyugdíj nélküli elbocsátása. Nem számít, hogy ki mennyi ideig és milyen hűséggel szolgált, ha egyszer magyar, pusztulnia kell. A nyugdíj nélküli elbocsátás pedig a legnagyobb erkölcstelenség, mert az evangélium szerint: méltó a munkás a maga jutalmára! Az idők járása megnehezedik felettünk és egyre keményebb feladat lesz magyarnak maradni. A közeli jövő megfélemlítéseket hozhat.

- 1945. VII. 17.
Tantestület Galántán volt a tanfelügyelőnél. Biztatást kaptak. Úgy látszik erősen megrostálják majd a magyar nemzetiségű tanítókat.
- 1945. VII. 25.
Ma vittük fel a karácsony hetében elásott 5 láda porcelánt és ezüstneműt. Az Anikó ezüstkésének pengéje megrozsdásodott. A 400 napig járó órának semmi baja sincs.
Az üzletekben lassan már lehet kapni élesztőt!
A potsdामी értekezleten a „három nagy” elvben kimondotta a népcserét, de utasította a közép-európai kis nemzeteket, hogy a kitelepítést fűgesszék fel.
- 1945. VIII. 1.
Édes kicsi Tündém! Ma érkezett az első hivatalos levél a lelkészi hivatal részére. Pozsonyból jött az ottani ref. lelkipásztor Szabó Béla esperestől. Szlovákul van írva és nem Szabó Béla, de az u.n. „szervező bizottság” elrendelte, hogy a hivatalos nyelv a szlovák és a lelkészeknek nyelvvizsgát kell tenniök. Hej! 1938 előtt bezzeg más élet volt az akkori Čsl. Köztársaságban!
- 1945. VIII. 2.
Kismányáról a magyar ref. lelkipásztort, 7 családdal együtt kocsira rakták és Komáromnál át akarták rakni a határon, de az oroszok nem engedték. Erre visszahozták őket Érsekújvárba s ott a volt gettóba zárták be. Majd újból a határra vitték, de az oroszok ismét meggátolták gonosz szándékukat. Megint Újvár következett, majd hazaengedték őket. Kálnay Károly lelkipásztornak összetörték a bútorát a szlovák katonák és állítólag a parókiát ki is fosztották.
- 1945. VIII. 4.
Kidobolták a magyar zászlók és jelvények kötelező beszolgáltatását a községházára.
- 1945. VIII. 10.
Beneš elnök aláírta azt a törvényt, ami szerint minden magyar és német elveszíti Čsl. állampolgárságát. Hat hónapon belül kell kérelmezni s ha nem volt az illető fasiszta - talán megkapja.
- 1945. VIII. 10.
Ma vitték el a napokkal előbb 12.000 K-ért eladott autónkat.
- 1945. VIII. 12.
Édes kicsi Tündém! Mivel csak 3 nap választ el a búcsútól, ma vasárnap lévén, a körhinták már föl vannak állítva. Te is rajta ülték az egyiken. Mivel azonban nem volt jó[l] felszerelve és a vásott gyerekek is ráncigálták, leszakadtak és alaposan a földhöz vágódtatok. Az arcod és a fejed több helyen erősen megzúzódott! Volt sírás quantum

satis! (Nagyon sok!) De mivel minden szerencsétlenségben szerencse is van, Tenéked is szerencséd van, hogy egy másodperccel nem később zuhantál le, mert akkor a beton vizesmedencének vágódsz s a fejed könnyen betörhetett volna!

- 1945. VIII. 18.

Éjjel 12^hkor Japán feltétel nélkül letette a fegyvert. Napokkal előbb az orosz hadat üzent Japánnak és az angolszászok 2 drb. u.n. atombombát dobtak le japán 1-1 gyárvárosára, ami borzalmas erejénél fogva a legkegyetlenebb harci eszköznek bizonyult.

A II. világháború véget ért. Vajjon milyen lesz a béke? Országok pusztultak el, tízmilliók haltak meg, koldus lett, szinte az egész Európa s miért? Kérdik most a megmaradtak. Bárcsak egy új korszak kezdődne, amikor többet már a háború furiája nem pusztíthatja el a nemzetek színe-virágát, de öldöklés helyett alkotó munkára lendülnek a karok s felépíti az ember Isten segítségével a Béke, az Igazság, a Szeretet, a Krisztusi demokrácia világát, melyben Isten is, az ember is az Őt megillető helyre kerül.

- 1945. IX. 7.

Szlovák katonák, mint felelőtlen elemek, garázdálkodtak több háznál. Pálinkát, kerékpárt, zászlót, kisebb fehérnemű darabokat vittek magukkal.

- 1945. IX. 11.

9-én volt a taksonyi búcsú. Szlovák katonák is részt vettek. Egyszer csak ütni kezdték a magyart. Előbb gyerekeket, asszonyokat, majd legényeket és férfiakat vertek meg. A vége nagy verekedés lett. 2 szlovák katonát agyoncsaptak, többet súlyosan megvertek. Rákövetkező nap 85 magyart összeszedtek és Galántára vitték, ahol véresre verték őket. Néhánynak talán még kezét is eltörték, többnek fülét leszakítotték, stb.

- 1945. IX. 13.

Egyre több magyar községben írják össze a jobb módú gazdákat kitelepítés végett. Hír szerint Deáki is sorra került. Állítólag édesapátok is közte van, mert egyik hír szerint azért mert állítólag elégettem a Beneš elnök képét 1938. nov. 10-után, másik forrás szerint pedig azért mert kértem a nemzetvédelmi keresztet. -- A hírek vétele után elmentem a helybeli csl. csendőrőrs parancsnokához s megkérdeztem, hogy mi igaz a hírből. Kell-e tartanom az elhurcoltatástól és lakásunk kifosztásától vagy sem? A csendőrparancsnok megnyugtatót. De vajjon őszinte volt-e?!

- 1945. IX. 14.

Esetleges deportálásunk ügyében voltam Pozsonyban, de akiket kerestem, nem voltak otthon.

Állítólag ma d.u. Alsószelire 40 gazdának megjött a kitelepítési végzés. Sok ellenkező hír van forgalomban. Mindenesetre nyugtalanságot okoznak s a rémület napról-napra nő.

A sötétség leple alatt hordtuk holmink egy részét megbízható családokhoz. Izgatott, terhes napok!

- 1945. IX. 19.

A közeli Nádszegen szlovák katonák libákat lopkodtak, majd hízósértéseket is akartak vinni. Verekedés támadt. Az egyik legény lekapta a szlovák katona válláról a géppisztolyt és 2 szl. katonát lelőtt. Sellyéről karhatalmi megerősítést vittek, míg 2 orosz a falu pártján avatkozott bele a küzdelembe. Az egyik orosz és néhány civil meghalt. Később az egész férfilakosságot Sellyére hajtották be.

- 1945. szept. végén.

Az idő csodálatosan szép és és rendkívül meleg. Szinte nyári meleg.

Megjegyzem, hogy nagy szeretettel és „türelemmel” tanítod Csongort beszélni. S az szépen szót fogad. A nyelvlecke rendszerint reggel van, még az ágyban.

Azt is feljegyzem, hogy szeretsz édesanyádhoz az iskolába járni. Elég rendszeren viselkedsz.

- 1945. X. 2.

Budapesti községi választások. Most dől el, hogy melyik irányba megy Magyarország: polgári v. kommunista holnap felé?

- 1945. X. 9.

Bpsten a kisgazdapárt győzött megszerezve az abszolút többséget. Nagy-Bpest gyárvárosaiiban pedig az egyesült szociáldemokrata-kommunista lista győzött.

A nov. 4-én esedékes országos képviselőválasztásokon ezek szerint a kisgazdapárt óriási többségre számíthat.

- 1946. X. 16.

Több évi "elsötétítés" után, ma este ismét ég az utcai villanylámpa! Bárcsak minden téren béke lenne!

- 1945. X. 24.

Tegnap a csendőrség és katonaság kb. 45-50 embert összeszedett és Sellyére vitte. Innen ma vitték tovább Csehországba. Állítólag Morva- v. Csehországban szednek répát. Most minden magyar községben így van. Visznek tanult embereket is. Inkább olyanokat akik szélsőjobbaldaliak és u.n. „nagy-magyarok” voltak.

- 1945. XI. 6.

A 4-én lezajlott magyarországi választások nagy kisgazdapárti többséget eredményeztek. Kisgazdapárt 58%, szoc. dem. 27% és kommunista 14%. A kispártok megsemmisültek.

- 1945. XI. 8.

Édes kicsi Tündém! A hőseink emlékművén díszelgő turult a helyi komisszár parancsára ma de 11h^hkor eltávolítottuk és a templomba tettük. Lesz abból még Phönixmadár!

- 1945. XI. 23.

Tündikém! Ma a sezlonon való ugrálás közben rekiugrottál fejeddel a villanylámpának. A külső lámpaernyőnek a fele szépen levált egy nagy üres ívet képezve. Édesanyád [a] popsídat megsimogatta érte.

- 1945. XI. 29.

Diftéria ellen lettetek beolta. Utána a szobából kifutottál a konyhába s ott a cselédlánynak sírva panaszkodtál, hogy a doktor bácsi megszúrt. Előtte nagy érdeklődéssel tekintettél az oltás elé, nem tudva, hogy t. k. miből is áll. Úgy látom, hogy a négy hét múlva leendő megisméltése keservesebb lesz. Látod kicsi Tündém ez a helyes életfelfogás. Kisebb bajjal megelőzni a nagyobbat. Szívesen kell elviselnünk a próba idejét, mert ki tudja általa Isten nem-e egy sokkal nagyobb veszedelemtől akar megmenteni!?

- 1945. XII. 5.

Mikulás est Tündikém! Olyan indián üvöltést rendeztetek az ablak kipakolása közben, hogy az ember dobhártyája veszedelemben forgott!

Édesanyád erre az alkalomra hímzett piros papucskáidat raktad ki az ablakba. Lett is mellette szép fehér hócipő, törhetetlen pohárka, diómagú szilva, nápolyi-szelet (hazai), mogyoró és 2-3 szem mézcsukor. No, meg egy piros alma. Tekintve a világ nyomorúságát: ez fejedelmi mikulás!

Szívecskéd tiszta örömét őrizze meg az Isten!

Megdicsérlek, hogy igen szeretetreméltó vagy - Szeretsz minket és szeretted magad. És ami nagy szó: szép dallamban énekelted a XLII. szoltárt. Most tanuld a XXV-t.

Az éneklő ember boldog ember!

- 1945. dec. 19.

Édes kicsi Tündém!

Tegnapelőtt igen nagy kár ért minket. Az anyadisznó hajnalban megellett. Az ajtón lévő lukon egy valahogyan kibújt a malacok közül. A hidegben sírni kezdhett, mire anyja az ajtót sarkából kidobta és megfagyasztotta az ólban bent maradó 8 malacot is. Tegnapra ellette megdöglötten a 10-iket! A kár 20.000 kcs. Most, hogy kongruát édesapád nem kap, igen nagy csapás. Kellott volna az áruk nagyon.

E hónap első felében lefolytatott magyar-csehszlovák tárgyalások eredménytelenül végződtek.

- 1945 karácsony²

Édes kicsi Tündém! Az életed első háborúmentes karácsonya! Tartottunk is a templomban, szépen kivilágítva, k. esti áhítatot. Sokan voltunk!

Karácsonyfátok nem volt nagy, de szép. Volt alatta neked fekebársony kantáros alj, hozzávaló blúzzal, copfos baba, 2 kis ágy, éjjeli szekrények, kirakós kockajáték, mesekönyv. Volt is nagy s tiszta öröm!

Hatóság is utalt ki cukrot a gyerekeknek. A 6 éven aluliak egy-egy szelet csokoládét is kaptak és négyen (cseládlány is 20 éven aluli) 35 dg. apró cukorkát. Vegyeset, de jót.

Csongorral együtt kaptál egy kis asztalkát, külön számmal mindegyikötöknek.

Karácsonyra ért véget a három nagyhatalom (U.S.A, Brit és a Szovjet) külügyminisztereinek moszkvai tanácskozása és megállapodásuk a Közép- és Dél-Kelet Európa államainak békefeltételeiben. Így Magyarország sorsa is lassan eldől.

- 1946. I. 5.

Édes kicsi Tündikém!

Napok óta lázas, ágyban fekvő beteg vagy Csongorral együtt. A F. Zoli doktor bácsi jó orvosságot írt. Szeded szorgalmasan, gőzölsz hűségesen, de mivel diftéria járvány és oltástok csak 6 hét után hat, ma szérum oltást kaptál diftéria ellen. Különben türelmes jó beteg vagy. Gyógyulj eg mielőbb édes kicsi Tündikém, mert mi lenne velünk, ha angyalka lennél!?

Ma reggel kidobolták, hogy minden magyar és német nemzetiségű lakos rádiókészülékét a d.e. folyamán a csendőrségen adja le.

Így fest az új békés demokrácia!

- 1946. I. 5.

Este 8^h körül Ivány Ferenc rektor úr hazaérkezett. Feleségét és Zsuzsikát Grácban hagyta.

- 1946. I. 8.

Úgy látszik Tündikém, hogy hölgyfodrász leszel, mert Csongoron gyakorlod magad. Ma a Csongor haját, elől középen ollóval lenyírtad. Édesanyád „kiagyusztált” a művészkedésért s azt gondoljuk ezen a téren felhagysz további babérokra való áhítózással.

- 1946. I. 10.

Ma reggel végezték ki Bárdossy Lászlót az Oroszországnak hadat üzenő volt m. kir. miniszterelnököt – golyó által.

² *Bejegyzés az oldal tetején más színnel: Magasságod 1945. XII. 31-én, harisnyában: 101 cm*

- 1946. II. 1.

Ma iktatták törvénybe Magyarországon a köztársasági államformát és Tildy Zoltán, volt szeghalmi ref. lelkipásztort választották meg első elnöknek! Adjon az Úr csendes békeséget az ő népének!

Édesanyatokkal ma Negyeden voltatok Kiss Éviéknél és Tóth Karcsiéknál.

- 1946. II. 17.

A falusi lelkipásztorból államfővé lett Tildy Zoltán köztársasági elnök úr ma búcsúzik el a szeghalmi gyülekezetétől és mond le lelkipásztori állásáról.

- 1946. II. 20.

Édes kicsi Tündém! Tegnap este igen jó kedvetek volt. Az ágyakon hancúroztatok. A végén mindhárman az Anikó ágyába mentetek. A hangos zsvajt és kacagást tompa puffanás és éles sírás váltotta fel. Te estél le a padlóra és homlokodat megütötted. Az történet, hogy Csongorral együtt Anikón lovagoltatok. Hogy-hogy nem Csongor valahogyan letaszított a - „vallomásod” szerint. A sírás soká nem tartott, ellenben mindhárman utána gyorsan elaludtatok.

Az óvatosság sohasem árt!

- 1946. II. 26.

Ma írták alá Bpsten a magyar-csehszlovák szerződést, amit Prágában kötöttek meg, a lakosságcsereére vonatkozóan. Tehát ha a békeszerződés szerint Csehszlovákia maradunk, sok itteni magyar sorsa megpecsételődött.

- 1946. II. 12.

Ma d.u. fölakasztották Szálasi Ferenc volt nemzetvezetőt, Vajda Gábor, Beregfi³ és Gerja József volt minisztereket. Reggel Rajnis⁴ Ferencet lötték agyon. Hetekkel előbb golyó által végezték ki Bárdossy László volt m. kir. miniszterelnököt, Imrédy Béla miniszter, pártvezért, Pálffy Fidélt grófot és Budinszky⁵ minisztereket pedig úgy akasztották föl. Rajtuk kívül más kevésbé neves embereket is végeztek ki. A népbíróság még javában működik, úgyhogy még lesz halálos ítélet biztosan.

Bizony, rettenetes kor ez a mienk. Igaz, nem babra megy a játék. A mózesi törvény dívik most: szemet-szemért, fogat-fogért. Bízunk azonban a jó diadalában, hogy a bosszúállás után eljön az emberiesség és a bölcs építés ideje.

Adja az Úristen, hogy minél előbb, s minden országban!

³ Beregfy Károly

⁴ Rajniss Ferenc

⁵ Budinszky László

- 1946. III. 15.
Édes kicsi Tündém!

Örömmel jegyzem fel, hogy önállóan játszod el zongorán, helyes kéztartással, a „boci-boci tarká”-t. Édesanyád megmutatta és Te szépen s könnyen megtanultad. Fogadj szót édesanyádnak mindig Tündikém, mert a javadata akarja s tanulj zenét, mert melódia sokszor a lélek balzsam. Aki zenét ismer az jobban tud gyönyörködni és gyönyörködtetni.

INTERJÚ

„ISTEN MÁR GYERMEKKORBAN IS ELHÍVHAT” –
BESZÉLGETÉS FODORNÉ NAGY SAROLTÁVAL

Ülő gyermek portréja. Mai és Társa, Budapest, Váci körút 14. sz. alatt, Andrásy út átellenében.
Kiállítási rendjelek, díszokmány és aranyérem kiváló gyermekfelvételekért.
(© K. É. magángyűjteményéből)

Lapis József

**„ISTEN MÁR
GYERMEKKORBAN
IS ELHÍVHAT”
BESZÉLGETÉS
FODORNÉ
NAGY SAROLTÁVAL**

Dr. Fodorné Dr. Nagy Sarolta a Sárospataki Református Teológiai Akadémia nyugalmazott egyetemi tanára, önkéntesként a Sárospataki Református Egyházközségben segít némely szolgálatban. A teológiát Budapesten végezte el, majd Debrecenben pedagógusi képzést szerzett. Budapesten doktorált, Debrecenben habilitált. Fő kutatási területei az egyházi iskolák államosítása, illetve a katechézis kommunikációs helyzetei. Vele beszélgettünk eddigi életútjáról és tapasztalatairól.

A Komárom-Esztergom megyei Ácson született, iskoláit Tatán végezte. Mesélne arról az életút-ról, amely a Dunántúlról az ország északkeleti végébe, Sárospatakra vezetett? Minek a hatására választotta a teológiai, lelkészi pályafutást?

Tizennégy éves korom körül határoztam el, hogy lelkész szeretnék lenni. Ezzel azt is mondom, hogy hiszem, hogy Isten már gyermekkorban is elhívhat az ő szolgálatára.

Ez a döntés – a gyökereimet illetően – három pilléren nyugodott. Nagyszüleimnél, Ácson, ahol életem első éveit töltöttem, ott-honos volt a Biblia, a zsoltáreklés, a templom. Nagyapám, Pusztay Ferenc református tanító volt, a faluban köztisztviselőnek örvendett. Gyakran hallottam, ahogy megszólították: „Tekintetes úr, Nagyságos Úr.” Dédnagyapámé volt az első gőzgép a faluban, így az anyagi függetlenséghez erkölcsi megbecsülés társult, s ez kiterjedt ránk, a családjára is. Ígéretes kezdet... Aztán jött az iskolaállamosítás, nagyapámat idő előtt nyugdíjazták. Padlásukat lesöpörték – ahogy mondani szokták, ha kiforgattak valakit mindenéből –, dédnagyanyám agyvérzést kapott, belehalt. Református hitük mégis mindvégig meghatározta életüket. Később, amikor iskolai szünetekben visszajártunk, a templom elmaradhatatlan részét képezte a náluk töltött időnek. A templomba belenőttem, az ácsi gyülekezeti közösség ott-honosságérzéssel töltött el.

A másik pillér: édesapám, Nagy Géza példája. Kitűnő tanulóként és kiváló tehetségként jutott be az iparművészeti főiskolára. Második évét végezte, amikor valaki a rektornál följelentette: egyházi internátusban lakik, a Soli Deo Gloria ifúsági szövetség tagja. A rektor – aki egyébként addig kedvelte őt – behívatta, és felszólította: „Hagyd ott az internátust, és menj a Népi Kollégiumba!” Édesapám erre azt válaszolta: „Nem tehetem, mert ahol vagyok, ott jól érzem magam.” Később nekünk hozzátette: „Ismertem már annyira a kommunisták ateista élcsapatát, az ún. »Fényes szelek« brigádjait, amiért nem kívántam közéjük menni.” Aztán dörgött a rektori ítélet: „Vedd tudomásul, hogy imádkozó textiltervezőkre nincs szükségem! Azonnal hagyd el a Főiskolát!” Mielőtt kiment volna a szobából, a rektor még utána szólt: „Megígértem Rákosi elvtársnak, hogy az ilyen elemektől, mint Te, megtisztítom a főiskolát! Egyébként majd az Andrassy út 60-ban találkozunk!” (Ami akkor az AVO-székház volt, ma Terror Háza Múzeum.) A talentumai s a jövője darabokban. Tőle az állhatatos hűséget tanultam, a legvégsőig kitartó, áldozatra kész tanítványtársat. Hivalkodástól mentes, csendes szolgálattal építette az egyházat egyháztagnaként, majd a tatabányai református egyházközség presbitereként és gondnokaként. Méltán kapta meg a „Pro Pannonia Reformata” díjat a Dunántúli Református Egyházkerulettől. Megkapta, de ezt soha nem tudta meg. Az átadás előtt meghalt (2010!). A család kérésére a díjat én vettem át helyette.

A harmadik pillér: édesanyám, Pusztay Klára. Huszonnyolc éves volt, amikor egy viharban Isten aláhajolt, és magához emelte: villám sújtotta agyon. Három és fél éves voltam akkor, a nővérem öt és fél. Az ő hiánya átszötte egész életemet. Aki az édesanyját kicsiny gyermekként veszíti el, nem tudja feledni a halált, és nem tud megelégedni talmi csillogással, ami ma van, holnap nincs – mint a mező virága. A maradandót keresi. A mulandó mögött – és a mulandó által is – azt, ami megmarad. Elmenetelével egy igazán boldog családi tűzhely hűlt ki.

Ravasz László *A milói Vénusz karja* című előadásában¹ beszél arról, hogy kevésbé az határoz meg minket, amink van, mint az, ami hiányzik – mint a milói Vénusz karjai. Ha visszatekintek, mindegyik pillérben valóban a hiány meghatározó: ami nincs, ami elveszett. De megcsonkított életünkben egy-két alig látszó, vagy befelé növő rügyszem sarjad – s ez az örökkévalóság életjele. A *nincs*ből fakadó keresés egyre közelebb vonzott Istenhez. Elsodorhatott volna a tanításnak akármi szele, vagy a korszellem, de Isten hatalma őrzött. Lelki örökségemet nem akartam lecserélni semmivel.

A teológiára Döbrössy Lajos ajánlásával mentem, aki nemcsak lelkészünk, hanem nagybátyám is volt. A teológiát Budapesten végeztem, területileg odatartoztunk. Nagyon szerettem odajárni. Felsőbb éves koromban exmittált hallgatóként Naszályon (Komárom megye) és Kiskunhalason (Bács-Kiskun megye) teljesítettem szolgálatot a nagy lelkészhiány enyhítésére. A teológia elvégzése után Fodor Ferencsel kötött házasságkötésem révén kerültem Kecskemétre. A kecskeméti esperes Dr. Nagy Tibor – aki lányaként szeretett, s a mai napig térképpel a kezében imádkozva „eljut” hozzánk,

¹ RAVASZ László: *A milói Vénusz karja*, h. n., MEKDSz „Szövetség”, 1928.

Sárospatakra is! – hivatalánál fogva segített, hogy képezzem magam az akkor tilosnak számító (!) egyházi gyermekmunkában. Kitartóan harcolt azért, hogy külföldi tanulmányi ösztöndíjhoz jussak. Csak miután ő kezességet vállalt értem, akkor kaptam meg a kiutazási engedélyt Skóciába. Ez az ösztöndíj családi helyzetem miatt sem volt egyszerű, mert akkorra megszületett első kisfiunk. Ezért csak egy trimesztert, három hónapot vállaltam. Egyértelmű volt, hogy nyelvi bezárttságban aligha lehet jól végezni a szolgálatot egy életem át, magyar nyelven pedig csak régi könyveket lehetett kapni.

1983-ban hívták át férjemet Kecskemérről Nagykőrösre, s lett ő nagykőrösi lelkipásztor, én beosztott mellette. Szívesen végeztem a rám jutó szolgálatokat. Közben családunk gyarapodott, megszületett második fiunk. Elsősorban férjem kezdeményezésére és gondozása alatt 1990-ben visszakerült egyházi fenntartásba az ősi tanítóképző, majd az alsóbb iskolák. Nagykőrös újra református iskolaváros lett. Úgy tudom, ez volt az első református felsőoktatási intézmény, amely működési engedélyt kapott, s kinyithatta kapuit. Izzott a munka a kezünk alatt szabályzatok írásával, tantervek és órarendek összeállításával, felvételi meghirdetésével, a tanári kar toborzásával. Mindezt úgy, hogy előzetes ismereteink minderről nem voltak – honnan is lettek volna?! Később a képző a Károli Egyetem megalapítását tette lehetővé azzal, hogy az egyetem karként magához kapcsolta.

A tanítóképzőt akkor még megbízott igazgatók vezették, hívásukra kerültem oda tanítani. A gyülekezet kettőnkét nem tudott fizetni, emiatt szükséges is volt váltanom, de belső késztetés is hajtott, mert van valami belénk oltott program, ami úzi-hajtja az embert, s ha nem akar vétkezni ellene, kifejezését keresi komoly áldozatok árán is. Így doktoráltam (1995), miközben harmadik fiunk is megszületett. A tanítóképző első éveinek átmeneti helyzete után hívtuk oda a későbbi főigazgatót, aki döntően meghatározta a képző arculatát. Az évek folyamán egyre nyomasztóbbá vált látni, hogy a képző saját egyházi belső ellenzékünket termelte ki – tisztelet a kivételnek –, olyanokat, akik bennfentességük tudatában a lelkipásztoroknak, az ígéhirdetéseknek és az egész egyháznak első számú kritikusaivá váltak. Húsz évet töltöttem a nagykőrösi tanítóképzőben. Életem nagyobb részében voltak körülöttem harsány, erős hangú emberek. Az erőszak minden formájától irtóztam, a verbális erőszaktól és a rafinált rászedési technikáktól éppúgy, mint a kiszorítósditól és a rivalizálástól. A Szentírás arra tanít, hogy a „haszontalan vitatkozásokat” kerüljük, ugyanakkor elvtelen „békeségben” sosem tudtam élni. Az ilyen helyzetekbe szükségszerűen belenémul az ember. Elveszítettem a hangomat. Újabb „nincs”, ami mégis van, mert ilyenkor is megmarad a példázatbeli özvegyasszony esélye: kiáltás a bíróhoz. Már megtettem az első lépéseket arra, hogy elmegyek a tanítóképzőből, amikor nagyot fordult velünk a világ.

Gyökerestől kiszaggattattunk Nagykőrösről huszonegy év szolgálat után (2010). Valaki – látva, mi történik velünk, s milyen módszeresen történik ellehetetlenítésünk – azt mondta: „Ez egy szakma.” Ez egy szakma, ahogyan bennünket onnan elmozdítottak. Bizonyosan tudja, miért mondta. Elindultunk az országba, keresni, hogy hol kapunk helyet és munkát, ami nemcsak magunk miatt volt fontos, hanem mert legkisebb fiunk még érettségi előtt állt, középső fiunk még egyetemen tanult, és apó-

som is velünk élt, róla is gondoskodni kellett. Miskolcon Csomós József püspök úr fogadott be bennünket, illetve Dr. Kádár Ferenc, a sárospataki teológia akkori rektora. Az ő gyakorlati intézeti vezetése alatt pár évre megadatott az álmodott jó munkatársi közösség. A pataki teológia tanárai lettünk, amelyhez doktori képesítésünk adta a szakmai jogosultságot, az emberi jószándékot ajándékba kaptuk. Köszönet érte! Képtelen lakhatási helyzetünk azonban még egy év után is megoldatlan maradt. Egyszobás szolgálati lakásban laktunk, három generáció. Már-már kénytelenek voltunk továbbállni, amikor egy, a gazdagságról („plousios”) elhangzott nagyívű prédikáció elhangzása után Dr. Enghy Sándor rektor úr behívatott az irodájába minket, az igehirdetőt és még egy illetékest, és azt mondta, „Itt most nem a »plus«-ra van szükség, hanem az »ousios«-ra, a »létre«. Ebben kell most segítenünk.” (Aki ismeri őt, könnyen el tudja képzelni a helyzetet.) Így kaptunk kölcsönt, amelyhez aztán lehetőséget biztosított törleszteni is. Ő nem „páholyból” nézte vergődésünket. Teljesítse rajta a Mindenható az áldásígéretét: „Az irgalmas szemű ember megáldatik” (Péld 22,9)! Valahányszor a házunkra pillantok, vagy ott tartózkodom, mély hála tölt el. A hitnek igazi nagy próbája volt ez az egész folyamat. Isten hatalmát hirdeti számunkra, hogy kegyelméből a „nincs”-ből is lehet „van”.

Az már aztán végképpen nem illett a „tervbe”, hogy férjemet néhány évvel később a pataki gyülekezet megválasztotta lelkipásztorává. Hát... így kerültem a Dunántúlról az ország északkeleti csücskébe.

Tudományos munkásságában egyháztörténettel is foglalkozott, majd végül a katechetika és poimenika területeiben mélyült el - mi befolyásolta az érdeklődését ebben a folyamatban?

Mozaikokból tevődik össze a történelem iránti vonzalmam. Tanulmányaim során az iskoláknak mindig a legjobb történelemtanárait kaptam, akik nemcsak évszámokat tanítottak, hanem szemléletet és összefüggésrendszert is. Gimnáziumi történelemtanárom az első évtől ösztönzött, hogy ez irányú pályára menjek. Miután elvégeztem a teológiát, komolyan gondoltam is rá, hogy elvégzem a történelem szakot levelezőn, de ezt az adott helyzetben már nem tudtam megtenni. Megmaradt álomnak. Édesapám egyébként azt mondta: a történelmet a családok írják. Aztán: a felvidéki határ közelében éltünk, átláttunk a Duna túlsó partjára, Észak-Komáromba, az egykor magyar hajógyárra, házakra, hegyekre, a határ által kettészelt földekre. Ott az országcsonkolást nem lehetett feledni. Trianon századik évfordulóján e vonatkozásban is hadd idézzem Ravasz Lászlót: „a mi nemzetünk olyan, mint egy megcsonkított szobor, alkotódarabok vannak belőle levágva”.² Ez a nagy népi-nemzeti „nincs” tudva-tudatlanul számtalan szálon meghatározta mindannyiunk életét, mert akinek életterét ellopják, az szükségszerűen bosszantására van másoknak – ha másért nem, azért, mert még mindig él. Mindezek mellett dunántúliként az ellen-

² RAVASZ: i. m., 15.

reformációs küzdelmekben megpróbált egyházban élnem, ahol az egyháztörténet levegőjét szívtam magamba.

A történelem iránti érdeklődésem látható formát akkor öltött, amikor a debreceni (világi) egyetem tanára, Dr. Orosz Gábor kért (2004), hogy kutassam fel levéltárban az egyházi iskolák államosításának történetét, mert ők történészek a katolikus iskolaállamosításról még csak-csak tudnak, de a református iskolák államosításáról szinte semmit sem. Minden adminisztratív segítséget megadtak, támogatták bejutásomat bármely levéltárba Budapesten és vidéken. A levéltár jellegéből következik, hogy keresgélesem során más témákra is bukkantam, így például ügynök dossziéokra – ezeket azonban sosem tártam fel, mert úgy láttam, nincs hozzá jogi felhatalmazásom, s ez egyébként sem egyszemélyes feladat. Ebből a kutatássorozatból született először egy kézirat, majd egy könyv, ami aztán a habilitációs dolgozatom alapját is képezte (2007). Utóbbira Dr. Szathmáry Sándor ösztönzése nélkül – azt hiszem –, sosem került volna sor. A történelem kedvtelő művelése új lendületet kapott Sárospatakon, a Rákócziak és Lorántffy Zsuzsanna városában. Úgy éreztem, mint pataki papnénak kötelességem fölleveníteni emléküket, amelyet Szent Erzsébet legendája a köznép gondolkodásában lassan feledésre ítélt.

A katechetika területére az egyházi hiányhelyzet vetett: nem volt, aki művelje. Doktori dolgozatomat is ebből írtam. A poimenika tanítására a pataki teológián kaptam felkérést. Joggal, hiszen gyakorlati teológiai doktori folyamatoknak részét képezték a poimenikai tanulmányok is. Dr. Boross Géza, akinél a disszertációmát írtam, meg is követelte az alapos munkát. „Ne mondja senki, hogy maga után dobták a doktorit” – mondta félig tréfásan.

Ezeket a területeket a feladatok jelölték ki számomra, kevésbé én kerestem őket, de nyilván a bennem szunnyadó parázs is szükséges volt hozzá, hogy a hívó szó lángot kapjon. Ha a közös nevezőt keresem közöttük, az az igazság szeretete: a gyermekeket az igazságra tanítani (a „valóságra” – aki a Krisztus!); a történelmi látzatok mögött Isten országát felmutatni; és a lelkigondozásban többet nyújtani az empatikus-humanista emberi beszédnél, mert az Igazság gyógyít – a kegyelemmel együtt. Az igazság követése vezérelvem volt – törekedve közben a szeretetre –, mert Pál apostollal együtt vallom, hogy „semmit sem tehetünk az igazság ellen, hanem csak az igazságért” (2Kor 13,8).

Évtizedekig dolgozott a katechetikai képzésben, az idő alatt rengeteg tanítványa volt, számtalan gyakorlati órát töltött el kisebb és nagyobb gyermekek társaságában. Hogyan tapasztalja, változott-e az idő során a katechetika, mind a gyermekek tanítása, a gyermekekkel történő foglalkozás terén, mind magában a hittanári képzésben? Mire helyezné a legfőbb hangsúlyt a katechézisben?

A katechézis lényege nem változott. A módja igen. A katechézis lényegi eleme változatlanul: a látható elbeszélés, az egyházi-gyülekezeti beágyazottság szükségessége, a családi háttér, és nem utolsó sorban „a valláspedagógus, az Isten lelke által kéz-

bevett ember” (Csikesz Sándor). Ezek idő feletti szempontok. A játékos tanulás divat, de csak akkor tartom jónak, ha a katechéta a játékot mederben tudja tartani, és gondoskodni tud arról, hogy ne helyeződjék nagyobb hangsúly magára a külsőségekre, mint az Igére. Ma már sokkal több segédeszköz áll rendelkezésre, mint régen, ami megkönnyítheti a hittanoktatók helyzetét, de meg is nehezíti, mert ki kell tölteni a munkafüzeti feladatokat, s ezzel sok értékes idő megy el, miközben a hitélménycsere könnyen elmarad az órákon. A mai gyermekek ingerküszöbe magasabb, több látványt igényelnek, ugyanakkor nem sokra becsülik a foglalkoztató fénymásolatokat. Gyakran nem is kérik, papírkosárba dobják. A mindig színesebb, mindig izgalmasabb módszerspirálba nem szabad belesodrónni. Az élő szó felülmulthatatlan, ha az helyén mondott Ige.

A katechézisnek – éppúgy, mint minden igehirdetésnek – a szabadítást kell szolgálnia aktuális rabságokból: csalódásban, reményvesztettségben, kétségek és félelmek között, hitetlenségben, s akár betegségben is. Isten lényege a szabadítás. Isten a Tízparancsolatban szabadítóként mutatkozik be: „kihoztalak Egyiptomból...”, és Jézus Krisztus is a „Szabadító” nevet viselte. Szeretem Pál apostolnak azt a gondolatát, hogy a hamis atyafiak „alattomban közénk jöttek, hogy kikémleljék a mi szabadságunkat, mellyel bírunk a Krisztus Jézusban, hogy minket szolgálkká tegyenek” (Gal 2,4). „Ahol az Úrnak Lelke, ott a szabadság” (2Kor 3,17). Szabadságában kell szeretnünk a másikat (ez nem azonos a liberális szemlélettel!), nem mint akaratumk végrehajtóját. Bonhoeffer így mondja: „Az emberi szeretet nem szabadságában szereti [a másikat], hanem magához láncolva; minden eszközzel győzni akar és hódoltatni. [...] Ahol látszólag szolgál, valójában ott is csak birtokolni kíván. [...] A Lélek szerinti szeretet nem iparkodik a másikat a maga személyes hatásával közvetlenül befolyásolni, életébe tisztátalanul beavatkozni; nem annak örvend, ha a másik ember jámbor gerjedelmeket, lelki izgalmakat érez, hanem Isten világos Igéjével szolgál neki, készen arra, hogy az Igével őt sokáig magára is hagyja, szabadon eressze, hogy Krisztus cselekedjék vele. A Lélek szerinti szeretet tisztelőben tartja a másik szabadságát.”³ Ha szabadságában szeretjük a másik embert, tanítványainkat, gyülekezetet, megtaláljuk a legmegfelelőbb módot arra, hogyan pásztorozjuk és tanítsuk őket.

Mi a véleménye a forgalomban lévő tankönyvekről, gyermekbibliákról? Amikor közreműködött valamilyen segédanyag elkészítésében, milyen elvek alapján végezte a munkát?

Az igazat megvallva, egyetlen jó gyermekbiblia járt a kezemben, amelyet unokáimmal is használok időnként. A Biblia szövegét az érthetőségre hivatkozva írják át – úgy mond – gyermeknyelvre, de miközben értelmezve írják, torzítják is. A rabbi nem véletlenül ragaszkodik az ősi nyelven megszólaló, változatlan és változtathatatlan szöveghez. A reformáció is a Biblia eredeti héber és görög szövegében talált önmagára. Ma sok szövegváltozat forog kézen, az olvasók kiesnek az autentikus bibliai nyelvből,

³ BONHOEFFER, Dietrich: *Szentek közössége*, Ford. BOROS Attila, Bp., Harmat, 1997, 23kk.

annak ritmusából, kifejezéstárából, szófordulataiból, nehezebben idéznek és azonosítanak egy-egy idézetet. Nem beszélve arról, hogy előfordul, hogy hittanos gyermekek az évek során sem fognak kezükbe „igazi” Bibliát. Keletkezése során a Szentírás szövege úgy tömörödött a lényegre, mint ahogy a patak vize simára mossa a benne lévő kavics felületét. Minden szónak messzeható értelme lehet. Ettől a konnotációs hálótól nem szabad megfosztani a kijelentést. Ráadásul a gyermekbibliák gyakran túlszínezik az emberi tényezőket, és aránytalanul többet mondanak róluk, mint Istenről, akit pedig a gyermek szívesen megismerne. Az eredeti bibliai történetet lehet úgy felolvasni, hogy megragadja a figyelmet, a hozzá fűzött értelmező beszélgetéssel pedig ki lehet egészíteni, ami így többet ér, mint egy kész nyomdai gyermekbiblia. Ehhez azonban a felnőtteknek venni kell a fáradságot, hogy előbb ők tényleg értsék meg a szöveget.

Mindegyik segédanyag sajátos szempontok szerint született. A legutóbbi 2017-ben készült, a reformáció 500. évének tiszteletére, az Igéért hálaadásként. 52 gyermek-istentiszteleti PPT-t készítettem, s ezekhez rövid vázlatokat, amelyek a Debreceni Lelkésztovábbképző Intézet folyóiratában, az *Igazság és Élet*ben jelentek meg. A PPT-eket világszerte láthatták, használhatták a diaszpórában élő magyarok. Tematikája a sárospataki gyermek-istentiszteleti rendbe kapcsolódott, ott, ahol éppen 2017 januárjában tartottunk. Krisztológiai, majd pneumatológiai (ősegyházi) témák után az Ószövetség fonalát vettük fel, s az évfordulóból adódott, hogy őszre egyháztörténeti leckék is sorra kerültek, összesen hat. Utóbbiak válogatott képkockákkal használhatók gyermekek között, de a gyülekezeti és ifjúsági katechézisben jó szolgálatot tehetnek.

A hittankönyvek egyházunk gyengeségeit tükrözik. Túl sokféle szempont akar egyenlő súllyal érvényesülni bennük. A pedagógia néha olyan, mint Saul páncélja Dávidon. Különbséget kell tenni, hogy az iskolai pedagógia mikor akadály, s mikor segítség. Ez módszertanból nem tanulható, ehhez a hit látása és alázata kell. Nem könnyű megfelelő munkatársakat sem találni, legalább is annak idején, amikor ebben a munkában részt vettem, egyre-másra léptek vissza a tankönyvek írásától olyanok, akik előzőleg vállalták a munkát. A hittankönyveken túllépve megemlítem, hogy nagyon hiányzik egy jól megszerkesztett, alapos, de érthető, legitim konfirmációs könyv.

Mennyiben jelent mást gyermek-istentisztelet tartani, mint hagyományos, inkább felnőtt közegben hirdetni az igét?

Az Ige különböző értelmezési szinteken szólal meg. Van elsődleges jelentése, ami az adott helyzetben történik, de van szélesebb értelmezési kerete is, Isten országa teljes összefüggésében. Felemelő lelki tapasztalás, amikor megnyílik a Szentírás értelme, és például az ószövetségi történeteket eszkatológiai távlatból, mintegy visszafelé is értelmezni tudjuk, Krisztuson keresztül. A gyermekeknek a konkrét történetet tanítjuk, s abból egy, az ő élethelyzetükre érvényes, központi üzenetet igyekszünk megfogalmazni. Ezzel értelmezni is tanítjuk a Szentírást. A felnőttek több idősíkon képesek összefüggéseket látni. A felnőttek sokféle háttérből jönnek, eltérő iskolázottsággal, kialakult sémákkal és jórészt nevelésükből fakadó előítéletekkel. A Szentlélek munkája,

hogy az Ige mégis megszólító üzenetté válik az éppen összegyülekezettek számára. A gyermekek világa is tarka, mégis jobban behatárolható. Készülés során a lelkipásztor arra törekszik, hogy felülről jövő üzenet közvetítője lehessen, ami életet hoz bármely háttérből érkezőnek. S ha ez megtörténik, azt nem ember viszi véghez. Legnagyobb szolgálati élményeim közé tartozik, amikor gyermek-istentiszteletre beültek szülők és nagyszülők, és kikerekedett szemmel figyelték az egyébként gyermekeknek szóló tanítást. Azt ők is értették, és a megértés lelki élménnyé válik.

A sárospataki gyülekezetben hosszú idő óta végzi Szentestén az igehirdető szolgálatot, s szervezi a karácsonyi istentiszteletek műsorát. Milyen tapasztalatai alakultak ki erről, mi a különlegessége ennek az alkalomnak az egyházi évben?

A szentesti istentisztelet jellemzően családi (hangulatú) istentisztelet. Ilyenkor gyermekeink (lehetőség szerint) legtávolabbról is hazajönnek. Egy évben egyszer megvalósul, hogy a családok többé-kevésbé együtt jönnek el a templomba. Régen, amikor gyülekezeti alkalmazásban voltam, a szentesti istentiszteletet én végeztem. Itt Patakon is így alakult. Mindig komoly feladatot jelent, hogy kicsit újszerűen, de a klasszikus karácsonyi történet hangozzék el. Meg kell válogatni a forrásokat, hogy hitvallásainkkal össze nem egyeztethető elemek ne kerüljenek bele, és ne alacsonyodjék le a népies karácsonyi játékok néha kicsit parlagias stílusára. Az igazi nagy nehézséget azonban a gyermekek esetleges száma jelenti. Hiába jelentkezik szereplésre, ha a szülők nem hozzák el őket, mást terveznek, vagy egyszerűen nem érdekli őket. Az iskolában sokkal könnyebb egy műsort megszervezni, mert ott a pedagógus napról-napra találkozik a gyermekekkel, a gyülekezetben egy héten csak egyszer, egy óra hosszára – ha eljönnek. Ha nem, máris két hét esett ki a próbából. Szülői háttér nélkül nagyon-nagyon nehéz gyermekprogramot szervezni. Az igazi az lenne, ha karácsonykor nemcsak a gyermekek szolgálnának a felnőtteknek, hanem a felnőttek is a gyermekkel együtt! Nehézséget okoz, hogy sokan elutaznak. Ma már nemcsak wellness hétvégekről beszélhetünk, hanem „wellness-ünnepekről” is, amelyek a hagyományos keresztyén családi ünnepek ellen dolgoznak! Szerintem nem éri meg az országnak sem az erkölcsi veszteséget a szállodák anyagi bevétele. Emellett az is tény, hogy mire megérkezik az ünnep, az emberek ráunnak a karácsonyozásra. A munkahelyi, iskolai, egyéb közösségi angyalkázások és karácsonyozások kioltják a karácsony varázsát. Karácsony misztériumát csak szent közösségben, szakrális térben lehet átélni. Ezért mindig is pótolhatatlan marad a templomi karácsony – mindhárom napja.

Ha megfogalmazhatna valamilyen üzenetet a jövő teológusainak, hitoktatóinak arról, hogy hogyan forduljanak a gyermekekhez, miközben hirdetik nekik az Evangéliumot, milyen útravalót, akár gyakorlati tanácsot bízna rájuk?

Szeressenek, és szívesen tanítsanak!

Ami pedig a közösségeik vezetését illeti: a gyülekezetek és az iskolák fogjanak

össze! Fogjanak össze lelkipásztorok, igazgatók, tanárok, hittanoktatók. Ebben hatalmas erőtartalékaink rejlenek. Hiába minden erőfeszítés, ha nincs békesség, egyet akarás. Emlékezzünk, hogy csak oda küld áldást az Úr, ahol a testvérek egységben élnek (133. zsoltár). Ezt a feltételt nem lehet átlépni vagy megkerülni. Rendszerszemléletben kell és lehet stratégiát alkotni. Egyetlen láncszem megragadásával mozgásba hozzuk az egyházi élet egész hálózatát: a családot, a gyülekezetet és az iskolát is. Vagy így ragadjuk meg a feladatokat, vagy kezünk között olvad szét a ránk bízott közösség, mint a manna, amikor többet akart magának gyűjteni valaki, mint amennyi „járt”. A szeretet és szolgálat útja rögzös: az egyházi szervezeti keret általában lényegesen jobb létfeltételeket biztosít a pedagógusoknak, mint az egyház elsődleges szolgálóinak: a lelkipásztoroknak és a hitoktatóknak, akik nélkül nem lenne gyülekezet és egyházi létforma. Ezen dolgozni kell. A hitre segítség („nevelés”) négy úton történik, s ez csak a három szintér együttesében teljesedik ki: család – egyház – iskola. A négy út pedig: ismeret, kapcsolat, elköteleződés, misztérium.

A hittanórán megszerzhető ismeretet kiegészíti a gyülekezetben szerzhető *ismeret*. Ilyen például a liturgia, a közös énekkincs, a hitvallás, a gyülekezeti és egyházi gyökerek megismerése, tradíciók, tapasztalat. De ezek ketten is hiányosak, ha nem erősíti meg a családi háttér, az otthon megtanult imádságok, családi történetek, hitpéldák, kérdések, magyarázatok, beszélgetések, vagy akár a hittanos ismeretek számonkérése.

A *kapcsolat* is három szálon erősödik: a család, az iskola és a három-nagy-generációs természetes gyülekezeti közösség között. Ha „átjárható” e három szintér a szülők, tanárok, lelkészek, barátok, testvérek között, akkor várható, hogy a gyermekek meggyökereznek a gyülekezetben. A szülők ott vannak az iskolában, de nincsenek ott a gyülekezetben. Az iskola azzal tud komoly szolgálatot tenni, ha a szülőket a gyülekezetbe segíti.

Az *elköteleződés* önmagában nem a tanításból fakad, hanem a bevonódás mértékétől. Ezt pedig az ügyre fordított idő és energia méri meg. Nem lenne szabad szem elől téveszteni, hogy a végső cél: bevonódás az egyháztagságba!

A *misztérium* az iskolában két csengőszó között nem, csendesnapokon is alig élhető át, az egyház közösségében viszont igen. Misztériumot tartogat az istentisztelet, az úrvacsora, egyáltalán a sákramentumok, a „beavatási szertartásnak” tekinthető konfirmáció – aminek föltétlenül a templomban kell történnie, nem az iskolában –, a liturgikus csend, a szakrális tér, a Golgota, a feltámadás.

Ha Isten éhséget támasztana népünk körében az Ige után, vajha helyén találná az Ige szolgálóit, akik népet készítenek a mi Urunk Jézus Krisztus visszajövetelére. Ami pedig engem illet, arra vágyom, hogy „...találtassam Ő benne, mint a kinek nincsen saját igazságom a törvényből, hanem van igazságom a Krisztusban való hit által, Istentől való igazságom a hit alapján” (Fil 3,9).

Kislány portréja karikával. Képes levelezőlap, 1910, Temesvár.
(© K. É. magángyűjteményéből)

KÖZÖSSÉG

KÁDÁR FERENC

Elsőáldozó kislány portréja. „Végh Ilonka, Monor”.
Schmidt Ede Fényképészeti Műterme, Budapest, Baross utca 61.,
a Magyar Királyi Dohányraktárral szemben.
(© K. É. magángyűjteményéből)

Kádár Ferenc

TEPLOS ÉS ISKOLA*

TemploM és iskola, gyülekezet és intézmény együttélése ma már nem kivételes adottság, hanem nagyon is természetes velejárója egyházi életünknek. Hozzávetőleges számítás szerint gyülekezeteink mintegy egyharmada együtt szolgál valamilyen intézménnyel, így a lelkipásztorok egyharmada is ilyen helyzetben végzi szolgálatát. A jövő lelkésznevezéke is jó, ha felkészül erre a helyzetre.

Minden ilyen gyülekezetnek sajátos története van, én a sátoraljaújhelyi gyülekezetből jöttem, és arról szeretnék beszámolni, hogy mi hogyan éljük meg a gyülekezet és intézmény közösségét.

Nyolc éve, 2012 őszén kezdett működni templomunk szomszédságában a Petőfi Sándor Református Általános Iskola. Fenntartója nem az egyházközség, hanem a Tiszáninneni Református Egyházkerület. Mi tehát nem ismerjük a fenntartással kapcsolatos előnyöket és terheket, viszont feladatként és szolgálatként kaptuk ezt az oktatási intézményt, ami alaposan átformálta, kibővítette életünket és misszióinkat. Isten megáldott bennünket azzal, hogy az előkészítéskor és indításkor kaptunk egy frissen nyugdíjazott, de újra munkába álló igazgatót, gyülekezetünk főgondnokát, Deák Istvánt, aki nagy szakértelemmel és hittel vezette a munkát. Sajnos őt azóta elveszítettük.

Lelkipásztoroként négy frontot, négy területet látok, amelyekre figyelünk, és amelyeken munkálkodnunk kell.

Az első terület a tanárok, illetve iskolai munkatársak közössége. E közösség vegyes az életkor szempontjából éppúgy, mint ökömenikus szempontból. Fontos, hogy minden munkatárs érezze befogadó szeretetünket, és tisztában legyen azokkal a világos elvekkel, ahogyan mi a református gyülekezetben élünk és szolgálunk.

Az iskola igazgatójával, Mészáros Csabával rendszeresen találkozunk, s minden lényeges

* Ez az írás az SRTA otthonóráján, 2020. szeptember 14-én elhangzott beszámoló szerkesztett változata.

ügyet előre megbeszélünk. A tanári kar tagjaival félévek nyitásakor, zárásakor, illetve tanulmányi napokon közösen figyelünk Isten ígéjére. Emellett személyes beszélgetésekre is sor kerül szükség vagy igény esetén. Örömmel tapasztaljuk a munkatársak részéről, hogy istentiszteleti életünkhöz közelednek, s jó néhányan vannak közöttük, akik rendszeres templomba járók.

Munkánk második nagy területe a gyermekek, diákok közössége. Iskolánk egyosztályos rendszerben épül fel, jelenleg mintegy 230 diákja van. Iskolánk népszerű, de az egyosztályos rendszert az egyházkerület megtartja, mert nem volna ajánlatos megbontani az egész város iskoláztatási rendszerét.

Itt is elmondható, hogy ökumenikusan vegyes a diáksereg. Mi nem azt az utat választottuk, hogy aki ide jár, az csak református hittanban részesülhet, hanem lehetőséget adunk a római katolikus, a görögkatolikus és evangélikus diákoknak a saját felekezetük szerinti hitoktatásra. Ugyanezt a lehetőséget mi is kihasználjuk a helyi katolikus iskolákban. A hittanon túl az istentiszteleti életbe való bevezetést is fontos misszióknak tartjuk, és természetesen a személyes találkozások, beszélgetések és közös élmények megélése is nélkülözhetetlen a jó, szeretetteljes légkör kialakításához.

A harmadik terület a szülők közötti szolgálat. Itt aztán igazán vegyes a kép ökumenikus szempontból is, de egyháziasság szempontjából még inkább. Vannak a szülők közül néhányan, akik hűséges egyháztagjaink, de többen vannak, akik csak alkalmi kapcsolatot tartanak fenn az egyházzal. Az iskola léte nagy segítséget ad abban, hogy a gyülekezet szolgálata rendszerszerűen jelenjen meg, így a szülők döntő többsége egyre gyakrabban jelenik meg templomunkban.

Ezen a fronton tulajdonképpen ébresztő szolgálatot kell végeznünk. Meg kell látatnunk a szülőkkel, hogy az iskolának és a gyülekezetnek nemcsak a gyermekekkel van dolga, hanem az egész családot szeretnénk közelebb hozni a templomhoz, s ami fontosabb: Isten országához, Jézus Krisztushoz.

A negyedik terület, ahol komoly munkát kell végezni, maga a gyülekezet. Kapunk egy „testvért”, egy nagy létszámú közösséget, amelynek jelenléte megváltoztatja az életünket. Olyan helyzetekre kell gondolni, mint a közös istentiszteletek, amikor a gyermekek és szülők elfoglalhatják a hűséges templomba járók helyét. Nem lenne jó, ha valakiket felállítanánk, hogy üljenek máshova, mert „ez a mi helyünk”. A presbiterek felkészítése is fontos. Vannak közös ügyek, olykor súrlódások. Egy példát hadd mondjak: a gyülekezetnek van egy kisbusza, az iskolának jelenleg nincs. Olykor igénylik a kisbuszt, mert szállítani kell a gyermekeket versenyekre. Volt, hogy nem méltóképpen hozták vissza. Ekkor egy megállapodást kellett kötni az iskola és a presbitérium között, hogy az iskola használhassa a kisbuszt, de ebből ne érje kár a gyülekezetet.

Ezek után még szeretnék beszámolni az istentiszteleti életről. A gyülekezetnek is és az iskolának is van külön-külön istentiszteleti élete. Szeretnénk, ha e kettő minél több ponton találkozna.

Az iskola életében kiemelkedő alkalom az iskolai istentisztelet. Mi nem hétfőn reggel tartjuk, hanem szerdán, a negyedik iskolai órában. Az a tapasztalat, hogy a hét közepén tartott istentisztelet nem „dolgozik” a hétfői, vasárnapi templomozás ellen.

Az egész iskola, diákok és tanárok szép rendben átvonulnak a templomba. A tanévben mindig választunk egy zsolnárt és egy dicséretet, amit szerdánként és más alkalmakon is rendszeresen éneklünk. Ezek az énekek nagyon kedveltek a gyermekek körében. A szerdai istentiszteleteken rendszerint igei sorozatot prédikálunk – e tanévben a tanítványokról van szó. Jó látni, hogy az egész iskolából a legtöbben nem kényszeredett diákként, hanem igehallgatóként viselkednek a templomban.

Vasárnap reggel – nem a nagyistentisztelet időpontjában – tartjuk a gyermek-istentiszteletet, komoly látogatottsággal. Nem gyerekmegőrzés, nem pót-hittanóra: istentisztelet, bevett liturgiával, megszólító igével. Nem „hígítjuk fel” az evangéliumot, hanem gyermekszerűen hirdetjük. A gyermekek jó része – más iskolákból is – szüleivel együtt vesz részt az alkalmon.

Havonta tartunk egy-egy olyan vasárnap délelőtti istentiszteletet, amelyen az igehirdetés után valamelyik osztály – előre megbeszélte rendben és tematika szerint – bizonyoságot tesz a gyülekezet előtt. Ilyenkor a szülők és családtagok is szívesen eljönnek. Nagyon szép és emlékezetes alkalmak ezek – amelyeket most a járványveszély idején olykor el kellett hagynunk, de reméljük, újra lehet majd indítanunk ezt a sorozatot.

És vannak az évnyitó, évzáró istentiszteletek, ünnepi alkalmak, tanári áhítatok, és lehetne sorolni... Ezek az alkalmak, és az ezeken átélt élmények, hallott igék egy év alatt, sőt nyolc év alatt bizonyosan nem maradnak hatástalanok a felnövekvő fiatalok életében. Azzal a reménnyel és bizonyossággal szolgálunk, hogy tudjuk: „a ti munkátok nem hiábavaló az Úrban” (1Kor 15,58).

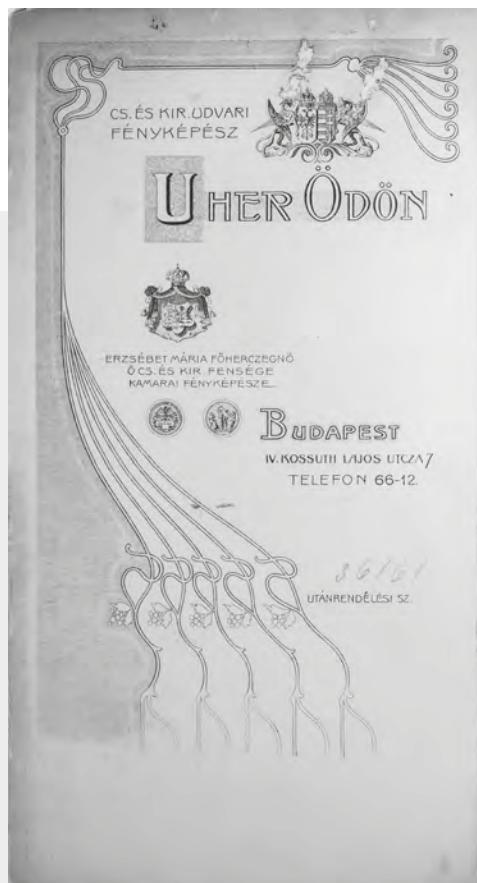
A beszámoló után egy kérdést kaptam az egyik kedves kollégámtól: mi az a három ismertetőjel, amelyek alapján azt mondom, hogy ez egy református intézmény?

Az első mindenképpen az, hogy az istentiszteleti életben, igehirdetésben fokozottan figyelünk a reformátori alapelvekre. Az igeközpontúság, a lényegre törő alapos exegetikai munka, a sallangmentes homiletikai és liturgikai megoldások révén kirajzolódhat a tipikusan református arcéle az istentiszteletnek.

A másik, amire főként az iskola indulásakor tettünk nagy hangsúlyt, az az, hogy az iskola külső megjelenése is egyszerű, puritán legyen, az osztályok díszítésében vagy a folyosói hirdetőablán legyünk visszafogottak, s ha lehet, jelenjenek meg református jelképeink. Ezek között járva a felnövekvő fiatalok szavak nélkül is tanítást vesznek a református gondolkodásmódról.

S még egyet hadd tegyek hozzá, így utólag: református jellegünk abban is áll, hogy nem tesszük kötelezővé a református jelleget. Tehát óvakodunk a kizárólagosság hajtogatásától, óvakodunk a fundamentalista gondolkodástól, annak mind felekezeti, mind teológiai változatától. Az ösztönzés, a jó példa, a választás készségére való nevelés jobb eszköznek tűnik, mint a megfélemlítés vagy a kényszerítés.

Így éli hát egy gyülekezet és intézmény, templom és iskola egymás melletti életét. Istennek adunk hálat, hogy kölcsönösen szolgálhatjuk egymás javát, és ezzel – hitünk szerint – Isten dicsőségét!

Fiú portréja ütővel.
Uher Ödön, Cs. és Kir. Udvari és Kamara Fényképész, Budapest, Kossuth Lajos utca 7.
(© K. É. magángyűjteményéből)

PRÉDIKÁCIÓS TÁRHÁZ

FEJÉR ZOLTÁN

Álló kislány portréja. „Paulin, 1870, Nagyszentmiklós.” Funk Ignác, Nagykikinda.
(© K. É. magángyűjteményéből)

Fejér Zoltán

TANÉVNYITÓ IGEHIRDETÉS*

Előimádság: Mennyei Édes Atyánk! Az ének-
szó után imádságban is szeretnénk áldani a Te
szent nevedet. Áldani, hogy mindent olyan
szépen intéztél, áldani, hogy sasszárnyakon
hordoztál minket. Köszönjük, hogy megtar-
tottad életünket, és most, ebben az új tanév-
ben valóban elindulhatunk tanulni és taníta-
ni, együtt Teveled. Segíts mindannyiunknak,
hogy elcsendesedve tudjunk Rád figyelni,
hogy a hála mellett a kíváncsiság is ott legyen
a szívünkben, hogy akarjuk tudni, mivel indít-
tasz minket! Mi az, amit a szívünkre szeretnél
helyezni, amit így év elején útmutatóként meg-
akarsz velünk értetni? Arra kérünk, hogy most
bármilyen van az életünkben, ami megakadályoz-
na abban, hogy Rád tudjunk figyelni, azt most
tudjuk félretenni, és semmi más ne legyen
fontos, csak a Te szent Igéd és annak üzenete.
Bocsásd meg minden bűnünket, és kérünk,
tedd élővé és hatóvá a Te szent Igédet! Nem
magunkért, egyedül Jézus Krisztus érdeméért
kérünk, hallgass meg minket! Ámen.

46. Zsoltár

¹A karmesternek: Kórah fiaié. Ének magas hang-
ra.²Isten a mi oltalmunk és erősségünk, mindig
biztos segítség a nyomorúságban. ³Azért nem
félünk, ha megindul is a föld, és hegyek omla-
nak a tenger mélyébe; ⁴ha háborognak és tajté-
koznak is vizei, és tombolásától megrendülnek
a hegyek. ⁵Egy folyam ágai örvendeztetik Isten
városát, a Felségesnek szent hajlékait. ⁶Isten van
benne, nem inog meg, megsegíti Isten reggelre
kelve. ⁷Népek háborognak, országok inognak, ha
az ÚR mennydörög, megretten a föld. ⁸A Seregek
URA velünk van, Jákób Istene a mi várunk. ⁹Jőj-
jete, lássátok az ÚR tetteit, aki bámulatos dol-
gokat művel a földön. ¹⁰Háborúkat szüntet meg
a föld kerekéségén, újat tör össze, lándzsát tördel
szét, harci kocsikat éget el. ¹¹Csenedesdjete el,
és tudjátok meg, hogy én vagyok az Isten! Ma-
gasztalnak a népek, magasztal a föld. ¹²A Seregek
URA velünk van, Jákób Istene a mi várunk.

* Igehirdetés, mely elhangzott 2020. au-
gusztus 31-én a Sárospataki Református
Kollégium Gimnáziuma, Általános Isko-
lája és Diákotthona tanévnyitóján.

Kedves Tanártársak, kedves Diákok!

A felolvasott zsoltárt egy olyan ember mondta el imádságként, aki tudott csendben lenni. Egy olyan ember, aki az Úr előtt való csendességében megismeri, hogy valójában ki is az élő Isten, majd bizonyosságot tesz Róla.

Én hiszem, hogy a tanév elején Mindenható Istenünk ugyanezt kéri tőlünk is. Tudjunk elcsendesedni ebben a tanévben is, amikor csak lehet, hogy meglássuk és megtapasztaljuk, hogy kicsoda az Isten. Egy nagyon hosszú szünet után lehetünk újra együtt. Egy olyan szünet után, amikor olyan dolgok történtek velünk, amelyeket egyikünk sem tudott elképzelni. Talán csak álmainkban fordult elő, hogy egyszer majd bezárják az iskolát, és az elmúlt év második felében ez meg is történt. Nem találkozhattak a barátok, az osztálytársak, a kollégák. Az első hetekben talán még úgy éreztük, semmi gond, aztán a hetek elteltével éreztük, hogy ez így nincs jól. Nagyon nehéz hónapokon vagyunk túl, amikor az ember elkezdte átértékelni az életében a dolgokat. Átértékelni, hogy mi is az, ami valójában fontos, mi az, ami fontos kell legyen, és mi az, ami igazán értékes az ember életében, amiért érdemes élni, küzdeni és kitartani. Volt időnk átgondolni, hogy mennyire fontos egy-egy kapcsolat, mennyire fontos az, hogy legyenek biztos pontok az életünkben, amelyeket nem tudnak elvenni tőlünk, amelyeket nem lehet „bezárni”. Ha néha még álmodtunk is arról, hogy egyszer bezárják az iskolát, de arra én semmiképp nem gondoltam, hogy még a templomot is bezárhatják. Bár rövid időre, de még az istentiszteleteket is otthon lehetett csak hallgatni. Nehéz hónapokon vagyunk túl, és egy nagyon hangos pecúrtáboron. Kedves 9-es diákok! Jó volt együtt tölteni veletek ezt a három napot, három nagyon hangos és vidám napot. Holnaptól elindul a tanítás.

Kedves Kollégák! Különös dolog történt ma velem! Amikor a 9-es diákokat a pecúrtábor után utoljára igazítottam el, kihirdettem azt is, hogy holnaptól kezdődik a tanítás. Ami különös volt, az a diákok reakciója! Nem azt mondták, hogy „Jaj de kár!”, hanem elkezdtek tapsolni. Örömmel, és úgy éreztem őszintén kezdtek el tapsolni, amiért végre igazi tanításban lesz részük.

„Csendesedjetek el!”

Bevallom, a csendről nekem ifjúkorom jut eszembe, ugyanis én fiatal diákként nagyon nem szerettem a csendet. Nem szerettem, mert féltem. Nagyon féltem azoktól a dolgoktól, amelyeket cselekedtem, és tudjátok mindnyájan, hogy a csendben ezek mindig megszólalnak. Ha tényleg tudok igazán csendben lenni, akkor mindig előjönnek azok a dolgok, amelyeket talán a hangoskodással, a különböző pótcselekvésekkel félre tudok tenni. A csendben ezek mindig megszólalnak. Azt is bevallom, hogy a csendet azóta szeretem, amióta megismertem Istent.

„Csendesedjetek el, és tudjátok meg, hogy én vagyok az Isten!”

Miért fontos a csend ahhoz, hogy Istent megismerd? Azért, hogy meghalld Isten hangját. A minap egy fiatalal beszéltem, és azt kérdezte tőlem: „Honnan tudom,

hogy mikor szól Isten? Honnan ismerem fel, hogy amit hallok, azt Isten mondja?” Azt mondtam neki, képzeld el, hogy már édesapa vagy, és elindultok a gyermekeddel egy piacra. Több ezer ember, mindenki árulja a maga áruját, kiabál, az emberek egymással hangosan beszélnek, te pedig a kisfiaddal sétálsz, aki egyszer csak elengedi a kezéd és eltűnik. Több ezer ember, mindenki hangoskodik, te pedig elkiáltod a kisfiad nevét. Biztos vagyok benne, hogy a gyermeked több ezer hang között is fel fogja ismerni, hogy te szólítod. Miért? Mert sokat beszélgettetek, nagyon jól ismeritek egymást, ezért rögtön felismeri, hogy most az édesapja kiáltja az ő nevét. Minél több időt töltesz Istennel, minél többször vagy csendben Istennel, annál inkább fel fogod ismerni azt, amit Isten személyesen neked mondani akar.

Nézzük meg, Isten mit akar mondani nekünk a 2020/21-es tanév elején. Sokszor fogjátok hallani ezt az ígét, ott lesz az osztályokban és a folyosókon egyaránt, ugyanis ez az Iskolánk éves ígéje is. A következőt akarja ebben a tanévben különösen a szívünkre helyezni: „Isten a mi oltalmunk és erősségünk, mindig biztos segítség a nyomorúságban.” (Zsolt 46,2)

Miután a zsoltáros ezt leírja, így folytatja: „Azért nem félünk, ha megindul is a föld, és hegyek omlanak a tenger mélyébe; ha háborognak és tajtékoznak is vizei, és tombolásától megrendülnek a hegyek.” A diákpresbiteri táborban egy diáktársatok úgy fogalmazta meg ennek a zsoltárrésznek az üzenetét, hogy azért írja ezt a zsoltáros, mert amikor emberileg teljesen tehetetlen vagyok, és olyan dolgok történnek körülöttem, amelyekkel semmit nem tudok tenni, és senki nem tud rajtam segíteni, Isten akkor is ott van velem. Amikor a talaj is kicsúszik a lábam alól, Isten akkor is biztos segítség. Valami hasonlót élhetett meg ez a zsoltáros, tehetetlen volt, megrendült alatta a föld.

Életemben kétszer éltem át igazi földrengést, egyszer hét éves lehettem, majd 1990-ben, már végzősként. Az iskolaudvaron beszélgettünk a barátokkal, mikor hirtelen rettenetes nagy zúgást, morajlást hallottunk, és elkezdett össze-vissza mozogni alattunk a föld. Ott akkor elgondolkodtam egy kicsit azon, hogy az életben is vannak helyzetek, amikor a legbiztosabb pont is megmozdulhat alattunk. Néhány ilyen hónapon vagyunk most túl, amikor a legbiztosabbnak tűnő dolgok is megmozdultak alattunk.

Nem tudjuk, mi fog történni velünk ebben a tanévben, de már az elején azt ígéri Isten: tudjátok meg, hogy bármi is történjen, Ő akkor is biztos segítség lesz mindannyiunk számára.

Isten oltalom, ahova menekülni lehet, ahol megtalálad azt, amire tényleg szükséged van, ha biztonságot keresel.

Isten erő, amikor készülsz egy-egy vizsgára, amikor úgy érzed, nem tudsz tovább menni, vagy meg kell küzdened egy problémával.

Nem tudom, hogy féltek-e most éppen valamitől, talán aggódunk, hogy meddig fog tartani az iskola, kilencedikesként jó döntést hoztam-e, hogy ezt az iskolát választottam? Végzősként ott lehet a félelem az érettségi, a továbbtanulás felől. Sok minden van, amire nézve azt mondhatjuk, hogy egy kicsit aggódunk, de hadd legyen az éves

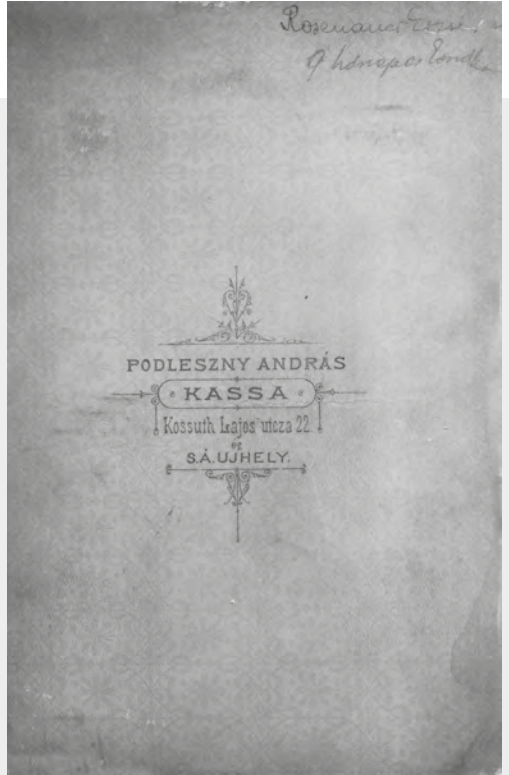
igénk támasz és útmutatás félelmeinkben. Bármilyen is történjen velünk, ne felejtjük el, hogy mindig van egy biztos személy, akire lehet építeni, akiről ezt mondja a zsoltáros: „Isten a mi oltalmunk és erősségünk, mindig biztos segítség a nyomorúságban.” (Zsolt 46, 2)

Ámen.

Utóimádság: Mennyei Édes Atyánk, megvalljuk őszintén, annyi mindenre gondolkodunk, amikor segítségre van szükségünk. Annyi mindent próbáltunk erőként használni, annyi mindenről gondoltuk, hogy oltalom lehet életünkben. Segíts minket, hogy elsősorban Rád tudjunk támaszkodni. Hadd higgyük el mindnyájan, hogy ebben az állandóan változó világban az egyedüli biztos pont Te vagy. Te, akiben a változás árnyéka sincs. Köszönjük Jézus Krisztus, hogy Te tegnap, ma és mindörökké ugyanaz vagy. Vedd el félelmeinket és aggodalmainkat! Add, hogy legyenek ebben a tanévben is áldott és csendes időszakaink, ahol meg tudsz szólítani, és meg tudunk szólítani Téged! Kérjük, add áldásodat erre az új tanévre, áldd meg munkáját tanárnak és diáknak egyaránt! Nem magunkért, hanem Jézus Krisztus érdeméért kérünk, hallgass meg bennünket. Ámen.

” IDŐVONAL

ENGHY SÁNDOR

Ülő kislány portréja. „Rosenauer Ersike 9 hónapos korában.”
Podlenszky András, Kassa, Kossuth Lajos utca 22. és S.A.Újhely.
(© K. É. magángyűjteményéből)

Főtiszteletű Akadémiai Közgyűlés!

Tanévről beszélünk, de ha igaz az, hogy valójában nem az iskolának tanulunk, hanem az életnek, akkor a tanév csak a tanulás folyamatának mérhető voltára figyelmeztet. Arra, hogy emberi lehetőségeinknek korlátai vannak, és nem minden lehetőség tart örökké. Az élet iskolájában ugyan földi életünk végéig tanulunk, de az iskolapadban nem. Mert annak van kezdete és vége. A két végpont közötti egyes szakaszokról pedig elmondhatjuk, hogy azok mindegyike nagy lehetőség, de ezeket el is lehet játszani, akár egy életre is.

A református tanévkezdés ugyanolyan, mint a többi, de elég baj, ha ez így van. Mert a mi tanévkezdésünket az minősíti, hogy református. Sajnos maga a fogalom – református – önmagában nem minősít minket automatikusan, ha az iskolában folyó munka nem tükrözi mindenestől azt az igényt, ami a fogalom lényege és tartalma, vagyis hogy formálódjunk, életünket a Bibliában kijelölt úthoz igazítsuk! Térjünk oda vissza, ha letértünk volna, vagy keressük, de ne csak mondjuk, hanem találjuk is meg és járjunk is azon az úton. Ilyen értelemben kell református módon minősített tanévről beszélnünk, hiszen a Bibliából tudhatjuk, hogy tanulásunk valójában a nagybetűs Élet folyamatába illeszkedik bele, és mi ezért a folyamatért vagyunk felelősek. Ebben a folyamatban az új tanév azt a felelősséget rója ránk, hogy tudatosítsuk a Biblia szerint minősített Életet, annak gazdagságát, szépségét. Ezzel kapcsolatban a legnagyobb lehetőségünk az új tanévben, hogy nemcsak az évszám újulhat meg, mely jelzi az új tanévet, hanem mi is. Ez azonban csak ott lehetséges, ahol az ember számára a múlt magvetésé válik, és az gyümölcsöket is terem. A gyümölcs pedig mindig konkrét, megfogható, látható. Vagyis aki a Biblia alapján tájékozódva jön a múltból,

Enghy Sándor

REKTORI TANÉVNYITÓ BESZÉD*

* Elhangzott a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tanévnyitó közgyűlésén a sárospataki református templomban (Sárospatak, 2020. szeptember 6., 14 óra).

az tudja, hogy minden a gyümölcsstermésért történik, mely nem a mi kezünkben van ugyan, de mi magunk a nagy Magvető munkatársai vagyunk. Ennek tudata tesz minket igazán eszközzé az Ő kezében ott, ahol tudatosítjuk magunkban, hogy csak Tőle lehet türelmünk, Ő lelkesíthet bennünket, taníthat szeretni, megbocsátani, egyszóval megújulni. Hitben, lelkesedésben, mindenben. Ő láttathatja meg velünk a veszélyt is, ezért vagyunk arra érzékenyek ott is, ahol más semmit nem vesz észre. Vele látjuk emberi lehetőségeink korlátait, melyekről tudjuk: azok csak azért vannak, hogy eljussunk Hozzá, akinek lehetőségei ott kezdődnek, ahol a miéink véget érnek.

Ha mindezt értjük, azzal is tisztában kell lennünk, hogy a református felsőoktatásnak miért van minősített szerepe ebben a folyamatban. Egyszerűen azért, mert nálunk feljebb lévő oktatási fokozat már nincs egyházi keretben, ahol annyira fő tananyag lenne a Biblia. Persze ezzel viccelni is lehet, hogy mivel a Jóisten tudja ötösré az anyagot, a tanár négyesre, a diák ezért csak hármásra tudhatja. Ha ebben csak egy kis igazság is van, akkor sajnos a református felsőoktatás oktatói nagyját alatt vannak. Ha elsőrendű feladatunk a hitéleti képzés, lelkészképzés, amiért eredetileg létrejöttünk, akkor nem vezethetünk világtalant. Magyarul példamutatás nélkül hiteltelen az egész, amit csinálunk, de vonzóvá is csak az életünk teheti mindazt, amit művelünk. A református felsőoktatás ilyen értelemben tehát azt jelenti, hogy a Bibliát „nem középiskolás fokon” tanítjuk, és éppen ezért a József Attila-i¹ mértéket meghaladó a miénk, mert a mi szemeink előtt nem pusztán az egész nép, hanem egyenesen Isten népe lebeg. Ebből adódóan oktatóként küldetés a munkánk egésze, és számunkra nem kevesebb, mint hallgatóink *egész-sége* forog kockán, s valljuk, hogy rajtunk keresztül ők Őt hallgatják, Aki minket hozzájuk küldött, és nekünk nem illik eljátszani ezt a küldetést, egyik képzési formánkban sem. Ha az egri vár esetében intő példaként szolgáltak a pénzen fogadott zsoldosok, akik nem a várat mentek védeni, hanem mert csak zsoldot akartak kapni, és Dobónak² velük szemben kellett hangsúlyozni, hogy a falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében, akkor a mi esetünkben ez még inkább megszívlelendő, amikor oktatásunkban a Lélek munkáját hangsúlyozva nem test és vér ellen harcolunk, hanem olyan erővel és hatalmakkal szemben védjük hallgatóinkat, melyek csak Isten fegyverzetével győzhetők le, s ezekkel leszünk képesek ellenállni a gonoszoknak is.³ Ehhez a küzdelemhez nem pénz kell, hanem „égi Erő”, „Lelkesítő”. Ez a „szent tiszta Láng” a következő tanév nagy esélye arra nézve, hogy „Tüzet fogjon e fásult világ”⁴ ott is, ahol a múlt tapasztalatai nyomán meghalt a szívekben a változás reménye. A református felsőoktatást ez a gondolkodás különbözteti meg minden mástól, mert mind oktatói, mind hallgatói reménységét a

¹ JÓZSEF Attila: Születésnapomra, *magyar-irodalom.elte.hu*, URL: <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/szuli.htm> Utolsó letöltés: 2020. 11. 14.

² GÁRDONYI Géza: Egri csillagok, *mek.oszk.hu*, URL: <https://mek.oszk.hu/00600/00656/html/04.htm#4> Utolsó letöltés: 2020. 11. 14.

³ Ef 6,10-20

⁴ Szentlélek Isten, jöjj szívünkbe (Szöveg: HAMAR István, Dallam: ERIKSSON, B.), *csecsy.hu*, URL: https://csecsy.hu/konyvek/enekeskonyv/szentlelek_isten_jojj_szivunkbe_negyszolamu_es_akkordos Utolsó letöltés: 2020. 11. 14.

legfelsőbb Hatalom élte, s legfőbb tananyaguk határozza meg döntéseiket, életüket, kötelezően szívből jövően.

Minket itt Sárospatakon a református felsőoktatás keretében az minősít, mert hát mi vagyunk itt, hogy miként óvjuk „Minden féltve őrzött dolognál jobban” a szívünket, mert tudjuk, hogy „onnan indul ki az élet”,⁵ s ettől az őrizettől függ az élet végkimenetele is. Nem csak a miénk, oktatóké, de azoké is, akik ránk bízottak, nem másra. Berzsényi óta tudjuk, hogy ma a számok és fejkvóták világában nem a sokaság, hanem a Lélek garantálja a „csuda dolgokat”.⁶ A Lélek táplálhatja ma is azt a szabadságot, melyre hallgatóinknak és nekünk oktatóknak valóban nagy szükségünk van ahhoz, hogy a református felsőoktatásban együtt éljünk meg Isten szavának hallgatóiként, az Ő népeként csodákat. Erre ad lehetőséget nehézségei ellenére is az új tanév. Kezdeté után nem tudjuk, milyen lesz a folytatás fizikailag, mennyire lesz virtuális, de azt tudjuk, hogy az életet teremtő Lélek reális jelenléte elég lesz az Életre az új tanévben. Ezek után egyetlen kérdésnek marad most realitása új tanévet kezdő beszédem záró mondataként: „Jövel teremtő Szentlélek!”

Most pedig lássunk néhány adatot számszerűsítve!

Sikeres záróvizsgát tettek *teológia* szakon, lelkészi szakirányon 11-en. Teológus szakirányon 1 ilyen hallgatónk volt. Sikeres záróvizsgát tettek Beregszászon 5-en. *Katechéta – lelképásztori munkatárs* szakon 2 ilyen hallgatónk volt. Sikeres záróvizsgát tettek *református közösségszervező* szakon összesen 26-an: egyházi művelődésszervező specializációval 23-an, diakónia specializációval 3-an. Erasmus program keretében két hallgatónk, Móré Csaba és Móré-Taracközi Anna tanultak Prágában.

Két számadatot említek végül összehasonlítóképpen: a 2019/2020-as tanévben az összes akkreditált képzésben részt vett hallgatók létszáma 205 fő volt, a 2020/2021-es tanév őszén, most az új hallgatók létszáma 94, összesen vagyunk tehát most ősszel: 240-en, melyből teológia szak, lelkészi szakirány 14 fő, K-LM, nappali 1 fő, levelező 2, de beregszásziakat is várunk ide 7 főt, RK 32 fő, diakónia 23, pasztorálpszichológiai szakreferens szakirányú képzés 11 fő, teológia mester 2 fő, szoc. munka 2 fő.

Összlétszámaink tehát minden képzési formát beleértve részletesen: teológia szak, lelkészi szakirány 56 fő, K-LM 23+7=30 fő, RK 92 fő, diakónia 42 fő, szociális munka 12 fő, pasztorálpszichológia 11 fő, teológia mester 2 fő, református hit- és erkölcsstanoktató 1 fő.

E tanév kezdetén búcsúzzunk Pocsainé Dr. Eperjesi Eszter kollégánktól, akinek hűséges munkáját itt is megköszönjük, életére, családjára, további munkájára Isten gazdag áldását kérjük.

Dr. Koncz Gábor professzor úrtól még nem köszönünk el, hiszen januári 70 éves születésnapja ellenére még közöttünk marad, számítunk munkájára.

⁵ Péld 4,23

⁶ BERZSENYI Dániel: A magyarokhoz, *arcanum.hu*, URL: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/berzsényi-daniel-622D/a-magyarokhoz-6441/> Utolsó letöltés: 2020. 11. 14.

Ezen a ponton szeretném megköszönni az előző szenátus tagjainak munkáját is. Az ő további konstruktív munkájukra is számítunk, minden tekintetben.

Az előző vezetés, rektor úr, rektorhelyettes asszony intézményünkért végzett hősi munkájáért is hálásak vagyunk, ezt a hálánkat az ő esetükben szeretnénk megpecsételni egy szimbolikus ajándékkal is.

Új feladatkörében köszöntjük Prókai Orsolyát a Tanulmányi Osztályon, valamint oktatói minőségében Csatlósne Komáromi Katalint a református közösségszervezés és dr. Ábrahám Katalint a diakónia és szociális munka területén. Új feladatkörében köszöntjük Bihari Sándort is, aki az ószövetségi tárgyak oktatásában vesz részt.

2011. szeptember 11-én, első rektori ciklusom első tanévnyitóján, vasárnap, 14.00 órakor 1531 után, Akadémiánk 2011/12-es tanévével a 481. évet nyitottam meg, most pedig a 490-et. Mindezt Éli szavaival teszem, nagy alázattal: „Ő az ÚR. Tegye azt, amit jónak lát.” Ha pedig jónak látjuk, próbáljuk mindazt megtenni, amit Ő jónak lát! Aki viszont rám hallgat, annak ennél is nagyobb reménységet kínálok. A Septuaginta ugyanis a *יְהוָה יַעֲשֶׂה* Qal imperf.-át fut. ind.-szal fordítja (ποιήσει), ami azt jelenti, hogy az Úrban felismerhetjük a történelem Urát, akiről nyugodtan feltételezhetjük, hogy Ő egészen biztos meg fogja tenni mindazt, amit jónak lát.⁷ Én ezen felül Pállal együtt abban is biztos vagyok, hogy akik Istent szeretik, azoknak minden javukra szolgál, és átéljük az események együttes hatásának eredményeként a szinergizmus (sunergei) csodáját, mindazt, ami jó.⁸ Innen pedig már csak egy lépés választja el a református felsőoktatást attól, hogy ne tartsa meg magának a jót, hanem igenis töltse be küldetését a közös szolgálatában.

⁷ :יְהוָה יַעֲשֶׂה (1Sám 3,18) – ELLIGER, Karl – RUDOLPH, Wilhelm (hrsg.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1977.; κύριος αὐτός τὸ ἀγαθὸν ἐνώπιον αὐτοῦ ποιήσει (1Sám 3,18) – RAHLFS, A. – HANHART, Robert (eds.): *Greek Septuagint*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2006.; „He is the Lord; he will do what is good before him.” (1Sám 3,18) – PIETERSMA, A. – WRIGHT, B. G. (eds.): *A New English Translation of the Septuagint*, New York – Oxford, Oxford University Press, 2007, 251.; „Es ist der Herr; er wird tun, was vor ihm gut ist.” (1Sám 3,18) – KRAUS, W. – KARRER, M. (hrsg.): *Septuaginta deutsch, Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2010, 305.

⁸ τοῖς ἀγαπῶσι τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, (Róm 8,28) – ALAND, B. et al (eds.): *Novum Testamentum Graece, Nestle-Aland 28th Revised Edition*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2012.

SZEMLE

KOVÁCS GERGELY
LAPIS-LOVAS ANETT CSILLA

Anya gyermekével. Tauber Malvin Fényképezési Műterme, IX. ker. Üllői út 41.
(© K. É. magángyűjteményéből)

Árnyalatokban gazdag

Kezd ősziülni a nyár... (irodalmi szöveggyűjtemény 3–4. évfolyam),

szerkesztette Miklya Luzsányi Mónika és Miklya Zsolt,

illusztrálta Sásdi Laura és Séllei Nóra Valéria,

Kálvin Kiadó, 2020. (215 oldal, 2200 forint)

A 2017 óta működő Református Tananyagfejlesztő Csoport, melynek kimondott célja „a keresztyén nevelés támogatása és a 21. századi készségek... fejlesztése”,¹ egyre gyarapodó tanítási segédanyagaival szakmódszertani háttérrel nyújt a református oktatásban dolgozó pedagógusoknak. Egyelőre az általános iskolai felhasználók gazdagabb kínálatból válogathatnak, nekik készült a Református Tananyagtár legfrissebb kiadánya is, az egyes évszakokat érintő sorozat első kötete, *Kezd ősziülni a nyár* címmel.

Az őszi jellemző sárgás-barnás árnyalataiban megfestett borító a tartalmi sokszínűséget vetíti előre. Ahogy itt megjelenik a gombos templomtorony és a lyukas zászló mellett egy süni és egy bojtos sapkás kislány, a szöveggyűjtemény fejezetei is a három őszi hónapon belüli tematikus alfejezetekre oszlanak. A színek nemcsak esztétikai szerepet kapnak: a fejezetek közötti tájékozódást segítik a lapéleken is látszódo pasztellszínek, melyek az oldalpárok egyöntetű keretét is adják, akárcsak a szövegcsímek színeit. Bár egy szöveggyűjtemény legfontosabb elemei nem az illusztrációk, e kötet esetében az őszi színvilágba illeszkedő és a szövegekhez szorosan kapcsolódó képek kimondottan széppé teszik az antológiát, kiegészítve a semleges hatást keltő Gill Sans betűtípusban olvasható szemelvényeket. Sásdi Laura és Séllei Nóra Valéria képeinek egy része a 9-10 éves korosztály kevésbé ismert valóságselemek bemutatására is szolgál. A szövegillusztrációk célja nem elsősorban a hiteles ábrázolás, inkább a hangulat megteremtése, mivel az internetes tananyagtárban sokféle tanórán felhasználható segédanyag áll a tanítók rendelkezésére, melyek a néprajzi, történelmi háttér felvázolásához is segítséget nyújtanak.

A kötet tagolása a három őszi hónapot követi, ezen belül a hozzájuk kötődő hagyományos események kapnak egy-egy fejezetet, az iskolakezdéstől az októberi forradalmon és a reformáció ünnepén át a halottak napjáig, miközben a gyermek élményei, a kicsiny állatok és a háziállatok is szót kapnak. Az őszi behajtás adta a pásztorkodással és a vásárokkal kapcsolatos fejezet aktualitását, a természet változásával kapcsolatosak a *Világteremtő csodafa* és az *Aranylevél* című fejezetek. Ahol csak lehetséges, előfordul egy-egy bibliai parafrázis, sőt az Úri imádság is. Nehéz eldönteni azonban, mi indokolja a távoli, egzotikus népek és a honi nemzetiségek őszi tematikában történő szerepeltetését.

A más népekről és nemzetiségekről szóló fejezetnek a különbségek érzékeltetésére legalkalmasabb szövegei a népmesék, illetve Móra Ferenc *A csókai csata* című meséje, melyben a gyermeki barátság oldja fel a kívülről támasztott ellenségeskedést.

¹ <https://www.kalvinkiado.hu/aktualis/1299-reformatus-tananyagtar-kiadonk-kinalataban>

Az azonosság kiemelésére pedig találó párhuzammal egymás után került egy zsidó legenda Salamon bölcsességéről, majd egy-egy történet a lőcsei szlovák asszony és az ószövetségi Sámson ravasz találós kérdéséről. A többi mese – a fejezethez hasonlóan – látszólag erőltetetten került a kötetbe, mivel nem hordoznak egyéni vonásokat. Az Aiszóposztól eredő szerb népmesét vagy a hammelni patkányfogó erdélyi szász változatát hasznos ugyan megismerni a gyermekeknek, de biztosan akadt volna jellemzőbb szöveg is az adott nemzetek bemutatására. A drótostótról szóló vers és a mellé helyezett kultúrtörténeti ismertető pedig egy régi sztereotípiát bemutatására szolgál, viszont az arányosság kedvéért a cigányság hagyományos kézműves tevékenysége is idefért volna. Ez még az internetes segédanyagokból is hiányzik, pedig a legkényesebb kérdések e korosztály számára is a cigánysággal kapcsolatosak. A kötet legszebb szövegei ebben a témakörben a románokhoz kötődnek, és nemcsak e fejezetben, amelyben *A szarvassá változott fiúk* című kolinda olvasható (106.), hanem Kányádi Sándor *Farkasűző furulya* című novellája a pásztorokról szóló részben. A két nemzet között lehetséges barátságot éppen ez a két szöveg jelképezi legszebben, bár ezek, a sorozat további köteteire gondolva, a nyári fejezet Trianonhoz, a nemzeti összetartozáshoz – pontosabban a nemzetek közötti békés együttéléshez – kapcsolódó szemelvényei közé is beillénének.

Az esztétikai szempontból leginkább kérdéses elemek a *Lyukas zászló* című részbe kerültek. Az 1956-ról szóló korabeli verseknél a kétségbeesés indulata gátolhatta a tehetséges költőket is, így az ide tartozó szövegek legfeljebb a forradalom heteinek zűrzavarát tükrözik, de az alsós korosztálynak talán túl erős képekkel. Ennek a résznek a mai, kortárs alkotásai – letisztultabb távlati nézőpontjuk miatt – sokkal egyszerűbbek. Darvasi László és Kiss Ottó frappáns szövegei mellé így kerülhetett az abszurdításában a témához illeszkedő meséje Kicsibácsiról és a szerencsétlenkedő diktátoraspiráns Világ Uráról Dániel Andrástól.

A szöveggyűjteménytől összességében is elmondható, hogy a szerkesztők, Miklya Luzsányi Mónika és Miklya Zsolt bátran válogattak a merészebb hangú kortárs szerzőktől is. Így Móra Ferencről és Weöres Sándortól Zelk Zoltánon és Nemes Nagy Ágnesen át egészen Acsai Rolandig vagy Tóth Krisztináig igen változatos válogatást kapnak a kisdíjakok. A kortársak között pedig olyan, nem kimondottan református alkotók is jelen vannak, akikről kiderül, hogy az egyes fejezetek kontextusában nem is áll olyan távol a világlátásuk a hagyományosan konzervatívnak gondolt magyar reformátusokétól. A szerkesztők első ránézésre merész lépése pedig azt igazolja, hogy nem kell féltetni diákjainkat a korszerű hangvételű irodalomtól. A szöveggyűjtemény korszerű sokszínűsége túlmutat a főleg a hagyományokra és a hit megélésének szorosán vett gyakorlatára összpontosító korábbi református kiadványok világképén, és egy új áramlatot jelez, amely az önálló gondolkodásra és véleményalkotásra bátorítja a mai kisdíjakokat, a jövő református közéletének reménybeli tagjait is.

Kovács Gergely

Tragédia három szereplővel

Barbara COLOROSO: *Bullying – Zaklatók, áldozatok, szemlélők*,

Ford. J. Füstös Erika, Bp., Harmat, 2020.

Második, átdolgozott és bővített kiadás, 384 oldal, 3900 Ft

Barbara Coloroso *Bullying – Zaklatók, áldozatok, szemlélők* című könyvében egy fájóan aktuális problémát dolgoz fel: a kortárs zaklatást, ami világszerte számtalan iskolában jelen van. Az 1970-es években Dan Olweus svéd pszichológus kezdett foglalkozni az iskolai erőszakkal, *Aggression in the Schools: Bullies and Whipping Boys* című, 1978-as munkája volt az első, amely tudományos alapossgggal tárgyalta a zaklatás témakörét. Olweust azóta számtalan pszichológus, társadalomtudós követte, cikkek és könyvek százai jelentek meg a bullyingról világszerte, Magyarországon pedig többek közt a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működik az Iskolai Zaklatás és Cyber-bullying Kutatócsoport, melynek tagjai rendszeresen publikálnak a témában. Nyújthat-e újat, mást Barbara Coloroso kötete az eddigiekhez képest?

A kézikönyv nagy előnye, hogy ismerteti és összegzi a nemzetközi kutatások eredményeit, így az érintett szülők és pedagógusok könnyebben hozzáférhetnek az évtizedek alatt felhalmozódott tudásanyaghoz, mint ha tanulmányok sokaságát kellene átböngészniük. Olweus nyomán Coloroso lényegre törően mutatja be az erőszak szereplőit: a zaklatókat, az áldozatokat és a szemlélőket, s feltárja azt is, miért ismétlődhet a zaklatás. Színházi metaforát használva fejti ki, hogyan zajlik a bullying: úgy látja, ez egy olyan tragédia, amelynek három szereplője van, s „nem csoda, ha a „darabot” újra meg újra műsorra tűzik” (35.). A szakirodalomban nagyjából konszenzus alakult ki arról, hogy akkor beszélünk zaklatásról, ha az ismétlődik és hosszú ideig tart (többek közt Olweus definíciójában is jelen van ez a kritérium), Coloroso szerint azonban „[e]gyetlen alkalommal elkövetett bántalmazás is minősülhet zaklatásnak” (65.). Ennek megfelelően a zaklatás négy formáját különíti el: egyszeri kegyetlenkedés, folyamatos kegyetlenkedés, beavatási rituálék és digitális vagy internetes támadás. Mindegyikben kulcsmotívum a megvetés, amikor a zaklató az áldozatot alacsonyabb rendűnek tekinti. Ha valaki megvetést érez embertársa iránt, akkor nincs benne empátia, és áldozatát tárgyiasítja. Hogyan juthat el egy gyerek odáig, hogy nem emberként, hanem tárgyként kezd tekinteni osztály- vagy iskolatársára? Coloroso szerint alapvetően a családmodell felelős azért, ha egy fiatalból kivész az együttérzés képessége.

A szerző háromféle családmodellt, téglafal-, medúza- és gerinces családokat különböztet meg, és sajátosságaikat is összefoglalta. A téglafalcsaládokban a rend, a kontroll, a szabálykövetés, a hatalom hierarchiája jellemzi a mindennapokat, a szülők irányításuk alatt tartják és befolyásolják a gyerekeket. A medúzacsaládokból hiányzik a szilárd struktúra, engedékeny légkörben nőnek fel a gyerekek, emiatt kaotikus állapotok alakulhatnak ki. A gerinces család nem hierarchikus, nem bürokratikus és nem erőszakos; a szülők nem követelik meg a tiszteletet, hanem példát adnak rá. Békés,

kiszámítható rend jellemzi a családi életet, amely a szülői következetességnek köszönhetően alakulhat ki. Coloroso szerint az első két modellben nagyobb a valószínűsége, hogy zaklatók, szemlelők és áldozatok váljanak a gyerekekből, míg a gerinces családokban mindennek kisebb a valószínűsége – persze az efféle háttérből érkezők fiatalok számára sem garancia, hogy nem lesznek a bullying színjátékának szereplői valamelyik oldalon. Bár nagyon lényeges felhívni a figyelmet arra, hogy a családi nevelés mit jelezhet előre, mégis itt látom a könyv egyik gyenge pontját. Kurt Lewintől ismerjük a háromféle (autokratikus, laissez-faire és demokratikus) vezetői stílust, a Coloroso által leírtak a Lewini tipológiát ismétlik a családi nevelés szintjén, ezért úgy vélem, a szerző nem mond újat a leírtakkal, s Lewin neve hivatkozásként sem kerül elő. Emellett számomra nagyon merevnek tűnik a háromféle modell szétválasztása. Míg vezetőként előfordulhat, hogy valaki csak egyféle stílusban tud működni az alkalmazottaival vagy tanítványaival, addig a családi életben, mivel ezt 0-24-ben „műveljük”, úgy gondolom, nem viselkedünk mindig egyformán. Vannak időszakok, amikor medúzák vagyunk, például mert nincs kedvünk ezredszerre is rászólni a gyerekünkre, hogy rakjon rendet, ezért inkább ráhagyjuk; van, amikor téglafalak vagyunk, például ha arról van szó, hogy a csecsemő belenyúlhat-e a konnektorba; és remélhetőleg gyakran vagyunk gerincesek, amikor figyelünk a következetességre és egy élhető rend fenntartására. Ezért a könyvnek a családi örökséggel foglalkozó fejezeteit érdemes lehet némi fenntartással olvasni.

Mindezzel együtt fontosnak tartom, hogy Barbara Coloroso könyve magyarul is megjelent, hiszen a bullying olyan súlyos probléma, amelyről nem lehet eleget beszélni. A kötet közérthető nyelven, olvasmányos stílussal nyújt segítséget szülőknek és tanároknak egyaránt, s talán érdeklődő tinédzserek is kezükbe veszik majd – hogy megszakíthassák az erőszak körforgását.

Lapis-Lovas Anett Csilla

Sárospataki Füzetek

A periodika műfajai / rovatai

Szerkesztői előszó

Igei ráhangolódás (*Oktass, hogy éljek!* rovat)

Tanulmányok: az adott szám tematikusan összefüggő nagyobb lélegzetű írásai (terjedelmük egy szerzői ív, azaz 40.000 n).

Ha mód van rá, teret engedünk egy *Vita* rovatnak (terjedelme 10–12.000 n), amelyben vagy egyetlen probléma több nézőpontú és hasonló terjedelmű bemutatása történik, vagy egy vitaindító vezércikkre (terjedelme 10-12.000 n) érkező korreferátumokat (terjedelmük 8000 n) közlünk.

Közreadunk kisebb *Közleményeket* (terjedelme 20–30.000 n): cikket, konferenciabeszámolót, az SRTA aktuális hirdetéseit.

Az *Idővonal* rovatban (terjedelme 1–2000 n) emlékezni és emlékeztetni szeretnénk a pataki történelem, a protestáns iskolatörténet jeles eseményeire, személyeire és alkalmaira, ünnepeinkre.

A *Közösség* rovatban olyan tanulmányokat, illetve cikkeket közlünk, melyek szoros kapcsolatban állnak a közösségi léttel, illetve konkrétan a közösség-szervezés, közösségfejlesztés témakörével és az SRTA Református közösség-szervező szakon folyó képzésével.

A *Szemle* rovat (terjedelme 4–6000 n) adja közre a recenziókat.

STÍLUSLAP

Minden hivatkozást lábjegyzetben kell feltüntetni. Az idézett és hivatkozott művekre így kell hivatkozni: első előfordulásakor minden azonosító adatot és az idézett oldalszámot fel kell tüntetni lábjegyzetben, az idézett vagy hivatkozott szöveggel azonos oldalon. A továbbiakban rövid lábjegyzet használatos (lásd a 2. pontot). A bekezdéseket behúzással, nem pedig üres sor beszúrásával kell jelölni. A szöveg közbeni idegen szavakat és címekeket kurzívval kell szedni, de a szövegidézetekeket *nem* szedjük dőltsel.

A szöveg stílusa/formázás

A főszövegben:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 12-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

A lábjegyzetben:
Betűtípus: Times New Roman
Betűméret: 10-es
Bekezdés: szimpla sorköz
Igázítás: Sorkizárt

Amennyiben az idézni kívánt szövegrész idegen nyelven van, az idézés eredeti nyelven a lábjegyzetben történik, a főszövegben a kötet nyelve (általában magyar) használatos.

Hivatkozás

1. Hivatkozás teljes lábjegyzetben

A szerzők vezetéknevét KISKAPITÁLIS betűvel jelöljük. Külföldi szerzők esetében a vezetéknevet a keresztnév előtt, vesszővel elválasztva kell feltüntetni.

Az idézett lapszámok után **nincs** semmiféle rövidítés (l., p., o., old. stb.). Ha több egymást követő lapra hivatkozunk, közéjük nagykötojelet szedünk, a lapszámokat pedig nem rövidítjük, tehát nem 973–83 szerepel, hanem 973–983. Ha több egymással nem érintkező lapszámot adunk meg, akkor ezek közt vessző áll: 33, 52, 97. Az utolsó lapszám után a címleírás lezárásaként pont áll.

A, Könyvek esetében

SZERZŐ: *Cím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: KERTÉSZ Imre: *Sorstalanság*, Budapest, Magvető, 1975.

SZERZŐ: *Cím*, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: MILLER, Henry: *Baktérium*, ford. BARTOS Tibor, Budapest, Európa, 1990.

SZERZŐ: *Cím*, Kötetszám, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: TOLKIEN, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura*, 1–3. kötet, ford. GÖNCZ Árpád, Budapest, Európa, 2002.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kötetszám, *Kötet Címe*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: MÓRICZ Zsigmond: *Erdély*, 1. kötet, *Tündérkert*, Budapest, Európa, 1992, 349–440.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, *Sorozat*, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: HANKISS Elemér: *Egy ország arcai, Válogatott szociológiai tanulmányok 1977–2012*, Budapest, L'Harmattan, *Ars Sociologica*, 2012.

B, Gyűjteményes kötetek esetében

SZERKESZTŐ: *Cím, Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Kiadás ideje, Hivatkozott oldal.

Példa: SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem 2011-es évkönyve, Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012.

C, Gyűjteményes kötetekben megjelent írások esetében

SZERZŐ: *Cím*, in SZERKESZTŐ: *Cím, Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés abolíciója Európában, in SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem Évkönyve 2011-es évkönyve, Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012, 111–142.

D, Folyóiratok esetében

SZERZŐ: *Cím, Folyóirat neve*, Évfolyam, Évszám/Lap sorszáma, Hivatkozott oldalszám.

Példa: MIHÁLYI Gábor: Költészet és valóság, *Nagyvilág*, XXXIII. évfolyam, 1988/7, 971–973.

E, Heti- és napilapok esetében

SZERZŐ: *Cím, Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap., Hivatkozott oldalszám.

Példa: VÁRADI Ferenc: Hiteles példákra vágyva, *Reformátusok Lapja*, LVII. évfolyam, 35. szám, 2013. szeptember 1., 9.

SZERZŐ: *Cím, Alcím, Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Kiadás helye, Évszám. Hónap. Nap., A hét napja, Hivatkozott oldalszám.

Példa: P. SZABÓ Ernő: Madár repül át az ágak között, Ha minden ecsetvonás érdekel, Tárlatvezetés gyerekeknek a Nemzeti Galériában, *Magyar Nemzet*, LXXVI. évfolyam, 240. szám, Budapesti kiadás, 2013. szeptember 3., kedd, 15.

F, Elektronikus források esetében

Elektronikus források esetén a hivatkozás logikája és formai megoldása azonos a fentiekkel. Attól függően, hogy mi deríthető ki az egyes anyagokról, mindenképp kell a szerző neve, a dokumentum címe, a megjelenés helye (amennyire azonosítható). Ezt követően utána a teljes URL és az utolsó letöltés dátuma (év. hónap. nap.). Pl.: egy többé-kevésbé rendszeresen publikáló blogbejegyzésére történő hivatkozás esetén:

KÖNTÖS László: Ügynök voltál? *reposzt.hu*, 2017. 05. 14. URL: <http://reposzt.hu/blog/kontos-laszlo/2017-05-13/ugynok-voltal> Utolsó letöltés: 2017. 05. 15.

2. Hivatkozás rövid lábjegyzetben

Ha egy megelőző lábjegyzet már tartalmazta a teljes hivatkozást, rövid lábjegyzetet használunk:

SZERZŐ: i. m., hivatkozott oldalszám.

Ha a megelőző lábjegyzet ugyanerre a műre hivatkozott, akkor a következő jelölést kérjük:

Uo., hivatkozott oldalszám.

Ha ugyanattól a szerzőtől korábban több kötetre/cikkre is hivatkoztunk, akkor az alábbi módon pontosítsuk a rövidített jegyzetet:

SZERZŐ: Cím egésze (hosszabb cím esetén annak első néhány jellemző szava), hivatkozott oldalszám.

Pl. MÓRICZ: *Erdély*, 26.

Pl.2. MIHÁLYI: *Költészet és valóság*, 972.

3. Jelölések használata a hivatkozásban

- Könyvek, gyűjteményes kötetek címének, folyóiratok, heti- és napilapok nevének megkülönböztetésére dőlt betű használatos.
- Szerkesztői megjegyzések/jelölések jegyzetbe történő beékelésére [szögletes zárójel] használatos.
- Idegen nyelvű kiadványok adatsorában az adott nyelven közöljük a szerkesztő/szerkesztette, a kötet, és a fordította szavakat. A cím után és a kötet szerkesztőjének neve előtt szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; ed., ha angol, olasz vagy latin; éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az ed. helyett a többes számot jelző eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyköötőjel van.
- Az öt sornál hosszabb idézetek a margótól 1-1 cm-re behúzendóak, és idézőjel ez esetben is szükséges. Idézeten belüli idézet jelölése a » « jelekkel történik.

4. Rövidítések

c. n.	cím nélkül
é. n.	év nélkül
évf.	évfolyam
ford.	fordította
i. h.	idézett hely
ill.	1. illetve, illetőleg 2. illusztrált, illusztrálta
i. m.	idézett mű
in	-ban/-ben
l.	lásd

o.	oldal
s. a. rend.	sajtó alá rendezte, sajtó alá rendezés
sk.	és a következő
s. k.	saját kezével, saját kezűleg
skk.	és a következők
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
ua.	ugyanaz
ui.	ugyanis
úm.	úgymint
ún.	úgynevezett
uo.	ugyanott
uó.	ugyanő

5. Angol nyelvű rövidlet (*abstract*) készítése

Az angol rövidlet (*abstract*) minimum 10, maximum 15 soros. A cikk/tanulmány főszövege után illesztendő be. A rövidlet tartalmazza a cikk címének fordítását és a főbb tézisek összefoglalását.

SZERZŐINK / AUTHORS

- Békési Sándor** (PhD) – református lelkipásztor, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója
- Czibor József** (1901 Dunamocs – 1992 Budapest) – református lelkipásztor (Deáki, Törökbálint)
- D. Tóth Judit** (PhD, dr. habil.) – irodalomtörténész, a Debreceni Egyetem BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének nyugalmazott tanára
- Egeresi Gábor** (PhD) – református lelkipásztor, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Múzeumának igazgatója
- Engyh Sándor** (PhD, dr. habil.) – református lelkipásztor, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia rektora
- Fejér Zoltán** – református lelkipásztor, a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziuma, Általános Iskolája és Diákotthona vallásánára
- Fodorné Nagy Sarolta** (PhD, dr. habil.) – református lelkipásztor, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia nyugalmazott tanára
- Fukász László** – református lelkipásztor (Tiszaújváros)
- Homoki Gyula** – református lelkipásztor, doktorandusz, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia oktatója
- Kádár Ferenc** (PhD) – református lelkipásztor (Sátoraljaújhely)
- Kis Klára** (PhD) – református lelkipásztor, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Tanszékének oktatója
- Kovács Gergely** – kritikus, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma és Diákotthona tanára
- Kovács Áron** (PhD) – történész, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek munkatársa
- Kusnyír Éva** – muzeológus, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Múzeumának munkatársa
- Kustár György** (PhD) – református lelkipásztor, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia oktatója
- Kustárné Almási Zsuzsanna** – református lelkipásztor, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Tanszékének munkatársa
- Lapis József** (PhD) – irodalomtörténész, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tudományos munkatársa
- Lapis-Lovas Anett Csilla** – vallásánár, a Debreceni Egyetem Irodalomtudományok Doktori Iskolájának doktorandusza
- Marjovszky Tibor** (PhD) – református lelkipásztor, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem nyugalmazott tanára, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia tiszteletbeli tanára
- Miklya Luzsányi Mónika** – író, szerkesztő, pedagógus, teológus
- Miklya Zsolt** – költő, szerkesztő, gyermek- és ifjúsági irodalmi szakember
- Molnár Illés** – költő, irodalomkritikus
- Orosz Viktor Gábor** (PhD, dr. habil.) – evangélikus lelkipásztor, az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatója
- Pásztor Gyula** – református lelkipásztor, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia spirituálisa